

LATVIJA

LIKTEŅA GAITĀS

1918 - 1991

Pārskats, kā dzīve ritēja Latvijā kopš neatkarības
pasludināšanas 1918. gadā līdz šodienai.

A/S Preses Nams
Rīga, 2006

Redakcijas kolēģija: - U. Siliņš un J. Vējiņš

Līdzstrādnieki: - Aleksandrs Gārša, Artūrs Kenne, Žanis Mediķis,
Roberts Millers, Aivars Saulītis, Edmunds Smalkais,
Andris Tomašūns, Jēkabs Ziedars un Elmārs Vanags

Vāku veidojis: - Andris Laucis

Pirmais izdevums 2006. gadā, metiens 7500.

Izdevējs: - Apvienība "Timermanis un Vējiņš"

Izdevumu finansē: - Vējiņu un Timermaņu ģimenes, Austrālijā

Iniciators un koordinētājs: - Jānis Vējiņš

Grāmatas makets un veidošana: - Aģentūra "Due"

Grāmatu iespiež un ievāko: - A/S Preses Nams, Rīgā

Grāmatu sadale: - No šī metiena grāmatas tiek dāvinātas
visām Latvijas skolām, augstākajām mācību
iestādēm, publiskajām bibliotēkām un Latvijas
Bruņotajiem spēkiem, tas būs vairāk kā 4000,
pārējās tiks laistas grāmatu tirgū par pašizmaksu.

Grāmatas tirgū izplata: - L. Grāmata, Elijas iela 17, Rīgā

Grāmatas saturu drīkst pavairot un izplatīt izglītības vajadzībām.

Grāmatas saturs ir pieejams internetā zem vārda:

www.latvija-liktenagaitas.lv

ISBN 9984-9906-8-0

Izpratīsim un godāsim dzīves skolotāju!

Meklējot piemērotākos vārdus man uzticētajai uzrunai, vispirms atsaucu atmiņā visdažādākos vēstures nozīmīguma traktējumus. Mēdz teikt, ka vēsture ir dzīves skolotāja; ka pagātne ir vislielākais nākotnes pareģis; ka bez pagātnes nav nākotnes; ka, lai nonāktu pie vēsturiskās patiesības, ir pašiem jāizcērt jautājumu mežā stiga, kas var aizvest pagātnē un dot atbildes, nevis jātīc uz vārda citiem. Un mēdz arī uzskatīt, ka laiku pa laikam vēsture ir jāpārraksta, jo ir nākuši klāt jauni uzskati par pagātnes notikumiem.

Kā ir ar mūsu vēsturi – Latvijas vēsturi? Kā mēs cērtam stigu uz pagātņi, kas vienlaikus ir stiga uz nākotni? Arī uz mūsu valsts vēsturi, attiecinot visas iepriekšminētās patiesības, tomēr gribu uzsvērt šo vēstures pārrakstīšanas momentu, jo mums, šeit Latvijā, kā zināms, ilgus gadus bija liegts teikt patiesību. Un daudzi godprātīgi cilvēki tāpēc klusēja, lai nebūtu jāmelos – literatūrā lasīts, ka nepatiesa vēstures aprakstīšana salīdzināta ar viltotas naudas izgatavošanu.

Latvijas piecpadsmit neatkarības gados daudz kas ir mainījies uz labu vēstures izziņāšanā un mācīšanā, turklāt vienmēr, arī pirms neatkarības atgūšanas, ir justs trimdā dzīvojošo tautiešu atbalsts. Tomēr ir iespējams salikt kopā vēl pilnīgāku Latvijas vēstures ainu, izteikt jaunus godīgus uzskatus arī par relatīvi nesenas pagātnes notikumiem. Šim mērķim noteikti kalpos jaunā grāmata.

Kā zināms, līdz ar valsts vēstures mācīšanu skolā notiek brīvības ideju, patriotisma un daudz citu vērtīgu lietu iedēstīšana jaunā cilvēka apziņā. Tā ir pārbaudīta tautu un valstu prakse. Izpratīsim, mācīsimies un godāsim šo lielo dzīves skolotāju – savas valsts, savas tautas vēsturi!

Baiba Rivža
Izglītības un zinātnes ministre, akadēmiķe

Solis uz priekšu patiesas vēstures apzināšanā

Daudz mums stāstīts par mūsu dzimtās zemes Latvijas vēsturi, taču tikai pirmās brīvvalsts laikā ne tikai pirmo reizi veidoja savu brīvu, neatkarīgu valsti, vairoja tās iedzīvotāju labklājību, veidoja un apmācīja bruņotos spēkus, bet arī patiesi stāstīja par situāciju Eiropā pirms valsts izveides, mūsu valsts tapšanu Brīvības cīņām un tālāko valsts attīstību. Līdz ar patiesas savas valsts vēstures atainošanu, tās mācīšanu skolās jau no skolas sola bērniem radās patiess lepnums par savu tautu un valsti, tā radās savas valsts patrioti. Taču tad pār mums savilkās tumši mākoņi, un vienai okupācijai sekoja nākamā un vēl nākamā pati ilgstošākā.

Un ar katru okupāciju jauna vēsture – tāda vēsture, kāda patīk okupantiem un tikai tāda. Par patiesas vēstures mācīšanu vai skaidrošanu nevarēja būt ne runas.

Pienāk 1991.gads, un lēnām, bet noteikti patiesā Latvijas vēsture nāk gaismā un tiek godā celta. Pēc nesaprotamām, ilgām diskusijām beidzot eksperimentālā kārtā, vairāk nekā 30 skolās sāks mācīt Latvijas vēsturi kā atsevišķu priekšmetu.

Kā ir ar vēstures grāmatām? Nu tā ir, kā ir. Ja tā ļoti atklāti, tad, man šķiet, ne visai.

Tagad jauna grāmata *Latvija likteņa gaitās*. Šī grāmata nepretendē uz vēstures mācību grāmatu, taču tā atklāj ļoti daudz tādu faktu, kas līdz šim nav pārāk plaši zināmi. Šeit apkopoti ļoti daudzi to cilvēku stāstījumi, kas paši ir bijuši šo notikumu laikabiedri vai bijuši šo notikumu aktīvi līdzdalībnieki. Atklāti stāstīts par latviešu leģionāru cīņām, par neieņemto Kurzemes cietoksni, par nacionālo partizānu cīņām pret okupantiem un par visu šo cīnītāju patriotismu un ziedošanos savas valsts un tautas labā.

Domāju, ka grāmata palīdzēs patriotisma ieaudzināšanai mūsu jaunatnei. It īpaši grāmata izmantojama audzinot jaunos virsniekus Nacionālajā Aizsardzības akadēmijā un karavīrus karaspēka daļās. Tagad, pēc iestāšanās Eiropas Savienībā un NATO mūsu karavīri piedalās miera uzturēšanas misijās dažādos pasaules reģionos. Ļoti svarīgi ir zināt savas valsts vēsturi, lepoties ar to, ka esam ne tikai izcīnījuši brīvību sev savā valstī, bet kopā ar citiem NATO partneriem varam palīdzēt uzturēt mieru un demokrātiju arī citur pasaulē. Un tagad tas notiek zem mūsu sarkanbaltsarkanā karoga – zem sava karoga. Un tas ir ļoti svarīgi, jo tā ir sabiedroto garantija arī mums, ka mūsu valsts vairs nekad netiks okupēta, un mūsu tautai nekad nebūs jāpārdzīvo okupāciju laikā piedzīvotās šausmas.

Sen zināms, ka nezinot savas valsts vēsturi, neveidojas arī savas valsts patrioti.

Latvija likteņa gaitās ir liels solis patiesas vēstures apzināšanā un patriotisma audzināšanā Latvijā.

Liels paldies šiem Austrālijas latviešiem par lielo darbu un ieliktajiem līdzekļiem, radot šo grāmatu.

Atvaļināts ZS majors Roberts Millers

Veltījums

Latvija likteņa gaitās 1918-1991 ir laista tautās, lai Latvijas iedzīvotājiem, it sevišķi jaunajai paaudzei dotu vispārēju ieskatu, kā tapa pirmā neatkarīgā Latvija, kā risinājās turpmākie politiskie notikumi valstī un kā veidojās un attīstījās iedzīvotāju dzīve. Kā vienmēr visur un visos laikos ne viss bija labs un ne viss bija slikts, bet tā bija un ir mūsu dzimtene, mūsu Latvija.

Patlaban dedzīgo debašu laikā par Latvijas vēstures mācīšanu skolās, respektīvi, vai mācīt, ko mācīt un kā mācīt, mēs domājam, ka mūsu velte nāk tieši laikā.

Nav noslēpums, ka Latvijas iedzīvotāju zināšanas par mūsu valsts likteņgaitām ir ļoti trūcīgas. Par to nav jābrīnās, jo okupācijas laikā tika mācīta ideoloģiski sagrozīta vēsture un daudz kas bija pilnīgi noklusēts.

Latvija likteņa gaitās 1918-1991 ir domāta kā vēstures rokas grāmata skolotājiem, skolēniem un interesentiem kā Latvijā, tā ārzemēs, un mēs ceram, ka tā ieinteresēs lasītājus meklēt un atrast daudz izsmelšāku informāciju publikācijās un grāmatās, no kurām dažas esam uzrādījuši pielikumā.

Mūsu līdzstrādnieki ir galvenokārt Austrālijā dzīvojošie tautieši, kas savu darba mūžu ir pavadījuši dažādās profesijās. Šeit paveiktais "mīlestības darbs" ir darīts, cik labi vien varēts.

Mēs savas zināšanas esam smēluši no vēstures grāmatām, dažādām publikācijām un atsevišķos gadījumos no personīgās pieredzes.

2005.gadā mēs dāvinājām ģenerāļa M. Peniķa *Latvijas atbrīvošanas kara vēsturi* Latvijas bruņotajiem spēkiem. Šogad vēlreiz pavairojām ģenerāļa M. Peniķa grāmatu 2500 eksemplāros, kā arī 3000 eksemplāros pulkveža A. Silgaiļa grāmatu *Latviešu leģions*, no kuras 1000 eksemplāru uzdāvinājām Latvijas bruņotajiem spēkiem. Abas grāmatas esam laiduši arī Latvijas grāmatu tirgū ar nelielu uzcenojumu. Mūsu patreizējā velte ir *Latvija likteņa gaitās 1918-1991*.

Mēs nododam šo grāmatu Latvijas skolām, augstākām mācību iestādēm, bibliotēkām un lasītājiem. Laižam arī grāmatu tirgū par pašizmaksu.

Vējiņu un Timermaņu ģimenes Austrālijā.
2006. gada novembrī.

“A bove maiore discit arare minor”

(no vecākā vērša mācās art jaunākais:
vecākā paaudze nodod zināšanas jaunākajai)

“Latvija - Likteņa gaitās: mazāk zināmi fakti par it kā zināmām tēmām”

Ar lielu interesi izlasīju grāmatas *Latvija likteņa gaitās 1918-1991* manuskriptu. Uzskatu, ka šis darbs būs **vērtīgs vēsturiskās patiesības izziņas avots** ne tikai vidusskolēniem, bet, vēl jo vairāk, skolotājiem, bērnu vecākiem un citiem interesentiem, jo nav nekāds noslēpums, ka daudziem Latvijas skolu pedagogiem pašiem vēl aizvien ir samērā trūcīgs priekšstats (lai neteiktu vairāk) par mūsu Dzimtenes vēsturi, tādēļ jebkura grāmata, jebkurš raksts vai mutvārdu vēstījums, kas stāsta par Latvijas likteņgaitām, un ne tikai par sarežģītajām vēstures procesa norisēm 20. gadsimtā, bet arī par iepriekšējiem gadsimtiem un gadu tūkstošiem, jebkura grāmata, kuras autora domāšana **nav** piesātināta ar “vienīgo zinātnisko” marksistiski-ļeņinisko vēstures traktējumu (kas vēl aizvien dažiem autoriem, pedagogiem, un citiem, it kā vēsturi zinošiem cilvēkiem, iespējams - **pašiem to pat neapzinoties** - izpaužas viņu domāšanā un reizē ar to arī radošajā darbā), ir **apsveicama** parādība, kas, palīdzot jauniešiem apzināt un izprast vēstures peripetijas, sekmē jaunās paaudzes audzināšanu valstiski patriotiskā garā, veicina viņas izaugsmi un aktīvu līdzdarbību Latvijas valstiskuma atjaunošanā, nostiprināšanā un pilnveidē.

Nemot vērā iepriekš minēto, uzskatu, ka topošās grāmatas saturs ir vērtējams visnotaļ **pozitīvi** – **vispirms** jau tādēļ, ka tās veidotāji – dažādu profesiju pārstāvji – pārsvarā **nav** vēsturnieki šī jēdziena oficiālajā nozīmē, bet gan pēc sava **aicinājuma**, līdz ar to viņu traktējums par dažādām vēstures norisēm uzskatāms it kā “skats no malas”. Otrkārt – grāmatā ievietotie 20. – 30. gadu politisko un sabiedrisko darbinieku, kā arī aculiecinieku vēstījumi sniedz daudzkārt lielāku ticamību nekā tikai dažādo tā laika dokumentu iekļaušana tekstā, kā tas pārsvarā tiek darīts vairumā mūsdienu vēstures grāmatu autoru darbos (īpaši tajos gadījumos, kad autori neprasmiņi izvēlējušies publicējamās dokumentu tekstus). Treškārt – grāmatas veidotāju vairums savos skolas un studiju gados nav „saindēti” ar marksistiskajām dogmām un komunistisko ideoloģiju vēstures traktējumā, bez tam vairāki no viņiem paši bijuši tiešie aculiecinieki un pat līdzdalībnieki daudzās aprakstītajās 20. gadsimta vēstures norisēs.

Esmu pārliecināts, ka piedāvātais darbs būs **nozīmīgs papildinājums** gan jau esošajām un vēl topošajām skolu mācību grāmatām, gan arī citiem vēstures izziņas materiāliem, jo tā saturā iekļauti daudzi tādi fakti un materiāli, kas lielākajai mūsu sabiedrības daļai nav zināmi vai arī grūti pieejami. Varētu gan piebilst, ka atsevišķās vietās, iespējams, būtu bijis nepieciešams nedaudz plašāks izklāsts, kā arī dažviet ir sastopamas nelielas nepilnības, vai arī no vēsturnieka viedokļa kļūdainas traktējums, tomēr **jāņem vērā**, ka, kā jau minēts, vairums šī darba autoru **nav vēsturnieki**. Līdz ar to varu tikai atkārtot iepriekš minēto: šis darbs ir **augsti vērtējams un visnotaļ piemērots kā vērtīgs izziņas materiāls ne vien skolēniem un skolotājiem, bet arī jebkuram citam indivīdam, kam interesē mūsu zemes un tautas likteņgaitas**. Tādēļ **izsaku pateicību** gan šī darba iniciatoram un koordinētājam, gan arī grāmatas sastādītājam un līdzauto-riem par paveikto darbu, un visiem tiem labas gribas cilvēkiem gan svešatnē, gan pašu mājās, kas sekmējuši un sekmēs šīs grāmatas izdošanu, popularizēšanu un izplatīšanu, lai tā būtu pieejama visplašākajam lasītāju lokam.

Indulis Ķēniņš, Dr. paed., Mg. hist.,
Valdemārpils vidusskolas skolotājs.

Atzinība visiem, kuri piestrādāja

Pirmā doma par Latvijas vēstures pārskatu radās īsi pēc ģenerāļa M. Peniķa *Latvijas Atbrīvošanas kara vēstures* un pulkveža A. Silgaiļa *Latviešu Leģions* grāmatu atvēršanas svētkiem 2006.g. 21. jūnijā. Biju nolēmis griezties pie vairākiem vecākās paaudzes cilvēkiem Austrālijā un lūgt viņus palīgā.

Daudzi gan piekrita, ka ideja ir cēla un ka tas jādara, bet tikko aicināju talkā, sekoja atrunāšanās - lai labāk runājot ar kādu citu. Eventuāli tomēr sanāca pietiekami daudz līdzstrādnieku, lai darbu sāktu. Vairums gan teica, ka viņiem neesot literāras pieredzes. Sarunājām tā, ka viņu darbus rediģēs kāds "profesionāls" darbinieks.

Laimīgā kārtā šai laukā pieredzējušais Uldis Siliņš piekrita nākt palīgā. Man gan tagad jāatzīstas, ka bez viņa mēs nebūtu spējuši šo darbu paveikt. Bieži vien līdzstrādnieku sniegtā informācija atkārtojās vai tajā bija informatīvi robi, līdz ar to Uldim viena otra daļa bija jāpārraksta, šis tas jāpievieno vai jāpamet malā.

Lai aprakstītu posmu pēc Otrā pasaules kara, bija jāpieaicina Latvijas vēsturnieks Andris Tomašūns, Roberts Millers un vēl daži citi.

Lai pārbaudītu, ko vēstures skolotāji Latvijā domā par mūsu darbu, griezcos pie Valdemārpils vēstures skolotāja Dr. Induļa Ķēniņa. Viņa izteiktās domas ievietojām grāmatas sākumā. Bez tam viņš atsūtīja ļoti vērtīgu rakstu par latviešu karavīriem Otrajā Pasaules karā.

Par padarīto darbu visiem korespondentiem jāizsaka liels paldies. Un, kā vienmēr, bez sievas Ainas palīdzības šo darbu nebūtu varējis paveikt.

Vislielākais paldies nākas Uldim Siliņam, kas šo grāmatu izveidojis tādu, kāda tā ir tagad.

Vēlreiz paldies visiem!

Jānis Vējiņš Austrālijā

SATURS:

1. No zobena saule lēca (A.Saulītis, R.Millers)

Ceļā uz Latvijas neatkarību.	13
Valsts proklamēšana	
un vispārējais politiskais stāvoklis līdz 1919.g. maijam	15
16. aprīļa pučs. "Saratova" laikmets	35
Kalpaka bataljons	39
Baloža brigāde	42
Bauskas bataljons	42
Latviešiem Rīgas ieņemšanā neļauj piedalīties	43
Ziemeļnieki nāk	44
Cēsu kaujas	46
Strazdmuižas pamiers	51
Militārais un politiskais stāvoklis 1919.g. vasaras vidū	52
Bermontieši uzbrūk	53
Cīņas austrumu frontē 1919.g. otrā pusē. Partizāni	57
Latgales atbrīvošana. Polija nāk talkā	61
Lāčplēša kara ordenis.	62
Zem latviešu un sarkanajiem karogiem. Latviešu strēlnieki.	64

2. Zeme tā ir valsts (E.Smalkais, E.Rimšāne)

Latvija pēc Atbrīvošanas cīņām	69
Satversmes sapulce	70
Agrārā reforma	71
Ārpolitika	73
Baltiešu strīdi un ķildas	75
Saeima	78
Veselības aprūpe	85
Organizācijas	86
Dziesmu svētki	91

3. Lai ligo lepna dziesma (E.Smalkais, E.Brennere)

Vai bija iemesls apvērsumam?	93
Sveiks, Tautas Vadon!	94
Labie gadi	99
Kameru sistēma	99
Celtniecība	100
Tautsaimniecības nozares	100

Eksports	102
Latvijas tirdzniecības flote	103
Imports	103
Rūpniecība	104
Izglītība	105
Mākslas iestādes	109
Kultūras dzīve	111
Apbalvojumi	111
Sports	112
Vai mēs spējam pretoties? Bruņotie spēki.	117
Vilhelms Munters.	120
Notikumi, kas noveda pie Latvijas okupācijas.	121
Glābjas, kas var.	123
Beigu sākums.	125

4. Sarkanā lāča rīklē 1940.I-1941.VI (Ž.Medīkis, A.Gārša, H.Stakle)

Somijas-PSRS karš.	129
Krievi nāk!	130
14. jūnija deportācijas.	135
Ceļā uz kādu "provinci".	136
Okupācija vai brīvprātīga pievienošanās?	139
Latviešu karavīri Sarkanajā armijā.	144
Nacionālā pretestības kustība.	145

5. Kungi, karu sacēlušī 1941.VII-1945.V (A.Kenne, I.Ķēniņš, E.Vanags, E.Smalkais, J.Vējiņš)

Hitlers nāk ar lieliem soļiem.	147
Ostalande.	148
Pirmās latviešu bruņotās vienības.	149
Latviešu leģiona formēšana.	152
Latviešu "SS brīvprātīgie".	156
2. latviešu brigāde.	158
15. divīzijas formēšana.	158
Latviešu militārās formācijas 2. PK laikā.	160
Leģiona tālākās gaitas.	160
Drošības policija (SD).	162
Arāja komanda.	163
Sarkanie partizāni.	164
Nacionālā pretestība vācu okupācijas laikā.	165

Kurzemes katlā pirms un pēc kapitulācijas.	165
Latvijas policija Kurzemē un Vācijā.	167
Kurelieši.	168
15. divīzijas gaitas.	170
Atskatīties, pasmaidīt.	172
Es par tādām lietām neko negribu dzirdēt.	
Mēģinājums nodibināt Pagaidu valdību.	173
Kam un ko zvērēja latviešu leģionāri?	
Pret ko un par ko viņi cīnījās?	175

6. Pēc kapitulācijas (M.Auliciema, J.&D.Zalāni, J.Ziedars)

Sociālistiskās sacensības	183
Nacionālie partizāni	184
Sabiedroto gūstā	190
Latviešu karavīri Sabiedroto sardžu un darba vienībās	191
Dievputniņi	191
Baltijas Universitāte	194

7. Latvija PSRS sastāvā (A.Tomašūns, E.Upmanis, R.Millers)

Pēckara periods	197
Es tev, ciemiņ, teikšu tā	198
Deportācijas	200
Izpildvaras	201
Partijas iestāžu totālā kontrole	201
Pārvaldes aparāts	202
Rusifikācija	203
Kā tika atmaskoti padomju varas ienaidnieki	204
Hruščova laikmets (1953- 1964)	209
Nacionālkomūnisms	209
Stagnācijas periods (1964-1982)	210
Izglītība	211
Atklātība un pārkārtošanās. M.Gorbačovs (1985- 1991)	212
Ekonomikas krahs	213
Trešā Atmoda	214
Uz barikādēm!	222
Personu rādītājs	233
Grāmatu saraksts	236

1. NO ZOBENA SAULE LĒCA

Ceļā uz Latvijas neatkarību

1918. gada 18. novembris bija Latvijas valsts un latviešu tautas vēsturē viens no svarīgākajiem kulminācijas punktiem: proklamēja Latvijas Republiku. Pasaulei tika paziņots, ka nodibināta jauna, neatkarīga, suverēna valsts!

Ir zināms, ka latviešu ciltis, kas cēlušās no kopīgiem priekštečiem un ar kopēju valodu, kaut arī dažādām izloksnēm ir apdzīvojušas pašreizējo Latvijas teritoriju jau pirms 4000 gadiem. Daļu tagadējās Latvijas teritorijas apdzīvoja libieši jeb līvi. Latviešu ciltis nekad neapvienojās vienā lielākā valstī, kā tas notika citur Eiropā, un tādēļ tām nebija kopējas armijas, kas varētu stāties pretī svešām varām. Gadu simteņu tecējumā Latvijas zemi pārstaigāja vācu, zviedru, krievu un pat franču karapulki.

18. gs. pirmajā pusē, kad Krievijas cars Pēteris I iekaroja Baltijas valstis, Latviju sadalīja Vidzemes, Kurzemes un Vitebskas guberņās. Latvijā valdīja feodālā sistēma – zeme piederēja muižniekiem, bet valsts vara krieviem. Latviešus uzskatīja par zemnieku tautu, kam izglītība nav vajadzīga, un kurus var kalpināt no agra rīta līdz vēlam vakaram. Nelielā latviešu inteliģence vai nu pārvācojās vai pārkrievojās. 19. gs. beigu posmā sākās stingrs pārkrievošanas mēģinājums. Krievijas impērijā tajā laikā bija ap 180 dažādu tautību. Oficiālā valsts valoda bija krievu, un valdība citu tautu valodas centās izskaust. Kā zinām, tas krieviem nav izdevies visā pilnībā vēl līdz šai dienai.

Latvieši bija sapratuši, ka, lai dzīvē ko panāktu, ir nepieciešama izglītība. Jaunie censoņi studēja Tērbatā, Maskavā, Pēterpilī un Rīgas politehnikumā. 19. gs. otrā pusē studenti un izglītotie tautieši sāka apzināties, ka pieder tautai, kam ir sava valoda un kultūra un ka to netaisni izmanto un apspiež kā krievi, tā vācieši. Sākās, t.s., “Atmodas laikmets”.

20. gs. sākumā plašajā Krievijas impērijā sākās nemieri, kam galvenie iemesli bija ļoti smagie dzīves apstākļi, sakāve Krievu – japāņu karā, kā arī dažādo tautu nacionālie centieni. 1905. g. janvāra beigās Pēterpilī karavīri atklāja uguni uz miermīlīgiem demonstrantiem, un tas bija signāls revolūcijas sākumam. Krievijas fabriku strādnieki reaģēja uz neapbruņoto demonstrantu apšaušanu, piesakot streiku. Sākās ielu cīņas Pēterpilī un Maskavā. Nemieri bija arī Somijā un Polijā.

Strādnieki streikoja arī Rīgā. 1905. g. 13. janvāra (pēc vecā kalendāra) demonstrācijā pie Dzelzs tilta krievu karaspēks nogalināja 73 strādniekus un ievainoja 200. Šo ielu vēlāk nosauca par 13. janvāra ielu. Revolūcija ātri izplatījās pa visu Latviju. Revolucionāri postīja valdības ēkas un nīstās muižas. Daudzas muižas ēkas nodedzināja. Revolūcijā piedalījās strādniecība, izglītotie latvieši, piem., skolotāji, bet ne zemnieki, lauku māju nomnieki un īpašnieki.

Lai nomierinātu tautu Krievijas cars Nikolajs II paziņoja, ka atļaus iedzīvotājiem ievēlēt parlamentu, kā arī solīja dažādus atvieglojumus zemniekiem. Revolūcija tomēr turpinājās. 1906. g. Latvijā no Krievijas ieradās kazaku un gvardes pulki, kas, sadalīti atsevišķās soda komandās – t.s., “melnās sotņas”, nežēlīgi izrēķinājās ar sacelšanās dalībniekiem, perot, dedzinot mājas, un daudzus turpat uz vietas nošaujot. Kaut arī šādā asiņainā veidā tautas cerības uz brīvību mēģināja iznīcināt, naidis pret apspiedējiem kļuva vēl asāks un tautas nacionālā apziņa spēcīgāka.

1914. g. sākās Pirmais pasaules karš (turpmāk 1. P. K.). Drīz bija redzams, ka krievu armija nespēj pretoties uzbrūkošajiem vāciešiem. Revolucionārie spēki sāka atkal rosīties, un 1917. g. revolūcija Krievijā radīja piemērotus apstākļus nacionālajiem centieniem. Arī Latvijā nacionālie spēki sāka organizēties, bet diemžēl nebija ne vienotības, ne politiskās pieredzes. Veidojās dažādas partijas un grupējumi ar atšķirīgiem mērķiem, kas noveda pie nesaprašanās un strīdiem dažādo partiju starpā. Vienīga politiska partija bija sociāldemokrāti, kas tāpat kā Krievijas sociāldemokrāti bija sašķēlušies divās daļās: bolševikos (lieliniekos) un meņševikos (maziniekos). Lielinieki sekoja internacionāles idejai un vēlējās Latviju redzēt kā Krievijas sastāvdaļu, bet mazinieki – nacionālu Latviju ar plašām autonomijas tiesībām Krievijas impērijā. Tad vēl bija strādnieku, bezzemnieku, kareivju un tamlīdzīgas partijas. Nebija vienotu mērķu. Daļa šaubījās, vai Latvija kā neatkarīga valsts spēs pastāvēt. Valdīja liela uzskatu dažādība. Tie, kas bija auguši krievu vide un skolojušies krievu skolās, domāja, ka tikai krievi ir īsta kultūra – mūzika, literatūra, teātris u.t.t. Vācu skolās gājušajiem bija līdzīgas domas par vācu kultūru. Daļa domāja, ka jāprasa atļauja cara valdībai

atdalīties no Krievijas. Trūka vadoņa, kas varētu šos spēkus apvienot un virzīt uz kopēju mērķi.

1917. gadā Valkā nodibinājās Zemnieku savienība ar priekšsēdētāju Kārli Ulmani, Pēterburgā – Latviešu demokrātu partija un Maskavā – Latviešu nacionāl - demokrātu partija. Beidzot sāka veidoties politiskas partijas ar kopīgu mērķi – neatkarīgu Latviju. Tika nodibināta Pagaidu nacionālā padome, kas 1918. g. 30. janvārī pieņēma Latvijas Neatkarības deklarāciju. 1918. g. 17. novembrī, lielākajām partijām apvienojoties, nodibināja Tautas padomi, kas 18. novembrī proklamēja Latvijas Republiku. Par Valsts prezidentu kļuva Jānis Čakste un Ministru prezidentu Kārlis Ulmanis. Valsts bija nodibināta, bet zeme atradās svešu tautu karaspēka rokās. Bija pienācis laiks Atbrīvošanas cīņām.

Aivars Saulītis

Valsts proklamēšana un vispārējais politiskais stāvoklis līdz 1919. g. maijam

“Tiem, kas tagad vēro mūsu pilsētas un laukus, pavisam grūti vairs iejusties tanī ainā, kas bija redzama mūsu zemē ap laiku, kad to pāršalca vēsts: Latvija ir tagad atkal brīva un neatkarīga valsts,” savās atmiņās, cita starpā, raksta to laiku liecinieks plkv. A. Plensners. “Ne lielgabalu salūti, ne lidmašīnu rūkoņa gaisā, ne vingrais karavīru parādes solis, ne ugunīs mirdzoši karogoti nami un kuģi, ne ziediem un valstsvīru ģimētnēm greznoti logi, nekas no visas tās spēka un turības izpausmes, ko mēs tagad esam parādūši redzēt mūsu Valsts svētkos, nebija manāms viņas dzimšanas pirmajā dienā. – Mums nebija ne armijas, ar ko sevi aizstāvēt, ne kāda nama, ko jaunās valsts valdība varētu saukt par savu, pat ne vienas laivas, pajūga vai zirga, ne bankas vai naudas, pat ne cilvēku, kas jau labi prastu visu to darīt, ko tiem tagad vajadzēja darīt. – Ilgā Pasaules kara – sekas bija izpostījušas un padarījušas nabaģu mūsu zemi un tautu. – Satriekts un izkaisīts bija arī mūsu tautas dzīvais spēks. No 2½ miljoniem iedzīvotāju – bija palicis pāri vairs tikai nedaudz vairāk par 1 miljonu. Mūsu tautai te latvju zemē iztrūka tagad ap 250000 tās stiprāko vīru (no 20 – 40g. vecumā). Bēdīgu ainu iedzīvotāju tālāka pieauguma ziņā solīja arī nākotne, jo iztrūka ap 250000 bērnu. –

Zemē valdīja sveša vara, kas to bija centusies pakļaut sev, un no šiem centieniem vēl nebūt nebija atteikusies. – Vajadzēja gandrīz pārdabiskas gribas un ticības savas tautas nākotnei, lai šādos apstākļos ķertos pie jaunas valsts nodibināšanas.

Kā izskaidrojams tas,” turpina A. Plensners, “– ka kara un asiņainas revolūcijas izpostīta, samazināta un nogurdināta, mūsu tauta tiek galā ar saviem ienaidniekiem, cīnoties pret divu – gan jau dragātu – tomēr vēl milzīgu impēriju varenības atlieku pārspēku, tad dabiski rodas atbilde, ka izskaidrojums tam nav meklējams tik daudz notikušajās ārējo apstākļu pārmaiņās, cik kādā lielā iekšējā procesā, kas norisinājies mūsu tautā pašā. Tāpat, kā tas lielais notikums, kad mēs atkal atguvām savu valsti, bija iespējams tikai tāpēc, ka bijām jau sasnieguši tam nepieciešamo iekšējās saskaņošanās nobriedumu. Un arī vēl te mūsu neatkarības cīņu vēsture rāda, cik bieži vēl daudz smagu upuru mums nācies ziedot, cik daudz lieka grūtuma uzņemties tikai tāpēc, ka šī iekšējā saskaņotība, kopsaturēšanās un apzinātā vai neapzinātā mērķtiecība vēl nebija tik pilnīga, kādai tai vajadzētu būt.

Gods godam, mums bija vīri ar drosmi pie šī uzdevuma ķerties. Grūtības, ar kurām nāksies sastapties, nebija noslēpums ne Tautas Padomei, ne jaunajai valdībai. Latvijas valsts tika proklamēta no teātra skatuves, un par teātri to arī ilgi uzskatīja tie, kam mūsu zemē bija spēks un vara. Reizē ar valsts proklamēšanu Nacionālajā teātrī šo notikumu pasaulei, tā Latvijas pilsoņiem paziņoja šāds dokuments:

“Latvijas Tautas Padome, atzīdama sevi par vienīgo varas nesēju Latvijas valstī, pasludina, ka:

Latvija, apvienota etnogrāfiskās robežās (Kurzeme, Vidzeme, Latgale), ir patstāvīga, neatkarīga, demokrātiski – republikāniska valsts, kuŗas satversmi un attiecības pret ārvalstīm noteiks Satversmes Sapulce, sasaukta uz vispārīgu, abu dzimumu, tiešu, vienlīdzīgu, aizklātu un proporcionālu vēlēšanu pamata.

Latvijas Tautas Padome ir nodibinājusi kā augstāko izpildu varu Latvijā – Latvijas Pagaidu valdību.

Latvijas Tautas Padome uzaicina Latvijas pilsoņus uzturēt mieru un kārtību un visiem spēkiem pabalstīt Latvijas Pagaidu valdību viņas grūtā un atbildīgā darbā.

Latvijas Pagaidu valdības
Ministru Prezidents Ulmanis.
Latvijas Tautas Padomes
Priekšsēdētāja biedrs Zemgals.

Rīgā, 18. novembrī, 1918.”

Abām iestādēm gan bija morāliska vara pār Latvijas tautas apzinīgāko daļu, bet reālās varas toreiz vēl nebija gandrīz nekādas.

1918. g. novembris ir pilns monumentāliem notikumiem.

11. novembrī Vācija kapitulē un paraksta pamiera līgumu ar Sabiedrotajiem.

11. novembrī Anglijas ārlietu ministrs lords A. Balfūrs (A. Balfour) paziņo Latvijas ārlietu ministram Z. Meierovicam, ka Latvijas Nacionālā padome atzīta de facto.

13. novembrī Padomju Krievijas valdība paziņo, ka anulē Brestas līgumu; ka Baltija ir Krievijas sastāvdaļa un ka pašnoteikšanas tiesības pieder tikai “darba ļaudīm”.

18. novembrī, Omskā adm. A. V. Kolčaks tiek izsludināts par Krievijas augstāko pavaldoni.

18. novembrī uz Nacionālā teātra skatuves tiek proklamēta Latvijas valsts.

22. novembrī padomju spēki sāk uzbrukumu Igaunijai.

Šie notikumi rada pilnīgu sajukumu Krievijas jautājumā. Gandrīz katra Antantes valsts pēc Vācijas sakāves sāk iet savu ceļu.

Būdamā Krievijas baņķiere, Francija cer, ka izdosies atjaunot lielo krievu impēriju un atgūt cara laika parādus. Līdz ar to Francija neatbalsta baltiešu seperātismu. Viss, uz ko baltieši drīkst cerēt, ir autonomija brīvā Krievijā.

ASV senāts 10. decembrī pieņem rezolūciju, ka Lietuva jāatdala no Krievijas, un tādas pat tiesības dodamas Latvijai un Igaunijai, turpretim ASV prezidents V. Vilsons (Woodrow Wilson) vairākkārt iestājas par nedalītas Krievijas atjaunošanu aiz simpātijām “pret lielo krievu tautu”, uzskatot boļševismu par pārejošu sabrukuma parādību.

Vienīgi Anglijai nebija pa prātam Krievijas varenība, bet arī britu attiecības pret padomju varu un Baltiju ir svārstīgas. Lords Balfūrs savā memorandā Ministru kabinetam iesaka neuzņemties misiju gāzt vai celt Krievijā kādu noteiktu režīmu, bet gan dot Baltijas valstīm flotes aizsardzību un atbalstīt tās ar kara materiāliem. Sakarā ar to angļu flote drīz ierodas Latvijas un Igaunijas ostās un izsniedz ieročus šo zemju valdībām.

Baltijas stāvoklis ir ārkārtīgi sarežģīts. Lai gan pēc pamiera noteikumiem 8. vācu armijai ir jāsargā Baltijas austrumu robeža, tā ir pilnīgi deorganizēta. Kad padomju spēki sāk uzbrukumu Igaunijai un 5. decembrī arī Latvijai, 8. armija atkāpjas bez cīņas.

14. decembrī Maskavā nodibina “Latvijas strādnieku, bezzemnieku, strēlnieku valdību”, kuras uzdevums ir “pārvērst Baltijas jūru par Sociālās revolūcijas jūru un iemest komunisma degli Eiropas pulvera mucā.”

Mazliet atkāpsimies no novembra notikumiem uz 1918. g. sākumu.

Vācijas pretenzijas uz Baltiju vai vismaz zināmu daļu kopš Baltijas okupācijas nav nosēpums, tomēr arī šīm pretenzijām tā cenšas dabūt tautas pašnoteikšanās formu.

Vācu politikas garā sastādītā "Kurzemes Zemes padome" jau 1918.g. 3. martā bija izteikusies par Kurzemes hercoga kroņa atjaunošanu, piedāvājot to Vācijas ķeizaram. Atbildei- apsveikuma telegramma.

15. martā Vācijas ķeizars paziņo, ka turpmāk atzīst Kurzemi par brīvu un neatkarīgu hercoga valsti, ar ko tiek likts pirmais oficiālais pamats Vācijai pakļautas Baltijas valsts idejas realizēšanai pēc kā zinamas vācu aprindas tiecās jau sen.

Rīgas pilsētas dome 20. martā nolemj, ka Vidzeme, Igaunija un Kurzeme un Rīgas pilsēta, ņemot vērā šo apgabalu sevišķo stāvokli un vietējo tautību īpatnību, uz mūžīgiem laikiem savienojamas personālūnijā ar Vāciju kopīgā konstitucionāli monarchistiskā valstī.

Vidzemes un Igaunijas "Zemes pilnvarnieku sapulce", vēlākā "Apvienotā Igaunijas, Vidzemes, Rīgas un Sāmsalas zemes padome", pieņem identisku rezolūciju.

1918. g. 22. septembrī Vācijas ķeizars, pamatodamies uz Brestas papildu līgumu, paziņo, ka atzīst "Apvienotās zemes padomes" reprezentētos apgabalus par brīviem un patstāvīgiem.

1918. g. 21. oktobrī "Apvienotā Igaunijas, Vidzemes, Rīgas un Sāmsalas zemes padome" izsludina sevi par šo zemju suverēnās varas nesēju, nolemjot apvienot Baltijas zemes kopējā konstitucionāli – monarchistiskā valstī un stāties pie provizoriskās Baltijas valdības dibināšanas, kā arī lūgt vācu karaspēka ilgstošu aizsardzību un vācu iestāžu darbības turpināšanu.

Pēc Sabiedroto uzvaras un revolūcijas Vācijā vairs nevarēja runāt par konstitucionālo monarchiju un pieslēšanos Vācijai vismaz atklātā veidā. Vācijā pie varas bija nākuši citi spēki. Šai sakarībā jau 27. septembrī Vidzemes muižniecības landmaršals H. E. K. fon Striks (Heinrich Eduard Karl von Stryk) bija savā rakstā muižniecības konventam atzinis toreizējo politisko apstākļu dēļ personālūniju ar Prūsiju par atmetamu. Viņš tāpēc ieteica Meklenburgas hercoga Ādolfā Fridriha ievēlēšanu par Baltijas valdnieku. H. Strikam likās nepieņemama arī vācu okupācijas varas priekšstāvju "pārāk lielā piekāpība pret latviešiem un igauņiem, nododot tiem pozīciju pēc pozīcijas." Viņš tāpēc lūdza, lai muižniecība viņam – fon Strikam- piešķirtu pilnīgu rīcības brīvību.

Bet kādu nostāju pret baltiešu brīvības centieniem ieņems republikāniskā Vācija? Šinī ziņā daļa Tautas padomes locekļu skatījās nākotnē ar lielu optimismu, ko vēl pavairoja apstākļi, ka tagad par Vācijas pilnvarnieku bija atsūtīts sociāldemokrāts A. Vinnigs (A. Winnig). Pie tam karš bija beidzies ar Sabiedroto uzvaru un tādēļ par kādām Vācijas palielināšanās tieksmēm, likās, vairs nevar būt runa. Kā Pagaidu Nacionālā padome, tā Rīgas Demokrātiskais bloks un to apvienotais orgāns – Tautas padome –

bija visu laiku noteikti atbalstījusi Sabiedrotos un tāpēc cerēja uz Sabiedroto atbalstu. Latvju tauta karā bija nostājusies Sabiedroto pusē ne vien ar simpātijām, bet arī ar ļoti lieliem cilvēku un materiāliem upuriem. Šīs cerības zināmā mērā attaisnoja arī Sabiedroto un Vācijas pamiera noteikumu pants, pēc kura Vācijai vajadzēja noturēt ieņemto austrumu robežu pret lielinieku iebrukumiem līdz tam laikam, kamēr šie apgabali noorganizē paši savu aizstāvēšanos. Vai tad tautu pašnoteikšanās princips nebija viens no galvenajiem noteikumiem Sabiedroto miera pamatu deklarācijā? *

Vai nebija pamats domāt, ka jaunajai valstij nevajadzēs sākt savu darbību ar aizstāvēšanos, respektīvi, kara darbību pret kāda bruņota spēka atklātu uzbrukumu? Nekas cits taču nebija pieprasīts kā tikai šo tiesību ievēšanu dzīvē. Drīz pat vislielākajam optimistam kļuva skaidrs, ka bez tiesībām ir arī vēl vara, un ieroču dunā tiesības klusē.

*

Vārds plkv. A. Plensneram. "Kāda tad bija Tautas Padomes un pašas latviešu tautas toreizējā iekšpolitiskā struktūra?"

1917. g. revolūcija, kas sagrāva Krievijas impēriju, pietiekoši pierādīja, ka – latvju tautas vairumam – vēl nebija tādā mērā attīstītas nacionāli politiskas domāšanas un – tādas vadošas iestādes pašā tautā, kas spētu šo noteikumu – noteikti un mērķtiecīgi izmantot latviešu tautas labā. Lielais latviešu vairums pierādīja, ka tie var gan būt pietiekoši dumpīgi, bet pietiekoši saprātīgi un nacionāli tie vēl – nespēja būt. –

Mūsu revolūcionisms 1917. g. bija pēc būtības laba lieta. Tikai tam nevajadzēja kļūt – par internacionālās šķiru cīņas, bet gan nacionālās patstāvības un kopsaturas revolūcionismu. Tāpēc liela kļūda bija tā, ka mūsu galvenais spēks, kas mums jau bija, Krievijas impērijai sabrūkot, mūsu strēlnieku pulki kļuva par Krievijas revolūcijas internacionālisma un iekšējā pilsoņu kara, bet nevis latviešu nacionālās revolūcijas un Latvijas valsts izcīnīšanas priekšpulkiem.

1917. g. revolūcija bija tā tad sastapusi latvju tautu politiski pavisam nenoorganizētu. Tanī darbojās, vai labāk sakot, varēja atjaunot savu darbību tikai viena partija ar jau zināmu piedzīvojumu daudzumu un kadru, - Latvijas sociāldemokrātija. Bet tā bija latviešu partija tikai savu biedru skaitliskā vairākuma ziņā. Savā būtībā un savos uzdevumos tā bija internacionālisma partija, t.i., uzskatīja par savu pienākumu dabūt savus biedrus nost no visa tā,

* Tautu pašnoteikšanas tiesību deklarācija praktiskā reālpolitikā bija domāta vienīgi kā cīņas līdzeklis Austroungārijas satriekšanai, paredzot autonomiju slavu tautām, bet nu bija džinijs no pudeles laukā un atpakaļ to vairs nevarēja dabūt.

ko kaut kā varētu uzskatīt par nacionālu jūtoņu vai domāšanu, nedod Dievs, vēl darbošanos. – Šī partija bija beidzot piedabūta tikai tai [valstij] nekaitēt, atklāti nenostājoties pret to. Ja tas ir nopelns, atklāti necīnīties pret savu valsti, tad zināma daļa tāda nopelna Latvijas sociāldemokrātijai piekrist. *

Kā pretsparu latvju tautas novirzīšanai nost no savām interesēm, K. Ulmanis 1917. g. sāk organizēt politiskā un saimnieciskā vienībā latvju zemniekus Latviešu zemnieku savienībā. – Tā latvju nacionālie centieni tad bija spiesti gandrīz pavisam apklust revolucionārā kļūgā. Vācu okupētajā Latvijas daļā tas bija, t.s., "Demokrātiskais bloks", ar vēlāko mūsu pirmo Ministru prezidentu K. Ulmani priekšgalā, ap kuŗu pulcējās šai daļā palikušie latviešu politiskie darbinieki. Vācu neieņemtajā, bet lielinieku pārvaldītajā Latvijas, respektīvi, Krievijā izkaisīto latviešu daļā tā bija Latviešu nacionālā padome, kuŗas priekšsēdētājs bija adv. V. Zāmuels. Abi šie orgāni – pretēji latviešu sociāldemokrātijas dogmai, kas bija par federāciju ar Krieviju, - gan ne bez zināmas evolūcijas, nostājās uz pilnīga Latvijas valsts neatkarības viedokļa, un tādā veidā arī darbojās, cik to vien iespēja kā pašu tautā, tā arī atbalstu meklējot ārpus tās pie Sabiedroto valstīm. Demokrātiskajam blokam šai ziņā vajadzēja parādīt latviešu pretsparu vācu tieksmēm attiecībā uz jaunas Vācijas zemes nodibināšanu šeit, pierādīt vācu nodibināto it kā sabiedrisko organizāciju fiktivitāti un parādīt latviešu patiesos centienus. Šī bloka darbībai jāpateicas, galvenokārt, par latviešu nacionālās domas un gribas moţuma uzturēšanu arī vācu okupācijas laikā mūsu tautas teritorijā, kurpretim Nacionālai padomei piekrita latviešu valsts idejas uzturēšana ārpus tās, kā Krievijā, tā arī Sabiedroto valstīs. Uz pēdējām tā paspēja nosūtīt 1918. g. vasarā savu delegāciju ar vēlāko mūsu pirmo ārlietu ministru Z. Meierovicu priekšgalā.

Ko par mums vispār zināja ārzemēs, liecina Z. Meierovica ziņojums par savas darbības sākumiem Londonā:

* A. Plensners lietas skata no galēji labā spārna pozīcijas politiskajā spektrā. Viņa novērojumi nemaz nesaskan ar Tautas Padomes sociāldemokrātu frakcijas pārstāves Klāras Kalniņas teikto:

"Šīs 17. novembra nakts stundas un 18. novembra svinīgā akta pārdzīvojums ierindojās mana mūŗa laimīgāko dienu skaitā. Beidzot nu reiz bija nokratīti un sabrukuši šķēršļi patstāvīgas, demokrātiskas Latvijas tapšanai. Krievijas revolūcija atraisīja Latvijas tautu no Krievijas vaŗām, Vācijas revolūcija atbrīvoja ceļu Latvijas valsts tapšanai. Raina ievirzītā doma par Latvijas valsti nu kļuva par īstenību. Latvija iznīra kā Fenikss no toreizējās Eiropas sabrukuma pelniem" ("Jaunā gaita" Nr 246) Klāras vīrs Pauls Kalniņš bija ilggadīgs Saeimas priekšsēdis, viņu dēls Bruno Kalniņš bija trimdā nepaguris cīnītājs par Latvijas brīvību. Sociāldemokrātu partijai ir labais un kreisais spārns un ir netaisni lietas vispārināt.

"Slavenās Albiona salu valsts kopiespāids par Latviju bija tas, ka uz zemeslodes atradās Krievijai agrāk piederīgas provinces, kuŗas uz Brestļitovskas miera līguma pamata aneksējusi Vācija, ka šīs Baltijas provinces, starp citu, apdzīvo latvieši, kuŗi pieder it kā pie slāvu, it kā pie ģermāņu rases, un kā lielākā daļa latviešu ir vienīgais lielinieku organizētais stiprais atbalsts, bet pārējie latvieši esot vācu draugi un ejot kopā ar Baltijas muiŗniekiem. Kamēr pēdējie vēloties Baltijas provinču pievienošanu Vācijai, tikmēr pirmie cīnoties par Latvijas atpakaļ iegūšanu komūnistiskai Padomju Krievijai." ("Valsts pieci gadi 1918. -1923.", 27. l. p.).

1918. g. pirmajā pusē, visai Latvijas teritorijai nonākot vācu okupācijas varā un atgrieŗoties Latvijā lielai daļai Nacionālās padomes locekļu, radās lielākas kontakta iespējas starp abiem orgāniem, kaut arī viņu darbība varēja būt tikai slepena. Tā no šiem diviem orgāniem izveidojās 17. novembrī mūsu valsts pirmā likumdevēja iestāde – Tautas Padome. Tautas padome tomēr bija kompromisa veidojums. Un tā kā šis kompromiss aptvēra diezgan grūti sakaŗsējamas lietas – nacionālo nepiecieŗamību, internacionālo dogmatismu, sevis aizstāvēšanas vajadzību un kādu, toreiz vēl laikam sirsnīgi ticētu paŗlauŗanos "vācu un krievu biedru pacifismam un labvēlībai."

Tiem, kas bija domājuŗi, ka no jaunās Vācijas valdības latvieŗu brīvības centieni saņems kādu atbalstu, iznāk vilties.

Vācijas republikas priekŗstāvis Baltijā, vācu sociāldemokrāts A. Vinnīgs ir stingrs agrākās vācu politikas turpinātājs. Pirmā nedēļa pēc valsts proklamēšanas paiet gandrīz nepārtrauktās sarunās ar Vinnīgu par Tautas padomes un Pagaidu valdības pilnvarām.

Vinnīgs 25. novembrī paziņo, ka Vācijas valdība ir gatava atzīt Tautas padomi par patstāvīgu varas nesēju iestādi un Pagaidu valdību par tās izpildu orgānu pagaidām, t. i. līdz tam laikam, kamēr Miera konference lems par Latvijas turpmāko likteni.

Pagaidu valdība šādu paziņojumu atzīst par neapmierinoŗu un pieprasa tādu paŗu formulējumu, kāds minēts vācu līgumā ar Igauniju.

26. novembrī no Vinnīga jauns paziņojums:

- 1) Augstākā valdības vara etnogrāfiskā latvieŗu apgabalā piekŗt Latvijas Pagaidu valdībai ministrijas veidā, kura ir atbildīga Latvijas Tautas padomes priekŗšā.
- 2) Vācu civilpārvalde nodod pārvaldību pēc tuvākas vienoŗšanās noteikumiem, kas vēl nosakāmi, Pagaidu valdības orgāniem.

Vācija 26. novembrī ir arī atzinusi Latvijas neatkarību *de facto*.

Šo rakstu Pagaidu valdība patreizējos apstākļos atzīst par apmierinoŗu un pakāpeniski sāk pārņemt zemes pārvaldi. Daŗu nedēļu laikā pēc valsts proklamēšanas Ministru kabineta rokās jau ir liela daļa no valsts pārvaldes aparāta.

Viens no galveniem Pagaidu valdības uzdevumiem ir Rīgas apgādāšana ar pārtiku. Zeme no vācu karaspēka ir galīgi iztukšota. Vācija vēl arvien ir Sabiedroto blokādes žņaugos. Atliek tikai nelieli vietējie krājumi nedaudzu tirgotāja rīcībā. Vēl 15 vagoni ar labību tiek saņemti no Liepājas. Rekvizīcija rada tirgotājos lielu neapmierinātību, bet pārtikas līdzekļus tomēr izdodas atrast pietiekamos apmēros, lai uz neilgu laiku rīdziniekus varētu uzskatīt par puslīdz nodrošinātiem.

Un nu pats grūtākais uzdevums: radīt militāru spēku, kas nodrošinātu kārtību valsts iekšienē un, galvenais, varētu stāties pretim lieliniekiem. Tai pašā laikā vācu karaspēks, pretēji pamiera noteikumiem, pakāpeniski atstāj Latvijas teritoriju. Sabiedroto palīdzība nav pietiekami liela un ātra.

Liels minus Latvijas bruņoto spēku organizēšanā ir bijušo augstāko strēlnieku vadoņu trūkums, kuru autoritātei un popularitātei pie karavīriem un sabiedrībā tagad būtu liela, pozitīva nozīme. Viens tāds ir plkv. Fr. Briedis, kura leģendārajam vārdam un kaujas pieredzei tagad būtu milzīga vērtība, bet viņš ir čekas noslepkavots Maskavā. Ir vēl citi, bet vai nu viņus Pagaidu valdības uzaicinājums neaizsniedz, vai ir kādi citi neatsaukšanās iemesli. Tāpat arī Latvijā esošo virsnieku vidū, blakus dažu virsnieku sajūsmas pilnai uzņēmībai, ir manāma zināma rezervēšanās, nogaidot, kad valdība viņus sauks. Uzpeld visādi fantastiski projekti, kas vairumā iziet uz speciālu, pilnīgu patstāvīgu vienību dibināšanu, kuru dibinātāji būtu neierobežoti komandētāji, padoti tikai augstākai vadībai.

Tāču viena itin nozīmīga organizācija darbojas Latvijas labā. Tā ir Latvju kareivju nacionālā savienība (L. K. N. S.), kas nodibināta strēlnieku pulkos kā pretspēks internacionālismā un krievu lielnieciskajā imperiālismā iestīgušam "Iskolostrelam" *

L. K. N. S. 1917. g. otrajā pusē bija visai jūtami panākumi kā karavīru, tā arī pārējās sabiedrības nacionālās apziņas uzturēšanā.

1917. g. beigās savienībai bija jau ļoti daudz nodaļu visā plašajā krievu armijas frontē. Arī pie komunistu terora savienības biedriem izdevās daļu latvju strēlnieku izraut no Krievijas "lielniecisma katla" un aizvest uz Sibīriju, lai no turienes Troickas un Imanta pulku ** sastāvā atgrieztos Latvijā 1920. gadā.

L. K. N. S. prezidijs novembra pirmajā pusē uzsāk Rīgā brīvprātīgo vervēšanu, uzaicinot reģistrēties vispirms savienības biedrus, pēc tam pārējos latviešu karavīrus, par kuriem galvo vismaz divas rekrūtēšanas

* Saīsinātais nosaukums krievu valodā latvju strēlnieku pulku izpildu komitejai.

** Vladivostokā saformētās nacionālās armijas vienības.

komisijai pazīstamas personas. Pieteikšanās ir diezgan dzīva, sevišķi pēc 12. novembra, kad savienība savus uzaicinājumus drīkstēja publicēt atklāti. Bet karavīriem ir vajadzīgi ieroči, ir vajadzīgi līdzekļi, bet tie nav ne Nacionālai padomei, ne savienībai. Sīkākus daudzumus ieroču pa visādiem ceļiem izdodas iegūt no deorganizētā vācu karaspēka. Tas ir saistīts ar lielu risku, jo okupācijas varas policija stingri apkaro ieroču nonākšanu "privāto" rokās, lai gan tirgošanos ar ieročiem novērst nespēj. Daudzi savienības biedri, bīdamies lielnieku terora, baidīdamies par sevi un savējiem, vairās brīvprātīgi iestāties "baltgvardos", kā lielnieki dēvē savienības biedrus. Protams, cita lieta, ja kāda vara viņus mobilizētu piespiedu kārtā...

Ir brīvprātīgie, kas iestājas bruņotajos spēkos nacionālas sajūsmas un pienākuma apziņas dzīti, bet nav mazums tādu, kam tā ir vairāk pajumtes un maizes kumosa lieta. Viņi labprāt būtu iestājušies kurā katrā armijā, lai tikai dabūtu daudz maz kārtīgi noteiktā laikā savu katliņu zupas un gabalu maizes.

Tomēr ir paveikts labs darbs. Savienības izdarītā reģistrācija sniedz pārskatu par to, cik, kur un kādi karavīri būtu jau tūlīt iegūstami kā apziņīgs un labprātīgs pamats mūsu nacionālajam karaspēkam. Savienības biedriem izdodas nodibināt lielākas un mazākas karavīru kopas, kas uzturas savās mājās. Viņus pa lielākai daļai kaut kā apbruņo, kas dod zināmu drošību, ja arī ne pret lielnieku armijas iebrukumu, tad vismaz pret vietējo lielnieku priekšlaicīgām varmācībām.

Latviešiem ir radušies arī sabiedrotie: Rīgas gubernātors un vācu 8. armijas Zaldātu padome.

Neskatoties uz visām grūtībām, armijas organizēšanas darbi iet diezgan rosīgi uz priekšu un jau 27. novembra sēdē Pagaidu valdība lemj par vienas rotas nosūtīšanu uz Latgale fronti. Tai pašā sēdē ieceļ J. Zālīti par Pagaidu valdības ģenerālpilnvarnieku Latgalē. Šie lēmumi gan paliek neizpildīti, jo lielnieki ieņem Latgali ātrāk nekā to varēja sagaidīt.

Rīgā ap novembra vidu ir jau puslīdz noorganizēti ap 500 izlasītu brīvprātīgo, kas komplektējas galvenokārt no bijušiem virsniekiem, instruktoriem un skolu jaunatnes. Līdz ar to Nacionālās padomes apsardzības nodaļas priekšniekam bija pamats ievadīt sarunas ar attiecīgām okupācijas iestādēm par Rīgas apsardzības nodošanu pašu latviešu rokās, kas gan paliek bez panākumiem. Ap šo pašu laiku (15. novembri) sasauca arī pirmo plašāko karavīru un brīvprātīgo sapulci, kurā Nacionālās padomes apsardzības nodaļas priekšnieks griežas pie latvju jaunatnes ar uzaicinājumu iestāties savas tautas dienestā- nacionālā karaspēkā. Uzaicinājums nepaliek bez rezultātiem. Atsaucas latviešu studentu korporācijas un uzsāk militārās apmācības Latviešu biedrības namā.

1918.g. 6. decembrī par apsardzības ministru izrauga vienu no strēlnieku pulku dibinātājiem - adv. J. Zālīti. Latviešu karaspēka organizēšanas jautājums pa šo laiku ir kļuvis daudz akūtāks, bet ne vieglāks.

Padomju Krievijas karaspēks jau ir ieņēmis Pleskavu un tuvojas Valkai. Krievijas Ziemeļarmija neizrāda nopietnu pretestību, tās dezorganizētās vienības posta un laupa Latgalē, par ko pienāk pastāvīgi sūdzības. Ziemeļarmijas vienību varas darbus ļoti veiksmīgi izmanto lielinieku aģenti, lai diskreditētu Pagaidu valdību. Lielinieku aģentu tagad ir saradies vesels lērums. Vācu okupācijas iestādes pret viņiem ir kļuvušas pavisam saudzīgas, lai gan vēl vienmēr stingras un nepielaidīgas pret Pagaidu valdību.

Beidzot pēc ilgām sarunām 7. decembrī K. Ulmanim izdodas panākt ar Vinnigu vienošanos par karaspēka organizēšanu no vietējiem iedzīvotājiem. Līgumu paraksta apsardzības ministrs J. Zālītis un A. Vinnigs.

Jaunās vienības nosauc par Zemessargiem (Landeswehr - Zemes aizsardzība). Paredzēts saformēt 26 rotas un 5 artilērijas baterijas uz nacionālītašu principa sekojošās attiecībās: latviešiem – 18 rotas un 3 baterijas; vāciešiem – 7 rotas un 2 baterijas; krieviem – 1 rota, pavisam 6000 karavīru un 870 zirgu. Komandēšanas valoda atkarībā no tautībām. Par Zemessargu komandieri ar abpusēgu piekrišanu uzaicināms kāds neitrāls valsts virsnieks,* bet, kamēr šo jautājumu nokārto – vācietis. Komandiera palīgu drīkst iecelt Pagaidu valdība. Paredzētas arī divas ģenerālštāba virsnieku vietas. Pirmo no tām var ieņemt okupācijas varas nozīmēta persona, otru – Pagaidu valdības. Visu pārējo virsnieku iecelšanai jānotiek saziņā ar Zemessargu komandieri un viņa palīgiem.

Visa Latvija tiek sadalīta četros kara apgabalos: Rīgas, Vidzemes, Kurzemes un Latgales. Apgabalu priekšnieki: Rīgas apgabalam – vācu virsnieks ar palīgu latvieti; Kurzemes un Vidzemes apgabaliem – latviešu virsnieks ar palīgiem vāciešiem; Latgales apgabalam par priekšnieku un viņa palīgu drīkst iecelt latviešu virsniekus.

Apbruņojumu un ietērpu pret vēlāku norēķināšanos apņemas dot okupācijas vara no 8. armijas krājumiem, kas tā vai tā draud nonākt lielinieku rokās. Pārtiku un dzīvokļus apņemas sagādāt Pagaidu valdība, bet līdz apgādes noorganizēšanai pārtiku apsola dot vācieši no saviem krājumiem.

Dotajos apstākļos solis uz priekšu? 7. decembra līgums gan sola visu nepieciešamo, bet viss tas pa lielāku daļu paliek uz papīra.

* Domāts bija zviedrs.

Liktās cerības uz jaunās Vācijas priekšstāvi Vinnigu, kā jau minēts, neattaisnojas.*

Okupācijas iestādes gan diezgan enerģiski organizē no saviem karavīriem "Dzelzs brigādi", kā arī atbalsta vācu tautības Zemessargu vienību (Landeswehr) formēšanu. Pēdējam vāciešu vervēšanu Baltijas "Pavaldoņības padome" bija sākusi jau novembra pirmajā pusē un šim nolūkam nodibināja sevišķu Zemessargu komiteju. Tā darbojās nevien Latvijā, bet atvēra pieteikšanās punktus arī vairākās Vācijas pilsētās ar centrāli Berlīnē. Vai kāds brīnums, ka vācu Landesvēra formēšana noritēja nesamērojami sekmīgāk? Arī pret krieviem izturēšanās bija labvēlīga, bet, kas attiecās uz latviešu vienībām, tad tās negozējās vācu labvēlības saulītē.

Drīz pēc valsts proklamēšanas uz Zviedriju bija devies Tautas padomes priekšsēdētājs J. Čakste, lai organizētu brīvprātīgo vākšanu Zviedrijā un citās Skandināvijas valstīs. Šo pasākumu jau no paša sākuma izjauca baltvāci, kam tur bija daudz labāki sakari nekā latviešiem. Nevienam nav noslēpums, ka iebrūkošās Padomju Krievijas karaspēka daļas lielā mērā sastāv no latviešiem, ieskaitot virspavēlnieku Jukumu Vācieti. Bet kur ir nacionālie latviešu pulki, kas varētu stāties viņiem pretim? Baltvāci šīnī ziņā var sevi parādīt Sabiedrotājiem daudz labvēlīgākā gaismā. Bet piespiest cīnīties negribīgo Vācijas armiju nebūt nav tik vienkārši. Pagaidu valdība vēlreiz vērsās pie tautas sirdsapziņas ar uzsaukumu:

– *"Jums visiem vēl atmiņā tas laiks, kad pār visu mūsu zemi nāca tumsa, kas izdzēsa visas zvaigznes pie Latvijas debesīm. Uz kuru pusi tauta arī griezās – viņa krita uz savu beigto cerību liķiem. Lielie vēsturiskie notikumi iedēdzināja dienu, kas nesa sev līdz visu mūsu cerību piepildīšanos: latviešu tauta svinīgi izsludināja savu patstāvību un neatkarību, paceldama augstu pasaules priekšā savas valsts sarkani – balti – sarkano karogu. Tagad ir nakts, kas draud no austrumiem; stiepjas rokas, kas grib noraut šo karogu un samīt dubļos. Lielinieku bandas, nākdamas no Krievijas, laužas mūsu zemes robežās. Ugunsgrēki apgaismo viņu ceļu, māju drupas un apdegušie liķi apzīmē vietas, pār kurām tie gājuši.*

Latvijas Pilsoņi! Atkāpšanās ceļa vairs nava. Tautas priekšgalā nostādītā Pagaidu valdība sauc Jūs pie ieročiem."

* Viņš, pēc paša liecības, jau sākumā bija nācis pie pārliecības, ka "lai arī kam paliktu Krievijas nomaļapgabali – tas būtu jāizšķir varai – bet patstāvīgi viņi [apgabali] nedrīkstēja tapt..." (A. Winnig – "Am Ausgang der deutschen Ostpolitik" 5. l. p.) Tāpat viņš ar "dziļu sašutumu un nospiestību" bija uzņēmis ziņu par dažu liberālāko vācu aprindu pievienošanos Tautas padomes platformai un kādā vācu nacionālkomitejas sēdē paziņojis, ka netur par iespējamu dot Latvijas valdībai ieročus, lai gan vācu karaspēks tos bagātīgi pameta lieliniekiem.

Valdība griežas arī pie latviešu strēlniekiem padomju armijā. Uzaicinājumu - tūkstošiem un tūkstošiem eksemplāru - valdība nosūta uz piefrontes apgabaliem un fronti:

“Latviešu kareivji Krievijā! Latvijas Republikas pagaidu valdība ar šo griežas pie Jums, kas esat spiesti kalpot Krievijas sarkanā armijā, un paziņo, ka Jūs varat atgriezties dzimtenē, ja Jūs atzīstat Latvijas neatkarību un viņas tagadējo iekārtu un nākat bez ieročiem jeb nododat tos Latvijas Pagaidu valdībai.

– Atgriežaties kā brīvas Latvijas cienīgi pavalstnieki, ne postīt, bet uzcelt.”

Pašās pēdējās decembra dienās cerības Rīgu noturēt mazliet pieaug, jo stāvoklis liekas uzlabojies, bet tad nelielie vācu Landesvēra spēki 1. janvārī cieš neveiksmi: pazaudē baterijas un zirgus un ir spiesti atkāpties uz Juglas pozīcijām. Arī Anglijas pilnvarnieka paziņojums, ka eskadra nepiedalīsies Rīgas aizstāvēšanā, nāk kā nepatīkams pārsteigums.

*

No Sabiedrotajiem Pagaidu valdība un nacionālās aprindas vienmēr bija cerējušas saņemt atbalstu mūsu tiesību respektēšanā un valsts drošības ziņā. Kad angļu karakuģu eskadra ieradās Rīgā 18. decembrī, admirāļa A. Sinklēra (A. Sinclair) vadībā, Pagaidu valdība un iedzīvotāji viņus sagaidīja ar lielu sajūsmu. Visi cerēja, ka Sabiedrotie piespiedīs Vāciju pildīt pamiera noteikumus, attiecībā uz ieņemto zemju aizsardzību, un novērsīs dažādos Pagaidu valdībai ceļā liktos šķēršļus. Pēc Sabiedroto flotes ierašanās valdības stāvoklis tiešām zināmā mērā uzlabojās. Pat vietējo Rīgas lielinieku dižošanās manāmi aprīma, pateicoties karakuģu lielgabaliem un bruņotām matrožu patruļām Rīgas ielās.

Tad, lielinieku aģitatoru sakūdīta, sadumpojās 1. Rīgas apsardzības rota. To nācās izformēt un dumpiniekus sodīt. Pāniskā noskaņā, paredzot lielinieku uzvaru, sociāldemokrātu konference no 16. – 28. decembrim nolēma atsaukt savus priekšstāvjus no Tautas padomes un ieņemt pilsoņu karā “neitrālu” stāvokli. Bez tam konference nosodīja Pagaidu valdības darbību un, cita starpā, izteica pārmetumus, ka tā “orientējoties uz Sabiedroto nevis sociālistiskās Vācijas pusi.”

Sociālistiskās Vācijas pārstāvis A. Vinnigs 1918. gada beigās bija, Latvijas valdībai par to neko neziņojot, “orientējies” uz lielinieku pusi un stājies vairākkārt sakaros ar lielinieku vadību, lai nodrošinātu vācu karaspēka izvākšanu un to mantu izvešanu no Latvijas, kas, pēc viņa ieskata, piederēja okupācijas iestādēm. Zināmā mērā viņam bija sekmējies, tikai pēdējo sarunu vedēju lielāko daļu lielinieki bija nogalinājuši.

Kā vācu, tā arī citu tautību aprindas, kam vien bija iespējams, bija sagatavojušās atstāt Rīgu. Lielākā daļa vācu iestāžu, starp tiem arī Dzelzs

brigādē neietilpstošo karavīru, bija jau pakāpeniski pilsētu atstājuši.

No apsardzības ministra paziņojums: sakarā ar jaunradušos stāvokli turpmāka darbība ministrijai Rīgā vairs nav iespējama, tāpēc tā personāls var rīkoties pēc saviem ieskatiem - palikt vai doties uz Kurzemi.

*

1919. g. 2. janvārī Pagaidu valdība nepilnā sastāvā (daļa valdības un Tautas padomes locekļu ar angļu transporta kuģi izbrauc uz ārzemēm) atstāj Rīgu un aizbrauc uz Jelgavu. Ar valdības vilcienu izbrauc arī daļa Apsardzības ministrijas personāla. Vācu iestādes ir jau Rīgu atstājušas. Vācu pilsoņu interešu aizstāvēšanai Vinnigs gan ir atstājis Rīgā dažus sūtniecības darbiniekus ar lielāku summu naudas, bet naudu piesavinājis lielinieki un pašu pārstāvju liktenis kļūst visai nežēlojams.

2. janvāra vakarā Juglas pozīcijas atstāj Landesvērs un caur Rīgu dodas uz Jelgavu. Tad pat iziet no Rīgas arī Studentu rota. Pārējās latvju vienības, pulkv. ltn. O. Kalpaka vadībā, vēl paliek Rīgā, lai uzturētu kārtību un segtu vācu spēku atkāpšanos.

3. janvāra pēcpusdienā Rīgā iejāj pirmā lielinieku jātnieku patruļa, vakarā ienāk pirmie kājnieki no 6. latviešu sarkano strēlnieku pulka.

*

Jelgavā Studentu rota iesoļo 3. janvāra rītā, bet plkv. ltn. Kalpaks ar pārējām daļām tās pašas dienas vakarā. Apmešanās vieta ir nekurinātās telpās. Stāvoklis izrādās vēl ļaunāks nekā domāts. Jelgavā valda pilnīgs chaoss. Visur demoralizācijas pazīmes. Tās vairs nav karaspēka vienības, bet lielāki vai mazāki vācu kareivju bari, kas cenšas ieņemt vietas no Jelgavas atejošos vilcienos. Valstsvācu daļas cenšas nokļūt atpakaļ uz Vāciju, Landesvērs tiek pārformēts. Par aizstāvēšanos stiprajās Olaines pozīcijās, ko vācu atbildīgās iestādes noteikti solīja Rīgā, neviens vairs nerunā.

A. Vinnigs gan griežas pie Pagaidu valdības vēl ar kādu plašāku palīdzības projektu, bet šis piedāvājums būtībā nenožīmē palīdzību jaunajai valstij, bet gan vācu nodomu sankcionēšanu Baltijā. Neskatoties uz lielo naudas aizdevumu, ko pozitīvas atbildes gadījumā sola izgādāt Vinnigs, kā arī uz ārkārtīgi kritisko stāvokli frontē pēc Rīgas krišanas, valdība no tādas palīdzības kategoriski atsakās.

Līdz ar to arī Jelgavas liktenis ir apzīmogots. Valdība nolemj pārcelties uz Liepāju un ņemt savai apsardzībai līdzīgi Studentu rotu. Studentu brašais izskats vēl 4. janvāra pēcpusdienā pārsteidz jelgavniekus, kad viņi, tērpti puskažociņos, franču bruņu cepurēm galvā un šautenēm plecos, dziedot latvju tautasdziesmas, kolonnā soļo pa pilsētas ielām.

*

Valdība bija nodomājusi atstāt Jelgavu 6. janvārī, kad Vinnigs bija apsolījis vajadzīgo vagonu skaitu ar ko pārvest valsts archīvu, valdības locekļus un ierēdņus, bet tad nāca zināms, ka vācieši pabeigs pilsētas evakuāciju jau 5. janvārī, un pēc tam vairs nekāds ripojošais sastāvs Jelgavā nebūs pieejams.

Tikai ar lielām pūlēm valdībai, kopā ar Studentu rotas vienu vadu, izdodas iekļūt vienā no pēdējiem vilcieniem. Latviešu dzelzceļnieki streiko. Vilciena lokomotīvi vada kāds vācu virsnieks.

Pagaidu valdība iebruc Liepājā 6. janvāra vakarā, bet nav vēl laika izkāpuši no vagona, kad vācieši paziņo, ka Liepājā neielaidīs bruņotas latvju karaspēka vienības un pieprasa atdot ieročus. Šo pirmo sadursmi likvidē valdības ļoti enerģiskā uzstāšanās, piedraudot ar bruņotu konfliktu. Pagaidu valdības pusē nostājas arī Liepājas vācu Zaldātu padome. Ieroču pieprasītājs, kāds vācu virsnieks, ir spiests mainīt toni un visai laipni paziņot, ka noticis "pārpratums". Turpmāk Pagaidu valdībai, it sevišķi Apsardzības ministrijai ar Liepājas Zaldātu padomi nodibinājas labas attiecības.*

15. janvārī Liepājā ierodas jaunais Dzelzs brigādes komandieris, majors J. Bišofs (Josepf Bischoff). Agrākais brigādes komandieris nodod viņam demoralizētās daļas ar vārdiem: "Neticu, ka jums atkal izdosies sakārtot šos cūkas!" Bišofam cūkas izdodas sakārtot gan. Viņš pārformē brigādi, nosauc to jaunā vārdā par "Dzelzs divīziju" un, līdz ģen. R. Golca (Graf Rüdiger von der Goltz) ierašanos, kļūst par visu pretboļševiku spēku virspavēlnieku Kurzemē.

A. Plensners savās atmiņās raksta: *"Iedzīvotāju vairums, saniknots par okupācijas spaidiem, neslēpa savas simpātijas lieliniekiem, kurus nepazīna un gaidīja kā savus atsvabinātājus un atbrīvotājus vāciešiem. Pagaidu valdību un viņas karavīrus uzskatīja par vācu kalpiem un vācu varas atbalstītājiem."*

Uz Liepājas pilsētas valdes nama plīvoja jau sarkanais karogs, lai it kā aiztaupītu tā uzvilšanas pūles lieliniekiem, kad tie ieradīsies pilsētā. –

Jāpiezīmē arī, ka 7. janvārī Liepājā, gan neatbruņota, varēja ierasties arī Studentu rotas atlikušā daļa, bet citus karavīrus, kas bija organizējušies mazākos pulciņos dažās Kurzemes pilsētās, visus jau ceļā atbruņoja. Tāpat vācu militārā policija atbruņoja un pasludināja par izformētām abas Liepājā esošās

* Šis apstāklis gan stipri kaitēja pašai Zaldātu padomei un par to vēlāk nācās ciest viņas priekšsēdētājam, simpātiskam un inteliģentam vācu armijas virsniekam, kas bija daudz darījis, lai ievestu kārtību dezorganizētās vācu armijas atliekās un pasargātu tās no graužošās vācu spartakistu propagandas.

brīvprātīgo rotas. Viss tas nepārprotami rādīja, ka tikmēr, kamēr vācu okupācijas iestādēm būs vēl kāda vara un tās atradīsies mūsu zemē, nacionālā karaspēka tālāk paplašināšana ir gandrīz pilnīgi neiespējama. –

Sakarā ar visu to jau 8. janvārī Pagaidu valdība nolēma sūtīt no sava vidus delegāciju uz ārzemēm, kas meklētu palīdzību pie Sabiedrotiem un arī citur (kaimiņiem un neitrālām valstīm), kur tā būtu rodama, kā militāra palīdzība, tā arī naudas un pārtikas līdzekļu veidā. –

Delegācija, kurā ietilpa ministru prezidents K. Ulmanis* un ministri K. Puriņš un J. Goldmanis, izbrauca no Liepājas 11. janvārī. Liepājā palika tikai pāris ministru.

Visiem karavīriem (arī tiem, kas frontē) sagatavoja ārzemju pasus un, kā spēdami, palikušie valdības locekļi atbalstīja viņu izceļošanu uz ārzemēm.

No tagadējā viedokļa tāda aizceļošanas veicināšana, bez šaubām, liekas kļūda, kas daudzus radīja nesaprašanu un neapmierinātību, bet toreizējos apstākļos šī rīcība top saprotama, jo katru dienu tak varēja gaidīt visas Latvijas galīgu pāriešanu lielinieku rokās. Valdība darīja savu pēdējo pienākumu pret tiem, kas bija tai kalpojuši, atsvabinot tos no uzņemtajām saistībām, kamēr nav vēl par vēlu. No valdības iestādēm tāpēc darbojās tikai pasu nodaļa.**

Bija pilnīgi skaidrs, ka vācu iestāžu kontroles joslā nekas nebūs panākams arī turpmāk, tāpēc tika plānots aizmugures spēku organizēšanu tādā vietā, kur vairs nav vācu karaspēka un nav ienākuši arī lielinieki, piemēram, Ventspilī. Šāda doma rada diezgan dzīvu atbalsi pie Liepājas nacionāli noskaņotās sabiedrības, kas piedāvāja atbalstu un transporta līdzekļus (kuģišus). Tie, savukārt, noderētu kā jaunizraudzītās bāzes nodrošinājums ļaunākam gadījumam. Tāpat arī sāka domāt par lielāku kuģa "rekvizēšanai", kas varētu uzņemt karavīrus, kas vēl atradās frontē, ja tas būtu vajadzīgs. Par tādu izraudzīja tvaikoni "Saratovs", kas atradās Liepājas ostā un bija tikai savedams kārtībā. Uz tā novietoja uzticamu komandu un apsardzību. Šim kuģim piekrita ļoti liela nozīme tālākos notikumos, un tas iegājis mūsu vēsturē kā vesela posma apzīmējums – "Saratova laikmets", kad valdība un tās ierēdņi bija spiesti meklēt uz tā patvērumu. –

Bija pienākušas arī dažas labvēlīgākas ziņas par brīvprātīgo vervēšanu Stokholmā, pie kam lielākas brīvprātīgo vienības ierašanās bija solīta jau visā

* Pēc Rīgas krišanas un valdības pārcelšanos uz Liepāju, K. Ulmanis bija panācis vienošanos ar Igaunijas valdību par latviešu karaspēka vienību organizēšanu Igaunijā no vietējiem latviešiem un tiem, kas atrodas vēl atbrīvojamos apgabalos. Šim nolūkam Igaunijā jau bija sevišķais Latvijas valdības pilnvarnieks M. Gailītis un kara lietu pārstāvis kapt. J. Zemītāns.

** Izceļošanas veicināšana vienlaicīgi ar mobilizāciju ir tiešām grūti saprotama.

drīzumā. Šīs cerības gan nepiepildījās. Pēc ilgākas gaidīšanas atbrauca tikai 2 brīvprātīgie (virsnieki), no kuriem viens nebija nopietni ņemams vīrs un drīz iekļuva vācu iespaidā, apgrūtinādams tikai apsardzības ministrijas budžetu, otrs, turpretī, bija visai labs karabiedrs. –

Apmēram pēc nedēļu ilga pārtraukuma apsardzības ministrija atjaunoja savu darbību. Vispirms nācās domāt, kā uzturēt sakarus ar latviešu vienībām frontē (nekādu sakaru līdzekļu tās rīcībā nebija); kā steidzami frontnieku stāvokļa atvieglošanai saformēt papildinājumus no Liepājā mītošiem karavīriem, un kā nodrošināt frontes karavīrus no pilnīgas iznīcināšanas lielākas neveiksmes gadījumā, t. i. ja ienaidniekam, kā tas lielījās, izdotos tos "iedzīt jūrā".

Vācu iestādes, cik tas attiecās uz kavēkļu likšanu mūsu ceļā, bija apbrīnojamas ar savu neatlaidību. To atzina arī vācu Zaldātu padomes vadošās personas, kas diezgan noteikti norobežojās no tādas politikas un, pateicoties šo personu iespaidam uz valstsvācu karavīriem, Latvijas valdībai naidīgā politika vēl pašā sākumā neuzdrošinājās balstīties uz kailu varmācību. Ka uz to gatavojas, – jau bija neapšaubāmi pierādījumi. Tā vācu iestāžu pretdarbība kavēja ne vien Apsardzības ministrijas darbību, bet lika būt nomodā arī pret iespējamiem uzbrukumiem ar spēku. Šis apstāklis prasīja, lai arī Liepājā atrastos kāda latviešu karaspēka vienība, jo tās klātbūtne manāmi atviegloja Pagaidu valdības un līdz ar to arī Apsardzības ministrijas darbību.

Kā jau mēs zinām, tad pašā janvāra sākumā uz Liepāju atnāca Studentu rota. Viņai gan izdevās atnākt neatbruņotai un, kaut arī tai nelāva novietoties Liepājā (tā novietojās dažus kilometrus attālā Kara ostā), tad tomēr arī ar šo apstākli zināma puse negribēja samierināties.

12. janvārī bija noticis otrs nopietns mēģinājums šo rotu atbruņot, kas atkal neizdevās, tāpēc ka rota nepārprotami parādīja, ka viņas atbruņošanai būtu vajadzīgs diezgan nopietns spēks, kāda toreiz Liepājā attiecīgo iestāžu rīcībā nebija. Tikko apsardzības ministrija pārņēma "Saratovu" un, sevišķi februāra sākumā, kad uz tā novietoja no angļiem saņemtos ieročus, notika vairākkārt mēģinājumi padzīt no kuģa latvju karavīru sardzi un pārņemt kuģi vācu rokās. Tas pats notika vēlāk ar sargposteniem dažās citās vietās. Līdz bruņotai sadursmei visos šajos gadījumos gan nenonāca un attiecīgās iestādes vēl atrunājās, ka par šiem gadījumiem nekā nezinot, tomēr grūti bija tanī visā neredzēt noteiktu sistēmu. Pavisam nemaskotai rīcībai attiecīgās puses spēki, kā jau minējām, vēl bija par vājiem, bet nebija grūti paredzēt, kāda būs rīcība tad, kad šie spēki pavairošies, vai nebūs iemesla rēķināties ar mūsu pretestību. –

Tikko bija notikusi pirmā mobilizācija. Liepājas gubernas pārvalde (kas darbojās no okupācijas laikiem) paziņoja, ka viņa nevar pielaist latviešu mobilizācijas turpināšanu, jo tas apdraudot Liepājas drošību.

Apsardzības ministrija, protams, nepielaida pat domu, ka mobilizācijas aizliegšana vai atļaušana varētu notikt no kādas citas puses, kā vienīgi no Pagaidu valdības. Tomēr tas nepadarīja tās stāvokli mobilizācijas izvešanā vieglāku. Un mēs sapratīsim, kāds tas varēja būt, ja pat valdības locekļiem bija nepieciešama, kustības brīvībai un ieroču nēsāšanai, Liepājas vācu policijas priekšnieka, kāda policijas leitnanta atļauja."

*

Pirmā nacionālā karaspēka uzvara 1919. g. 16. janvārī atstāj iedzīvotājos lielu iespaidu. Vēl lielāka nozīme tautas politiskā audzināšanā ir A. Krodera vadītam laikrakstam "Latvijas Sargs", kas ir arī valdības oficiozs. Opozīcijas partija Liepājas domē ir sociāldemokrāti, kas izdod "Strādnieku Avīzi" un sludina, ka "jāizmēģina visi līdzekļi, lai panāktu mierīgu izlīgumu ar latviešu sarkanajiem strēlniekiem". Tā mūsu "tēvijas sargiem" ir jācinās divās idejiskās frontēs.

A. Plensners: "Neskatoties uz to, valdība, respektīvi, apsardzības ministrija tomēr no sava uzsāktā plāna – pāriet uz obligātorisku iesaukšanu – neatteicās.

9. februārī apsardzības ministrija saņēma no Liepājā iebraukušiem angļu karakuģiem savu vienību apbruņošanai 50 patšautenes, kā arī lielāku vairumu (5000) šauteņu ar patronām. Šī palīdzība bija ļoti liels materiāls un morāls pabalsts, jo nu bija novērstas elementārākās apbruņojuma rūpes un dots arī zināms gandarījums latvju pūlēm. Tas bija pierādījums, ka mums sāk uzticēties arī citi, un centīgā visu latviešu apvairošana lielinieciņā neatrod vairs tik noticīgu atbalsi.

Izsludināto mobilizāciju izpildīšanu gan lielā mērā traucēja kā lielinieku ārkārtīgi dzīvā pretaģitācija, tā arī vācu lauku policija un, jāatzīst, diezgan stipri arī pašu iedzīvotāju nesaprašana, jo tiem ar vienu vēl likās, ka tos iesauc "vāciešos". Tā pirmās mobilizācijas deva gan diezgan maz kaŗa dienestam noderīgu personu. – Valdība tāpēc bija spiesta ievest kaŗa stāvokļa noteikumus un griezties reizē ar to pie tautas ar paskaidrojumu, kāpēc vajadzīga vispārēja mobilizācija.

"Mobilizācija" – tā cita starpā bija teikts šajā uzsaukumā – "nav uzaicinājums uz jaunu zemju iekarošanu, uz demokratijas apspiešanu, bet tā ir sauciens uz paš aizsargāšanos, un tikai vergi un glēvuļi, kam vienalga, kas notiek ar viņu mantu un dzīvību, var atteikties no mobilizācijas. Pagaidu valdībai vajadzēja ķerties pie šī līdzekļa, lai glābtu vēl pēdējos pilsoņus no nāves un pasargātu atlikušos nedaudzos pārtikas līdzekļus no izlaupīšanas, bērnus, sievietes un visus neapbruņotus cilvēkus – no slepkavām. Viņai tas jādara, lai pasargātu tautas tiesības pret varmācību, cilvēcību pret mežonību, demokratiju pret apspiešanu. Latvijas Pagaidu valdība sauca tautu labprātīgi iestāties

armijā. Viņa cerēja, ka tauta sapratīs, kas ir brīvība un pienākums. Bet atsaucās tikai nedaudzi. Tautas vairākums bija glēvi un tumši ļaudis. Pagaidu valdība rikotos noziedzīgi vēl ilgāk lūgdamās šo tautu. Viņa to piespiedīs izpildīt savu pienākumu.” –

Sevišķi rosīga valdības darbība kļuva pēc valdības galvas atgriešanās Liepājā februāra mēnesī. Viņa panākumi ārzemēs, neraugoties uz visai grūto situāciju, bija tanīs apstākļos ārkārtīgi lieli. Bija sagādāti no Sabiedrotiem ieroči, kas mūsu karaspēka apbruņošanu padarīja lielā mērā neatkarīgu no vāciešiem. Bija iegūta nauda rīcībai, 5 miljoni vācu marku, kas bija panākts, stājoties sakaros ar Lietuvas valdību. Bija nokārtota mūsu karaspēka organizēšana Igaunijā, respektīvi, Ziemeļlatvijā. Bija iegūta pārtika liepājniekiem un vēl palikušam Latvijas stūrim. Nav jāsaka, cik liela nozīme bija šim apstāklim, jo kam bija tais pusgada laikos maize, tam piederēja arī simpātijas. – Ļoti liela nozīme Liepājas un tās apkārtnes noskaņas pārveidošanā un jaunā istā patriotisma pacelšanā piekrita mūsu frontes vienību sekmīgai darbībai un garam, kas tur valdīja.”

*

Lielu atbalstu mobilizāciju izvešanā un karaspēka apgādībā sniedz lielāko centru latvju komandantūras, neskatoties uz vācu iestāžu mēģinājumiem to traucēt. Karaspēka apgādāšanai ar uzturu Pagaidu valdība ieceļ “Galveno rekvizīcijas komisiju”. Tās uzdevums - rūpēties par latviešu karaspēka apgādāšanu un pārāk biežo vācu nodaļu patvarīgo rekvizīciju novēršanu, kas bija iedzīvotājiem kļuvušas par nepanesamu un sarūgtinošu nastu. Bet tas varēja notikt tikai rajonos, kur nebija stacionētas vācu vienības.

Plkv. ltn. O. Kalpaks, kapt. J. Balodis un pārējie augstākie virsnieki ir arī Latvijas Pagaidu valdības nodomu un uzdevumu propagandētāji savā apkārtnē. Šī darbība dod zināmu skaitu brīvprātīgo frontes vienībām. Tāpat brīvprātīgi Liepājā pilsētas apsardzībai noorganizējas 2 rotas no II šķiras (vecāka gadu gājuma) zemessargiem. Šinīs vienībās iestājas veikt militāru apmācību arī lielākā daļa valdības ierēdņu. Aprīļa vidū 1. rota uzņemas garnizona dienesta pienākumus, bet 16. aprīļa pučs šīs rotas izklidina.

*

Lietas krasi mainās vēl vairāk uz slikto pusi, kad 1919. g. 1. februārī Liepājā ierodas jaunais vācu spēku virspavēlnieks, Liepājas gubernators un vācu politikas galvenais noteicējs, ģen. grāfs R. fon der Golcs. Šī “politiskā ģenerāļa” izvēle ir vietējo vācu politisko aprindu aktivitāšu rezultāts. Lai gan Golca uzdevums ir nodrošināt Vācijas austrumrobežu, viņa darbības

virziens rāda, ka ģenerāļa galvenā interese ir vāciešiem labvēlīgas politikas nostiprināšana Baltijā. Kurzemē sāk pastiprināti pienākt karaspēka daļas no Vācijas. Dzelzs divīzijā februāra mēnesī ir jau 1700 karavīru.

Bet sekmīgai darbībai viņš vēl saskata traucējumus. Golcs secina, ka viņam “jākaro pret četrām frontēm: pret lielinieku armiju; pret vācu radikāļu iespaidoto Liepājas Zaldātu padomi un līdz ar to pret revolucionāriem faktoriem manā karaspēkā; pret vāciem naidīgo, puslielniecisko Pagaidu valdību un pret Sabiedrotiem. Pēc labā, vecā stratēģiskā pamatlikuma es nolēmu nekarot pret visiem reizē, bet apkarot katru par sevi” *

Visnoteiktāk Golcs uzstājas pret mobilizācijām, lai latviešiem nebūtu karaspēka pavairošanas iespējas. Viņš pieprasa apmainīt latviešu karavīru posteņus pie Apsardzības ministrijas pret vācu. Iemesls: viņš esot “atbildīgs par visu drošību.”

Golcam izdodas kādu mēnesi pirms 16. aprīļa puča ievērojami traucēt latviešu bruņoto spēku papildināšanu. Latvju komandantūras vajā, atceļ, vietām pat atbruņo. Bet arī pirms tam Golca padotie mēģināja mobilizāciju izjaukt, un dažās vietās, kur trūka bruņotu latviešu klātbūtnes, uz mobilizāciju sanākušos bija izklidīnājuši, saucot tos par “bandītiem un spartakistiem”.

Uz Golca spiediena aprīļa sākumā mobilizāciju nākas pārtraukt. Ar to plānveidīga latviešu karaspēka pastiprināšana uz laiku Kurzemē apstājas.

Vai nav savādi? Visiem ir kopējs mērķis- cīnīties pret lieliniekiem, bet politiskie mērķi ir ļoti atšķirīgi: vācu plānos ir Kurzemes piesaistīšanu Vācijai; Landesvērs ir karsts vācu centienu atbalstītājs, prātodams par autonomas valsts nodibināšanu zem Vācijas protektorāta; firsta Līvena nodoms ir gāzt lielinieku varu Krievijā; un spēka ziņā niecīgais Kalpaka bataljons cīnās par Latvijas brīvību un neatkarību. Visi uz priekšu, bet katrs uz savu pusi!

Kā dadzis acīs Golcam ir tvaikonis “Saratovs”, sevišķi pēc tam, kad uz tā atrodas no angļiem saņemtie ieroči. Viņš pilnīgi aizliedz jeb kādu latvju karaspēka vienību stacionēšanu Liepājā, sevišķi, ja tās ir apbruņotas. Arī Liepājas Kara ostā nedrīkst uzturēties vairāk par 300 apmācāmiem karavīriem. Viņiem nedrīkst izsniegt kaujas patronas, un latviešu vienības drīkst apbruņot tikai tad, kad tās ir ceļā uz fronti un atrodas ne tuvāk par 15 km no Liepājas. Arī tādā gadījumā apbruņošanai jānotiek ar Golca atļauju.

* General Graf Rüdiger von der Goltz, “Meine Sendung in Finnland und Baltikum”, 71., 126. un 136. l. p. Tas, protams, nenozīmēja, ka viņš aizmirsa tai pašā laikā traucēt arī citas “frontes”. Ģen. Golcs savus paziņojumus Latvijas valdībai adresēja: “tā sauktai Latvijas pagaidu valdībai”.

Protams, valdība un apsardzības ministrija tādas prasības krasi noraida, bet ne tik krasi noraidoši pret Golca prasībām izturas dažas Tautas padomes politiskās aprindas. Latvieši var tikai protestēt, spēku samēri tagad runā vāciešiem par labu. Latviešu militārās struktūras irniecīgas vai vēl tikai organizēšanās stāvokli.

*

A. Plensners : *“Fronte, kurā 3. martā bija ievadīts izšķirošs trieciens pret lieliniekiem, ne visai pilnīgi izprazdama to, kas notiek aizmugurē, prasīja arvienu jaunus papildinājumus. Šos papildinājums vajadzēja sniegt arī tamdēļ, lai latviešu kaujas daļas frontē ieņemtu nozīmīgāku stāvokli un atstātu lielāku un labvēlīgāku iespaidu –”*

6. martā pie Airītēm krīt visu latviešu bruņoto spēku komandieris, plkv. O. Kalpaks. Viņa vietā stājas plkv. ltn. J. Balodis. Liktenis bija iespēlējis Golca rokās vēl vienu dūzi (ja vien viņš pats nebija sev to iedalījis). Nevienam no latviešu virsniekiem nav tādas autoritātes kā Kalpakam. Golcam ir viens šķērslis mazāk.

*

Marta beigās lielinieki jau bija jūtami kaujās cietuši, un Golcs tagad varēja vērsties pret atlikušajiem trim ienaidniekiem: Zaldātu padomi, Pagaidu valdību un Sabiedrotajiem.

Nebija jābūt sevišķi tālredzīgam, lai saprastu pret ko Golcs vērsīsies pirmā kārtā. Zaldātu padome nekāds ciets rieksts nebija. Neko atklāti uzsākt pret Sabiedrotiem viņš neuzdīkstējās, bet Pagaidu valdības gāšana nozīmētu arī Sabiedroto iespaيدا likvidēšanu viņa operāciju sfairā. Bija pienākusi kārta Pagaidu valdībai.

16. aprīļa pučs. “Saratova” laikmets.

A. Plensners: *“Protams, Golca uzskati par Latvijas Pagaidu valdību nebija dibināti tikai uz viņa personīgām simpatijām vai antipatijām. Ja Golca uzdevumā būtu tikai nodrošināt Vācijas austrumu robežu un palīdzēt nostiprināties Latvijas valdībai (ar ko lielā mērā atkristu pašas Vācijas pūles šīs robežas nodrošināšanā), viņš bez šaubām savu uzdevumu būtu veicis tādā pat garā kā Somijā un varbūt paliktu arī latvju tautas labvēlīgā atmiņā –*

Mēs jau sākumā minējām, ka 1918. gada rudenī, zināmas puses izredzēm Baltijā pasliktinoties, Vidzemes landmaršāls fon Striks – nebija stāvējis dikā. Starp citu, viņš – sekmīgi izjauca Latvijas Pagaidu valdības ievadīto brīvprātīgo vākšanu Zviedrijā. Toties visos lielākos Vācijas centros bija nodibināti vācu kaŗavīru – kolonistu- vākšanas centri, kuru priekšgalā nostājās ģen. Golca brālis. Ģen. Golcam, kā saprātīgākam un piedzīvojušākam, bija jāpieliek pat zināmas pūles, lai citi ar pārstēdzīgu rīcību neienestu kādus traucējumus viņa labi pārdomātā plānā. –

Tā viņam jau februāra mēnesī nācās aizvadīt atpakaļ uz Vāciju pāragri ieradušos f. Strika izraudzīto Baltijas “troņa kandidātu”, kādu Vācijas hercogu. Tūlīt pēc tam viņam nācās likvidēt vēl lielāku f. Strika neveiklību: ierazdamies 18. februārī ar kādu zviedru pulkvedi Liepājā (jaunizraudzīto jaundibināmās Baltijas valsts kaŗaspēka komandieri) un, nezinādams, ka muitas pārbaudi jau izdara latviešu ierēdņi, Striks nebija pratis pietiekoši noslēpt dažus dokumentus. No šiem dokumentiem bija redzams, ka H. Striks pilnvarots Vidzemes muižniecības vārdā vest sarunas un noslēgt publiskus un privāttiesiskus līgumus. Starp dokumentiem bija vairāki uzmetumi, starp tiem “Vidzemes landmaršāla un kaŗaspēka priekšnieka” uzsaukums, līguma projekts ar grāfu fon der Golcu Latvijas un Igaunijas pagaidu valdību gāšanai un Baltijas valsts nodibināšanai –, kā arī jaunās Baltijas valsts konstitūcijas projekts.

Kaut gan Golcs noliedza Pagaidu valdībai dokumentu saturu publicēt, tomēr saŗvērestības fakts nebija noklusējams un ļoti lielā mērā pacēla valdības popularitāti latviešos, jo tagad bija skaidrs pierādījums, ka Pagaidu valdība nav vis zināmo vācu centienu balstītāja, kā to daudzi domāja un par kādu viņu centās iztēlot lielinieki, bet gan stipri apdraudēta cīnītāja par mūsu tautas tiesībām.

Golcs saprata, ka – bija jāļauj prātiem nomierināties un, galvenais, ar sistematisku rīcību jāpanāk Pagaidu valdības rīcības ierobežošana, lai tā nepaspētu pārāk nostiprināties, kamēr būs savākti pietiekoši spēki tās pilnīgai likvidēšanai. – Golcam šinī ziņā bija nenoliedzami panākumi.

Ar frontes atvirzīšanu no Liepājas un Lielupes līnijas ieņemšanu gan zināmā mērā palika drošāks jaunās valsts stāvoklis, bet arī Golca nodomu

izvešana bija kļuvusi visai izdevīga, jo visi noorganizētie Pagaidu valdības spēki atradās tālu no Liepājas, kur tiem bija jātur plašs frontes iecirknis pret lieliniekiem. Toties bija atbrīvojušies daļa vācu spēka, kas tagad bija sapulcēta aizmugurē. Bez tam varēja izmantot arī tos vācu spēkus, kas caur Liepāju pienāca no Vācijas. Pagaidu valdības tiešā rīcībā turpretī bija tikai pāris vēl neapmācītas un neapbruņotas rotas Liepājas Kara ostā un Liepājas apkārtnē, kāpēc ar šo spēku nopietnu pretestību nebija pamata rēķināties. Lai valdības gāšanu nostādītu kā pašu Latvijas iedzīvotāju iekšēju jautājumu, uz Liepāju, it kā sanitāro apstākļu uzlabošanai, ar Golca pavēli pārvietoja Manteifeļa * trieciennodaļu, ko bez tam arī uzskatīja attiecīgiem nodomiem par uzticamāko. Sakarā ar visu to notika enerģiska aģitācija Liepājas vācu garnizonā par Pagaidu valdības gāšanu.

Sevišķi briesmīgas lietas pie tam stāstīja par apsardzības ministru Zāliti un zemkopības ministru Goldmani. Apsardzības ministrijai viss tas gan nepalika nezināms, tomēr pret darbības iespējas bija visai vājas. Atlika cerēt, ka vācieši neiesāks atklātu varas darbību, jo tagad Liepājā bija ieradusies, sakarā ar Ministru prezidenta gādību, arī Sabiedroto militārās misijas, kas tika par visu informētas, un Sabiedroto flotes vienības. Tomēr tas, kā izrādījās, vācus neatbaidīja, jo viņi bija parādusies rīkoties pēc taktikas, kas bieži vien ir devusi labus panākumus: nostādīt pasauli notikušu faktu priekšā. Gan jau tad radīsies arī to legalizēšanas iespējas.

Pirms aktivitātes uzsākšanas pret Pagaidu valdību likvidēja aprīļa sākumā Liepājas vācu Zaldātu padomi – Tūlīt pēc tam sākās sistematiski Liepājā esošā latvju garnizona provocēšanas mēģinājumi, ar acīmredzamu nolūku – panākt kādu sadursmi, kuŗu tad varētu padarīt plašāku un pēc tam visu vainu uzvelt latviešiem. – Tas neizdevās. Tāpēc bija jāķeras pie lietas jau pilnīgi atklāti.

15. aprīlī pārtrauca Apsardzības ministrijas telefoniskos sakarus ar vienībām Liepājā, aizmugures komandantūrām un latviešu brigādi frontē, lai tādējādi izolētu valdību un tās bruņotos spēkus.

16. aprīlī rītā liepājniekus pārsteidza vācu bruņoto automobiļu kustība Liepājas ielās, kā arī vēlāk nostādītais bruņotais vilciens pie Liepājas tilta, netālu no Pagaidu valdības mitekļa. Pēc tam sākās uzbrukums jaunformējamo spēku bataljonam Kara ostā, ko izdarīja ar tā sauktā "Pfeffera brīvkorpusa", [kapt. F. Pfeffer von Salomon] diezgan lielas valstsvācu karaspēka vienības palīdzību, kas nesen bija ieradusies no Vācijas. Uzbrucēji bija tuvojušies mūsu bataljona štābam ar mūziku, it kā iedami no kara ostas uz fronti, tad pēkšņi,

* Pučā un arī citās Golca afērās ir iejaukti abi brāļi, baltvācu baroni Manteifeļi - Heinrichs (Baron Heinrich von Manteuffel-Szöge) un Hanss (Baron Hans von Manteuffel-Szöge), abi savā laikā vadījuši trieciengrupu. Liekas, ka "netīro darbu" būs galvenā kārtā veicis Hanss.

pienākdami pie štāba, to ielenkuši, nogalinājuši sargkareivi, atsvabinājuši no aresta telpām Strika sazvērestības lietā apcietinājumā turētās pāris personas, saņēmuši "gūstā" štābā atrodošos virsniekus, apiedamies ar tiem ļoti brutāli, kā arī darba rotas un mūzikantu komandas kareivjus, visas viņu mantas un naudas lādi izlaupījuši un tad "gūstekņus" aizveduši sev līdz.

Neatbruņoti un "nesagūstīti" palika ap 200 karavīru, kas, saskaņā ar apsardzības ministrijas rīkojumu, bija paspējuši ieņemt [pozīcijas] vecos krievu ierakumus Kara ostā, kāpēc pfefferieši ar šīm rotām cīņā nebija ielaidušies. Pašā Liepājas pilsētā pa to laiku bija devusies darbā Manteifeļa trieciennodaļa, kas, izmantojot pusdienas darba pārtraukuma laiku, vācu bruņotā vilciena un bruņoto automobiļu aizsardzībā, bija ielauzusies valdības ēkā, nogalinājusi naudas lādi apsargājošo sargkareivi un arestējusi tos valdības locekļus, ko varējuši sameklēt.

Pagaidu valdības galva K. Ulmanis ir patvēries angļu militārajā misijā. Pučistiem neizdodas sagūstīt arī apsardzības ministru J. Zāliti, kurš tai laikā ir atpakaļceļā no frontes. Dažus no Pagaidu valdības apcietinātajiem ierēdņiem vācieši vēlāk atbrīvo, un viņi, kopā ar neatbruņotajiem karavīriem, atrod patvērumu pie Sabiedroto karakuģiem, kas ir nostājušies pie tilta. Dažas dienas vēlāk Ministru prezidents K. Ulmanis līdz ar valdību, vāciešiem nemanot, pārceļas uz "Saratovu", kur turpina darbu Sabiedroto flotes aizsardzībā.

16. aprīļa vakarā Liepājā vācieši izliek paziņojumus, ko parakstījusi "Frontes drošības komiteja", kas ir pilni meliem par Pagaidu valdību, un ziņo par tās gāšanu un jaunas valdības drīzu nodibināšanu. Valdībā paredzēti 5 latviešu ministri, galvenās ministrijas patur vācieši. Tāpat, lai panāktu latvju karaspēka vienību izklišanu, izlīpināts paziņojums, ka latviešu armija tiek demobilizēta un katram, kurš grib dabūt atvaļinājuma apliecību, jānodod vai nu 2 revolveri vai 1 šautene, vai viens vācu kareivju mētelis, vai uz 10 cilvēkiem 1 zirgs.

Šim aicinājumam nav sekotāju. Nekas cits neatliek, kā izklīdināt latvju karaspēka daļas, kas atrodas frontes aizmugurē, ar varas līdzekļiem. Frontes vienībām tādā veidā ķerties klāt pučisti neuzdrošinās, varbūt tāpēc, ka uz tādu rīcību nebūtu piedabūjamās vācu frontes vienības, kas bija mācījušās latviešus cienīt cīņās pret kopējo ienaidnieku.

Atbruņojot aizmugures vienības, notiek vairākas sadursmes, kurās nogalina dažus latviešu karavīrus. No cilvēku zaudējumiem neizbēg arī vācieši.

Lai novērstu veltu asinsizliešanu, tad uz Sabiedroto ieteikumu Pagaidu valdība dod rīkojumu mūsu vienībām sadursmēs ar vāciem neieļauties un atdot ieročus, ja atbruņošanas pavēle ir paša fon der Golca parakstīta.

Ārī Vidzemes provinces pilsētās iesāka rotu formēšanu, taču cerības, ka latviešiem drīz būs valdības rīcībā pietiekami lieli spēki, nepiepildījās. Bruņoto spēku sekmīgu attīstīšanos kavēja: 1) pilsoņu nevienprātība, 2) ieroču trūkums, 3) laika trūkums un 4) vācieši. Komunistu aģitatoru un sarkanās armijas iebrukuma rezultātā no latviešu saformētajiem spēkiem neizklīda tikai Virsnieku rezerves rota, Cēsu un Studentu rotas, kā arī daļēji Jelgavas rota. Jelgavas rotā bija palikuši tikai kādi 40 karavīri,

bet viņiem izdevās no vāciešiem iegūt ap 30 zirgu, un tā no rotas izveidojās Atsevišķā jātnieku nodaļa.

*

Kad adm. A. Sinklērs 1. janvārī paziņo, ka angļu flote Rīgas aizstāvēšanā nepiedalīsies, pilsētas liktenis ar to pašu ir izšķirts. Tai pašā dienā Pagaidu valdība ieceļ plkv. ltn. O. Kalpaku par latviešu vienību virspavēlnieku un nolemj atstāt galvaspilsētu.

Virspavēlnieka izvēle izrādās laimīga. O. Kalpaks ir spējīgs, piedzīvojis kaujas virsnieks, 1. P. K. laikā komandējis bataljonu un pulku. Savā laikā viņš gribējis pārnākt pie latviešu strēlniekiem, bet nav laists.

Rīgu pretlielnieku spēki atstāj 2. janvārī, izņemot Kalpaka bataljonu, kam jānodrošina vācu arjergarda atiešanu no Juglas pozīcijām. Kalpaks ar saviem 200 vīriem atstāj Rīgu 3. janvāra rītā un atiet uz Jelgavu. Pārtika ir izsniegta tikai vienai dienai, patronas tik, cik somā, satiksmes līdzekļu nekādu.

Jelgavā O. Kalpaks pārorganizē savu bataljonu, kurā ir vairs tikai 2 rotas, jo Studentu rota dodas Pagaidu valdībai līdz uz Liepāju. Bataljons taktiskā ziņā ir pakļauts Landesvēram.

Lielinieki svin Rīgā uzvaras svētkus un uz priekšu nevirzās. Kalpaka bataljons saņem pavēli atgriezties Olaines pozīcijās, bet, kad lielinieki izklidina vāciešus pie Vecmuižas, kalpakieši ir spiesti atiet vispirms uz Iecavu, tad uz Jelgavu un visbeidzot uz Dobeli.

Lielaucē 16. janvārī pēkšņā nakts uzbrukumā lielinieki uzbrūk bataljonam, bet tiek atsisti. Virsstābs pavēl bataljonam atkāpties un ieņemt pozīcijas Ventas līnijā, bet atkāpšanās ar to nebeidzas. Pēc kaujas pie Skrundas bataljons kopā ar vāciešiem atiet uz Valtaiķu- Kalvenes līniju, kas ir tikai 10 km no Liepājas. Laimīgā kārtā lielinieki situāciju neizmanto.

Pēc saņemtām ziņām sarkano daļās ir vāja disciplīna, daļa strēlnieku izklīduši pa savām mājām, uz igauņu fronti aizsūtīta Novgorodas divīzija un 6. strēlnieku pulks, mazliet vēlāk arī 2. latviešu brigāde. Kurzemē palikusi vienīgi 1. brigāde, 3 pulku sastāvā, un Saratovas latviešu pulks.

Spēku papildināšanai lielinieki Vidzemē izsludina mobilizāciju.

Šīnī brīdī Kalpakam ierodas palīgspēki- 35 vecie strēlnieku virsnieki un 24 cilvēku liels jātnieku vads. Pretuzbrukumā "balto" spēki atkal sasniedz Ventas krastus, kur paliek visu februāra mēnesi. 17. februārī bataljonam pievienojas Studentu rota.

Pēc ar grūtībām izvestās mobilizācijas, Kalpaka spēki īsā laikā trīskāršojas un ir labi apbruņoti ar automātiskiem ieročiem. O. Kalpaku paaugstina par pulkvedi un kapt. J. Balodi, Neatkarības rotas komandieri, par pulkvedi leitnantu.

Aug arī Landesvērs, kam jau ir 4 bataljoni un palīgvienības. Tur ieplūduši arī daudz valsts vāciešu. Krievi 1919. g. februārī nodibina savu nodaļu 200 vīru lielumā, ko nosauc sava komandiera, firsta A. L. Livena (Anatol Leonid von Lieven) vārdā.

Februāra beigās fronte ir atkal atpakaļ pie Ventas no Ventspils līdz Lietuvas robežai. Pret lieliniekiem ir sapulcēti prāvi spēki: Kalpaka bataljonā - ap 600, Landesvērā - ap 1800, Livena nodaļā - ap 200, Dzelzs divīzijā un 1. gvardes rezerves divīzijā - 5200.

"Sarkano" spēki Kurzemes frontē ir ap 12000 karavīru.

Ģen. Golcs pavēl sākt uzbrukumu un sasniegt Lielupes līniju. Kalpakieši pāriet Ventai, ieņem Jauno muižu un sāk iztīrīt no pretinieka Skrundas-Saldus dzelzceļa rajonu.

6. martā pie Skrundas-Saldus lielceļa notiek savstarpēja apšaušana ar vācu Borkes bataljonu, kurā uz nāvi ievaino plkv. O. Kalpaku. Vai šī apšaušana bijusi no vācu puses tīša vai netīša, noteiktas atbildes nav. Apvidus ir ļoti mežains. It kā latvieši noturējuši vāciešus par lieliniekiem un atklājuši uguni pirmie. Ir arī pretējas liecības. Kalpaka bataljons zaudē vairākus virsniekus, viņu starpā ir arī viens vācietis. Kalpaks vēl paspēj pirms nāves nodot bataljona komandēšanu plkv. ltn. J. Balodim. Šim solim, ja tas vispār ir noticis, ir tikai ceremoniāls raksturs, jo Balodis ir bataljonā nākamais augstākais virsnieks, līdz ar to loģiskais komandas pārņēmējs.

Vēl viens pārsteigums- šoreiz patīkams. Kalpakiešiem no Landesvēra pievienojas ritmeisters O. Zeltiņa – Goldfelda (Otto Goldfeld) * jātnieku eskadrons (60 zobeni). Iemesls – nesaprašanās ar priekšniecību.

Turpinot uzbrukumu, bataljons ieņem Saldu, kur ierodas kara ministrs J. Zālītis un angļu militārais pārstāvis. J. Balodi paaugstina par pulkvedi. Notiek pat parāde.

Bataljons atkaro Jaunpili, Bikstus, Pētermuižu, Lustes un Bērzu muižas.

20. martā Kalpaka bataljons beidz eksistēt kā kaujas vienība. Papildinājumam tiek saņemtas 2 rotas, un bataljons tagad nes brigādes vārdu. Neoficiāli to sauc par Baloža brigādi, bet oficiāli par "Pirmo latviešu atsevišķo brigādi". Nu jau brigādē ir 3 bataljoni, nosaukti pēc agrāko rotu nosaukumiem - Neatkarības, Cēsu un Studentu. Brigādē vēl ietilpst 2 eskadroni un sakaru vads. Kopskaits - 920 vīri.

Kurzemē veidojas arī citas formācijas.

21. martā vācu daļas jau ir sasniegušas Lielupes līniju. Ceļš atpakaļ uz Rīgu ir sācies.

* Viņš tiek raksturots kā "kristīts žīds un nesavaldīgs dēkainis".

Baloža brigāde

Arī Baloža brigādei pavēl doties uz Lielupi un ieņemt Kalnciema pārejas. Visās nākamās kaujās brigāde pieveic pretinieku un ieņem Ķemerus, Kalncienu, viņpus Lielupei Klīves muižu, Sloku un Kaugurciemu. Brigādes ieņemtais sektors, mājas vieta nākamās 2 mēnešus, ir 15 km plats. Lielinieki ir sakauti, un Rīga varētu viegli nonākt "balto" rokās, bet ģen. Golcam ir cita dzelzs kaļama. Rīgas operācijas vietā viņam ir prātā politiskas operācijas, lai nodrošinātu to, "par ko vācu karavīrs cīnās."

*

No brigādes 3 jātnieku eskadroniem saformē 1. kavalērijas divizionu. Katrs bataljons sastāv no 2 strēlnieku rotām un 1 ložmetēju rotas, izņemot Neatkarības bataljonu, kam ir 3 rotas, un sakaru komanda. Bez tam brigādē vēl ietilpst 200 vīru liela sapieru rota, un neliela kājnieku komanda. Kopējais sastāvs - 1700 vīru. A. Švābes "Latvju Enciklopēdija" uz 16. maiju min 2065 un visā "dienvidnieku" armijā*, neskaitot komandantūras - 2500 vīru. Brigādei nav savas artilērijas.

Bauskas bataljons

Bauskā pēc steidzīgi veiktas mobilizācijas, kam vietējais vācu komandieris, kā par brīnumu, nepretojās, uzņēmīga virsnieku grupa no 300 pilsoņiem saformēja bataljonu ar 3 rotām. Daudzi pieteicās brīvprātīgi. Vietējie vācu spēki bija mazi, apmēram viena bataljona stiprumā.

Kad 28. aprīlī lielinieki sāka savu uzbrukumu, ieroči bataljonam vēl nebija izdoti. Vācieši tikai apbruņoja 50 vīrus, kas darbojās tik sekmīgi, ka tai pašā dienā viss bataljons saņēma šautenes. Bauskas bataljons, vēl neapmācīts, pavadīja nepārtrauktās cīņās gandrīz mēnesi, nezaudējot nevienu kauju. Golcs atsacījās atļaut bataljonam pievienoties Baloža brigādei. Rīgai krītot, lielinieki atkāpās arī no Bauskas rajona.

* plkv. J. Zemītāna Ziemeļlatvijas spēkus sauc par "ziemeļniekiem".

Latviešiem Rīgas ieņemšanā neļauj piedalīties

Latviešu spēkiem neļauj piedalīties Rīgas ieņemšanā, bet pavēl uzbrukt Rīgas virzienā starp Babītes ezeru un jūru. Landesvērs dodas tieši uz Rīgu, kamēr Baloža brigādei ir jāizcīna smaga cīņa pie Piņķiem. Pēdējo sīvāko uzbrukumu divīzijas stiprumā "sarkanie" 18. maijā vērs pret Baloža brigādi, mēģinot pārcelties pāri Lielupei ar bruņotu tvaikonīšu palīdzību, kā arī uzbrukt no Kalnciema. Galveno triecienu nācās uztvert Studentu bataljona kapt. P. Zolta rotai pie Kaugurciema, kur notiek viena no brīvības cīņu visdramatiskākajām kaujām.*

Brigāde iesoļo Rīgā tikai 23. maijā, iedzīvotāju jūsmīgi sveikta. Pilsētā ir sācies "baltais" terors. Vācieši nesaudzīgi izrēķinās ar gūstekņiem un latviešu civilistiem, ja vien ir mazākās aizdomas, ka viņi sadarbojušies ar lieliniekiem. Bieži vien pat aizdomu nav.

Rīgā paliek plkv. Balodis ar štābu un 2 rotām garnizona dienestam un jaunu daļu formēšanai. Par brīvprātīgo trūkumu vairs nevar sūdzēties. Rīgā īsā laikā saformē 2 bataljonus. Zaudējumu papildināšanai esošām daļām nodibina vēl rezerves bataljonu ar nosaukumu "Jaunformējamie spēki". Arī atbrīvotajā Vidzemē sākas jaunu daļu formēšana. No diviem sākotnējiem bataljoniem drīz izaug četri.

No Liepājas uz Golca vēlēšanos tiek izvākti visas latviešu vienības, kas pārceļas uz Jelgavu un tad daļēji uz Rīgu, kur tās pārformē par bataljonu. Kurzemē paliek tikai latviešu komandantūras.

Tūlīt pēc Rīgas atbrīvošanas pilsētā ierodas arī Sabiedroto militārie pārstāvji. Ar viņu palīdzību izdodas pārtraukt vāciešu nesaudzīgo izrēķināšanos ar latviešu civilistiem un gūstekņiem. Uz Rīgu pārbrauc arī Niedras "valdība". Ģen. Golcs saimnieko Jelgavā.

*

Lielinieku Kurzemes armija ir galīgi satriekta, bet pēc Rīgas ieņemšanas ģen. Golcs vis nevirza savus spēkus vajāt sakauto pretinieku, bet sūta tos jaunās avantūrās.

J. Baloža ierosmē viņa vienības ieņem pozīcijas no Carnikavas līdz

* Iepriekšējās dienas vētrā ložmetēju mechanisms bija piepūsts ar smiltīm, un tie drīz apklusā. Kļūmes dēļ rotai bija piegādātas patronas, kas šautenēm nederēja. Rotai atkāpjoties, lielinieki draudēja apiet mūsu flanku un ieņemt visu Slokas pozīciju. Sapulcējās savus vīrus, kas bija lielākā tiesa Liepājā mobilizētie strādnieki, Zolts ar savu rotu devās durkļu cīņā, skrienot pāri kļajam laukam zem lielinieku ložmetēja uguns. Zolts krita, bet rota piespieda ienaidnieku bēgt. Lielinieki pameta ap 50 kritušo.

Inčukalnam, bet pēc tam, paklausot Landesvēra komandiera maj. A. Flečera (Alfred Fletcher) pavēlei, dodas uz Ērgļu, Vecpiebalgas, Cesvaines un Lubānas rajonu, jūnija beigās sasniedzot Vidzemes - Latgales robežu. Tur brigāde nonāk saskarē ar ziemeļnieku Valmieras pulku.

No 14. jūnija Baloža brigāde ir saimnieciski un operatīvi neatkarīga no Landesvēra.

*

Vācu ieceltās Niedras valdības stāvoklis nebija uzlabojies, un cerības uz latviešu iedzīvotāju atbalstu vai, sliktākā gadījumā, neitralitāti nebija piepildījušās. Pagaidu valdības aktivitāte savu tiesību atgūšanā sagādāja vāciešiem daudz nepatīkšanu. Arī latvju karaspēka vienības bija palikušas Pagaidu valdībai uzticīgas.

No Igaunijas kopā ar igauņu armiju nāca 2 latviešu pulki. Vāciešu nolūkos bija arī Igaunijas pakļaušana savam iespaidam, tāpēc vācu spēkus pēc Rīgas ieņemšanas nevirzīja vis uz austrumiem un dienvidaustrumiem pakal sakautajiem lieliniekiem, bet pavērsa uz ziemeļiem pretim igauņu un ziemeļlatviešu vienībām.

Ziemeļnieki nāk

Igauņiem, somu brīvprātīgajiem piepalīdzot, izdodas lielinius atspiest līdz Narvas upei un Pliskavas ezeram un 1919. g. 1. februārī ieņemt Valku, Rūjieni ar apkārtējiem 7 Latvijas pagastiem.

Kapt. J. Zemitāns ir ieradies Rēvelē 1919. g. 10. janvārī. Ar igauņu piekrišanu tiek izsludināta mobilizācija Latvijas pilsoņiem, kas dzīvo Tallinā un Tartū. Ierodas 637 personas no kurām saformē 3 pirmās šķiras un 3 otrās šķiras paš aizsardzības rotas. Karavīri sanāk uz apmācībām 2 stundas dienā un dzīvo savos dzīvokļos. Virsniekus un instruktorus algo igauņi. Tikai janvāra beigās K. Ulmanis vienojas ar Igaunijas valdību par atsevišķu armijas daļu formēšanu, un 3. februārī par virspavēlnieku Igaunijā un Ziemeļlatvijā ieceļ kapt. J. Zemitānu, paaugstinot viņu par pulkvedi leitnantu un 13. martā par pulkvedi.

Saskaņā ar līgumu jaunformējamās daļas būs pakļautas igauņu virspavēlniecībai, līdz kamēr apvienotais karaspēks sasniegs līniju Limbaži – Valmiera – Smiltene – Alūksne. * Par izsniegtiem ieročiem, pārtiku,

* Virspavēlniecība arī pēc šīs līnijas sasniegšanas paliek igauņu rokās praktisku iemeslu dēļ.

munīciju, naudas līdzekļiem Latvijas valdībai būs jāatlīdzina.

Valmieras pulka formēšana sākas 18. februārī. Pirmos kadrus veido no Liepājas atbraukušie 12 virsnieki. Atbrīvotajos Valkas un Rūjienas apgabalos J. Zemitāns izdara virsnieku mobilizāciju līdz 46 gadu vecumam. Mobilizācija dod 60 virsniekus un 1461 kareivi un instruktoru, viņu starpā ir 104 brīvprātīgie. Arī tiem latviešiem, kas cīnās Igaunijas armijā, atļauj pārnākt uz Valmieras pulku.

Uzzinājuši par mobilizāciju, lielinieki nikni uzbrūk atbrīvotajiem pagastiem. Uzbrukumu igauņi gan aptur, bet viena trešā daļa teritorijas paliek "sarkano" rokās.

Valmieras pulkā ir 4 bataljoni, katrs ar 4 rotām un atbalsta vienībām. Rezerves rota ātri izaug par bataljonu, no kura vēlāk izveido Cēsu pulku. Vienības ir vāji apbruņotas, trūkst automātisko ieroču. Artilērija sastāv no 3 veciem lielgabaliem.

Par uniformām nav ko runāt - tādas nav. To vietā piederības zīme - balta lente ar divām sarkanām šķērsvītrām uz kreisās piedurknes. Virsnieki valkā cara armijas uniformas un bez baltās lentes vēl speciālu vairogu Latvijas krāsās uz uzpleciem un kokardi Latvijas karoga krāsās pie cepures. Sevišķi smagi jūtams apavu trūkums.

27. martā Valmieras pulks, vēl vāji apmācīts, iziet uz fronti. Skaitliskais sastāvs: 61 virsnieks, 1177 instruktori un kareivji, 14 kara ierēdņi un 4 ārsti.

Nākamās nedēļas pulks pavada sīvās kaujās, ciešot neveiksmes un lielus zaudējumus. Iemesli pulka vājajai darbībai ir ienaidnieka lielais pārsvars, lauku artilērijas trūkums, nepietiekamas apmācības un nepiedzīvojuši jaunie virsnieki. Ir arī izjūtams tehnisko sakaru un savstarpējas uzticības trūkums igauņu un latviešu vienību starpā. Igauņi un somu brīvprātīgie ar lielām aizdomām vēro "balto" un "sarkano" latviešu tikšanos kaujas laukā.

16. aprīļa apvērsums izsauca Igaunijā pret vāciešiem vērstu ārkārtīgu sašutumu. Igauņi atbrūno savus Landesvēra karavīrus un apcietina daudzus muižniekus. Ziemeļlatvijas pārvalde vienā no savām pirmajām sēdēm, vācu Landesvēra un muižniecības nodevības dēļ, nolēmj atsavināt visas vācu bruņniecības muižas un pieskaitīt tās Latvijas zemes fondam, un visas vācu majorāta un privātās muižas nekavējoties pārņemt valsts rīcībā.

31. martā visas latviešu vienības pārorganizē brigādē, ko nosauc par Ziemeļlatvijas brigādi, t.s., "Ziemeļniekiem". Brigādes komandieris ir pulkv. J. Zemitāns. Jaunās vienības sastāvā: 1. Valmieras pulks, 2. Cēsu pulks, 3. Jelgavas kājnieku pulks, ko pēc Niedras valdības krišanas ar angļu karakuģiem pārved uz Liepāju, un rezerves bataljons. Palīgvienībās: 2 jātnieku eskadroni, artilērijas baterijas. Līdz 28. jūnijam brigādē skaitījās 9803 karavīri.

Aprīļa mēnesis paiet asiņainās cīņās. Uzbrukumiem seko pretuzbrukumi, un ne vienmēr kara laime ir igauņu- latviešu pusē. Maija beigās iestājas lūzums par labu nacionālajiem spēkiem.

“Balto” krievu Ziemeļu korpuss, ģen. N. Judeniča vadībā, igauņu atbalstīts, sāk savu uzbrukumu Jamburgas virzienā. Uzbrukuma mērķis- Pēterpils. “Baltajiem” sekmējas. Lielnieki zaudē daudz kritušu, ievainotu un gūstekņu. Igauni, izmantojot situāciju, ieņem Pliskavu un ar savām galēji labā spārna vienībām – Ainažus un Salacgrīvu. Kopējie igauņu- latviešu spēki nonāk pie Valmieras. Krīt Ape, Alūksne, Vecgulbene*, Cesvaine, Madona**, Ļaudona, Krustpils, Jēkabpils. Krīt Cēsis un Valmiera. Cēsu pulks, iedzīvotāju jūsmīgi sveikts, iesoļo Valmierā ar orķestri priekšgalā.

Šī vienība ir skaitliski mazāka par Valmieras pulku un komplektējas galvenokārt no pārbēdzējiem, atbrīvotajiem latviešu tautības gūstekņiem no igauņu koncentrācijas nometnēm un “sarkano” gūstekņiem. Vienības rindas ir saplacinājusi arī slimība. Divas ar izsitumu tīfu slimas rotas ir nācies pilnīgi izzolēt.

Jūnija sākumā Vidzeme ir no lieliniekiem brīva.

Valmieras pulks 10 dienu laikā ir nogājis 200 km, atņēmis 3 lielgabalus, 15 ložmetējus, ap 2 000 šauteņu, 160 zirgu, 527 000 rubļu naudā, 4. sarkanā latviešu strēlnieku pulka karogu, sagūstījis 1800 karavīru. “Sarkano” pulki ir pavisam saplakuši, daudzi dezertē vai pāriet pie “baltajiem”.

Bet tad pēkšņi pie apvāršņa parādās jauns ienaidnieks. 2. jūnijā brigādes štābā pienāk ziņa, ka Landesvēra daļas virzās no Rīgas uz Cēsīm. Kas vāciešiem ko meklēt frontes aizmugurē? Lielinieku vajāšana apstājas, kamēr igauņi pārgrupē savu karaspēku. Kas te notiek?

Cēsu Kaujas

Notiek kaut kas līdzīgs azarta spēlēm. A. Niedras vienīgais balsts ir Landesvērs, Golca valstsvācu Dzelzs brigāde un Vācu leģions. 12. maija sēdē Niedras kabinets nolemj sev uzticamo karaspēku pavairot:

1) uzdodot Flečeram vervēt Vācijā brīvprātīgos un tos pa vienam vai

* Vecgulbenē atklājas čekas šausmu darbi. Bedrēs sasviesti nogalināti, sakropļoti cilvēki ar dzeloņdrātīm sasietām rokām.

** Pie Madonas igauņu rokās krīt 16. latviešu strēlnieku pulka 1. rota pilnā sastāvā, kas sastāv no tikko spaidu kārtā samobilizētiem iedzīvotājiem. Visi sagūstītie pieteicas dienēt nacionālajā armijā un tiek ieskaitīti Valmieras pulkā.

slēgtās vienībās ieskaitīt Landesvērā, solot 1918. g. 12. decembra līgumā paredzētās tiesības, t.i., pavalstniecību un zemi;

2) mobilizācijas ceļā iesaucot latviešu saimniekus un viņu dēlus no 18 līdz 50 g. un saformējot 2. šķiras zemessargus.

Jauno “sīkgruntnieku armiju” nosauks par 2. brigādi un nodos izlasītu vācu kadru rīcībā. Pēc Rīgas atbrīvošanas J. Balodim aizliedz savā vienībā uzņemt vairāk par štatos noteikto skaitu; pārējos liek sūtīt uz 2. brigādi.

Ne Golcam, ne Dzelzs divīzijai šie projekti nav īsti pa prātam, jo valstsvācu algotņiem jau ir izsniegtas ap 6000 “zemes zīmes” Kurzemē. Dzelzs divīzija pieprasa Niedras valdībai, lai tā ar savu ministru parakstiem dod solījumu, ka visām valstsvācu vienībām, kas cīnās Latvijā, piešķirs zemi slēgtās kolonijās, kas nedrīkst būt mazākas par muižas areāla trešdaļu. Būvkoki dodami no valsts mežiem.

Savā atbildē kabinets gan atzīst līgumu par saistošu, bet pieprasa, lai valstsvācu algotņi vispirms atsakās no Vācijas pavalstniecības un tad individuāli pieprasa Latvijas pilsonību. Vācu sūtniecība savukārt pieprasa, lai Niedra slēdz līgumu par vācu kareivju apgādi.

Vēl viena kaitinoša lieta: tikai valstsvācu karavīri drīkst karot Vidzemē, bet ne ģen. Golcs. Viņam bija rīcības tiesības tikai Kurzemē..

Bet katru likumu var apiet ar likumu. Landesvēra komandieris Flečers pieņem Latvijas pavalstniecību, un viņu ieceļ par Latvijas (lasi: Niedras) armijas virspavēlnieku.

Uz Niedras “pavēli” Landesvēra vienības dodas Cēsu virzienā. Ieriķu stacijas priekšnieks zvana “Ziemeļnieku” brigādes štābam, ka Ieriķos iebraucis apbruņots vācu ešalons un pieprasa, lai tam laiž braukt tālāk uz Cēsīm. Štāba priekšnieks atbild, ka Cēsīs ir latviešu karaspēks un vācu karaspēka klātbūtne nav vēlama. Pēc laika no Ieriķiem jauns telefona zvans: Cēsīs vēloties iebraukt ne vis ešalons, bet vācu karavīru delegācija. Brigadieris piekrīt delegāciju pieņemt, bet, drošības pēc, pavēl vienai rotai okupēt Cēsu dzelzceļa staciju un pāris km no stacijas uz dienvidiem izjaukt sliedes.

To neizdodas laikā izdarīt. Cēsīs iebrauc lokomotīve ar 2 vagoniem, kuros atrodas vairāki virsnieki, 20-30 apbruņoti kareivji ar 2 ložmetējiem. Kareivjus no vagona neizlaiž, bet virsniekus nogādā štābā. Šinī brīdī piebrauc no ziemeļiem arī igauņu bruņotais vilciens. Sarunu vedējs, ritmeisters fon Jena (von Jena) paziņo, ka no Rīgas esot iznākušas 4 kolonnas ar uzdevumu sasniegt Krustpili, Lubānas ezeru un Liepnu. Štāba priekšnieks vāciešiem izskaidro patreizējo stāvokli Ziemeļu frontē un liek saprast, ka vācu spēki frontes aizmugurē nav nedz vajadzīgi, nedz arī vēlami. Ja Landesvēra nodoms ir cīnīties ar lieliniekiem, tad tam jānododas uz fronti

nevis ziemeļu, bet austrumu virzienā. Ritmeisters izliekas "pārsteigts" par labvēlīgo frontes stāvokli un sola par to informēt savu štābu.

Par notikušajām sarunām nekavējoties tiek ziņots igauņu virspavēlniecībai un plkv. J. Balodim Rīgā. Nezinot, kas īsti vāciešiem padomā, brigādes vadība katram gadījumam izšķiras paturēt savus spēkus Cēsīs.

Pēc ritmeistera Jēnas Cēsīs iejāj bēdīgi slavenais kapt. Manteifels ar savu eskadronu un sāk lipināt uz sienām Niedras valdības uzsaukumus. Viņš te esot bez atļaujas? Viņam pāris bruņotu civilistu esot rādījuši kaut kādus papīrus, bet viņš viņus esot ignorējis. Nē, viņam nenākot ne prātā Cēsīs atstāt. Manteifeļa bravūra saplok, redzot, ka viņa eskadrons pilsētas laukumā ir ielenkts un mājas logos uzstādītas patšautenes. Manteifels ar saviem padotiem izšķiras pazust.

Igauņu virspavēlnieks ģen. J. Laidoners (Johan Laidoner) pavēl saviem spēkiem nelaist Niedras-Golca spēkus pāri līnijai- Gaujas ieteka-Sigulda-Nītaure- Vecpiebalga-Jaungulbene.

4. jūnijā plkv. N. Rēks (Reek) telegrafē Flečeram atvilkt Landesvēru aiz minētās līnijas. Flečers nosūta uz sarunām Cēsīs divus virsniekus ar ultimātu, ka:

1) igauņiem jāatzīst Niedras valdība, jāpārtrauc latviešu mobilizācija, Ziemeļlatvijas brigādi jānodod Flečera pakļautībā.

2) līdz 6. jūnijam igauņu karaspēkam jāatkāpjas līdz līnijai Rūjiena-Naukšēni-Lugaži-Alūksne, pretējā gadījumā Landesvērs sāks 5. jūnijā uzbrukumu Cēsīm.*

Uz konflikta sākumu nav ilgi jāgaida. Igauņu bruņoto vilcienu, kas ved sev līdz 3. divīzijas štāba priekšnieku ģen. N. Rēku, plkv. J. Zemitānu un ASV kapt. Dauleju (Dowley), pie Amatas tilta apšauda Landesvērs. Notiek arī citas provokācijas. Niedras kara ministrs Dr. T. Vankins liek Rīgā apcietināt igauņu militāro pārstāvi.

Igauņu virspavēlniecība uzdod Cēsīs aizstāvēt plkv. lt. K. Berķim. Viņa rīcībā ir tikai 200 durkļu. Cēsīs izsludina mobilizāciju, tiek saformētas no iesauktajiem 2 rotas un Skolnieku rota. Tās nevar saukt par kaujas vienībām, jo daudzi tur šauteni rokā pirmo reizi.

5. jūnija rītā ar artilērijas atbalstu Landesvērs uzsāk uzbrukumu Cēsīm. Pēc 10 stundu ilgas cīņas K. Berķis ar saviem 400 vīriem ir spiests atkāpties aiz Raunas upes, uz kuriem atkāpjas arī abi igauņu bruņotie vilcieni, Latvieši ir zaudējuši 13 kritušos un 37 ievainotos. Igauņu 6. pulks uzbrūk Cēsīm, bet neveiksmīgi.

* Pēc A. Niedras teiktā, Rēks nav delegāciju pieņēmis, jo tā nav varējusi uzrādīt kara ministra parakstītu pilnvaru.

Konfliktā iejaucas Sabiedroto militārās misijas un ierosina slēgt pamieru, lai pēc tam vienotos par jaunu fronti pret boļševikiem. Sarunas notiek Cēsīs. Latviešus pārstāv plkv. ltn. Ed. Kalniņš.

ASV pārstāvis plkv. Grīns visumā aizstāv Niedras-Flečera viedokli, ka igauņi okupējuši Latvijas teritoriju un, lai novērstu pilsoņu karu, viņiem jāatkāpjas aiz savas valsts robežām. Ziemeļlatvijas brigāde jānodod Flečeram, vai arī tai jāļauj atkāpties kopā ar igauņiem, ko ieteic plkv. ltn. sērs S. G. Talentss (Tallents). Nevienā jautājumā vienošanās netiek panākta, izņemot, ka jāsasauc jauna sanāksme.

Kas zina, kā tas viss būtu beidzies, ja nebūtu no Liepājas saņemta telegramma, ka par visu misiju šefu iecelts angļu ģen. ltn. H. Gofs (Hubert de la Poer Gough). Apspriedies ar Pagaidu valdību, viņš 10. jūnijā nosūta Golcam telegrammu, lai tas nekavējoties atvelk savu karaspēku aiz ģen. Laidonera noteiktās līnijas, izvāc valstsvācu vienības no Latvijas un neliek šķēršļus Ulmaņa valdībai un latviešu armijas organizēšanai. Tādu pašu telegrammu Gofs nosūta Flečeram ar piebildi, ka abām pusēm pamiera laikā jāizlabo dzelzceļš, ko nedrīkst pārlīkt uz vācu platumu.

13. jūnijā turpinās igauņu un vācu sarunas. Pamiers ir pagarināts uz nenoteiktu laiku. Flečers paskaidro Sabiedrotājiem, ka nevar izpildīt ģen. Gofa prasības, jo Golcs nav Flečera priekšnieks.

Vāciešu nekaunībai tiešām nav robežu. 16. jūnijā Flečers telegrafē Gofam, ka, lieliniekiem uzbrūkot platā frontē, igauņu daļas atkāpjoties, bet K. Ulmaņa latvieši uzņemot masveidīgi savās rindās sarkanarmiešus.

Atbildei Gofs radio ceļā dod Flečeram rīkojumu turpināt pamieru ar igauņiem, bet Landesvēra daļas pārcelt uz lielinieku apdraudēto frontes sektoru no Krustpils līdz Lubānai. Flečers atbild, ka nesūtīs savu karaspēku uz fronti, kamēr Laidoners nebūs viņam paziņojis, ka pieņem Sabiedroto 10. jūnija Cēsīs izteiktos priekšlikumus.

Tas vēl nav viss. Sākot ar 19. jūniju igauņiem visā frontē jāatkāpjas 10 km no tagadējām pozīcijām, pretējā gadījumā Niedras valdība uzskatīs pamieru par izbeigtu. Flečers arī noraida Gofa uzaicinājumu ierasties uz sarunām Valkā.

Nav jau arī vairs ko runāt. Dzelzs divīzija, ko Golcs "iznomājis" uz 12 dienām Niedras valdībai un kas tagad pārskaitīta "Niedras armijā", Bišofa vadībā, ir uzsākusi kara darbību. Jaunais virspavēlnieks ir T. Vankins, pēc profesijas ārsts, bet kara ministra funkcijas veic barons Taube.

Golcs ierodas Cēsīs privātās drēbēs un pārņem vadību. Nav brīnums, ka Golcs un Niedra ir pārliecināti par uzvaru. Golca spēkos ir ap 7000 kājnieku, 560 jātnieku, 150 ložmetēju, 288 patšauteņu, 56 lielgabalu, apgādāti ar gāzes šāviņiem, bruņotie vilcieni, bruņotie auto un lidmašīnas.

Landesvēram pakļautā firsta Līvena grupa atsakās uzbrukumā piedalīties.

Igauņu un latviešu spēkiem Cēsu kaujas sākumā ir 4154 durkļi (kājnieki), 65 zobeni (jātnieki), 30 ložmetēji, 52 patšautenes, 3 bruņotie vilcieni, 10 lielgabali. Kaujas laikā igauņiem pienāk papildspēki - ap 1300 durkļu ar 29 ložmetējiem, 35 patšautenēm 10 lielgabaliem. Cēsu pulks no pirmajiem vācu triecieniem stipri cieš. 300 vīru pazūd bez vēsts,

Baloža brigāde konfliktā aktīvi nepiedalās, par ko vēlāk dzird pa kritiskai balsij.

Dzelzs divīzija, sasniegusi Straupi, iekrīt igauņu izliktās lamatās. Viena igauņu rota nokļūst vācu aizmugurē un piespiež vāciešus bēgt, pametot 19 kritušos. Līdz ar to tiek apdraudēts vācu kreisais spārnš. Golcs pavēl izsūtīt no Ogres Dzelzs divīzijas 4. bataljonu, bet, pateicoties mūsu dzelzceļnieku sabotāžai, tas ierodas tikai pēc Cēsu kauju beigām. Dzelzs divīzija savā sektorā nekādus panākumus negūst, bet Landesvērs pārrauj fronti, ieņem Liepas muižu un izlaužas līdz Lodes stacijai, lai ielenktu igauņu bruņotos vilcienus un pēc tam dotos uz Valmieru, kur atrodas igauņu-latviešu štābi.

Rezervju ar ko likvidēt frontes pārrāvumu nav. Stāvokli izglābj tikko pienākušais J. Kuperjanova bataljons (ap 250 vīru), kas, kopā ar bruņoto vilcienu desantiem un mūsu 3. bataljona atliekām, pāriet pretuzbrukumā un atņem Liepas muižu.

Tad tiek saņemta ģen. Laidonera pavēle 3. divīzijai uzbrukt ar visām vienībām. Pēc smagām cīņām ar Dzelzs divīziju, kas ilgst visu dienu, igauņu spēki ieņem Bīriņus, apdraudot vāciešu aizmuguri. Skangaļu muiža iet no rokas rokā, līdz igauņi, abu latviešu bateriju atbalstā, beidzot izsit Landesvēru no Skangaļiem. Arī Landesvēra kreisās kolonnas uzbrukums izplēn.

Kad J. Kuprijanova bataljons un Cēsu pulka 3. bataljons sasniedz Raunas upi, Landesvērs, lai izvairītos no ielenkuma, atkāpjas ar kauju no Cēsīm uz Inčukalnu.

*

Cēsu kaujās no 19. -23. jūnijam latviešu zaudējumi ir 13 krituši, 43 ievainoti, igauņiem-110 krituši un 279 ievainoti. Landesvēram - 65 krituši, Dzelzs divīzijas zaudējumi nav zināmi. Ja arī abi pretinieki bija skaitliski vienādi, vācieši bija labāk apbruņoti. Vācu puse tika pat lietojusi gāzu šāviņus.

Naktī no 25. uz 26. jūniju 6. igauņu pulks pārceļas Gaujai un frontāli uzbrūk vācu pozīcijām Inčukalnā, bet Cēsu pulka daļas ieņem Allažus. Vāci atkāpjas uz Ropažiem un 27. jūnijā apstājas aiz abu Baltezeru šauruma un Gaujas-Daugavas kanāla. Par Cēsu kauju uzvaru mums galveno kārt jāpateicas igauņiem.

Strazdmuižas pamiers

Ja nevar uzvarēt ar labu, tad ar viltu. Vakarā ierodas Landesvēra pilnvarotie kāda amerikāņu pulkveža, iespējams, plkv. ltn. Grīna pavadībā uz pamiera sarunām. Sarunas izjūk, jo Rēks un Kalniņš pieprasa, lai Golca spēki atiet aiz Lielupes līnijas.

Šai laikā lielinieki nikni uzbrūk ģen. Judeniča korpusam, un igauņi vēlas pēc iespējas ātrāk pārvest savus spēkus uz Igauniju. 3. divīzijas komandieris nolemj enerģiskā triecienā ieņemt Rīgu un aizdzīt Golcu pāri Daugavai. Igauņu karakuģi bombardē Bolderāju un Mangaļsalu, Igaunī un latvieši uzsāk uzbrukumu Juglas līnijai, bet nespēj pārvarēt vāciešu pretestību.

26. jūnijā atkāpjas vairs nevienam nevajadzīgā A. Niedras valdība, un ģen. Golcs ir atkal uzņēmies Niedram "iznomātā" karaspēka vadību.

*

Liepājā jauni notikumi. 26. jūnijā uz Sabiedroto rīkojumu Liepāju atstāj Golca spēki un okupācijas iestādes. Garnizona pienākumus uzņemas Līvena nodaļa līdz brīdim, kad no Tallinas pārvedīs 3. Jelgavas pulku. Sabiedrotie pavēl Golcam nekavējoties atjaunot Ulmaņa valdību. Tā pārnāk no kuģa uz savu veco mītni Liepājā.

Liepājā Sabiedroto militāro misiju apspriedē, brig. ģen. A. Berta (A. Burt) vadībā, klātesošie nevēlas, ka Rīga tiktu ieņemta ar kauju un uzdod franču plkv. E. Diparkē (Du Parquet) ievadīt pamiera sarunas. Golcs no sākuma liek priekšā nepieņemamus noteikumus, bet beidzot piekrīt iztīrīt Landesvēru no valstsvāciem un evakuēt savus spēkus uz Daugavas kreiso krastu. Tad Diparkē dodas pie 3. divīzijas komandiera, ģen. E. Pedera (Ernest Pödder). Tas atbild, ka nekādus līgumus ar vāciešiem neslēgs un, ja vācieši neaties līdz igauņu norādītajai līnijai, latviešu un igauņu kopējie spēki ar kauju ieies Rīgā.

Zem Sabiedroto spiediena vācieši un igauņi tomēr paraksta pamiera līgumu 3. jūlijā. *

Golca spēkiem līdz 5. jūlijam jāatstāj Rīga un jāatiet uz Olaini. Turpmāk tie drīkst piedalīties kara darbībā tikai pret lieliniekiem. Landesvērā turpmāk drīkst dienēt tikai Latvijas pilsoņi. Igauņu karaspēkam jāpaliek savās pozīcijās, un tas nedrīkst ieiet Rīgā.

Tautas padomes delegācija ierodas 3. divīzijas štābā un nodod savu pateicību igauņu tautai un armijai.

* No parakstīšanas vietas pazīstams kā Strazdmuižas pamiers.

Bet ar Pagaidu valdību ir izdarītas zināmas manipulācijas, lai pasviestu kādu bombongu arī baltvāciem. Latvijas valdība uz Sabiedroto spiedienu ir nolikusi pilnvaras, un tās vietā sastādīta jauna. Valdībā tagad ieiet arī 2 vācieši, 1 žīds un viens vāciešiem draudzīgs latvietis. Tā domāta kā koncesija minoritātēm ar ko Sabiedrotie cer panākt, ka Golcs ar labu izvāksies no Latvijas. Ak, svētā vientiesība!

Rīgā, gan pret Talentsa iebildumiem, iesoļo Cēsu pulks ar plkv. J. Zemitānu priekšgalā. Viņus sagaida Balodis ar štābu, jūsmīgā tauta un Tautas padomes prezidijs.

Abas brigādes apvieno nacionālā armijā, un par virspavēlnieku ieceļ krievu laika ģen. D. Sīmonsonu. Armiju pārorganizē 3 divīzijās - Vidzemes, Latgales un Kurzemes. Landesvēru pārceļ uz Tukumu, un par tā komandieri nozīmē ģen. Aleksandru (Harold Rupert Leofric George Alexander), vēlāko feldmaršalu. Tā kā viņš neprot vāciski, tad par faktisko komandieri kļūst Baltijas barons, krievu jūras kapt. Taube. Kad atklājas Taubes sakari ar Bermontu, viņš aizbēg uz Vāciju. Viņa vietā ieceļ baltvācu baronu, maj. A. Rādeni (A. Rahden-Maihof).

*

A. Plensners: "1919. g. 8. jūlijā ar "Saratovu" Rīgā atgriežas kā uzvarētāja Pagaidu valdība ar savu galvu, ministru prezidentu K. Ulmani priekšgalā. Pilsēta, ko tā bija spiesta atstāt priekš 6 mēnešiem, tagad rādīja pavisam citu ainu. Agrākā nesaprašana un varbūt arī mazticība tagad bija pārvērtusies gavilējošā patriotisma atmodā. Valdības ceļš no ostas līdz valdības ēkai Valdemāra ielā bija nepārtrauktu, visistāko ovāciju un ziedu plūsma. Un šī sajūsma, šis neapprakstāmais gandarījuma prieks bija redzams ne tikai te. Tā bija jau pavisam cita tauta, kas, piedzīvojumu mācīta, modināta un arī pamodusies tagad bija skaidri saskatījusi savu mērķi un tā ceļus".

Militārais un politiskais stāvoklis 1919. g. vasaras vidū.

Strazdmuižas pamiers ir stājies spēkā. A. Niedra ar savu kabinetu vairs Rīgā nav.

Firsta Līvena nodaļas (pārdēvēta par korpusu) bataljons izpilda sardžu dienestu Liepājā, kurā vairs nav Golca spēki. Golcs tic, ka Vācijas pilnvarotie nekad neparakstīs Versaļas miera līgumu un ka karš ar Sabiedrotiem turpināsies.

Visa Latgale ir "sarkano" rokās. Golca spēki apmetušies Jelgavas, Saldus, Bauskas, Priekules rajonos, Lietuvas armijas daļas- Subates un Ilūkstes apriņķos.

Latvijas armiju komandē ģen. D. Sīmonsons, štāba priekšnieks ir plkv. ltn. Ed. Kalniņš, Austrumu frontes komandieris- plkv. J. Balodis, Rīgas garnizona priekšnieks- plkv. J. Zemitāns.

Jūlija vidū mūsu armija ir pietiekami liela skaitliskā ziņā, bet vēl pilnībā neapmācīta, nenoorganizēta un tikai puslīdz pietiekami apbruņota. No 6. jūlija Latvijas armijā ir ieskaitīts arī Landesvērs, ko pārdēvē par Latvijas vācu zemessargiem. Pēc kadru iztīrīšanas no valstsvāciem ierindas vienībās ir palikuši tikai 3700 cilvēku.

Bermontieši uzbrūk

Par veiklo intrigantu ģen. Golcu varētu teikt, mazliet parafrāzējot K. Skalbes tekstu: daudz cerēja, daudz gaidīja, bet laime viņu vīla. Līdz šim nekas nav gājis pēc plāna, bet politiskajam ģenerālim vēl ir viens neizspēlēts dūzis- krievu plkv. P. Bermonts jeb, kā viņš pats sevi dēvē, firsts Avālovs.

Starp daudzajām militārajām pretboļševiku organizācijām Krievijas emigrantiem tāda ir arī Berlīnē. Šai grupā ietilpst vairāki baltvācu un krievu muižnieki, bijušā Vidzemes vice-gubernatora Bellegardes vadībā. Bellegarde saziņā ar vācu Austrumu frontes štābu saņem atļauju formēt krievu brīvprātīgo vienības no bijušajiem kara gūstekņiem. Vice-gubernatora organizācijā ir arī krievu virsnieks, plkv. Pāvels Bermonts. Viņš sanaidojas ar Bellegardi un sāk sadarboties ar ģen. Golcu. Pāvels Bermonts, izbijis krievu kara kapelmeistars, īstā vārdā Pinčus Bērmans, izmantojot ievērojamu cilvēku draudzību, ir pārvērties pulkv., kņazā Avālovā. Līdzšinējos baltiešu vervēšanas birojus pārdēvē par Krievijas Ziemeļarmijas birojiem. Tādus atver arī Polijā un Latvijā, solot augstas algas, labu apgādi un modernu apbruņojumu.

Bermonts ar savu štābu un nelielu karaspēka nodaļu ierodas Jelgavā un uzsāk savu vienību formēšanu. No sākuma viņš ir pakļauts Līvenam, kas Bermontam nemaz nav pa prātam, bet tad Līvenu un viņam pakļautos spēkus pārceļ uz Narvas fronti. Berlīnē nodibinās Rietumkrievijas padome, kas atzīst Bermontu par krievu pavēlnieku Baltijā.

Sabiedrotie uzstāda Vācijas valdībai ultimātu: izvākt līdz 20. augustam Golca daļas no Latvijas. Golcs noslēdz ar Bermontu līgumu un "izīrē" viņam savu armiju. Tā kopā ar Bermonta daļām tagad saucas Rietumu "krievu" armija. Vēlāk Golca ļaudis atzinās, ka Bermonts bijis tikai izkārtne, uz ko spieduši Sabiedrotie un Vācijas vājā valdība.

Kamēr "armija" vēl formējas, Bermonts atkārtoti deklarē, ka tā ies uz Krieviju caur Daugavpili, bet, kad Bermonta vienībai pievieno Dzelzs

divīziju un Vācu leģionu, tiek runāta pavisam cita valoda.

Jaunais pavēlnieks stājas sakaros ar adm. A. V. Kolčaku, kas Bermonta "Rietumkrievu armiju" pakļauj Ziemeļrietumu armijas komandierim, ltn. ģen. Judeničam. Pēdējais, saziņā ar Sabiedrotiem, pavēl Bermontam ieņemt fronti pret lieliniekiem pa labi no latviešiem. Pret to protestē Latvijas un Polijas valdības. Protestu ņem vērā, un Judeničs liek Bermonta spēkiem 10 dienu laikā pārcelties uz Narvas fronti. Bermonts rīkojumam nepaklausa.

1. oktobrī Jelgavā notiek apspriede. Piedalās: R. Golcs, P. Bermonts, A. Niedra, T. Vankins u.c. Niedra paziņo, ka igauņi un latvieši uzsākuši ar lieliniekiem miera sarunas, lai viņiem būtu brīvas rokas cīņai ar Golca karaspēku. Klātesošie nolemj: uzbrukt Rīgai; gāzt K. Ulmaņa valdību un Igaunijas valdību; iecelt Niedru par Vidzemes un Kurzemes ģen. - gubernatoru; Igaunijai un Latvijai aizliegt turēt armiju, bet eventuāli piešķirt autonomiju Krievijā; Baltijas muižniecībai atstāt vecās privilēģijas.

Bermonts nosūta garu ziņojumu ltn. ģen. A. I. Deņikinam * par "latviešu un igauņu miera sarunām ar lieliniekiem", kas viņu vispirms spiežot ieņemt Rīgu un Daugavpili, lai tad izvērstu fronti pret sarkanarmiju. Uz ziņojuma Deņikins uzraksta: "Pie velna ar Bermontu un visiem viņa vāciešiem!"

*

Bermonts pats savus spēkus vērtē ap 51-52 000 vīru, no kuriem 40000 ir vācu brīvprātīgie. Īsto karotāju skaits ir ap 45000 ar 100 lielgabaliem, 600 ložmetējiem, 50 mīnu metējiem un 120 lidmašīnām.

Bermontieši dalās 3 lielās grupās:

- a) Krievu daļas
- b) Dzelzs divīzija
- c) Baltenlandes grupa jeb Vācu leģions

Bermonta labākā un spēcīgākā vienība ir Dzelzs divīzija, majora J. Bišofa vadībā.

6. oktobrī K. Ulmanis saņem Bermonta parakstītu telegrammu nelikt šķēršļus viņa karaspēkam, kad tas dosies cauri Latvijai cīnīties ar sarkanarmiju.

Nodibinās Bermonta civilpārvalde. Kurzemē bermontieši atbruņo latviešu komandantūras, izdara rekvizīcijas un plašos apmēros piespiež nāves sodus. Latvijas armijas vadības stāvoklis ir grūts, jo nākas pretoties gan Sabiedroto misiju spiedienam, gan Latvijas valdības nedibinātajam

* Vai tikai te nav Latvju Enciklopēdijā kļūda un nebūs domāts Judeničs.

optimismam, ka no Jelgavas puses nekādas briesmas nedraud. Sabiedrotie mudina visus brīvos latviešu spēkus sūtīt uz austrumu fronti. Nenogaidot mūsu valdības atbildi uz viņa 6. oktobra ultimātu, Avālovs paraksta uzbrukšanas pavēli, "lai nodibinātu kārtību boļševikiem draudzīgās latviešu valdības vietā." 8. oktobrī Bermonta spēki sāk virzīties uz Rīgu.

Bermontiešu nodoms stiprā triecienā iznīcināt vai izklīdināt mūsu armiju neizdodas. Latvijas armijas kreisais spārns gan cieš neveiksmi un tādēļ visi mūsu spēki ir spiesti atiet uz Daugavas labo krastu, bet tas tomēr notiek apmierinošā kārtībā.

Latviešu neveiksmes galvenais iemesls ir pretinieka lielais pārspēks. No latviešu vienībām tikai Cēsu pulkam ir kaujas piedzīvojumi.

Pretiniekam sevišķi vāja ir augstākā un vidējā vadība. Ģen. M. Peniķis savās atmiņās raksta, ka "Pats Bermonts no kaujas vadības nekā nesaprata. Majors Bišofs 1917. g. Galīcijā gan skaitījās izcils pulka komandieris. Tomēr tas vēl nenozīmē, ka labs pulka komandieris ir arī labs divīzijas vai armijas komandieris. Vācu leģiona komandieris bija tikai jūras kapteinis, un tam par nelaimi 8. oktobrī ievainoja viņa štāba priekšnieku, kas lielā mērā atsaucās uz leģiona vadību. Zināms, arī mūsu pusē vadība nedarbojās bez kļūdām, un, ja tādas nebūtu pielaistas, tad varbūt kaujas iznākums varētu būt citādāks."

Latviešu zaudējumi pēc divu dienu cīņām ir mēreni - visvairāk cietušajam Daugavpils pulkam krituši 3 virsnieki un 5 kareivji, ievainoti 1 virsnieks un 39 kareivji, pazuduši - 1 virsnieks un 53 kareivji.

Ienaidnieka zaudējumi nav zināmi, bet jāpieņem, ka tie ir paprāvi. Maj. R. Bertolda (Berthold) bataljons pie Tīriņu muižas bija atstājis 36 kritušos.

*

Vācieši bija mums nodomājuši dot galveno triecienu ar savu labo spārnu, liekot Vācu leģionam laužties uz Ķekavu un Pļaviniekiem, ieņemt Rīgas tiltus un nogriezt latviešu spēkiem ceļu pāri Daugavai.

Tai pašā laikā Dzelzs divīzijai bija frontāli jāuzbrūk gar Jelgavas šoseju, lai ievilkto kaujā mūsu spēkus, un krievu vienībām – no Slokas gar jūrmaļu. Labi sagatavotais uzbrukums atspieda latviešu spēkus līdz Ziepniekalnam. Ziņa, ka fronte pārrauta un ienaidnieks tuvojas Torņkalnam, radīja paniku Dienvidu frontes vadībā un tā pavēleja mūsu vienībām atstāt Rīgu un pie Juglas noorganizēt jaunu aizstāvēšanās līniju. To uzzinājis, ģen. Šimonsons devās ar savu štāba priekšnieku uz Torņkalnu pārbaudīt situāciju un atklāja, ka tur nevaldīja ne tuvu tāda panika kā Rīgā. Ar Simonsona pavēli Latvijas armija atstāja Torņkalnu un ieņēma aizstāvēšanās pozīcijas Daugavas labajā krastā.

Lēnām mūsu karaspēks sāka atgriezties atpakaļ Rīgā. Panika bija

beigusies. Paldies Dievam, nekāda liela katastrofa nebija notikusi. Bermonta vilcināšanās izmantot situāciju izrādījās liktenīga. Mūsu spēki bija atpakaļ Daugavas labajā krastā.

10. oktobrī ģen. Golcs nosūta Avālovam jūsmīgu apsveikumu. Cita veida apsveikums pienāk no ģen. Judeniča. Viņš izsludina Avālovu par nodevēju un izslēdz no armijas.

Avālovs piedāvā radio ceļā latviešiem pamieru. To mūsu virspavēlniecība noraida un izsludina mobilizāciju. No Anglijas pienāk prāvāki ieroču un munīcijas sūtījumi, no ASV lietoti apavi un apģērbi.

Sarunas ar igauņiem par palīdzības līguma noslēgšanu, beidzas bez panākumiem- igauņu prasītā cena ir par augstu. *

Igauņi tomēr atsūta palīgā 2 bruņotos vilcienus, bet pēc pāris dienām tos atsauc.

Pastāv bažas, ka Rīgas aizstāvjus varētu piespiest atkāpties, ja vācu kreisais spārnš izdara flankējošu kustību un ieņem Ropažus un Inčukalnu, kā tas notika ar krievu 12. armiju 1917. gadā. Jāuzbrūk pirmajiem.

Rīgas aizstāvjiem ir divas iespējas: a) uzbrukt pāri tiltiem, b) izcelt desantu pie Bolderājas.

Uzbrukums pāri koka tiltam 14. oktobrī neizdodas, neizdodas arī uzbrukums pāri dzelzs tiltam nākamā dienā. Daži karavīri krīt bermontiešu rokās un tiek drausmīgā kārtā noslepkavoti. Zaudējumi ir prāvi.

Pārmaiņas pēc labas ziņas. Angļu militārās misijas priekšnieks Latvijā brig. ģen. A. Berts (Alfred Burt) uz savu galvu pavēl Sabiedroto karakugiem atbalstīt latviešu uzbrukumu.

Daugavas forsēšana notiek visplatākajā vietā pie Daugavgrīvas ar maziem kuģīšiem. Angļu un franču karakuģi atklāj viesuļuguni uz Bolderāju un Daugavgrīvas cietoksni. Rēzknies pulks pārceļas gandrīz bez zaudējumiem. Krīt latviešu rokās Bolderāja un Daugavgrīva. Pretinieks ir apjucis, jo nav gaidījis Sabiedroto artilērijas atbalstu. Uz tilta gala pozīciju pārceļ vēl 2 pulkus. Bermontiešu pretuzbrukums Jaunjelgavas rajonā neizdodas.

1919. g. 16. oktobrī ģen. D. Simonsona vietā par virspavēlnieku ieceļ plkv. J. Balodi. 5. novembrī mūsu spēki sāk uzbrukumu un 11. novembrī visa Pārdaugava ir atbrīvota. Bermontiešus atspiež uz vecajām vācu pozīcijām no Slokas līdz Bauskai, bet arī tās tiek apietas. Krīt Sloka, Kalnciems. Bermontieši atkāpjas. Arī Liepājas aizstāvji sekmīgi atvairā bermontiešu uzbrukumu pilsētai.

* Noteikumi par palīdzību Latvijai bija ļoti smagi. Igauņi prasīja, lai Latvijas armiju nodod viņu virspavēlniecībā, atdod visu bermontiešiem atņemto kara laupījumu un atzīst par Igaunijas teritoriju Ainažus, Valku un tās apkārtni.

Sabiedroto misija mēģina par jaunu panākt pamieru, kas nemaz nav latviešu interesēs. Mūsu spēki ieņem Ķemerus. Volgunti, Bausku.

Jaunais vācu virspavēlnieks Baltijā ģen. maj. V. Eberhards fon Šmetovs paziņo, ka sakautie Bermonta spēki pāriet vācu aizsardzībā un pieprasa pārtraukt kara darbību, bet tai pašā dienā uzsāk pretuzbrukumu ar nodomu izlauzties līdz Olainei.

26. novembrī ārlietu ministrs Z. Meierovics pa radio paziņo Vācijas ārlietu ministram, ka Latvija pārtrauc diplomātiskos sakarus un atrodas ar Vāciju faktiskā kara stāvoklī. *

Mūsu spēki kreisajā spārnā pēc sirdīgām atiešanas kaujām atkal dodas pretuzbrukumā visā frontē, kas attīstās sekmīgi. 21. novembrī krīt Jelgava. Vāci atkāpjoties aizdedzina hercoga pili un Pētera akadēmiju ar tās vērtīgo bibliotēku.

Tai pašā dienā Liepājas garnizons ieņem Aizputi. Krīt Tukums. Bermontieši, laupīdami un dedzinādami atkāpjas uz Lietuvu. Mūsu spēki ieiet Saldū un Priekulē, Vecaucē un apstājas pie Lietuvas robežas. 1. decembrī virspavēlniecība oficiāli ziņo, ka Kurzeme ir brīva no ienaidnieka.

Cīņās ar bermontiešiem krituši 57 virsnieki un 686 kareivji.

Viens ienaidnieks ir sakauts, vēl gaida otrs.

Cīņas austrumu frontē 1919. g. otrā pusē.

Partizāni

Latgales fronteī nostabilizējoties, lielinieki sāka savus spēkus pārorganizēt, jo no daudziem pulkiem bija palikušas tikai druskas. Vienīgi 1. Padomju Latvijas strēlnieku divīzija bija labākā stāvoklī, jo bijušajos 8 strēlnieku pulkos bija palikuši norūdīti kadri, un minētie pulki bija labi apgādāti ar artilēriju, pat smago un tos viegli varēja padarīt atkal par kaujas spējīgiem.

Padomju Latvijas armiju izformēja un tās vietā saformēja jaunu- 15. armiju, kurā ietilpa latviešu 1. un 2. strēlnieku divīzijas, leišu "sarkanā" divīzija un vairākas krievu divīzijas. Pirmajā laikā, kamēr latviešu strēlnieku pulki neaizbrauca cīnīties ar Deņikinu, mūsu jaunajām vienībām iznāca sastapties ar nopietnu pretinieku. Minētā armija ieņēma fronti no Baltinavas rajona Latgalē līdz Polockai.

Daugavas rajonā 15. armijas vienību pozīcijas bija vēl Daugavas kreisā

* Sakarus atjaunoja tikai 1920. g. 5. maijā.

krastā, bet Daugavas labajā krastā, līnijā Jersikas stacija – Līvāni – Rudzāti – Varaklāni – Gariemsili, stāvēja latviešu 1. strēlnieku divīzijas pulki. Abās pusēs latviešu pulkiem atradās krievu pulki, gan ar pietiekami lielu cilvēku skaitu, bet mazām kaujas spējām.

*

Ļoti sekmīgi ar lieliniekiem cīnījās partizāni pat saņemot trofejas un gūstekņus, Partizānu kustība sākās jau pirms Rīgas krišanas “balto” rokās. Rosīga darbība risinājās 3 sektoros 1) Ilūkstes apriņķa ziemeļu daļā, kur operēja Augškurzemes partizāni, 2) Meirānu un Lubānas rajonā, kur darbojās Malienas partizāni, 3) Balvu rajonā ar Balvu, vēlākiem Latgales partizāniem.

Latvijas Brīvības kara partizāni bija bez izņēmuma vietējie iedzīvotāji, kas, atrazdamies frontes aizmugurē, bija ķērušies pie ieročiem. Kad pēc Rīgas krišanas “balto” rokās, lielinieku spēki nekārtībā atkāpās uz austrumiem, sāka formēties lielākas partizānu nodaļas, kas bija spiestas darboties arī kā regulārais karaspēks, aizpildot frontē mūsu armijas vienību neaizņemtos robus. Partizānu vienības kļuva par mūsu armijas sastāvdaļu, bet paturēja savu agrāko nosaukumu līdz to ieskaitīšanai Kurzemes divīzijā.

Tautas mutē partizānus dēvēja par “zaļajiem”, lielinieki, protams, bija “sarkanie” un pretkomunistu spēki “baltie”.

Augškurzemes partizāni.

Šī mazā grupa – tikai pāris desmit vīru – operēja Ilūkstes apriņķa ziemeļu daļā. Aktīvu darbību pulciņš uzsāka, kad sākās “sarkano” atkāpšanās. Izveidojās 4 nodaļas – Rubenes, Bebreņes, Aknistes, Lašu rajonos, kopā ap 80 “zaļo”. Partizāni uzbruka pagastu izpildkomitejām un novērsa laupīšanu un salaupīto mantu aizvešanu.

Augškurzemes “zaļos” apvienoja vln. J. T. Indāns, nodibinot Augškurzemes partizānu pulku. “Zaļie” sadarbojas ar lietuviešu partizāniem, vēlāk ar Lietuvas armiju, ar kuru kopā uzbruka Daugavpils virzienā jūlija sākumā, līdz lietuvieši paziņoja, ka munīcijas trūkuma dēļ viņi ir spiesti atkāpties. Līdz ar to bija jāatiet arī “zaļajiem”, jo lielinieki bija uzsākuši pretuzbrukumu, kam partizāni nespēja pretoties. Lai iegūtu papildinājumus, vln. J. T. Indāns izsludināja mobilizāciju, kas deva ap 300 vīru. Kopējais cīnītāju skaits bija 400, bet nedaudz vēlāk 500 partizānu. Pulks turpināja cīnīties Austrumu frontē.

Malienas partizāni.

Pēc lielinieku izsludinātās mobilizācijas 1919. g. februārī, Vidzemes

austrumu daļa bija pilna ar maziem, mežā sabēgušiem partizānu pulciņiem, kas darbojās paši uz savu roku. Sākumā nodibinājās 2 pulciņi, ap 40 vīru katrā. Sekmīga uzbrukuma rezultātā vezumnieku kolonnai partizāni ieguva pārtiku, munīciju, ieročus un citas mantas.

Ltn. A. Veckalniņš apvienoja visus pulciņus vienā organizācijā. Jau marta mēnesī viņa rīcībā bija 370 vīri, kas bija sadalīti 15-30 vīru pulciņos pa visu apgabalu. Rūpīgi bija izstrādāts sakaru jautājums, visas nodaļas varēja savākt kopā 24 st. laikā. Saņemot ziņas par “balto” frontes ātru virzīšanos uz priekšu, partizāni uzsāka kara darbību 22. martā, padzenot pagastu izpildkomitejas.

14. maijā notika pārdrošs uzbrukums Cēsīm. No cietuma atbrīvoja 200 apcietināto, nodarot lieliniekiem lielus zaudējumus.

Lielinieki atbildēja ar plašām apcietināšanām, lai iznīcinātu partizānu atbalsta bāzi.

Veckalniņa vīri bija nodomājuši doties uz Rīgu un pievienoties Baloža brigādei, bet nodoms izjuka, jo partizānus apkarot ieradās lielāki “sarkano” spēki. Vienība atkal sadalījās mazākos pulciņos un darbojās tik sekmīgi, ka uz pagastiem tika atsūtītas speciālas soda ekspedīcijas, bet arī tās neguva cerētos panākumus.

Pēc komunistu neveiksmēm pie Rīgas sarkanie no laukiem pēkšņi pazuda.

Pēc Rīgas krišanas Veckalniņa vīri turpināja uzbrukt atejošiem lieliniekiem. Vēlāk viņu uzdevums bija nosargāt fronti Lubānas ezera ziemeļu galā. Partizānu vadību pārņēma no Baloža brigādes atkomandētais kapt. J. Ērglis ar dažiem virsniekiem un saformēja no partizāniem Malienas bataljonu, 4 kājnieku rotu un 1 eskadrona stiprumā. Viens no vienības varoņiem bija kapt. H. Helmanis, kas 9 izlūku operācijās lielinieku frontes aizmugurē no 5. septembra līdz 1920. g. 15. jūlijam saņēma 278 gūstekņus, 8 lielgabalus, 8 ložmetējus un 300 šautenes.

Latgales partizāni.

Viņi vispirms bija pazīstami kā Balvu partizāni pēc savas darbības vietas. Kad maija beigās Golca spēki pārtrauca uzbrukumu, lielinieki sāka nocietināties Lubānas ezera ziemeļgala-Augustavas-Pakratas-Egļevas-Kupravas-Liepna līnijā.

Sevišķi aktīvi partizāni kļuva pēc Rīgas krišanas, uzbrūkot atejošām lielinieku daļām un tās izklidinot. Balvu partizānus apvienoja nodaļā vln. J. Vīndedzis. Līdz partizānu izsludinātai mobilizācijai nodaļā bija ap 100 vīru.

Jūnija mēnesis pagāja sekmīgās operācijās pret lieliniekiem.

Nemot vērā partizānu plašo darbību un prāvos spēkus, viņus vēlāk pārdēvēja par Latgales partizāniem un saformēja Latgales partizānu pulku. Pēc pulka nodibināšanas ieroču trūkums vairs problēmas neradīja.

Viņu ieņemtais frontes posms uz ziemeļiem no Lubānas ezera bija 50 km garš, sākot no Lubānas ezera klāniem līdz Liepnas rajonam, gan vietām pasargāts no purviem, kas platības ziņā aizņēma 50% no "zaļo" frontes. Taču ar visu to 100 partizāniem nosargāt tik garu sektoru bija grūts uzdevums. Citu spēku tai brīdī "baltajiem" nebija. Sakarus uzturēja 30 vīru liela jātnieku komanda. Lielu spēka pieaugumu fronte saņēma jūnija beigās ar Baloža brigādes ierašanos.

*

Pēc Ziemeļvidzemes atbrīvošanas no "sarkanajiem", jaunā fronte izveidojas šādi: latviešu daļas stāvēja Daugavas un Lubānas ezera līnijā, igauņu 2. un 8. kājnieku pulki tālāk uz ziemeļiem gar Aiviekstes un Pededzes krastiem. Latviešu spēki 50 km frontē bija mazi, jo sastāvēja vienīgi no Valmieras pulka, kapt. A. O. Aparnieka partizānu nodaļas un Cēsu pulka 2. rotas, kopā ap 850 durkļu. Lielākos Vidzemes centros tika nodibinātas komandantūras un izvesta mobilizācija. No savāktajiem cilvēkiem Valmieras pulkam tika saformēts vēl viens bataljons un Gulbenē "Austrumu frontes rezerves bataljons". No lielinieku atstātiem 3 lielgabaliem saformēja artilērijas bateriju, iekārtoja bruņoto vilcienu.

Bauskas bataljonu vācieši izlaida no savām ķetnām tikai augustā, un arī tas nonāca Austrumu frontē.

Jūlijā norisinājās vairākas lielākas kaujas. Partizāni pat tika pie 2 lielgabaliem. Tos pārveda pie "zaļajiem" sarkanarmijas dezertieri. Lielgabalus igauņi mēģināja iegūt sev, norādot, ka partizāni nav nekāds regulārais karaspēks. "Zaļie" slepeni nogādāja lielgabalus Valmieras pulkam.

14. jūlijā par Austrumu frontes komandieri iecēla plkv. J. Balodi.

19. jūlijā mums bija paši savi "gaisa spēki" - viena lielinieku lidmašīna bija kritusi partizānu rokās.

*

Augusta beigās no lieliniekiem iztīra Daugavas kreiso krastu no Kazimirkškiem līdz Dunavai. Uzbrukums Līvānu priekštilta pozīcijai neizdodas. Septembrī lielākas sadursmes nenotiek. No Tukuma Landesvērs ierodas frontē nomainīt Valmieras pulka daļas.

Oktobra mēnesī visas zīmes rāda, ka bermontieši gatavojas uzbrukt Rīgai. Vadība nolemj pārsviest spēkus no Austrumu frontes uz Rīgu, tāpēc Latgales frontē lielākas operācijas nenotiek. Līvāni tomēr tiek ieņemti, bet tas notiek

vairāk laimīga gadījuma pēc. Visumā mūsu spēku uzbrukums nav sevišķi sekmīgs un cieš zaudējumus. Arī lielinieki no lielām operācijām atturas. Neuzbrūk, bet aizstāvas. Iemesls ir nopietnā militārā situācija Krievijā.

Novembrī Judeniča armija ar lielām sekmēm virzas uz priekšu un ir jau netālu no Pēterpils.

Bet tad situācija krasi mainās. Padomju Krievija gūst pilnīgi uzvaru pār Kolčaku, Deņikinu un Pētrerpils pievārtē sakauj arī Judeniču. Lielinieki ir drīz atpakaļ pie Igaunijas robežas un nikni uzbrūk.

Mūsu kaimiņš iesāk ar Padomju Savienību pamiera sarunas.

Latgales atbrīvošana. Polija nāk talkā.

Cīņā pret lieliniekiem jāņem vērā vēl viens bīstams faktors. Ja cīnoties ar bermontiešiem Latvijas armija bija politiski saliedēta, tad tas tā nebūt nebija cīņā pret sarkanarmiju. Laba daļa bezzemnieku un strādnieku vēl atradās lielinieku solījumu varā. Tas sevišķi bija sakāms par Liepājā formēto Zemgales divīziju. Dažas divīzijas daļas ceļā uz Latgales fronti bija jāizformē.

Armijas pārvietošanu uz Latgali centās aizkavēt arī kreisās aprindas, aicinot dzelzceļniekus uz streiku. Streiks neizdevās. Armijas vadība domāja, ka šaubīgie kļūs ticīgi, ja Latgales frontē izdosies gūt panākumus.

Latvijai bija vajadzīgi jauni sabiedrotie. Tie varēja būt dienvīdus kaimiņi - leiši un poļi. Attiecības ar Lietuvu bija draudzīgas, lai gan bija domstarpības robežu un dažu apgabalu piederības jautājumā, bet Lietuvas armija vēl atradās organizēšanās stāvoklī.

1919. g. decembrī maršals J. Piļsudskis atsūtīja 6000 krievu šauteņu un 5 miljoni patronu kā Polijas armijas dāvanu Latvijas armijai. Polija jau bija piedāvājusi savu palīdzību Latgales atbrīvošanā Bermonta cīņu laikā, bet mums šādai operācijai nebija pietiekamu spēku. Piedāvājams tika atkārtots un šoreiz pieņemts.

Lai gan Polijas vadošās aprindas bija pret Latviju draudzīgi noskaņotas, tomēr draudzīgajam un latviešiem tik izdevīgam piedāvājumam apakšā slēpās teritoriālas ambīcijas kā, piem., 6 pagasti Ilūkstes apriņķī un vēl šis tas.

Pēc parakstītā līguma Polija apņēmas sūtīt uz Latviju 2 kājnieku divīzijas un 1 kavalērijas divīziju (20000 vīru), ģen. Eduarda Smiglija-Rīdza vadībā, prasot par savu palīdzību tikai uzturu operācijas laikā. Iegūtie ieroči un munīcija paliek Latvijai, kara laupījums dalāms uz pusēm. Pēc Latgales atbrīvošanas poļu karaspēkam jāatstāj Latgale. Visus latviešu spēki, ieskaitot vācu zemessargus, būs poļu virspavēlniecības pakļautībā.

*

Operācijas sākums ir nolikts uz 1920. g. 3. janvāri. Poļi ieņem pozīcijas Daugavas krastā no Drisas līdz Daugavpilij.

Latvijas armijas labais spārns kopā ar leišu spēkiem ieņem pozīcijas gar Daugavas kreiso krastu no Līvāniem gandrīz līdz Daugavpilij. Šinī brīdī Latgales frontē mums ir 11500 durkļi, 330 zobeni, 300 ložmetēji un patšautenes un 25 lielgabali.

5. janvārī Kurzemes divīzija, pārejot Daugavu, sagūsta bruņoto vilcienu Līksnā. Poļi ieņem Daugavpili. Lietuvas armija, kas pretendē uz Ilūkstes apriņķi un Daugavpili kā uz savām teritorijām, tiek no tālākām cīņām izslēgta. Apvienotie spēki sasniedz Dubnas upi, Višķus, Krāslavu, Kārsavu, Varakļānus, Baltinavu un Viļānus.

Nesekmējas uzbrukums Abrenes dzelzceļa stacijas virzienā, kas ir svarīgs ceļa mezgls. To aizstāv 5400 vīri ar 107 ložmetējiem.

13. janvārī abas armijas uzsāk uzbrukumu visā frontē. Pēc sīvas kaujas krīt Abrene un Rēzekne.

23. janvārī J. Balodi paaugstina par ģenerāli. Pēc īsa pārtraukuma kaujas darbībā, temperatūrai sasniedzot 20-25°R, kara darbība atjaunojas.

30. janvārī vācu zemessargi un Kurzemes divīzija jau sasniedza Zilupi, tāpat arī Latgales divīzijas kreisais spārns.

*

Vēl Latgales cīņu laikā uz Maskavu dodas plaša Latvijas delegācija vest pamiera sarunas. Pamieru noslēdz 1. februārī, bet to tur slepenībā.

Pēc pamiera noteikumiem mūsu armijai jāpaliek pozīcijās, bet lieliniekiem 10 dienu laikā jāatiet 5 km uz austrumiem. Šī "attiešana" nenotiek bez kaujas. Pretinieks pat izdara pretuzbrukumus. Beidzot frontē ierodas Zemgales divīzija. Par istu mieru nevarēja būt runas. Ieilgušajās miera sarunās visu laiku nācās turēt mūsu armiju Latgales frontē, jo sarkanarmiešu daļas bieži ielauzās latviešu ieņemtajā teritorijā.

Latgales frontē kritušie: 33 virsnieki, 597 kareivji (ieskaitot vācu zemessargus).

Lāčuplēša kara ordenis

Latvijas armija bija pavisam izcīnījusi 75 kaujas un lielākas sadursmes. Brīvības cīņas izmaksāja Ls 855 milj.

Augstākais militārais apbalvojums par varonību bija Lāčplēša ordenis ar devīzi "par Latviju", dibināts 1919.g. 11. novembrī. "Ziemeļnieki" to bija paredzējuši saukt par Imantas ordeni.

L.k.o var piešķirt Latvijas armijas un bijušo strēlnieku pulku karavīriem.

Varoņdarba aprakstu iesniedz apbalvojamā priekšnieks kara ministram, kas to virza tālāk uz L.k.o Domi. Ordenim ir 3 šķiras:

Trešā (zemākā) četrstarains krusts pie lentas, valkājams krūšu kreisajā pusē.

Otrā šķira- mazliet lielāks krusts platākā lentē, nēsājams pie kakla.

Pirmā šķira- plata lente ar krustu pāri krūtīm un liela zvaigzne krūšu kreisajā pusē. Reizē ar visām ordeņa šķirām - diploms.

Pavisam bija izsniegti 2146 apbalvojumi. Ar L.k.o. III šķ. apbalvotas 3 sievietes: dižkareives Līna Čanka-Freidenfelde, Valija Valerija Vesčunas-Jansone un Latvijas sieviešu palīdzības korpasa locekle Elza Žiglevica.

Ar L.k.o. I šķ. apbalvoti 3 Latvijas armijā dienējušie, 1 latviešu strēlnieks, 7 ārzemnieki; ar II šķ.- 17 Latvijas armijā dienējušie, 1 latviešu strēlnieks, 13 ārzemnieki; ar III šķ. 1600 Latvijas armijā dienējušie, 202 latviešu strēlnieki, 272 ārzemnieki.

Apbalvojot ārzemniekus, vienmēr nav sekots ordeņa statūtiem, ka to jāpiešķir par izciliem kaujas nopelniem. Tā drīzāk ir pateicība par valstiskiem pakalpojumiem, draudzības apliecināšanai vai labvēlīgas atmosfēras radīšanai.

Dažkārt liekas, ka apbalvošanas iemesli ir bijuši pavisam frivoli. Tā Bermonta cīņu laikā Francijas Militārās misijas loceklis parādās Daugavmalas ierakumos un saņem par to L.k.o. III šķ.

Līdzīga situācija Daugavas frontē ir bijusi K.Ulmanim, kura apbalvošanas kritērijs ir bijis patriotiska uzmundrinājuma sniegšana karavīriem, pie tam ciešot no frontē saņemtā „ievainojuma” kājā. Bet tad par morāles celšanu ir apbalvoti arī citi. Kurioza liekas arī 11 Nisela komisijas locekļu apbalvošana. Komisija, franču ģen. A.A.Nisela (Niessel) vadībā, pārraudzīja vācu karaspēka evakuāciju no Baltijas.

Vislielāko apbalvojumu birumu saņem igauņi (148) un poļi (63) un pēc viņiem francūži (50). Francija pavisam saņēmusi 2 I šķ., 14 II šķ. un 34 III šķ. ordeņus.

L.k.o. kavalieris ir arī japāņu plkv.ltn. Gakuzo Takeda (Takeda).

Neviens no angļiem nav saņēmis vai, labāk sakot, pieņēmis apbalvojumu, jo tas acīm redzot ir bijis pret valdības politiku.

Pirmais ārzemnieks, kas saņēma L.k.o. I šķ., bija Francijas maršals Ferdinads.Fošs (Fosh), pēc viņa Polijas maršals Jozefs Pilsudskis, Beļģijas armijas virspavēlnieks, karalis Alberts I, Itālijas karalis Viktors Emanuels III (Vittorio Emanuele), igauņu ģenerālis Juhans Laidoners (Laidoner) un Francijas ģenerālis Marī Eizēns Debenē (Debeney). Beidzamais ārzemnieks bija Itālijas fašistiskās valdības galva Benito Musolini (Musolini). Tikai pēc Debenē ar visām trim ordeņa šķirām tika apbalvoti ģen. Jānis Balodis, pulkv. Oskars Kalpaks, plkv. Fridrihs Briedis, ģen. Krišjānis Berķis.

-red.-

Zem latviešu un sarkanajiem karogiem Latviešu strēlnieki.

Lai runātu par latviešu strēlniekiem ir nedaudz jāatskatās uz situāciju, kāda bija izveidojusies Latvijā pēc 1905. g. revolūcijas, kura no latviešu tautas bija prasījusi daudzas dzīvības un lielus materiālos zaudējumus. Taču šie upuri nebija velti – tiem sekoja nedaudz brīvāki dzīves apstākļi un zemē zināms uzplaukums. Lielāka saimnieciskā labklājība deva iespēju latviešu jaunatnei izglītoties.

Kad 1914. g. 1. augustā Vācija pieteica karu Krievijai, krievu armijā dienēja daudz latviešu karavīru. Pēc kara sākuma vēl daudzi latviešu jaunieši pieteicās dienestam Krievijas armijā un cīnījās ar nelielu patriotisku sajūsmu, jo cīņa notika pret latviešu tautas vēsturiskajiem ienaidniekiem – vāciešiem. Bez tam latvieši cerēja, ka Krievijas valdība novērtēs viņu uzticību un patriotismu, un pēc kara viņi Latvijai iegūs daudz labākus dzīves apstākļus.

Krievijas armija, kuras rindās varonīgi un lieliem zaudējumiem cīnījās arī latviešu karavīri, Austrumprūsijā cieta smagu sakāvi un atkāpās. Ir aprēķināts, ka, cīnoties krievu karaspēka rindās, latvieši ir zaudējuši vairāk cilvēku nekā Latvijas Atbrīvošanas cīņās.

1915. g. pavasarī vācieši iebruka Kurzemē. Nākdami no Šauļu puses un, īpašu pretestību nesastapdami, viņi tuvojās Jelgavai. Krievu armijas vadība ar steigu uz Jelgavu no Klaipēdas pārsveda divus Daugavgrīvas zemessargu bataljonus, ģen. Potapova vadībā, kas pirms tam bija nosūtīti uz Lietuvu, lai palīdzētu apturēt vācu uzbrukumu. Latviešu zemessargi ne tikai apturēja vācu uzbrukumu Jelgavai, bet piespieda vāciešus atkāpties. Liepāja un tās apkārtnē līdz pat Ventai palika vāciešu rokās.

Jūlijā ar daudz lielākiem spēkiem vācieši uzbrukumu atkārtoja un ieņēma gandrīz visu Kurzemi un Zemgali, nonākot līdz Daugavai un apstājoties netālu no Rīgas. Kurzemnieki lielā steigā pameta savas mājas un devās bēgļu gaitās uz Vidzemi un eventuāli uz Krieviju. Savu dzimteni pameta daudzi tūkstoši Latvijas iedzīvotāju. Grūti klājās arī Latvijā palikušajiem, kuri nonāca vācu pakļautībā. Karš, bēgļu gaitas un ar to saistītais posts stiprināja latviešos nacionālo pašapziņu un dzimtenes mīlestību.

Latviešos brieda doma atkarot zaudēto Kurzemi pašu spēkiem. Pēc vairākkārtīgiem lūgumiem pie valdības atļaut dibināt latviešu strēlnieku bataljonus, Krievijas Ziemeļrietumu karaspēka komandieris, ģenerālis Potapovs 1915. g. 10. augustā atļauju parakstīja. Pēc atļaujas saņemšanas valsts domnieki J. Goldmanis un J. Zālītis griezās pie tautas ar vēsturisko uzsaukumu "Pulcēties zem latviešu karogiem". Nodibināja strēlnieku

bataljonu organizācijas komiteju ar J. Goldmani priekšgalā. Strēlniekos pieņēma vīrus no 17 līdz 35 gadiem, pielaižot izņēmumus ar bataljonu komandieru piekrišanu. Atsaucība bija liela un pēc divām nedēļām brīvprātīgo skaits sasniedza 3370. Pieteicās latvieši no visām Krievijas malām, pat no Brazīlijas un Meksikas.

Problēmas radās komplektējot virsnieku sastāvu – latviešu virsniekus no krievu karaspēka daļām negribēja atbrīvot, taču arī šo problēmu izdevās labvēlīgi atrisināt.

Sākumā saformēja 4 bataljonus, 10000-12000 vīru sastāvā, ar rezerves bataljonu Tērbatā. Vēlāk izveidoja vēl 5 bataljonus (vēlākos pulkus): 1. Daugavgrīvas, 2. Rīgas, 3. Kurzemes, 4. Vidzemes, 5. Zemgales, 6. Tukuma, 7. Bauskas, 8. Valmieras, kā arī apvienoto strēlnieku bataljonu un lazareti, medicīnas doktora J. Janovska vadībā. Katrā bataljonā bija paredzēti 1246 strēlnieki, 26 virsnieki, 2 kara ierēdņi – ārsti. Bataljons sastāvēja no 4 rotām, ložmetēju komandas ar 4 ložmetējiem, 60 vīru izlūku komandas, 35 spridzinātājiem ar 1 vezumu, sakaru komandas ar 9 jātniekiem – ziņnešiem, 5 telefona aparātiem un 15 verstīm telefona vadu.

Katram bataljonam bija savs karogs, krūšu nozīme ar saulīti un devīze. Komandvaloda – latviešu.

Kapt. R. Bangerska komandētais Daugavgrīvas latviešu strēlnieku bataljons, lai gan vēl nepietiekami apmācīts, apbruņots un apgādāts, bija pirmais, kas saņēma pavēli doties uz fronti. 9. oktobra vakarā 2. un 3. rota kājām devās uz Tīrelpurva rajonu, bet 1. un 4. rota pa dzelzceļu uz Olaines frontes iecirkni.

2. un 3. rota bija piedalītas ģenerāļa Egerta komandētai 12. Sibīrijas strēlnieku divīzijai ar uzdevumu no apmēram 1,5 km. attālās "Kraslovsku" mājas veikt sistemātisku vācu pozīciju izlūkošanu. Vāciešiem šādas latviešu izlūku aktivitātes bija negaidītas un traucējošas. 12. oktobrī uz "Kraslovsku" mājām tika nosūtīta pastiprināta patruļa, kas tur ieradās pusdienlaikā, kad uz vietas atradās abas latviešu rotas. Pēc īsas un sīvas savstarpējas apšaudes uzbrucēji atkāpās, zaudējot 6 kritušos, 7 ievainotos un 2 gūstā saņemtos. 2. strēlnieku rota zaudēja divus kritušos, un tās pašas dienas vakarā vēl vienu. Trīs pirmie kritušie latviešu bataljonu strēlnieki pēc nāves tika apbalvoti ar 4. šķiras Svētā Jura krustu un viņiem piešķīra jefreitora dienesta pakāpi.

Apbedīšana notika 15. oktobrī Doma un Pēterbaznīcas kapos Ķeizar-mežā, vēlākos Brāļu kapos. Pirmo kritušo pavadītāju skaits sniedzās vairākos tūkstošos.

Oktobrī cīņas sākās arī 1. rotai, kapt. Fr. Brieža vadībā. Pie Plakānu mājām strēlnieki pārgrieza vācu dzeloņdrāšu žogu un, strauji uzbrūkot

vācu bataljonam, kas jau bija forsējis Misas upi, piespieda to griezties atpakaļ. Šai cīņā Brieža rota zaudēja trīs kritušos, vācieši - ap 100 vīru. Pēc mēneša Brieža rota līdzīgus panākumus guva pie Veisu mājām, Misas upes kreisajā krastā. Ap šo laiku citi strēlnieku bataljoni cīnījās pie Slokas līdz padzina vāciešus gan no Slokas, gan Ķemeriem.

1916. g. marta kaujās jau bija iesaistīti visi strēlnieku bataljoni. Pirmās sīvākās cīņas notika Ķekavas rajonā. Latviešu strēlnieki pārrāva vācu frontes līniju, taču blakus rajonos esošie krievi nespēja atbalstīt strēlniekus un viņiem nācās atkāpties. Tas pats notika jūlija kaujās. Ģenerāļi A. Auzāns un A. Krustiņš par neizmantotajām iespējām min 12. armijas vadības nekompetenci un tehnisko līdzekļu nepietiekamību pretinieka uguns punktu iznīcināšanā.

*

Kā radās "Nāves sala"? 1915. g. vasarā, krievu armijai atkāpjoties, Daugavas kreisajā krastā palika divas rotas. Krievu vadība šīs pozīcijas gribēja paturēt, lai būtu tiltgala pozīcija (placdarms) uzbrukumam vācu fronteī. Vācieši, nebūdami pārliecināti par krievu spēku lielumu, izveidoja savas pozīcijas apmēram 100 m attālumā no krieviem. Mazais zemes pleķītis tiešām bija kā sala, jo sānos un priekšā atradās vācieši.

Latviešu strēlnieki Nāves salu aizstāvēja visu 1916. g. vasaru līdz pat vēlam rudenim. Salas apgāde un vienību nomaīņa varēja notikt tikai naktīs. Šeit vācieši pirmo reizi Kurzemes frontē pielietoja indīgo gāzi – iprītu.

No Nāves salas aizstāvēšanās cīņām jāmin kādu interesantu gadījumu, kad strēlnieku izlūki naktī, izmantojot vācu posteņa gulēšanu, no vācu pozīcijām uz savējām pārnesa 5 stieplu ragaiņus. Otrā rītā uz ierakumu malas ar muguru pret strēlniekiem bija nostādīts vainīgs vācu sargkareivis. No strēlnieku ierakumiem neatskanēja neviens šāviens, jo Salas komandants bija devis pavēli nešaut. Pēc kāda laika, sodu izcietis, vācietis nolēca savā tranšējā, "Bravo Letten"! (Bravo, latvieši!) saucienu pavadīts.

Upuru bija daudz, taču tiltgals tika noturēts. Latviešu strēlnieki Nāves salu atstāja 1916. g. rudenī, kad viņus nomainīja sibīrieši.

Savu varonību un dzimtenes mīlestību vispožāk latviešu strēlnieki pierādīja asiņainajās Ziemassvētku kaujās 1917. g. 5. janvārī (pēc jaunā stila). Strēlnieki bija pārliecināti, ka atbrīvos ne tikai Jelgavu, bet visu Kurzemi. Gatavošanās kaujai notika ar vislielāko rūpību. Bija nolemts izmantot kapt. Fr. Brieža kaujas taktiku – uzbrukt pēkšņi un bez artilērijas sagatavošanas uguns.

Kauja Kalnciema – Jelgavas virzienā sākās agri no rīta, plosoties stipram sniega putenim. Strēlnieku sapieri nemanīti dzeloņstieplu aizžogojumos

izgriezta ejas, kā arī pārmeta pār aizžogojumiem iepriekš sagatavotus tiltiņus, pa kuriem strēlnieki ielauzās vācu ierakumos. Kapt. Fr. Briedis ar savu bataljonu cīnījās uzbrukuma centrā, kur viņu drīz smagi ievainoja.

Straujā triecienā latviešu strēlnieki ieņēma vācu nocietinājumus, saņemdami daudz gūstekņu, lielgabalu, munīcijas un citu kara materiālu. Taču arī šoreiz latviešu strēlnieku panākumi palika neizmantoti. Vai nu krievu virsnieku nodevības vai neizdarības dēļ nebija domāts par papildspēkiem. Blakus esošo krievu pulku kaujas spējas bija ļoti zemas.

Sevišķi asas cīņas turpinājās ap Tīreļa purvu un Ložmetēja kalnu. Vācieši janvārī pārgāja pretuzbrukumā un pārrāva krievu fronti. Tikai pateicoties latviešu strēlnieku varonībai, neskatoties uz ļoti smagajiem zaudējumiem, stāvokli izdevās saglabāt, un Ložmetēju kalns palika latviešu rokās.

Šajās kaujās strēlnieki zaudēja apmēram 9000 vīru vai 37,5% no kopējā kaujas sastāva. Ziņas par strēlnieku varonību izplatījās arī pie Sabiedrotiem.

Latviešu strēlnieku lielie zaudējumi un nemākulīgā krievu ģenerālštāba vadība bija par iemeslu naidam pret carisko Krieviju un veicināja lielinieku ideju izplatīšanos strēlnieku vidū.

1917. g. rudenī, izmantodami krievu armijas kaujas spēju samazināšanos, vācieši ieņēma Rīgu, bet 1918. g. februārī visu Vidzemi un Latgali.

Lielinieki solīja latviešu strēlniekiem mieru, brīvību, pašnoteikšanos un zemi. Daudzi strēlnieki noticēja lielinieku solījumiem un devās uz Krieviju, varonīgi cīnoties lielinieku pusē visās frontēs. Revolūcijas sākumā latviešu strēlnieki bija vienīgais lielinieku regulārais karaspēks.

Tālākie strēlnieku cīņas ceļi ritēja Krievijas plašumos. Lielinieku vadība strēlniekus sūtīja uz vissmagākajiem cīņu punktiem.

5. decembrī lielinieki ar strēlniekiem priekšgalā bez cīņas ienāca Latvijas teritorijā. Strēlnieki strauji virzījās uz priekšu, un tauta ar ovācijām sagaidīja savus varoņus. Strēlnieki domāja, ka atbrīvo savu zemi no nīstajiem vāciešiem. Par Latvijas valsts proklamēšanu viņiem nekas nebija zināms.

P. Stučkas valdīšanas laikā kā tauta, tā liela daļa "sarkano" strēlnieku pārliecinājās, ka šī valdība nebūt nedomā par latviešu tautas labklājību. Sākās strēlnieku dezertēšana no lielinieku karaspēka.

1919. g. septembrī lielinieku varai stāvoklis Dienvidu frontē kļuva bīstams. Ģen. Deņikina armija strauji virzījās uz Maskavu, un "sarkano" krievu daļas tai nespēja pretoties. Lielinieku valdība steidzīgi pārsvieda latviešu strēlniekus pret Deņikina karaspēku.

Pēc Deņikina karaspēka sagrāves kārtējais "karstais punkts" radās pie Petrogradas. Cīņai ar ģen. Judeniču steidzīgi tika pārsviests 5. atsevišķais strēlnieku pulks, kas arī cīņu izšķīra lielinieku labā. Tas prasīja jaunus

upurus, un no 600 strēlniekiem ierindā palika tikai 136 vīri. Vēl jāpiemin strēlnieku varonība eseru dumpja apspiešanā 6. jūlijā, kad latviešu strēlnieki kārtējo reizi izšķīra Padomju Krievijas likteni.

Latviešu strēlnieku divīzijai, 5. latviešu strēlnieku pulku ieskaitot, sākās jaunas cīņas pret labi apgādāto un apbruņoto Vrangeļa armiju Perekopa zemes šaurumā. Šīs cīņas bija ļoti smagas, bet 1920. g. 14. novembrī latviešu strēlnieki ieņēma Eipatoriju.

Neskatoties uz to, ka komunisti mēģināja slēpt 1920. g. 11. augusta miera līguma noteikumus starp Latviju un Padomju Krieviju, šī ziņa tomēr nonāca līdz latviešu strēlniekiem. Tā kā miera līgums paredzēja iespēju pirmskara Latvijas iedzīvotājiem atgriezties no Krievijas Latvijā, dzimtenē atgriezās 11395 latviešu strēlnieku, ieskaitot daudzus viņu komandierus.

Daļa no komandējošā sastāva palika Padomju Krievijā un dažādos laika posmos tika nošauti kā Padomju valsts nodevēji.

Veco strēlnieku varonība atstāja milzīgu iespaidu uz latviešu tautas kopības sajūtu un Latvijas neatkarības izcīnīšanu. Lielbritānijas ārlietu ministrs A. Balfūrs, zinādams par latviešu strēlnieku varonīgajām cīņām 1915. -1917. g. Kurzemes frontē, sarunā ar mūsu pirmo diplomātu Z. Meierovicu bija latviešu strēlniekus nosaucis par latviešu tautas nacionālo armiju. Tāda tā toreiz bija.

Roberts Millers

Atsauces:

E.Andersona "Latvijas vēsture 1920-1940, Ārpolitika I"

(turpmāk LV 1920-1940, Ārpol.)

A.Apsiša atmiņas "Latgales atbrīvošana"

M.Peniķa atmiņas "Latvijas nacionālās armijas cīņas ar Bermonta armiju 1919.g. rudenī" M.Peniķa grāmatā "Latvijas Atbrīvošanas kara vēsture II"

Ed.Kalniņa atmiņas "Ziemeļnieku kara spēka cīņas"

A.Kripena atmiņas "Dienvidnieku cīņas"

A.Kripena atmiņas "Partizānu cīņas" M.Peniķa grāmatā "Latvijas atbrīvošanas kara vēsture I"

A.Plensnera atmiņas "Valsts proklamēšana un vispārējais stāvoklis armijas organizēšanas sākumā" M.Peniķa grāmatā "Latvijas Atbrīvošana kara vēsture I"

LVVA "Lāčplēša kara ordeņa kavalieri"

A.Šildes "Latvijas vēsture 1914-1940" (turpmāk LV 1914-1940)

A.Švābes "Latvju Enciklopēdija", 2.,4.,10.,13.,14.,25. gr. (turpmāk LE)

2. ZEME – TĀ IR VALSTS. 1921. - 1933.

Latvija pēc Atbrīvošanas cīņām

Latvijas saimnieciskā dzīve pēc Atbrīvošanas cīņām bija pilnīgi paralizēta. 29% no aramzemes gulēja atmatā, mājlopu skaits bija samazinājies par 20%. Daudzas lauksaimniecības ēkas bija sagrautas vai nodegušas vai vairāk, vai mazāk cietušas. Bija pat gadījumi, ka ļaudīm vienīgā patvēruma vieta bija karavīru atstātās zemnīcas.

Līdz pamatiem nolīdzinātas, vai kara darbībā bija cietušas daudzas skolas, slimnīcas, kā arī dzelzceļu pietātnes un baznīcas. Pienotavas izpostītas, tilti uzspridzināti, elektrības piegāde (kur tāda vēl pastāvēja) pārtraukta vadu bojājumu dēļ. Rūpniecību iekārtas kopā ar materiāliem/izejvielām aizvestas uz Krieviju 12000 – 15000 dzelzceļa vagonos. Pasta, telefona centrāles vai nu nopostītas, vai aizvestas.

Kredits bija dārgs – pat līdz 12%. *

Daudz palīdzēja ASV latvieši ar ziedojumiem naudā un graudā. Inženieris Kārlis Ozols (Latvijas sūtnis Maskavā 1923. – 1929. g.) panāca

* Saimniecisko sakaru izveidošanu un ārzemju kapitāla pievilkšanu kavēja krievu laiku un brīvības cīņu laikmeta parādi. Anglijas aizdevums Baltijas valstīm tās pārskatos bija klasificēts kā "palīdzība krievu armijai", tāpēc baltieši nolēma apmierināt angļu prasību tikai par 10-20%, aizbildinoties, ka šie līdzekļi piešķirti nevis baltiešu neatkarības cīņām, bet politiski militāro nodomu realizēšanai Baltijā, lai radītu "sanitāro joslu" pret bolševikiem.

Atbrīvošanas karš jaunajai valstij bija maksājis milzu summas. Bija jāsamaksā Sabiedrotajiem arī par nederīgajām un nevajadzīgajām lietām, kas bija piegādātas lielā vairumā. Dzelondrāšu un lāpstu kalni vēl 30-tos gados gulēja Rīgas noliktavās.

ASV Sarkanā Krusta medikamentu piešķiršanu Latvijai. Ozolam kopā ar Čaksti izdevās piesaistīt Hūvera (Hoover) palīdzības organizāciju. Pateicoties ārzemju tautiešu palīdzībai, Latvijas sieviešu palīdzības korpuss* varēja izsniegt pusdienas vairāk nekā 80000 bērniem un ar zeķēm un virsdrēbēm apgādāt 35000 bērnus.

Nodibinājās Latvijas republikas Zelta fonds. Tas darbojās Palīdzības korpusa paspārnē, bet, lai stiprinātu korpusam tautas uzticību, Zelta fondu nodeva kā ziedojumu Satversmes sapulcei. Nepilnu piecu mēnešu laikā ienāca zelta un sudraba nauda, ap 900 gredzenu un rotu. Aizkustinošs gadījums bijis, kad kāda meitenīte atnesusi pilnu sauju sudraba saktiņu un citu rotu. Fonda darbiniece jautājusi, vai viņai nav žēl šķirties no savām rotām. Meitene atbildējusi: "Ja Latvija būs brīva, es savas rotas atgūšu, ja tā tāda nebūs, priekš kā man šīs rotas?"

Un vēl viens piemērs. Jau pirms Latvijas valsts nodibināšanās 18 gadus vecā Alise Stunda vākusi naudu Pēterpilī plkv. Fr. Brieža pagrīdes darbībai, kā arī ceļa naudu Z. Meierovica braucienam uz Londonu.

Satversmes sapulce

Latvijas Atbrīvošanas cīņu laikā viena no politiskajām prasībām bija sasaukt Satversmes sapulci, lai tādā kārtā latviešu tauta pati noteiktu savu likteni. Īstenībā par Satversmes sapulci dažādos variantos tika runāts jau kopš 1905. g. revolūcijas, bet tā īstenojās tikai pēc piecpadsmit gadiem,

* Brīvprātīga sieviešu organizācija ar mērķi sniegt visāda veida palīdzību Latvijas armijai. Bermonta uzbrukuma pirmajās dienās korpusa dāmas paēdināja visus karavīrus, kas atradās Daugavmalas pozīcijās, līdz armijas vadība paspēja noorganizēt apgādi. Apgādes nozari vadīja prezidenta Jāņa Čakstes kundze. Vēlāk korpusa darbinieces darbību paplašināja, un ēdināšanas punktos izsniedza trīs maltītes dienā 7000 cīnītājiem. Ēdināšanas punktos strādāja 180 korpusa locekles brīvprātīgi un bez atalgojuma. Nereti karavīriem ēdiens bija jāpienes ierakumos. Pildot šo bīstamo uzdevumu, uz nāvi ievainoja Elzu Žigļevicu. . Laikā no 1919. g. 1. oktobra līdz 1920. g. 1. aprīlim Palīdzības korpusa darbinieces bija savākušas tūkstošiem veļas komplektu, apģērbus, 2745 pārus cimdu u.c. nepieciešamas mantas.

Tulīt pēc kara Sieviešu palīdzības korpuss izveidoja plašu darbības tīklu kara izpostītajos apgabalos, sevišķu vērību veltot nespējniekiem, bēgļiem, kritušo atraitnēm, bāreņiem, invalīdiem un trūcīgiem bērniem. Valsts visgrūtākajās dienās sievietes roka bija redzama visur.

kad, saskaņā ar Tautas padomes pieņemto vēlēšanu likumu, 17. un 18. aprīlī, piedaloties 84,88% vēlētāju, ievēlēja 152 pārstāvjus vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās. Sapulce uz pirmo sēdi sanāca 1920. g. 1. maijā. Tās pirmais un galvenais uzdevums bija satversmes izstrādāšana, par paraugu ņemot Francijas, Šveices un Vācijas jaunākās konstitūcijas. Šim nolūkam ievēlēja speciālu komisiju, ko vadīja Marģeris Skujenieks.

Par savu pirmo prezidentu Satversmes sapulce izraudzīja Jāni Čaksti, kas no tā brīža bija arī Valsts prezidents. Kā pašus pirmos pieņēma noteikumus, ka Latvija ir patstāvīga, neatkarīga republika ar demokrātisku valsts iekārtu un ka Latvijas valstī suverēnā vara pieder Latvijas tautai. Šie svarīgie noteikumi ir ierakstīti arī 1922. g. 15. februārī pieņemtajā Latvijas Satversmē. Nākamo likumdošanas iestādi jeb parlamentu sapulce nolēma nosaukt par "Saeimu".

Jo svētīgs pasākums ar tālejošu nozīmi bija 1920. g. 11. novembrī dibinātais Kultūras fonds garīgās kultūras veicināšanai. Satversmes sapulce savā īsajā darbības laikā bija nostiprinājusi pamatus, uz kuriem varēja brīvi veidoties Latvijas kulturālā un sabiedriskā dzīve.

Satversmes sapulce savu darbību izbeidza ar Saeimas ievēlēšanu 1922. g. 7. novembrī. Satversmes sapulces darbības laikā bija notikušas 213 kopsēdes, publicēti 205 likumi, 291 noteikums ar likuma spēku un 143 pārvaldes akti.

Agrārā reforma

Ļoti svarīgs Satversmes sapulces uzdevums bija izstrādāt agrārās reformas projektu, jo Latvijas iedzīvotāju vairums dzīvoja laukos. Lielākā daļa mūsu zemes piederēja muižniekiem, valstij un dažādām juridiskām personām, tā kā latviešu zemniekiem līdz 1. P. K. piederēja tikai 39,36 % no zemes kopplatības.

Agrārlikums, pieņemts Satversmes sapulcē 1920. g., 16. septembrī, radīja Valsts zemes fondu, kurā tika iekļautas visas muižu zemes, kas piederēja baltvāciem, krievi, poļiem, bez tam agrākās domēņu zemes, mācītājmuižas, visi meži, izņemot tos, kas piederēja zemnieku saimniecībām, kūdras purvi un visas ūdeņu platības. Agrākajiem muižniekiem atstāja 50 ha lielu platību, bet ne muižas centru, jo agrākajās pilīs ierīkoja skolas vai tautas namus. Par atsavināto zemi atlīdzību nemaksāja. Būdami

nemierā ar Latvijas agrārreformu, baltvācu muižnieki iesniedza sūdzību Tautu savienībai, kas to 1925. g. noraidīja.

Saimnieciski strīdīgs bija jautājums par jaunsaimniekiem piešķiramo zemes platību. Daudz tika pārrunāts par, t.s., vienzirga lieluma saimniecību (30 pūrvietas) un divzirgu saimniecību (60 pūrv.). Likumdevēji izšķīrās par 22 ha. platību, kas bija tuvāk 60 pūrvietām.

Latvieti jau kopš paaudžu paaudzēm bija iesakņojusies tieksme un mīlestība pēc “sava kaktiņa, sava stūriša zemes”. Šinī sakarībā prof. Arveds Švābe liecina: “*Nekad pirms tam latviešu tauta nebija tik vienota savas nacionālās taisnības apziņā kā agrārās reformas laikā*”.

Reforma prasīja lielus līdzekļus ēku celšanai, inventāra iegādei. Laikā no 1920. – 1939. g. uzcēla vai saveda kārtībā vairāk nekā 440000 ēkas. Salīdzinājumā ar 1914. g., aramzeme 1939. g. bija palielinājusies par 532265 ha. 1939. g. Latvijā bija 95000 zirgu, 360000 govslōpu, 333000 cūku. Stipri pieaudzis bija arī lauksaimniecībā lietoto mašīnu skaits. No 1919. g. līdz 1939. g. lauksaimniecībā bija ieguldīti ap 700 milj. latu.

Rūpnicu strādnieku mēnešalgas svārstījās starp Ls. 102 – 132. Sieviešu algas visumā bija par dažiem latiem zemākas nekā viņu vīriešu kolēģiem, bet bija arī izņēmumi: grāmatvedes saņēma Ls. 123 mēnesī, grāmatveži tikai Ls. 115, pārdevēji Ls. 101, pārdevējas Ls. 103. Istabas īre maksāja Ls. 15 – 20, uzvalks un ziemas mētelis Ls. 40 – 50, kurpes Ls. 10 – 15. Uzturs dienā maksāja Ls. 0,70 – 0,80. Laukstrādnieks gadā pelnīja ap Ls 270 pie visa brīva.

Laukos eksistēja arī, t.s., sezonas strādnieki, kas strādāja vai nu tikai ziemā (visbiežāk meža darbos), vai arī tikai vasarā, kad darba roku trūka. *

Bija ļaudis (parasti vīrieši-vieninieki), kas rudenos labības kuļšanas talkās (parasti kūla divas līdz četras saimniecības kopīgi, jo nevienā saimniecībā nebija vajadzīgais roku skaits), gāja kuļammašīnai līdzī no mājas uz māju un strādāja 24 stundas dienā. **

*

Satversmes sapulce strādāja arī sociālās likumdošanas laukā. 1920. g. publicēja likumu par strādnieku slimo kasēm. Strādnieki saņēma medicīnisku palīdzību un zāles bez maksas. Sievietes bija apdrošinātas pa

* Šī iemesla dēļ ieveda laukstrādniekus no kaimiņvalstīm, sevišķi no Polijas.

** Kas varēja kuļšanas sezonu izturēt, tam iztika bija nodrošināta visam gadam. (Parastā alga – Ls1 stundā!) Atceros, ka vienreiz talkas kārtībā (toreiz kopīgi strādāja tikai divas saimniecības), nostrādāju bez pārtraukuma trīs dienas un divas nakts, nosnaust neiznāca. Tad, kad mēs vēl jauni bijām! E.S.

grūtniecības laiku un pēc dzemdībām. Šos izdevumus sedza no strādnieku un uzņēmēju iemaksām: 2% no algas un 1,5% piemaksāja valsts. Diemžēl šis likums neattiecās uz laukstrādniekiem. Šos sociālos likumus atbalstīja arī pilsoniskās aprindas, jo uzskatīja tos par labāko nodrošinājumu pret komunistu aģitāciju.

Otrs svarīgs likums bija 8 stundu darba diena rūpniecības, tirdzniecības un transporta strādniekiem, 6 stundu darba diena garīga darba veicējiem.

Financiālā laukā valdīja jukas un nekārtības. Latvijā cirkulēja vecie cara rubļi, Kerenska valdības papīra nauda (kerenkas), vāciešu izlaistās “ostmarkas”, vācu markas, Latvijas rubļi. Tas viss radīja tautā nedrošību, tādēļ finansiālo lietu savešana kārtībā bija viens no pirmajiem Satversmes sapulces uzdevumiem. Šo grūto darbu uzņēmās finanču ministrs Ringolds Kalnings. Izmantojot neierobežotās pilnvaras un taupību, Kalnings panāca, ka jau 1922. g. 19. septembrī visas nevērtīgās naudas zīmes aizstāja Latvijas lats (1 lats = 100 santimiem). Tai pašā dienā apstiprināja Latvijas bankas statūtus. Lata vērtība tika pielīdzināta zelta frankam, kas bija 0,29 grami tīra zelta. 50 Latvijas rubļus pielīdzināja vienam latam. * 1, 2 un 5 latu monētas kala no 835 daļām sudraba un 165 daļām vara, bet sīknaudu no niķeļa un bronzas.

Edmunds Smalkais

Ārpolitika

Prof. A. Spekke saka: “*Ārpolitika mazai valstij arvien būs dzīvības un nāves jautājums*”.

Ievērojamā latviešu politiķe un sabiedriskā darbiniece Milda Salnā savās nepublicētajās atmiņās rūgti piezīmē, ka teļu audzēšana un cūkkopība Latvijā bijusi populārāka nekā ārpolitika. Viņa arī piezīmē, ka pirmais Latvijas prezidents un Zemnieku savienības vadonis bijis apveltīts ar praktiska saimnieka mentalitāti un lielu uzmanību nav pievērsis ne ārpolitikai, ne Latvijas bruņotajiem spēkiem.

Manierēs vienkāršajam Ulmanim nepatika elegantais un spožais Meierovics, kā to rāda kāda Ulmaņa neuzmanīga piezīme: “*Tie brillīnīnie “jaunkungi” cilindros...*” Tam 1921. g. pievienojas arī politiska greizsirdība. Ulmanis, tāpat kā daudzi citi valstsvīri, nevēlējās sev apkārt redzēt spējīgus cilvēkus kā varbūtējus konkurentus. Meierovics no konkurences nebaidījās

* Tautā “rubļi” naudas darījumos turējās vēl ilgi. Atceros, ka vēl 30-to gadu sākumā mans tēvs nopirka zirgu par 15000 rubļiem. E.S.

un centās izvēlēties zināmiem pienākumiem spējīgākos no spējīgākiem.

No Meierovica pirmajiem soļiem ārpolitikā 1917. g. līdz pat savai nāvei 1925. g., viņam Latvijas ārpolitikas veidošanā bija vislielākā loma. M. Salnā atzīst, ka Meierovics bijis cilvēks ar lielām ambīcijām, bet šīm ambīcijām bijis liels un cēls mērķis - Latvijas neatkarības nodrošināšana. Meierovica gaitu turpinātājs bija V. Salnais.

Karš bija beidzies, un nu bija jānoslēdz miera līgums ar lielajiem kaimiņiem. Ar Vāciju to parakstīja 1920. g. jūlijā. Reparācijās izdevās dabūt tikai dažus dzelzceļa vagonus un lokomotīves, jo Vācijai bija lieli maksājumi Sabiedrotiem.

Pēc ilgām sarunām ar Maskavas delegāciju miera līgumu parakstīja 1920. g. augustā,* ar kuru Padomju Krievija atzina Latvijas valsti de jure "uz mūžīgiem laikiem". No Krievijas valsts Zelta fonda Latvija reparācijās saņēma tikai 4 miljonus zelta rubļu.**

Ar Igauniju galvenās domstarpības radās par Valkas piederību. Par šķērēj-tiesnesi uzaicinātais angļu plkv. Talents lielāko Valkas daļu piešķīra Igaunijai. Jūras robežas nekādus sarežģījumus neradīja. Latvija necēla iebildumus, kad Igaunija, bez sazināšanās ar Latviju, sev pievienoja Roņu salu.

Bezpartejisks tiesnesis bija vajadzīgs arī kārtojot robežu nospraušanu ar Lietuvu. Kam piederēs ostas pilsētiņa Palanga? To piešķīra Lietuvai. Leiši gribēja sev arī sešus Ilūkstes rajona pagastus un pretendēja pat uz Liepāju un visu Latgali.

Ar Krieviju vienojās, ka robeža ies pa vecām cara laika Ludzas, Rēzeknes un Daugavpils rajonu robežām. Latvija ieguva Pitalovas dzelzceļa mezglu un tā apkārtni, ko nosauca par Jaunlatgali, pēc tam par Abreni. Šī apgabala iegūšana

* Latvijas delegācija ieradās Maskavā jau Latgales kauju laikā, maskējusies kā Sarkanā Krusta pārstāve. Pamieru noslēdza 1. februārī, bet turēja slepeni, lai negrautu mūsu armijas morāli. Miera sarunas ar Krieviju ilga 6 mēnešus. Krievija centās sagaidīt izdevīgu brīdi, kad būs pieveikti "balto" spēki, kas tad atļautu tai diktēt Latvijai savus noteikumus. To saprata arī Sabiedrotie. Augstākā padome Londonā 1920. g. 24. februārī brīdināja Maskavu: "Ja Padomju Krievija uzbruks Baltijas valstīm viņu likumīgās robežās, Sabiedrotie sniegs šīm valstīm katru iespējamo palīdzību". Brīdinājums nepagāja neievērots. Marta beigās G. Čičerins uzaicināja Latviju sūtīt uz Maskavu delegāciju miera sarunām, kas nevirzījās uz priekšu, jo pret tām intriģēja Stučkas leļļu valdība un Latsekcija, kas attīstīja Latvijā lielu propagandu kreisajās aprindās par labu Maskavai. Beidzot Kremļa piekāpās un beidzamā sarunu laikā Rīgā 11. augustā parakstīja miera līgumu. Izdevās panākt arī bēgļu atgriešanos Latvijā un gūstekņu apmaiņu. 1920. -1928. gados atgriezās 230000 kara laika bēgļu, 7000 optantu (cilvēki, kas izvēlas savu tēviju), 12000 karavīru un 400 boļševiku ķīlnieku.

** Igaunija miera līgumu parakstīja pirmā un saņēma 15 milj. zelta rubļu, Lietuva – 6 miljonus.

no demogrāfiskā viedokļa Latvijai nebija izdevīga, jo to apdzīvoja galvenokārt krievi, un mēs ieguvām tikai palielinātu krievu minoritāti. Sarunās neizdevās panākt, lai latviešu apdzīvotos pagastus Krievijā piešķirtu Latvijai.

*

Sīvas bija nevien mūsu brīvības cīņas, tikpat grūti bija jācīnās, lai panāktu Latvijas de jure atzīšanu. Šai virzienā ļoti aktīvi darbojās mūsu pagaidu sūtniecība Parīzē. Ar miera līgumu parakstīšanu tas jau bija noticis no Vācijas un Krievijas puses, nu tā bija jāpanāk arī no pārējām valstīm.

Anglijas ārlietu ministrs Kērzons (G. Curzon) bija ieteicis Sabiedrotajiem nogaidīt, jo nevarot paredzēt, ko nākotne šim Eiropas stūrim nesīsot. Francija baidījās pazaudēt savus aizdevumus, tāpēc cerēja uz "vienas, nedalāmas Krievijas" atjaunošanu. Arī ASV prezidents V. Vilsons domāja, ka drīz atkal atjaunosies "brīva, apvienota Krievija". Šīs nostājas dēļ pūles panākt atzīšanu 1919. - 1920. g., beidzās nesekmīgi. Vislielāko labvēlību Baltijas valstīm izrādīja Itālija, kam Krievijā nebija nekādu interešu.

1921. g. sākumā A. Briāns (Aristide Briand) Francijā satādīja jaunu valdību, kas bija daudz labvēlīgāka pret Baltijas valstīm nekā iepriekšējā. Augstākās padomes sēdē 24. -26. janvārī Parīzē, apspriežot Baltijas valstu jautājumu, ar dedzīgu runu uzstājās tā laika Itālijas ārlietu ministrs, grafs C. Sforca (Sforza Carlo) sakot, ka Sabiedrotajiem nevajadzētu būt krieviskākiem par pašu Krieviju, kas jau atzinusi Baltijas valstis de jure. Sekojošā balsošanā Augstākā padome (Francija, Anglija, Itālija, Beļģija un Japāna) vienbalsīgi atzina Latviju un Igauniju de jure. ASV gan to izdarīja pēdējā - 28. jūlijā. Sajūsma visā Latvijā par mūsu diplomātu panākumu bija liela - nu bija saņemta pilnīga neatkarība! Piedevām Latvija tiek uzņemta Tautu savienībā! Beidzot mūsu valsts bija pilntiesīga locekle citu valstu starpā.

Baltiešu strīdi un ķildas

Ideja par liela valstu bloka radīšanu starp Vāciju un Krieviju uz "sirsnīgas sadarbības pamatiem" (Entente Cordiale), kurā ieietu Latvija, Igaunija, Lietuva, Somija un Polija, pēdējās vadībā, tika ierosināta no poļiem jau 1919. g. augustā. Igauniem un latviešiem principālu iebildumu nebija. Vēl tā paša gada augustā Z. Meierovics sāka runāt par latviešu, somu, igauņu, lietu-
viešu, poļu, varbūt arī baltkrievu sadarbību nākotnē, tiekoties periodiskās konferencēs, un apspriežot jautājumus diplomātiskās, saimnieciskās un militārās jomās. Ideja nepatika lietuviešiem, kas ierosināja šaurāku Baltijas

valstu savienību bez Polijas. Kamēr vēl norisinājās kara darbība, interese par sadarbību bija liela. Tartū konferencē piedalījās nevien Igaunija, Latvija un Lietuva, bet arī somu, poļu, ukraiņu un baltkrievu novērotāji.

Ļoti konspektīvi un pārskatāmi par Baltijas valstu sadarbību vai, labāk sakot, sadarbības trūkumu raksta vēsturnieks E.Andersons:

“Igaunų karaspēkam bija liela loma Latvijas atbrīvošanā. Tālāku sadarbību izjauca sīki, nevajadzīgi strīdi un pat kara draudi šo valstu starpā. Šos strīdus gan izdevās laimīgi novērst, un noslēgtās robežas visumā iekļāva Baltijas tautu dzīves telpu. Palikušais rūgtums tomēr bieži saindēja šo tautu savstarpējās attiecības līdz pat Baltijas valstu bojā iešanas priekšvakaram.— Arī kultūras sakari kļuva intensīvi tikai Baltijas valstu neatkarības beigu posmā. Baltijas valstis nebija spējīgas pārvarēt savtīgās intereses un nespēja izveidot savstarpēju saimniecisku sadarbību starptautiskā forumā. Saimnieciski tās jutās konkurentes, jo visumā ražoja līdzīgas preces. Latvijas centrālais ģeogrāfiskais stāvoklis un Latvijas ostu dominējošā pozīcija biedēja Igauniju un Lietuvu. Tās baidījās kļūt par Latvijas saimnieciskiem piedēkļiem un izmantošanas objektiem, neraugoties uz Latvijas atkārtotiem mēģinājumiem šīs aizdomas un bažas novērst.

Baltijas valstu vadoni arī neticēja Baltijas Antantei kā patiesam militāram un politiskam faktoram, bet sākumā centās īstenot grandiozas sadarbības shēmas, plānojot Baltijas valstu un Polijas apvienību, Skandināvijas un Baltijas valstu apvienību, kā arī Krievijas pierobežu valstu apvienību no Somijas līdz Rumānijai un Ukrainai, ar Poliju centrā. Šie sapņi neīstenojās Skandināvu valstu pretestības dēļ, sargājot savu neitralitāti, tāpat arī Polijas mēģinājumu dēļ dominēt pār saviem kaimiņiem.*

Francija centās Baltijas valstis iekļaut savās kombinācijās pret Krieviju un Vāciju, izvairoties no tiešām garantijām. Angļi sākotnēji vēlējās atbalstīt Baltijas valstis, ja izdotos panākt savienību ar Skandināvu valstīm, bet, kad tas neizdevās, tā kopš 1922.g. vairs nevēlējās tieši iesaistīties Baltijas valstu problēmās, bet turpināja atbalstīt Baltijas valstu Antantes ideju. Somija kopš 1922.g. uzskatīja sevi par Skandināvu valsti un centās izvairīties no jebkādam saitēm ar Baltijas valstīm.

Sakarā ar poļu iebrukumu Viļņas apgabalā un tā atsavināšanu— Lietuva par savu galveno ienaidnieku uzskatīja Poliju. Tā bija gatava iesaistīties Baltijas apvienībā tikai tad, ja Igaunija un Latvija aktīvi atbalsta Viļņas apgabala atgūšanu. Uzskatot Poliju par galveno drošības ķīlu, Igaunija un Latvija no tā atteicās.

Lietuvas stāvokli apdraudēja arī Vācijai atņemtā, īpatnējā Klaipēdas situācija. Līdz 1934.g. Lietuva centās sadarboties ar Vāciju un Padomju Savienību pret

* Jau 1920.g.poļu nacionāldemokrātu partija pieprasīja visu Latgali. Valdība iesniedza prasību izmantot Latvijas ostas un dzelzceļu. Tai pašā gadā Polija pieprasīja 6 Ilūkstes pagastus un robežu pie Daugavpils pilsētas. Latvija atsacījās prasības atzīt.

Poliju un nebija ieinteresēta patiesā sadarbībā ar pārējām Baltijas valstīm. Bīstamais Lietuvas politiskais stāvoklis savukārt biedēja Igauniju un Latviju. Tās abas sāka nopietnu sadarbību 1921.g., noslēdzot vienošanos par savstarpēju militāro palīdzību — Kad Vācija un PSRS noslēdza neuzbrukšanas paktu ar Poliju, izolētā Lietuva beidzot izteica vēlēšanos iestāties kopējā Baltijas valstu apvienībā, pat pieņemot Igaunijas un Lietuvas prasību neiesaistīt tās Lietuvas “speciālās problēmās” (Viļņas un Klaipēdas apgabala jautājumos.)

1934.g. septembrī Igaunija, Latvija un Lietuva parakstīja Ženēvā Saprašanās un sadarbības līgumu— kas gan nebija militāra alianse.

Baltijas valstis nespēja nodibināt arī saimniecisko ūniju. Ja agrāk Vācija, Polija un PSRS aktīvi centās izjaukt Baltijas valstu sadarbību, 1934.g. PSRS, juzdamās Vācijas apdraudēta, vairs neiebilda pret Baltijas Antanti, cerot to pārņemt savā ietekmē. Vācijas un Polijas intrigas turpinājās, panākot ietekmīgu igauņu valstsvīru un virsnieku sadarbību, ar nolūku iznīcināt Baltijas Antanti. Šī grupa nobīdīja pie malas tās igauņu aprindas, kas bija par ciešu sadarbību ar Latviju un tuvāku saprašanos ar Lietuvu. Plašas igauņu, latviešu un lietuviešu kultūras, saimniecisko un tehnisko darbinieku grupas gan sāka ciešu sadarbību, kam varēja būt milzu nozīme nākotnē, bet lietuviešu mēģinājumi nodibināt Baltijas militāro aliansi atdūrās uz Latvijas un Igaunijas nopietnu pretestību, kaut gan bija plašas latviešu virsnieku aprindas, kas tiem simpatizēja.* Baltiešu Antantes pastāvēšanas laikā notika pavisam 11 Baltijas ārlietu ministru konferences. Īsti draudzīgā saskaņa un ciešas sadarbības griba bija tikai tad, kad valstis atradās jau PSRS karaspēka bāzes.

Baltijas valstu bojā ejas brīdī 1940.g. 15. jūnijā, Tallinā sākās liela stila Baltijas kultūras dienas, kas beidzās tajā pašā datumā.”

*

1922. g. Padomju Savienība mēģina izraisīt konfliktu, apcietinot mūsu sūtniecības darbiniekus un veicot citas provokācijas. Stāvoklis sevišķi saspīlēts kļuva 1923. g. pirmajā pusē.

Sakarā ar Klaipēdas konfliktu (leiši to pievieno Lietuvai) un Maskavas agresīvo nostāju Igaunija ar Latviju sāk divpusējas sarunas un pēc 9 apspriedēm paraksta aizsardzības alianses līgumu, Minēsim tika galvenos punktus: neprovocēta uzbrukuma gadījumā valstis sniegs viena otram militāru

* Pēc Igaunijas-Latvijas alianses noslēgšanas Polija vēlas to paplašināt un ierosina noslēgt jaunu līgumu neratificētā “accord politique” vietā. Latvija atbild, ka nevēlas trīssavienību, bet piekrīt 4 valstu savienības variantam un ieteic Polijai noslēgt ar Lietuvu aliansi, kas pēc tam varētu apvienoties 4 valstu savienībā. Tālākās sarunas šinī virzienā nekādus augļus nenes.

palīdzību; panākta vienošanās robežu jautājumā; dzēstas abu valstu savstarpējās prasības norēķināšanās bilancē, pie kam Latvija apņemas samaksāt 30 mil. marku invalīdiem un kritušo piederīgiem par piedalīšanos Latvijas brīvības cīņās. Tāpat paraksta līgumu par ekonomisko un muitas savienību, taču īstenot muitas ūniju neizdodas.

1924. g. decembrī komunisti ar Maskavas svētību aliansei Igaunijā atbild ar puču. Ja pučistiem būtu izdevies ieņemt valsts iestādes un kādas dienas noturēties, tad Baltijas valstu neatkarība būtu nopietni apdraudēta.

Pēc Igaunijas-Latvijas alianses noslēgšanas Polija vēlas to paplašināt un ierosina noslēgt jaunu līgumu neratificētā *accord politique* vietā. Latvija atbild, ka nevēlas trīssavienību, bet piekrīt 4 valstu savienības variantam un ieteic Polijai noslēgt ar Lietuvu aliansi, kas pēc tam varētu apvienoties 4 valstu savienībā. Tālākās sarunas šī virzienā izplēn.

1925. g. augustā satiksmes negadījumā iet bojā ārlietu ministrs Z. Meierovics.

1926. g. 12. maijā Polijā pie varas nāk maršals J. Piłsudskis.

17. decembrī militārais apvērsums Lietuvā. Piespiež atkāpties valdību un Valsts prezidentu. Par valsts galvu ievēl A. Smetonu (Antonas Smetona) un par Ministru prezidentu Dr. A. Voldemāru (Augustus Voldemars) Tiek atlaista Saeima un ieviesta autoritārā iekārta, Jaunais Ministru prezidents uzskata Baltijas valstu savienību par tukšu romantiku un ietur horizontālo orientāciju uz Maskavu un Berlīni.

1926. g. sociāldemokrāti Fr. Menders, A. Buševics atklāti prasa izolēties no Polijas un nodibināt Baltijas valstu savienību ar Krieviju, lai to vēlāk izveidotu par Austrumeiropas ūniju.

1927. g. Latvijas kreisā valdība ir lielās grūtībās. Valmierā pēc leišu parauga notiek mēģinājums gāzt valdību, bet "pučs" nav nopietni ņemams.

SAEIMA

Saeima sastāvēja no 100 deputātiem, ko uz trim gadiem ievēlēja vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās. Pretstatā dažu citu valstu likumiem jaunās Saeimas vēlēšanas izdarīja patreizējās Saeimas pilnvaru laikā. Vecās Saeimas pilnvaras izbeidzās tikai pēc tam, kad jaunievēlētā Saeima sanāca uz pirmo sēdi.

Izņemot satversmes 1., 2., 3. un 6. pantus (tos grozīt varēja tikai tautas nobalsošanā), Saeimai bija tiesība grozīt arī pašu satversmi. Šie grozījumi

bija jāapspriež trijos lasījumos un jāpieņem ar 2/3 balsu vairākumu.

Saeimas svarīgākais un plašākais darba lauks bija likumdošana. Lai likumus un citus projektus varētu pieņemt, tos vispirms bija jāapspriež Saeimas dažādās komisijās.

Saeima ievēlēja Valsts prezidentu, valsts kontrolieri un Centrālo vēlēšanu komisiju, apstiprināja amatā tiesnešus, Valsts kontroles padomi un departmentu kolēģiju locekļus. Valdība varēja īstenot savus lēmumus tikai tiktāl, cik tos atbalstīja Saeimas vairākums.

Pirmās Saeimas vēlēšanās figurēja 88 saraksti. Tas izskaidrojams ar pārāk liberālo vēlēšanu likumu, jo pietika ar 100 vēlētājiem, lai viņi ar saviem parakstiem varētu iesniegt savu sarakstu. Par šo likumu bija dzirdami daudz negatīvu komentāru. Liberālā pieeja, attiecībā uz pilsonības piešķiršanu, padarīja Latvijas valdību atkarīgu no minoritātēm, kas radīja nestabilitāti nacionālajā politikā. *

*Pēc prof. E. Dunsdorfa pētījumiem Latvijas pēdējā Saeimā bijušas 27 politiskās partijas. "Lielākā bija Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija ar 20 deputātiem", raksta E. Dunsdorfs. "Otra pēc lieluma bija Latviešu Zemnieku savienība ar 14 deputātiem. Šīm divām lielākajām partijām sekoja (iekavās deputātu skaits): Kristīgo zemnieku un katoļu frakcija (8), Latvijas jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partija (8), Strādnieku un zemnieku frakcija (7), Demokrātiskā centra un bezpartejisko sabiedrisko darbinieku frakcija (6), Kristīgais darba bloks (6), Latvijas vācu baltiešu partija (6), Krievu zemnieku frakcija (3), Progresīvā apvienība (3), Latgales zemnieku progresīvā apvienība (3), Agudas "Jilsroel" (2), Jaunā zemnieku apvienība (2), Latvijas poļu katoļu frakcija (2), Progresīvā zemnieku frakcija (2). Pa vienam deputātam bija 8 partijām: Agrāko naudas noguldītāju un citu cietušo partijai, Cionistu organizācijai "Mizrachi", Krievu vecticībnieku darba tautas frakcijai, Latgales kreisajiem sociālistiem, Latvijas pagastu un apriņķu krievu darbinieku savienībai, Miera, kārtības un ražošanas apvienībai, Pareizticīgo un vecticībnieku vēlētāju un apvienoto krievu organizāciju frakcijai un Profesora Kārļa Baloža darba partijai.

25% no Latvijas iedzīvotājiem bija minoritātes. Šīm minoritātēm bija astoņas partijas, tā tad 25% iedzīvotāju bija 35% partiju. Latgalē bija 23,6% iedzīvotāju, bet partiju skaits bija 26,7% no latviešu partijām. Ārpus Latgales 11 latviešu partijas grupējās šādi: pilsoņiem bija 6 partijas (no tām puse ar 1 deputātu), zemniekiem trīs partijas un sociālistiem divas – sociāldemokrāti un komunisti. Pēdējie slēpās aiz "Strādnieku un zemnieku frakcijas" nosaukuma. Kā redzams, visvairāk partiju, salīdzinājumā ar iedzīvotāju skaitu, bija minoritātēm. Krieviem bija divas partijas, žīdiem (ebrejiem) arī divas. Tāpat latgaliešiem bija daudz partiju: Kristīgo zemnieku un katoļu frakcija, Latgales zemnieku progresīvā apvienība, Progresīvā zemnieku frakcija, Latgales kreisie sociālisti. Bez tam vēl arī Latgales minoritātēm bija savas partijas."

“Viena deputāta ievēlēšanai vajadzēja vidēji no 9000 līdz 10000 balsu,” raksta prof. E. Dunsdorfs, “bet, daudzo sarakstu dēļ, deputātu varēja ievēlēt arī tikai ar 5000 balsīm. Lai novērstu šīko partiju rašanos, pirms otrās Saeimas vēlēšanām izdeva noteikumus, kas aizliedza neseismīgajām partijām apvienot balsis, lai iedabūtu Saeimā savu kandidātu. Bija paredzēts arī 1000 latu naudas sods partijām, kas nebija ieguvušas nevienu deputātu. Tomēr viss tas panākumus nedeja, un partiju skaits visu laiku pieauga.

Lai novērstu lielo saskaldīšanos sīkās partijās, bija ierosinājumi grozīt satversmi. Vienkāršāk tomēr būtu bijis grozīt tikai vēlēšanu likumu, bet lielās partijas to nevēlējās, baidoties zaudēt balsis.”

Daudzās sīkās partijas neapšaubāms traucēja valdības darbu. Latvijas minoritātēm bija savi mērķi, un tās bija vēl vairāk sadrumstalotas nekā latvieši. Tomēr jāņem vērā, ka viss tas atspoguļoja tautas politisko centienu sadrumstalotību un patieso stāvokli Saeimā. No otras puses – radniecīgās partijas bieži vien balsoja kā bloks, tādejādi izveidojot kreiso, labo un centra spārnu. Ieguvējas bija minoritātes, centra partijas, kā arī nenoteiktie grupējumi. Kreisais spārns visu laiku turpināja lēni zaudēt savus vēlētajus, tāpat arī Zemnieku savienība.

Prof. E. Dunsdorfs: “Šīm pārmaiņām bija savi noteikti iemesli. Piemēram, pirms agrārreformas par sociāldemokrātiem balsoja bezzemnieki, bet pēc agrārreformas bezzemnieki kļuva par jaunsaimniekiem, kas nodibināja paši savu politisko partiju. Zemnieku savienība zaudēja atbalstītājus, kad nodibinājās jauna zemnieku partija.” Tik tālu prof. E. Dunsdorfs.

*

K. Ulmanis sastāda savu trešo valdību 1919. g. 9. decembrī, šoreiz bez vācu minoritātēm, un ceturto 1920. g. 12. jūnijā, Satversmes sapulces laikā. Pēc tam Ministru prezidenta vietu no 1921. g. 19. jūnija līdz 1923. g. 26. janvārim ieņēma viņa Zemnieku savienības biedrs Z. A. Meierovics.

Pirmajā Saeimā (1922. - 1925. g.) par priekšsēdi ievēlēja juristu Fr. Vesmani un par Valsts prezidentu – Jāni Čaksti. Nevienai partijai Saeimā nebija vairākuma, kādēļ valdības gāza visniecīgāko iemeslu dēļ. Pirmajā Saeimā valdības bija piecas (Min. prez. Z. Meierovics, J. Pauļuks, Z. Meierovics, V. Zamuels, H. Celmiņš). Ar 1923. g. 20. janvāra lēmumu pieņēma likumu par valsts karogu.

Kamēr 1923. g. 23. janvārī Saeima nobalsoja par uzticības izteikšanu J. Pauļuka valdībai, tikmēr Saeimas darbības laikā bija 2½ mēnešus turpinājusi darboties Satversmes sapulces laikā sastādītā Z. Meierovica valdība. Pats Ministru prezidents nebija Saeimas deputāts un piederēja pie pilsoņu aprindām. Kaut gan šai valdībā bija 3 Zemnieku savienības (ZS)

ministri, tad tomēr ZS to asi kritizēja, Pauļuka valdības mūžs tāpēc nebija garš.

1923. g. 26. jūnijā pie stūres atkal nāca Z. Meierovics. Šī bija pēc kārtas 7. valdība, skaitot no valsts pasludināšanas dienas. Koalīcijā piedalījās sociāldemokrāti – maziņieki, latgalieši un vēl dažu pilsoņu partiju pārstāvji. Valdība palika darbā 6 mēnešus un 29 dienas.

Astotā valdība sāka darbu 1924. g. 25. janvārī un to sastādīja V. Zamuēls, kas piederēja pie progresīvajiem pilsoņiem, bet pats nebija deputāts. Viņa valdības laikā pirmo reizi ZS un labā spārna partijas nostājās opozīcijā. Valdību atbalstīja sociāldemokrāti. Pašiem neieejot valdībā, viņi taktisku iemeslu dēļ tomēr šo valdību atbalstīja. Valdība izbeidza darbu 1924. g. 18. decembrī.

1924. g. 19. decembrī sastādījās H. Celmiņa valdība, kas noturējās 10 mēnešus un 23 dienas līdz 1925. g. 23. decembrim. Valdībai bija jāmeklē vācu pilsoniskās frakcijas atbalsts. Pārējie atbalstītāji – ZS un centra partijas.

Arī otrās Saeimas (1925. - 1928. g.) laikā politiskā stabilitāte bija palikusi līdzšinējā resp., tās nebija, un pie grožiem tika piecas valdības (Min. prez. K. Ulmanis, A. Alberings, M. Skujenieks, P. Jurševskis). Par Saeimas priekšsēdi ievēlēja sociāldemokrātu, Dr. Paulu Kalniņu, kurš bija priekšsēdis arī trešajā un ceturtajā Saeimā.

Pēc Jāņa Čakstes nāves par Valsts prezidentu 1927. g. ievēlēja Gustavu Zemgali.

Ar desmitās valdības sastādīšanu 1925. g. 22/23. decembrī 2. Saeimā saistījās kāds neparasts notikums. Tika pieteiktas 2 valdības – V. Zamuēla un K. Ulmaņa. V. Zamuēlu neatbalstīja zemnieku partijas un labais spārns. Ar nelielu balsu vairākumu pie vadības tika K. Ulmanis, bet viņa valdības mūžs bija īss.

1926. g. 4. maijā pie darba stājās A. Alberinga valdība. To atbalstīja ZS un Centra apvienība. Pirmo reizi iztika bez minoritātēm. Valdība noturējās 7 mēnešus un 12 dienas. Divpadsmitā pēc kārtas bija 1926. g. 17. decembrī apstiprinātā M. Skujenieka valdība, kas ieguva apzīmējumu “kreisā valdība”. Koalīciju sastādīja sociāldemokrāti, kreisās centra grupas un minoritāšu demokrātiskā bloka, kā arī gūstot atbalstu vācu frakcijā. Šai valdei bija kvalitatīvs ministru sastāvs. Izglītības ministrs bija J. Rainis, plaša vērēna ārpolitiskis F. Cielēns. Šīs valdības laikā notika Valmieras “pučs”. Mazākuma tautības, kas atbalstīja kreiso valdību, panāca prāvu skaitu ebreju uzņemšanu Latvijas pavalstniecībā. Valdība darbojās 13 mēnešus un 6 dienas. Demokrātiskais centrs pārorientējās uz “labo” pusi, un M. Skujenieka valdība demisionēja.

1928. g. 24. janvārī Demokrātiskā centra jaunā novirziena vadonis P. Jurševskis ir jaunais Ministru prezidents. Valdība balstījās uz pilsonisko koalīciju, kurā iegāja arī vācu frakcija, dodama tieslietu ministru. Starp ministriem bija daudz jaunu seju, dažiem no viņiem vēlāk valsts dzīvē bija liela nozīme. Bet 2. Saeimas darbības laiks bija pie beigām, un valdība bija spiesta demisionēt tā paša gada 30. novembrī.

Lielu satraukumu tautā izsauca Andrieva Niedras apžēlošana, jo vēl nebija rimis gadu simteņiem ilga naida pret vācu muižniekiem. Sociāldemokrāti panāca likuma pieņemšanu, ka A. Niedram jāatstāj Latviju uz visiem laikiem. *

Otrās Saeimas laikā tika noslēgts tirdzniecības līgums ar Igauniju un Padomju Savienību, ko asi kritizēja vietējā prese un jo sevišķi Anglija, kas tikko bija pārtraukusi diplomātiskās attiecības Padomju Savienību. Sarunas ar Lietuvu beidzās bez panākumiem, jo lietuvieši gribēja, lai Latvija viņiem palīdz atgūt Viļņu. Noslēdzot pagaidu tirdzniecības līgumu ar Poliju, izdevās mazliet līdzsvarot tirdzniecības bilanci. **

Trešajā Saeimā (1928. - 1931. g.) mainījās politisko spēku samēri. Valdības bija divas (Min. prez. H. Celmiņš, K. Ulmanis,) Agrār komunisti nepiedalījās vēlēšanās, bet tagad iesniedza Kreiso strādnieku un zemnieku sarakstu. Partija nebija nekas cits kā maskēta komunistu fronte. *** Sekojošās vēlēšanās šī partija ieguva 5 vietas. Komunistu partija gan nebija legalizēta, tomēr Rīgas kreiso arodbiedrību birojam, aiz kura slēpās komunisti, atļāva sasaukt sapulces, kritizēt valdību un apkarot sociāldemokrātus. Lai gan kreisajam spārnā, ieskaitot komunistus, Saeimā bija 36 deputāti, lielākā kreisā partija- sociāldemokrāti-**** nevēlējās sastādīt valdību, baidoties, ka sadarbošanās ar komunistiem viņiem varētu atņemt balsis nākamajās vēlēšanās. Šī iemesla dēļ pie varas nāca Zemnieku savienība ar Ministru prezidentiem Hugo Celmiņu un Kārli Ulmani.

3. Saeimas laikā, 1928. g. 1. decembrī nāca pie stūres H. Celmiņa valdība, kurai no visām valdībām bija visgarākais mūžs. Tā darbojās 27 mēnešus un 26 dienas līdz 1931. g. 24. martam, atbalstīta no zemnieku bloka un labā spārņa, piesaistot Latgales pārstāvjus un mazākuma tautības.

* Viņš atgriezās vācu okupācijas laikā.

** Imports no Polijas - 23 milj. latu, eksports - 3 milj.

*** Padomju valdība nežēloja naudu komunistisko šūniņu dibināšanai ārvalstīs. Pagrīdes darbībai Baltijas valstīs vien bija assignēts viens miljons zelta rubļu.

**** Komunistu izpratnē sociāldemokrāti nebija strādnieku pārstāvji, bet gan latviešu buržuju nopirkti algotņi.

H. Celmiņa valdība neiztika bez krīzes brīžiem, jo, lai panāktu savas prasības, Latgales pārstāvji brīžiem sabiedrojās ar kreiso opozīciju.

1931. g. 24. martā plašs Latgales partiju un grupu atbalsts ļāva K. Ulmanim izveidot nākamo valdību, pēc skata piecpadsmīto. Tā pastāvēja 8 mēnešus un 8 dienas un sagaidīja 4. Saeimas vēlēšanas.

Trešai Saeimai nācās darboties visgrūtākajā laikā. 1928. gads bija, t.s., "slapjais gads". No jūnija vidus līdz vēlam rudenim lija katru dienu. Visa labības, āboliņa un siena raža sapuva uz lauka. Gaļas, piena produktu un kartupeļu pietika, bet bija jāieved labība. Plūdu nodarīto zaudējumu likvidēšana maksāja 405 miljoni latu. Bez darba palikušajiem strādniekiem valdība sagādāja darbu mežos, pie kūdras rakšanas, dzelzceļu (Rīgas – Rūjienas līnija) būves un zemes ceļu darbos. Iespēju robežās līdzīgi rīkojās arī pašvaldības. Valsts saimniecība bija smagi cietusi. Daudz laukstrādnieku saplūda pilsētās, kas smagi apgrūtināja valsts un pašvaldību budžetus.

Valdība uz vienu gadu izsludināja moratoriju kapitāla un augļu atmaksai visās valsts bankās. Visvairāk cietušiem zemniekiem pagarināja vai samazināja nodokļu samaksu. Pieauga bankroti un ūtrupes.

1929. g. oktobrī ASV sākas ekonomiskā krīze, kas atbalsojas visā pasaulē. Eiropā vispirms krīze sasniedza Vāciju, kam ar ASV pastāvēja dzīvi saimnieciskie sakari. Vācijā bezdarbnieku skaits pārsniedza 5 miljonus. Arvien lielāku ietekmi Vācijā ieguva Ādolfa Hitlera vadītie nacionālsociālisti, kas solīja novērst bezdarbu, atbrīvoties no Versaļas miera līguma uzliktās nastas un panākt valsts atdzimšanu.

Arī Latvijā aktīvāk sāk darboties nacionālsociālistiskā apvienība "Pērkoņkrusts". Apvienības platformā, cita starpā, bija satversmes un Saeimas atcelšana un pāriešana no parlamentārisma uz vadonību. Kādā runā Pērkoņkrusta vadītājs G. Celmiņš bija teicis, ka, ja apstākļi prasīs, viņi izdarīs apvērsumu.

Sagadišanās dēļ ASV saimnieciskā krīze sasniedza Latviju dienās, kad jau minētais parādu moratorijs izbeidzās un sākās parādu deldēšanas prasības, ko sevišķi bargi uzsāka ārzemju kapitāla bankas. Smagi cieta Latvijas eksports. Sviests un bekons palika Rīgas noliktavās. Lauksaimnieki, palikuši bez ienākuma, nevarēja pildīt savas saistības ar iestādēm. 1930. g. februārī bankrotēja divas bankas un divas lielas lauksaimniecības firmas.

Pēc vēsturnieka Dr. U. Ģērmaņa domām turpmākās Latvijas bankas darbību pozitīvi ietekmēja apstākļi, ka, neskatoties uz milzīgajiem kara laika postījumiem, latviešu tautas darba griba un ticība nākotnei nav bijusi ne mazākā mērā iedragāta, ko rādījuši pieaugošie noguldījumi dažādās

kreditiestādēs. "Galvenais pamats Latvijas panākumiem un uzplaukumam ir latviešu tautas griba un spējas strādāt. Latvijas brīvvalsts vēsture ir stāsts par darba uzvaru". Skaisti teikts.

Jāpiemin, ka trešās Saeimas laikā 1928. g. Latvija svinēja 10 gadu neatkarības jubileju.

1929. g. Latvijā viesojās Zviedrijas karalis Gustavs V.

Tai pašā gadā nomira mūsu lielākais dzejnieks Jānis Rainis.

1930. g. izbeidzās Valsts prezidenta Gustava Zemgala pilnvaras. Viņa vietā 1930. g. 4. aprīlī ievēlēja Zemnieku savienības kandidātu Albertu Kviesi, kas amatu pildīja līdz 1936. g. 11. aprīlim.

Ipatnēja parādība bija, t.s., "inteligētie bezdarbnieki". Tie bija vidusskolu absolventi, kas nestudēja, bet pretendēja uz darba vietām birojos. Tie kļuva par viskrasākiem nacionālsociālistu un komunistisko ideju atbalstītājiem

Ceturto Saeimu (1931. -1934. g.) ievēlēja 1931. g. Satādītās valdības-četras. (Min. prez. K. Ulmanis, M. Skujenieks, A. Bļodnieks, K. Ulmanis). Šinīs vēlēšanās 17 partijas, kas ļoti bieži nebija pat partijas tikai savtīgu, saimniecisku grupu interešu pārstāves, neieguva nevienu vietu.

Kaut arī sastāvā bija vairāk labā spārņa deputātu,* Ministru prezidenti M. Skujenieks un A. Bļodnieks Saeimas sākumā pārstāvēja centra partijas. Dažus mēnešus pirms apvērsuma pie varas nāca K. Ulmaņa kabinets.

4. Saeimā, 1931. g. 6. decembrī sāka strādāt M. Skujenieka valdība. Ministru prezidents, bijušais sociāldemokrāts, bija tagad Progresīvās apvienības biedrs ar 2 mandātiem Saeimā. Skujenieks bija stipri ekstrēms nacionālajā jautājumā un labi sapratās ar izglītības ministru A. Ķeninu, kas ievadīja jaunu, pret mazākuma tautībām vērstu skolu politiku. Arī 4. Saeimā Skujenieka valdības stingrajām nacionālām prasībām bija visnotaļ atbalsts. Valdība darbojās 15 mēnešus un 17 dienas.

A. Bļodnieka valdība bija pēc skaita sešpadsmitā, apstiprināta 1933. g. 24. martā. Bļodnieka valdība bija izteikti pilsoniska, bet ar vāju atbalsta bāzi. Valdība darbojās 11 mēnešus un 20 dienas.

Septiņpadsmitā un pēdējā demokrātiski vēlēta valdība bija K. Ulmaņa sastādīta. Arī šī valdība lielā mērā balstījās uz minoritātēm. Trīs latviešu pilsoņu frakcijas atsacījās to atbalstīt, ja priekšgalā būs Ulmanis. Klīda baumas par eventuālu apvērsumu, un Ulmani uzskatīja par potenciālu apvērsuma gatavotāju.

Dīvaini izturējās sociāldemokrātu vadoņi. Kamēr pilsoņu pārstāvji, kas nebija ar Ulmani draugos, paredzēja apvērsumu, tikmēr F. Menders u.c.

* Ievēlēti bija kādi 20 jauni deputāti, to starpā vienīgā sieviete, Demokrātiskā centra pārstāve Berta Pipiņa.

tam nepiegrīza nekādu vērību. Pēdējā parlamentārā valdība darbojās tikai 1 mēnesi un 28 dienas.

Līdz 1934. g. 15. maijam Latvijā bija bijušas, ieskaitot Pagaidu kabinetus, 18 valdības, kas parasti balstījās uz nelielu 5 – 6 balsu vairākumu. Dažas no tām bija noturējušās amatā tikai nedaudz mēnešu. Ne vienreiz vien viss Saeimas sēdes laiks tika nelietīgi tērēts, apmainoties ar personīgiem apvainojumiem.

Lai sadabūtu minimālo 50 deputātu vairākumu (Saeimas priekšsēdis nedrīkstēja balsot), nācās iesaistīt koalīcijā daudz sīku grupu, kas katra centās sa-
viem atbalstītājiem iegūt no kopējās valsts mantas kādus materiālus labumus.

Piešķirot ministra posteni kādai grupai, bija nesvarīgi, vai attiecīgai personai bija nepieciešamās kvalifikācijas, vai ne. Svarīgi bija koalīcijai paturēt varu savās rokās. Presē parādījās termins "pārmēra" parlamentārisms.

Valdības izdabāšana atsevišķiem deputātiem 1933. g. sākumā bija aizgājusi tik tālu, ka Saeimā vairs nebija nekādas starpības starp koalīciju un opozīciju; neviens nebija ne īsti "par", nedz arī īsti "pret". Visas valdības rūpes bija veltītas lai pēc iespējas ilgāk noturētos pie varas. Saeima savas politiskās sadrumstalotības dēļ nespēja pieņemt nekādus nozīmīgus lēmumus. Šādā valstiskas domāšanas trūkuma gaisotnē Kārlis Ulmanis, kopā ar saviem domu biedriem A. Bērziņu, ģen. J. Balodi un ģen. Kr. Berķi izšķīrās par apvērsumu, kas notika 1934. g. 15. maijā.

-red.-

Veselības aprūpe

Slimnīcas.

Latvijā līdz 1940. g. bija pavisam 116. slimnīcas, to starpā 8 psihiatriskās un 1 leprozija. Bez tam bija 25 sanatorijas, 8 atpūtas nami, 6 veselības avoti, 114 veselības punkti, 7 ūdens dziedinātavas un 2 dzemdēšanas patversmes. Visām slimnīcām un sanatorijām kopā bija 13218 gultas.

Slimo kases.

Slimo kases šodienas izpratnē bija apdrošināšanas iestādes, kas saviem biedriem un viņu ģimenes locekļiem deva iespēju ārstēties bez maksas. Latvijā slimo kases pēc īpašiem noteikumiem sāka darboties no 1930. gada un atradās Tautas labklājības ministrijas paspārnē. Pirms tam slimo kases darbojās pēc vecajiem Krievijas laika noteikumiem.

Saskaņā ar noteikumiem visiem strādniekiem bija obligāti jāapdrošinās.

Lielākoties slimo kases bija organizētas pēc arodiem, lielākā no tām bija

Centrālā kopējā slimo kase. Līdzekļi sastāvēja no dalībnieku un darba devēju iemaksām. Strādnieki maksāja 1% no algas, darba devēji -2%.

Slimo kases dalībnieki dažas zāles saņēma bez maksas, bet par pārējām bija nedaudz jāpiemaksā. Bērniem zobārstniecība bija par brīvu.

Pie slimo kasēm darbojās arī bērnu vasaras nometnes jeb, t.s., kolonijas un sanatorijas. Centrālajai kopējai slimo kasei bija bērnu vasaras nometnes Ulbrokā, Bulduros, Rīgas Jūrmalā, kā arī sanatorija Ogrē, kas darbojās visu gadu. Parasti tur sūtīja bērnus ar elpošanas traucējumiem.

Ļoti liela bērnu vasaras kolonija Dubultos bija Dzelzceļnieku slimo kasei. Bērni tur uzturējās 4 nedēļas jūlija un augusta mēnesī. Katrā maiņā bija apmēram 100 bērnu, kas tika sadalīti pa vecuma grupām, skolotāju uzraudzībā. Bērnu vecums: 6 – 14 gadi, bet bija arī izņēmumi.

Katru dienu bija trīs ēdienreizes. Bērniem tika mācīti arī dažādi rokdarbi. Svētdienās savus bērnus varēja apciemot vecāki.

Apmēram reiz pa 2 nedēļām ieradās ārsti pārbaudīt bērnu veselības stāvokli.

Tiem, kam skolā nebija veicies ar mācībām, šeit bija iespēja skolotāju uzraudzībā atgūt ziemā nokavēto.

Elfrīda Rimšāne

Organizācijas

Aizsargi

Latvijas brīvības cīņu visgrūtākā laikā Pagaidu valdība 1919. g. 20. martā izdeva rīkojumu par Aizsargu organizācijas dibināšanu. Katrā pagastā kļuva kārta bija jādibina aizsargu nodaļa, kurā jāiestājas visiem lauku iedzīvotājiem 18-60 g. vecumā.

Aizsargu uzdevums bija apkarot kriminālās bandas, veikt apsardzi un rīkoties policijas varas robežās, ja vajadzīgs, lietojot ieročus. Diemžēl citu ieroču aizsargiem nebija kā ienaidnieka pamestās un karam nederīgās šautenes.

No 1921. g. Aizsargu organizācija darbojās uz brīvprātības pamatiem un tajā uzņēma valstiski domājošus, nesodītu pilsoņus. Aizsargi bija militāra formācija, kuras mazākā vienība bija nodaļa. Tās teritorija bija pagasts. Augstākā vienība bija pulks, kas apvienoja visus apriņķa aizsargus, ar apriņķa priekšnieku kā pulka komandieri.

Saimnieciskā, kulturālā un pārvaldes ziņā aizsargi bija pakļauti Iekšlietu ministrijai, bet militārās apmācības un apbruņojuma ziņā kara ministram. Pēc laika nekvalitatīvo šauteņu vietā tika izsniegtas angļu sistēmas šautenes.

Ik gadus pulkiem notika militāras apmācības, kas noslēdzās ar taktiskām apmācībām, parasti kopā ar armiju.

1928. -1932. g. nodibinājās Dzelzceļu aizsargu pulks, Aviācijas pulks, Aizsargu jūras rotas un divīzioni.

Aizsargu augstākais vadonis bija Valsts prezidents, bet kara gadījumā aizsargi nonāca kara ministra rīcībā.

Aizsargu uzdevums bija palīdzēt valsts drošības iestādēm uzturēt valsti mieru, drošību un kārtību.

1923. g. sāka dibināties Aizsardžu pulciņi. Aizsardzes darbojās kultūras, palīdzības sniegšanas un saimnieciskā laukā.

1939. g. sāka darboties Jaunsargi, kuros uzņēma 16-21. g. vecus, lielāko tiesu no sporta pulciņiem, jo aizsargi piegriezta lielu vērību sportam.

1934. g. 15. maija apvērsumā piedalījās arī Rīgas un Jelgavas aizsargu pulki.

Krieviem okupējot Latviju, organizāciju likvidēja. Tai laikā bija 45000 aizsargu, 12000 aizsardžu un 11000 jaunsargu.

Vācu okupācijas laikā drīz vien izdeva rīkojumu, ka visi bijušie aizsargi iedalīti, t.s., C-grupā. Bez apsardzes uzdevumiem dažkārt šīs grupas ļaudis tika ieskaitīti arī policijas bataljonos. 1944. g. pēc austrumu frontes sabrukuma vācieši organizāciju daļēji atjaunoja.

Latvijas Sarkanais Krusts

Organizācijas sākumi meklējami 1918. g. 20. novembrī, kad nodibina Starptautiskā Sarkanā Krusta Latviešu nacionālo komiteju.

Latvju nacionālās jaunatnes savienība

1920. g. nodibinājās Latvju nacionālās jaunatnes savienība, kas izvērsa plašu darbību un atvēra nodaļas visās Latvijas malās, bet apsīka 1930. gados.

Vanagi.

Izteikti nacionāla jaunatnes organizācija Latvijā bija Vanagi, dibināta 1921. g. ar mērķi izkopt latvju jaunatnes fiziskās un garīgās spējas. Organizācija izauga no Valmieras visdusskolas kara vingrotāju pulciņa. Tādi pulciņi pēc tam radās arī citās vidusskolās. Dalībniekus sauca par vanagiem un dalībnieces no sākuma par kaijām, vēlāk par vanadzēm. 1939. g. organizācijā bija 15000 biedru.

Skauti.

Skautu pulciņi Latvijā ir darbojušies kopš 1916. g. Sākumā pulciņus dibināja un vadīja zēni paši, dažkārt skolotāju uzraudzībā. 1918. g. decembrī skautu pulciņi, Iekšlietu ministrijas uzdevumā, iznēsāja steidzamus valdības ziņojumus. 1920. g. sākās skautu pulciņu apvienošana vienā organizācijā.

Pēc vecuma skauti iedalās: mazskautos, vilcēnos, 8-11 g., skautos, 12-16 g. un roveros no 17 gadiem.

No 1929. g. līdz 1934. g. izveidojās latviskais skautisms ar pastiprinātiem latviskajiem elementiem nodarbībās, nometņu un mītņu iekārtojumā, formas tērpā un paražās. 1939. g. skautu organizācijā bija 7053 dalībnieki.

Strādnieku sporta savienība.

Par lielāko strādnieku jaunatnes organizāciju izveidojās 1921. g. dibinātā Strādnieku sporta savienība (SSS), kas pastāvēja līdz 1925. gadam, kad tā mainīja nosaukumu uz Strādnieku sports un sargs. Tautā šī organizācija dabūja palamu "siseņi". SSS vadīja Bruno Kalniņš.

Jaunekļu kristīgā savienība un Jaunu sieviešu kristīgā savienība.
Amerikas YMCA's sūtītās palīdzības izkārtošanai 1922. g. radās Jaunekļu kristīgā savienība (JKS), kas izvērtās par pazīstamu sporta organizāciju.

Līdzīgu darbu meitenēm veica Jaunu sieviešu kristīgā savienība (JSKS)

Latvju Jaunatnes Sarkanais Krusts.

Organizācija dibināta 1923. g. pie Latvijas Sarkanā Krusta. Organizācija apvienoja ap 15000 jauniešu. Darbība izpaudās: rūpēs par savu un citu veselību; sabiedriskā darbībā; starptautiskā draudzībā.

Cīruļi

Lauku jaunatnes biedrības fiziskās audzināšanas un sporta sekcija, dibināta 1927. g. Cīruļos uzņēma jauniešus, sākot ar 16 gadiem, un viņiem bija jādod svinīgais solījums. Sieviešu sekciju saucās Cielaviņas. Šīs organizācijas mērķis bija patriotiskā audzināšana un speciāla praktiska izglītība, lai sabiedrisku vai dabas katastrofu gadījumos pildītu brīvprātīgu palīgdienestu.

Jaunsargi.

Sk. Aizsargi.

Mazpulki.

K. Ulmaņa ierosmē, pēc ASV jaunatnes klubu (FH Club) parauga, 1929. g. nodibinājās plašākā lauksaimniecības rakstura ārpuskolas organizācija Latvijā - Mazpulki. Organizācijas mērķis bija ieaudzināt jaunatnē tēvzemes mīlestību, stingru, nelokāmu raksturu, darba prieku un pareizu darba izpratni. Mazpulkos uzņēma zēnus un meitenes, sākot ar 8. dzīvības gadu. No 8-12 g. viņus sauca par mazbiedriem, no 12-18 g. par biedriem, bet no 18-21. g. par biedriem veicinātājiem.

Mazpulks bija sadalīts vienībās, kas savkārt dalījās "saimēs" un "dzimtās" ar vecāko priekšgalā. Nodarbības bija daudz un dažādas, sākot ar lauksaimniecību līdz lidmašīnas modeļu būvei. Bija dažādas darba sacensības, sevišķu vēribu guva piecīņas lauksaimniecības, lopkopības u. c. darbos. Centīgākos dalībniekus pēc īpaša pārbaudījuma un darba skatēs saņemtām godalgām paaugstināja par Mazpulka "raženiem", kas savkārt varēja avansēties par Mazpulka "diženiem" un "lidumniekiem". Katram mazpulkēnam, kas bija sasniedzis 12 g. vecumu, bija jādod svinīgs solījums, kas beidzās ar vārdiem "augšu Latvijai". Vadītājiem un dalībniekiem bija īpašs formas tērps- 1939. g. dalībnieku skaits bija 40083.

Pērkoņkrusts

Latvju nacionālais klubs no kā bija radikāli nacionāla, politiska cīņas organizācija, dibināta 1930.g. ar sākotnējo nosaukumu "Ugunskrusts", reģistrēta kā partija 1933.g. Tā priekštecis bija 1922. g. dibinātais Latvju nacionālais klubs, no kā Pērkoņkrusts pārņēma antisemitismu, bet vēlāk "veselus nolikumus no fašisma un nacionālsociālisma kustību dogmām."

Pie ideoloģijas izveidošanas pirmajā posmā lieli nopelni bija dievturiem. 1932. g. organizācijas vadību pārņēma Gustavs Celmiņš. Ja 1932. g. organizācijā bija tikai 100 biedru, tad gada laikā tās locekļu skaits pieauga uz 12000-15000 pēc Celmiņa informācijas, 5000-6000 pēc vācu izlūku dienesta ziņām.

Ieinteresētās personas uzņēma kā kandidātus uz dažiem mēnešiem pa 10-15 vienā "iesaukumā", pēc kam viņi kļuva aktīvi 20-25 personu "laidumos" un visbeidzot tika uzņemti par "kadriniekiem" jeb "īstajiem cīņas biedriem".

Sākuma periodā organizācija bija arī antivāciska.

Partijas programmā bija tikai 4 panti: 1. Par Latvijas valsti atbild latviešu tauta, 2. gādība par latviešu tautas godu, vienību un labklājību ir augstākais uzdevums, 3. Latvija ir un paliek lauksaimniecības valsts, 4. Latvijas ārējās politikas pamats ir Baltijas valstu savienība.

Ugunskrusta darbību apturēja 1933. g. aprīlī, bet jau maijā tas atdzima 2 jaunās organizācijās- Pērkoņkrustā un Tēvijas Sargā.

Pērkoņkrusta locekļi staigāja tumši pelēkos kreklos ar krūšu nozīmi, melnās biksēs un stulmeņiem kājās.

Sevišķās nometnēs viņi nodevās fiziskās audzināšanas nodarbībām un vienkāršām militārām apmācībām.

Latvijas valdība 1934. g. janvārī organizāciju slēdza un lielu vairumu locekļu apcietināja, Pērkoņkrusts turpināja darboties nelegāli.

Studentu organizācijas:

Studentu korporācijas:

Letonija, (1870.), Selonija, (1880.), Lettgallia, (1899), Latvia (1917), Ventonia (1917), Tālavija (1900), Fr. Lettica (1902), Tervetia (1922), Beveronia (1922), Phylironia (1924), Fr. Metropolitana (1924), Fr. Vesthardiana (1924), Fr. Academica (1925), Fr. Lataviensis (1926), Patria (1926), Fr. Livonica (1926), Vendia (1927), Lacuania (1927), Salgalia (1927).

Pie Latvijas konservatorijas pastāvēja vīriešu korporācija Līgusoņi, sievietēm Līga, bet pie Mākslas akadēmijas- Dzintarzeme.

Studenšu korporācijas:

Daugaviete (1921), Gundega (1923), Dzintra (1924), Imerija (1924), Selga (1927), Gaujmaliete (1927), Varavīksne (1927), Aurora (1933).

Konkordijas:

Vīriešiem:

Concordia Latviensis (1926), C. Valdemaria (1927), C. Imantica (1927), Zelmenis (1925).

Sievietēm:

Zinteniece (1929)

Vienības un vienotnes:

Šīs organizācijas bija pavisam 21 skaitā ar mērķi izskaust no akadēmiskās dzīves svešas tradīcijas, neatsvešināties no tautas un celt godā senos tikumus un paražas.

Vēl pastāvēja konfesionāli, nacionāli un teritoriāli grupējumi, kas te nav uzskaitīti.

Dziesmu svētki

Kara apklusinātie kori atjaunoja darbību tūlīt pēc 1920. g.

1922. g. Rīgā notika Jaunatnes svētki ar 126 koru un 3000 dziedātāju piedalīšanos.

1923. g. jūnijā Rīgā, Esplanādē notika 1. Vispārējo dziesmu svētku 50 gadu atcere.

1926. g. jūnijā notika 6. Vispārējie dziesmu svētki. Piedalījās 158 kori un 6526 dziedātājiem un 16 kara orķestri ar 420 mūziķiem.

Nākamie dziesmu svētki notika 1931. g. jūnijā, piedaloties 282 koriem ar 12000 dziedātājiem.

-red.-

Atsauces:

E. Andersona L V 1920-1940, Ārpol. I

E. Andersona "Latvju Enciklopēdija 1962-1982", 1-3. gr.
(turpmāk L E 1962-1982.)

E. Andersona "Latvijas vēsture 1914-1920"

E. Dunsdorfa "Latvijas vēsture".

U. Ģērmaņa "Latviešu tautas piedzīvojumi".

M. Gilbert's "A History of the Twentieth Century", vol. 2.

A. Švābes L E, 1., 2., 4., 5., 6., 9., 15., 21. gr.

A. Šildes LV 1914-1940

N. Viksniņa "Latvijas vēsture jaunā gaismā".

3. LAI LĪGO LEPNA DZIESMA. 1934. -1939.

Jā, skaista ir mūsu zeme,
bet viņa prasa no mums
darbu un cīņu, lai mēs
tajā skaisti dzīvot varētu.

Dr. K. Ulmanis.

Vai bija iemesls apvērsumam?

Domāju, ka te ir vietā šī notikuma īsa priekšvēsture. Politikis Ādolfs Klīve savas grāmatas "Latvijas neatkarības gadi" vienai nodaļai ir licis virsrakstu "Demokratijas sabrukums 1927 – 1934", kurā viņš atstāsta Ministru prezidenta. H. Celmiņa (Zemnieku savienība) paziņojumu, ka viņam (Celmiņam) neinteresē kā partijas balsos Saeimā, bet rūp tikai tas, lai balsojumā par uzticības izteikšanu valdībai vienmēr būtu vairākums.

Citējot A. Klīvi: "Tā rīkojoties valdība nemaz vairs nebija valdība. Tā nevadīja valsti un tautu, bet vilkās notikumu astē, nezinādama, kur Saeimas nekoordinētie balsojumi to aizskalos-katra deputātu grupa varēja netraucēti piekopt savu separātpolitiku, visu atbildību atstājot valdībai- Tā opozīcijas deputāts V. Bastjānis izvērtās koalīcijas vietā par noteicēju, kādus līdzekļus un kādiem mērķiem H. Celmiņa valdībai dot vai nedot - Lieki atzīmēt, ka demokrātijas sabrukumu tāda kārtība veicināja lielā mērā".

A. Klīve atstāsta arī kādu sarunu ar Ulmani 1929. g. janvāra pirmajā pusē, kurā pēdējais min satraukumu tautā par komunistu pielaišanu Saeimā, * par nepilnībām vēlēšanu likumā un satversmē; ka Ministru

* 3. Saeimas laikā iekšlietu ministrs E. Laimiņš bija devis rīkojumu Politiskai pārvaldei neaizkavēt komunistu deputātu iekļūšanu Saeimā.

prezidentam visa vērība jāveltī nevis valdības darbam, bet gan sīkām, nesvarīgām lietām, lai tikai neatkristu kāds koalīcijas partneris, kas varētu apdraudēt valdības pastāvēšanu. Pēc Ulmaņa domām ir nepieciešama aktīva lauksaimniecības celšana, rūpnieciska Latvijas bagātību izmantošana (tekošie ūdeņi, meži, purvi), tāpat rūpniecībai un tirdzniecībai jātop nacionālai. *“Latviešu karavīrs nav izcīnījis Latvijas brīvību, lai saujiņai cittautiešu sagādātu ērtāku dzīvi nekā pašu tautai”*. Par katru cenu jāceļ Daugavas elektriskā spēkstacija, jāizveido tirdzniecības flote, kas nesīs valstij valūtu.

Ulmanis nav apmierināts arī ar skolām un skolu sistēmu: no skolām esot izsviesta reliģija, un jaunatne tiekot dzīta uz universitāti, mākslīgi radot neapmierinātu, garīgu proletariātu; jādodot iespēja izvēlēties kādu praktisku arodu tādiem, kam ceļš uz augstāko izglītību izrādītos par grūtu.

Ārlietu politikā Baltijas valstu un Polijas līguma izjukšanu Ulmanis uzskata par mūsu vislielāko neveiksmi. *“Ja tas nebūtu noticis, mēs tagad dzīvotu savienībā, kurā iedzīvotāju skaits būtu ap 40 miljoni”*, tā Ulmanis.

Armijas dzīvi noteicot sociāldemokrāti un sīkās centra grupas. Karavīru stāvoklis esot grūts, virsnieku algas zemas. Ulmanis ir pārliecināts, ka stāvoklis neuzlabosies: sīkās partijas, minoritātes un sociāldemokrāti nepiekritīs tādai vēlēšanu likuma grozīšanai, kur sīko partiju pastāvēšana būs apdraudēta. Lai izklūtu no patreizējā, bezcerīgā stāvokļa, Saeima ir jāatlaiz, un pa to laiku jāizdara satversmes un vēlēšanu likuma grozījumi.

Arī Dr. Viksniņš savā vēstures grāmatā piemin sarunu ar A. Klīvi 1965. g., kurā pēdējais atklāj, ka jau 1932. g. M. Skujenieka, J. Baloža un F. Cielēna triumvirāts plānojuši valsts apvērsumu, bet toreizējais armijas komandieris ģen. Kr. Berķis plānu nav atbalstījis.

Bijušais iekšlietu ministrs A. Bērziņš savā grāmatā “Labie gadi” min Vili Holcmani, kas plānojis apvērsumu 1934. g. februārī, bet A. Bērziņš ieteicis viņam neriskēt, jo nodoms kļuvis plašāk zināms.

Sveiks, Tautas vadon!

K. Ulmaņa parlamentārā valdība (pēc kārtas septītā un pēdējā) ilga tikaimazliet ilgāk par mēnesi, jo naktī no 14. uz 15. maiju, aizsargu, armijas un policijas atbalstīts, pienāca jau labu laiku baumotais apvērsums.

“Par Ulmaņa apvērsuma gatavošanu opozīcija bija uzzinājusi jau dažas nedēļas pirms paša apvērsuma,” raksta A. Šilde savā grāmatā “Latvijas Vēsture. 1914-1940”, “Apvērsuma tehniskā sagatavošana atradās Aizsargu

organizācijas atbildīgā darbinieka un Zemnieku Savienības deputāta Alfr. Bērziņa rokās. – Karaspēka vienības tikai turēja gatavības stāvokli, kamēr operatīvos uzdevumus veica galvenokārt policija un aizsargi – Policijas līdzdalība sociāldemokrātu Tautas nama aplenkšanā un telpu pārmeklēšanā novērsa pretestību, jo apcietinātās personas atturējās izrādīt nepaklausību un necienību pret likumīgo varu, ko vismaz ārēji sevī iemiesoja policija * – Apvērsuma tiešie dalībnieki bija Rīgas aizsargu pulka sakaru bataljona locekļi – Politiskās pārvaldes tikko ieceltais priekšnieks – lika apvērsuma naktī izkratīt Dr. P. Kalniņa un Br. Kalniņa kopēji apdzīvoto vasarnīcu. – ierēdņiem ienākot, B. Kalniņš raidīja griestos šāvienu, ** izrādīdams demonstratīvu pretestību. Izdarot kratīšanu, ierēdņi atrada bēniņu pašobelē 93 revolverus ar 800 patronām, vienu pašauteni, 4 šautenes un 425 šauteņu patronas *** – Dr. P. Kalniņa dzīvokli Saeimas namā vēl atrada vienu revolveri, kam – neesot bijusi ieroču atļauja – Abus Kalniņus tūlīt apcietināja, bet Klāru Kalniņu, – kopā ar vedekli [B. Kalniņa sievu] un tās dažu mēnešus veco dēlenu vairākas nedēļas internēja. – viņu lietu iztiesāja Kara tiesā Rīgā. Saeimas priekšsēdi attaisnoja, bet tomēr 5 mēnešus viņš jau bija nosēdējis Rīgas Centrālcietumā. – B. Kalniņu [notiesāja] uz 4 gadiem pārmācības namā. ****

Apvērsuma naktī Politiskā pārvalde uzlauza V. Bastjāņa dzīvokļa durvis – V. Bastjānis gan turēja rokās ieroci, bet nešāva. Viņš, kopā ar 2000 citiem sociāldemokrātu darbiniekiem, nonāca apcietinājumā.”

Pēc apvērsuma partiju slēdza un tās īpašumus konfiscēja. Daži simti bijušo partijas biedru nodibināja nelegālu strādnieku-zemnieku partiju, kas 1934. - 40. g. izlaida vairākus uzsaukumus pret autoratīvo režīmu. Visumā sociāldemokrātu izrādītā pretestība bija ļoti vāja.

Dažu nedēļu laikā apcietināja prāvu skaitu pilsonisko aprindu ļaudis. Tie nonāca Politiskās pārvaldes aresta telpās, Rīgas Centrālcietumā vai Liepājas koncentrācijas nometnē. Pēdējā ap 400 ieslodzītiem nācās pavadīt veselu gadu. Prāvu skaitu žīdu inteliģences pārstāvju apcietināja provincē”.

A. Šilde savās atmiņās nepiemin savas organizācijas likteni. Latvijas parlamentārā valdība jau 1934. g. janvārī Pērkoņkrustu slēdza. Organizācijas locekļus apcietināja, 33 personām piespriežot ilgus cietuma sodus vai spaidu darbus. Pērkoņkrustieši turpināja darboties pagrīdē.

* Aizsargi ieradās tika nākamās dienas rītā un izpildīja sekundārus uzdevumus.

** Tas izrādījās vienīgais šāviens apvērsuma laikā.

*** Daudz par maz, lai izdarītu apvērsumu.

**** Sods tika samazināts kā brīvības cīņu dalībniekam uz 3 gadiem, tad to nosacīti atlauda un viņu izsūtīja no Latvijas. Tiesas prāvas pret sociāldemokrātiem stipri kaitēja Latvijas prestižam Eiropā.

Tā paša gada jūnijā 107 pārkonkrustiešus ar vadītāju G. Celmiņu priekšgalā apvainoja apvērsuma organizēšanas mēģinājumā; 102 personām piesprieda cietuma sodus, un Celmiņu izraidīja no Latvijas. Četros gados apcietināja pavisam ap 800 pārkonkrustiešu un 2000 atlaida no darba.

Pārkonkrusts savā darbības laikā nekad nekļuva nozīmīgs militārs faktors.

Arī padomju režīma laikā liels skaitu aktīvo organizācijas dalībnieku nonāca Sibīrijā spaidu darbos. Pārējo vairums iesaistījās pretestības kustībā.

Vācu okupācijas laikā organizācija atjaunoja darbību atkal G. Celmiņa vadībā, bet vācu militārā pārvalde to aizliedza. Daļa pārkonkrustieši aktīvi iesaistījās vācu drošības dienestā, bet lielākā daļa pievienojās nacionālajai pretestības kustībai. 1942. g. organizācija piedzīvoja ideoloģisku krīzi un daļa biedru no organizācijas izstājās. Pārkonkrusta apkarošanai vācieši nodibināja nacionālsociālistisku organizāciju "Līdumnieki".

A. Šilde: "Apvērsums bija izkārtots lietpratīgi un neuzdūrās bruņotai pretestībai. Tas nenozīmēja, ka demokrātiskajai iekārtai tautā nebūtu bijis stingru piekritēju – Zināmas bažas apvērsuma rīkotājiem radīja Saeimas prezidijs – [kur] savas pilnvaras varēja izmantot arī abi priekšsēdētāju biedri – un sasaukt ārkārtēju Saeimas sēdi – Lai tas nenotiktu, viņiem uzlika mājas arestu. – Parlamentāri konstitucionālais aparāts ar to bija paralizēts. Arī bažas par par iespējamu ģenerālstrieku mazinājās pēc tam, kad galvenie arodbiedrību darbinieki, no kuriem daļa bija Saeimas deputāti, bija apcietināti. – Bez tam apvērsuma naktī bija izsludināts kara stāvoklis. * – Noteica, ka ar kaŗa un iekšlietu ministra lēmumu var nodot Kaŗa tiesai iztiesāšanai pēc kaŗa laika likumiem lietas par noziedzīgiem darījumiem – Šajos [likuma] pantos ** bija paredzēts dumpis, valsts nodevība un noziedzīgi darījumi pret valsts mieru. Pēc kaŗa laika soda likumiem tādēļ bija paredzēts arī nāves sods. Pretēji parastajiem krimināltiesību principiem bija paredzēta sodamības iespēja arī par nodarījumiem, kas bija nodarīti pirms kaŗa stāvokļa izsludināšanas. – Par pretestību arī pirmajā mirklī neviens nedomāja. Gluži otrādi, varas maiņu liela sabiedrības daļa apsveica. Ulmaņa valdība jau pirmajā apvērsuma dienā apsolīja satversmes reformu – Vienā pilsonības daļā bez tam tiri emocionāli radās prieks par – vēršanos pret sociāldemokrātiem, kuŗu marksistiskie uzskati un šķiras cīņu principa daudzinašana – bija radusi nepatiku. – Autoritārā valdība – bija pret konstitucionāli demokrātisko sadzīves kārtību visnotaļ. Tā nekavējoties

* Beidzās tikai 1938. g.

** Vispirms tika izsludināti pārgrozījumi noteikumos par kara stāvokli.

apturēja politisko partiju darbību – izdeva rīkojumu, ka biedrību sapulces turpmāk drīkst notikt ar vietējās administrācijas piekrišanu – aizliedza gājienus – ievada iepriekšēju cenzūru periodiskajiem izdevumiem.

Kas sākumā bija izteikts vēl puslīdz nedroši un miglaini, vēlākajā lietu attīstībā kļuva skaidrs – Ulmanis izšķīrās par t.s. autoritatīvo valdonības valsti. Pirmajā brīdī, kā pazīmes rādīja, viņa nolūks nebija savās rokās sagrābt varu, bet radīt jaunus priekšnoteikumus citai valsts iekārtai, kas vēl sīkumos nebija izdomāta."

Ulmanis savai jaunajai valdībai bija izvēlēties plašu bāzi, bez 3 Zemnieku savienības locekļiem tur iegāja arī kādreizējais sociāldemokrāts Mārgers Skujenieks. Vēl bija divi labā spārna pārstāvji un pa vienam no Latgales progresīvās zemnieku savienības un no Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partijas. Viņiem nebija ilgs mūžs. Vai nu viņi tika no valdības izstumti, vai nevēlējās vairs ar Ulmani sadarboties. Sešu gadu laikā valdības locekļi bija nākuši un gājuši. Pati pēdējā maiņa notika 1940. g. aprīlī, kad Ulmanis atcēla no kara ministra un prezidenta biedra amatiem ģen. Balodi. Balodis pret izstumšanu no valdības protestēja mutiski un rakstiski. Te gan jāmin, ka Balodis bija sevi sakompromitējis bāžu jautājumā, sadarbojoties ar krieviem, un vairs nebaudīja arī armijas uzticību.

Jau pirms ģen. J. Baloža M. Skujenieks bija pieprasījis Satversmes un konstitucionālas valdības atjaunošanu. Ulmanis šādas prasības arvien kategoriskāk noraidīja un lika saprast, ka vienīgi viņš visu lems un izšķirs. Vienīgie valdes locekļi, kas uzdrošinājās Vadonim pretim runāt, bija ģen. J. Balodis un satiksmes ministrs B. Einbergs. Autoritatīvā iekārtā Ulmanis vairs nebija "pirmais starp līdzīgiem", kā viņš sākumā bija definējis savu vietu kabinetā.

Ministru kabinets bija tagad ne vien izpildorgāns, bet arī likumdevējs.

A. Šilde: "Ulmanis vienmēr teicās runājam "tautas vārdā", bet tā bija fikcija. Ar tautu viņš pietam saprata – tikai latviešus – Bija radies jauns jēdziens Tautas Vadonis. Kas ir Vadonis? To izskaidro Ulmanis pats: "Cilvēki vārdu "Vadonis" saprot tā, ka Vadonis uzklausa visu to, ko teic padomdevēji, un kad viņš to ir uzklājis, tad viņš izlemj. Un visi lēmumi ir saistoši tad visiem arī tiem, kuri domā, ka viņu padoms nav ievērots – Ja nu reiz lēmums ir taisīts, tad jāizbeidzas pretim runāšanai un pretim darīšanai".

Nevienam par savu dzīvību Ulmaņa laikā nebija jābaidās, taču vārda un preses brīvības, kā mēs to saprotam šodien, nebija. Ja Ulmanis sev saskatīja apvainojumu, vainīgais pazaudēja darbu.

Šodien tāds personības kulta, kāds tika radīts ap vadoņiem, ir grūti saprotams un pieņemams, gribētos sacīt, pat smieklīgs, bet tad Ulmanis

starp vadoņiem nebija nekāds izņēmums. Viņam visapkārt bija savākti pakalpīgi cilvēki, kas veidoja vadonības kultu, rakstīja slavas rakstus un dziedāja slavas dziesmas. Viņam jau pašam sevi nebija jāslavē, ne jāreklamē. Paklausīsimies, ko saka izglītības ministrs, augsti izglītots cilvēks prof. J. Auškāps: “Vadonis atrod un parādu ceļu tautas gribai”. Kāds augsts tiesas darbinieks, runājot par Ulmani, lieto tituli „Majestāte”. Vēl dzirdams: “Diženais Valsts saimnieks. Plenipotenciārais Zemes valdnieks. “Dosim vārdu juristiem, kuri mēģina formulēt Vadoņa kompetences un darbības funkcijas: “–*Likumdevējs, augstākais administrators un augstākais tiesnesis valstī, jo Vadoņa augstākās varas dalīšana nozīmētu reizē ar to arī viņa varas aprobežošanu.*”

1936. g. 11. aprīlī beidzas A. Kvieša Valsts prezidenta pilnvaras. Saeimas nav, jaunu prezidentu nevar ievēlēt. Vadonis apvieno savā personā abus amatus. Visa vara tagad ir sakoncentrēta Ulmaņa* rokās.

1937. g. tika pieņemts jaunais Civillikums. Tiesai no tā brīža bija jātulko Latvijas civillikums saskaņā ar Latvijas “tiesību garu.”

*

Lai būtu līdzsvaru šeit teiktajiem negatīvajiem komentāriem, paklausīsimies, ko par K. Ulmani, cita starpā, raksta vēsturnieks E. Andersons:

“Kārlis Ulmanis neapšaubāmi ir viena no impozantākajām un interesantākajām personībām Latvijas vēsturē. – Viņam veltītas himnas un slavas dziesmas un naida pilnas nievas, bet viņa personība, viņa plāni un viņa īstā loma vēl joprojām nav pietiekami noskaidrota. Ulmanis bija ļoti neatkarīgas dabas un nedalījās ne arvienu savās domās un nodomos. Pētnieku rokās ir tikai viņa oficiālo runu un dokumentu kopojumi un laika biedru visai subjektīvas atmiņas. – Viņam bija izcils politiķa talants, bet, tāpat kā viņa laika biedru igauņa Peksu un lietuviešu Smetonu, viņu visvairāk interesēja iekšpolitika. Ārpolitikā viņš visvairāk pievērsās tirdzniecības līgumiem un Baltijas Antantes izveidošanai. Par bruņoto spēku izveidošanu – viņš nopietni sāka interesēties tikai 1938. gadā. – Laika biedru vērtējumā Ulmanis tomēr nebija tik daudz domātājs kā darītājs, kas paļāvās uz savu intuīciju. Viņš necieta ilgu vilcināšanos, pārlikšanu vai pamatīgu apdomāšanu. Viņš pats sevi patiesi ziedoja Latvijai un latviešu tautai un mācīja solidaritāti un uzpurēšanos citu

* Lasot par K. Ulmani, kļūst viņa žēl. Kad es gāju skolā, es biju 100% “Ulmaņa cilvēks”. Mans tēvs bija aizsargu nodaļas priekšnieks, es biju Mazpulkā. Un “Ulmaņa cilvēks” es paliku ilgu laiku. Tikai šodienas gaismā ar zelta burtiem vēsturē ierakstītajam vārdam zelts pēc 1934. g. ir kļuvis mazliet nespodrs. Es pieļauju, ka apvērsums bija vajadzīgs, bet ne vadonības laiks. U.S.

labā. Daudzi laika biedri Ulmani raksturojuši kā pašu veiklāko un spējīgāko latviešu politiķi. Viņu vērtējumā darbs un panākumi cēla Ulmaņa pašapziņu līdz iedomībai, viņā nostiprinot pārliecību, ka pats liktenis viņam lēmis būt latviešu tautas vadonim un Latvijas neaprobežotam valdniekam. Viņš visumā zemu vērtē savus laika biedrus, paturot distanci starp sevi un citiem un nevienam neuzticoties. Paļaujoties uz savu fenomenālo atmiņu, viņš nerakstīja dienas grāmatu. – Paša nodibinātā autoritārā režīma laikā viņa patikamo varenības sajūtu cēla un stiprināja lielas piekrišanas izrādītāju, slavinātāju un lišķu bars, kas vēl vairāk vājināja viņa paškontroles un paškritikas spējas. – Savas karjeras sākumā Ulmanis bija neapšaubāmi īsts demokrāts”.

-red.-

Labie gadi.

Apvērsumu tauta visumā uzņēma labvēlīgi. Pilnīgā nespēja veikt Saeimai uzticētos uzdevumus iedzīvotāju vairumam bija sen apnikusi; tauta ilgojās pēc noteiktas un stipras valsts varas. Saimnieciskā ziņā Ulmaņa laiki (1934.-1939.) palikuši tautas atmiņā kā valsts labklājības uzplaukuma un ziedu laiki.

Kameru sistēma.

Kā pirmās 1935. g. beigās nodibinājās Tirdzniecības un rūpniecības un Lauksaimniecības kameras. Tām sekoja Amatniecības kamera un Darba kamera, un 1938.g. Rakstu un mākslas kamera un Profesiju kamera.

Par kameru mērķiem un nozīmi K. Ulmanis kādā runā izteicās: “Tiklīdz būs nostiprināti jaunā vienības garā liktie pamati mūsu nacionālai dzīvei, tad likumdošanā darbosies tieša tautas pārstāvība, bet tā vairs nebūs politisku partiju kopsapulce”. Kameras izvērtās par padomdevēju orgāniem valdībai, bet valdība par savu darbību nebija atbildīga ne kamerām, nedz arī to komisiju kopsēdēm.

Katra kamera bija padota kādam resoram. Attiecīgais ministrs varēja iecelt un atcelt kameras locekļus. Neviens kameras atzinums nevarēja kļūt par lēmumu, ja tam nepiekrita priekšsēdis. Dažās kamerās tomēr sāka ieviest arī vēlēšanas.

Kameru uzdevums bija rūpēties par attiecīgās saimniecības nozares uzplaukumu un aizstāvēt tās apvienoto profesiju intereses. Kameru mērķis bija mazināt saimniecībā ārzemju kapitāla ietekmi un stiprināt valsts lomu.

Celtniecība.

1936. g. sāka darboties īpaša Nacionālās celtniecības komiteja.

Brīvības pieminekli, ko cēla četrus gadus, atklāja Valsts prezidents A. Kviesis 1935. g. 18. novembrī.

Brāļu kapu izveidošanas darbs bija prasījis 16 gadus. Tos atklāja 1936. g. 11. novembrī. Par brāļu kapiem angļu rakstnieks B. Nūmens (B. Newman) izteicies: “*—man jāatzīst, ka nekad neesmu redzējis kaut ko cēlāku un svinīgāku, kā šo mazo Latvijas stūrīti. Sevišķs svinīgums valda šai skaistajā vietā. Klusums te ir tik dziļš, ka liekas neticami, ka apkārt ir pilsēta*”.

1938. g. Ministru kabinets pieņēma likumu par Monumentālo celtnu fondu.

Pārdaugavā tika uzsākti priekšdarbi **Uzvaras laukuma** izveidošanai, paredzot būvēt sporta pili un stadionu. Šim mērķim līdz 1938. g. ziedojumu veidā bija uzkrāti apm. 5 milj. latu. Izbūves plāns bija izstrādāts un pieņemts, bet nobeigšanai pietrūka laika.

Tāpat izplānota bija **Rīgas pilsētas valdes** nama būve pie Rātslaukuma, bet arī tā arī palika uz papīra.

Plānots tika arī **Radio nams** Citadelē. 1938. g. atklāja **Tiesu pili** un **Finanču ēku**. 1937. g. nobeidza Jelgavā atjaunot **Zemgales un Kurzemes hercoga pili**, kas bija cietusi karā. Gadu vēlāk uzsāka pils ceturtā korpusa celšanu **Lauksaimniecības Akadēmijas** vajadzībām.

Ķemeru dziedniecības iestādes vadītāja Dr. J. Lībieša ierosināto **Ķemeru vienīcu**, kas bija sāкта būvēt 1932. g., pabeidza 1936. g.

Ļoti plaša izvērtās skolu celtniecība, ko veica sadarbībā ar pašvaldībām. Cēla slimnīcas, dzelzceļu pietātnes, sabiedriskus namus, izbūvēja un izdaiļoja Rīgas pili.

Tautsaimniecības nozares

Zaļais zelts. Atceroties, kādā stāvoklī Latvija atradās pēc zemes iztīrīšanas no ienaidniekiem, tīri dabīgi rodas jautājums, kā no pilnīgi izpostītas zemes, praktiski ne no kā Latvija tik īsā laikā kļuva par priekšzīmīgu valsti. Ādolfs Šilde savā grāmatā “Pirmā republika” atstāsta Z. Meierovica sarunu ar lordu Sesilu (Cecil), 1918. g., Londonā, apspriedē par Latvijas valstisko atzīšanu. Lords Sesils lūdzis uz kartes parādīt, kur esot tā zeme, kuras vārdā viņš (Meierovics) runājis. Tad lords Sesils gribējis zināt, kādas tur esot dabas bagātības un bijis izbrīnījies, ka Latvijā nav ne izraktnu, nedz kas tamlīdzīgs. “Uz ko tad jūs gribat celt savas valsts saimniecību?” viņš vaicājis. “Uz darbu, Uz mūsu tautas darba mīlestību”,

atbildējis ārlietu ministrs. Mūsu neatkarības gadi daudzkārt pierādīja viņa vārdu patiesīgumu.

Lini. Pēc kara izcilākie linkopības rajoni bija Abrene un Madona. Linu tirdzniecība atradās Linu monopola rokās, kas sāka darboties 1919. g., kad Latvijas valdībai vajadzēja ārzemju valūtu armijas apbruņošanai un apgādei. Lai pasargātu linkopību, valdība ražotājus atbalstīja ar piemaksām. Linu monopola zaudējumus sedza no valsts budžeta līdzekļiem.

Lopkopība. Lauksaimniecību lielā mērā ietekmēja agrārā reforma, izraisot milzīgas pārmaiņas visā lauksaimniecības produkcijā. Par lauksaimniecības galveno pārtikas un ienākuma avotu drīz vien kļuva lopkopība. Ar 1937. g. par lopkopības pārraudzību un uzlabošanu rūpējās Lauksaimniecības kamera, nodibinot Lopkopības veicināšanas fondu. Pamazām krustošanas ceļā izveidoja jaunu šķirni – Latvijas brūnās ar uzlabotu piena tauku saturu. 1937. g. no visiem lauksaimnieku ienākumiem 63% nāca no lopkopības.

Piensaimniecība. Ļoti ātri attīstījās piensaimniecības nozare. 1938. g. valstī bija 260 pienotavas un vairāk nekā 1109 krejotavas. * Pārstrādātā piena daudzums- 27 milj. kg, sviesta daudzums- 29,4 milj. kg, no tā 92,7% bija 1. šķiras, kas tika eksportēts.

1938. g. sierus ražoja 53 piensaimnieku sabiedrības un 50 privāti uzņēmēji, kopā 1261000 kg. Eksportēja 139246 kg, lielāko tiesu Ementāles sieru.

* No savas pieredzes varu pastāstīt, kā piens no mūsu saimniecības nonāca krejotavā, (kas saucās ļoti nepiemērotā vārdā “Vērsis”) Vispirms, protams, govys tika izslauktas, bet, lai pie slaukšanas tiktu, bija veicami zināmi priekšdarbi. Govs tesmenim bija jābūt iespējami tīram, tādēļ tas tika rūpīgi noslaucīts ar mitru lupatu. Bija jāraugās, lai astē vai sānu spalvās nav iekērušies kādi gruži, kas varētu iekrist pienā – slaucenē. (Mūsu mājās un arī man zināmajā apkārtnē slaucamo mašīnu nebija). Negals bija lietainā laikā, kad sānu no muguras līdz lejai vajadzēja nosusināt pirms slaukšanas. Izslaukto pienu salēja kannās, kuras novietoja aukstā ūdenī. Lai veicinātu dzesēšanas procesu, pienu maisīja ar pagarā kātā pielodētu caurumotu metāla ripu (90 grādu leņķī attiecībā pret kātu). Piena trauks palika ūdenī līdz rītam, kad to veda uz krejotavu. Pirms pienu salēja kopējā tvertnē, krejotavas vadītājs noņēma nedaudz piena, ko ielēja piltuvē, kurai apakšējā galā ar apla atsperi bija piestiprināts kokvilnas filtrs. Ja baltais filtrs rādīja kaut vissīkāko traipiņu, pienu ieskaitīja otrā šķirā par ko maksāja mazāk. Visus pārbaudes filtrus ar saimniecības numuru piestiprināja pie sienas piena nodevēju apskatei. Atceros redzējis filtrus arī gaiši brūnā krāsā, kas parasti notika pēc lieliem lietiņiem. (Kauns saimniecībai un slaucējām!). Iegūtais krējums tanī pašā dienā tika nogādāts koppienotavā, Rūjienā. E.S.

Latvijas saimniecībai ļoti svarīga eksporta prece visu tās pastāvēšanas laiku bija **sviests**. Lai novērstu Latvijas tautsaimniecībai kaitīgo ārzemju un citu starpnieku darbību, valdība 1934. g. nodibināja paju sabiedrību Latvijas centrālais sviesta eksports, kas ar Latvijas kapitālu (10. 000 angļu mārciņas) nodibināja tiešus sakarus ar ārzemju tirgu.

Aitkopība. Šai nozarei Latvijas sākuma gados bija mājsaimniecības raksturs, tā ievērojami paplašinājās tikai vēlākāk. 1939. g. Latvijā bija 1,5 milj. aitu.

Putnkopība Latvijā attīstījās līdzīgi aitkopībai. Lauku sētās vistas turēja tikai pašu patēriņam. Olu eksports no 1927/8. – 1937/8. g. ik gadus noslēdzās ar peļņu. Lai uzlabotu ražību, lauksaimnieki sāka eksperimentēt ar dažādām šķirnēm. 1937. g. izveda 1416 tonnu par Ls. 1454000. Galvenās olu noņēmējas bija Anglija un Vācija.

Biškopībai bija tikai vietēja nozīme

Zirgkopība. 1921. g. Zemkopības ministrija uzsāka vaislas zirgu izlasi. Ar 1936. g. nodibināja fondu vaislas zirgu un kumēļu iegādei un audzēšanai valsts zirgu audzētavās Oktē un Svētcimē. Zirgu skaits 1938. g. - 414470.

Eksports

Lauksaimniecības ražojumi, kā sviests, bekons, lini, linsēklas, sierī, olas u. c. sastādīja 47%, tā tad gandrīz pusi no Latvijas eksporta kopvērtības.

Sviests. 1938. g. izveda 22.1 milj. tonu sviesta par 48 milj. latiem. Sviesta eksports sastādīja gandrīz 21% no kopējā valsts eksporta. Latvija kļuva par trešo lielāko sviesta eksportētāju Eiropā aiz Dānijas un Holandes un piekto lielāko pasaulē, kur to pārspēja Austrālija un Jaunzēlande.

Kokmateriāli bija otra vērtīgākā eksporta prece, sevišķi valsts sākuma gados, kad valdībai trūka ārzemju kapitāla. Mežus tādēļ dēvēja par Latvijas "zaļo zeltu". Stutmalka tai laikā bija īsta konjunktūras prece. Sevišķi to pieprasīja valstis, kuru robežās atradās akmeņogļu raktuves. Valsts patstāvības gados 70% kokmateriāla eksportēja, atlikušie 30% apmierināja vietējo tirgu. Kokrūpniecības produkcija un eksports Latvijas valsts laikā vēl neizsmēla pastāvošās iespējas; no tautsaimnieciskā viedokļa izejmateriāla reserves tika izlietotas mazvērtīgam stutmalkas un papīrmalkas eksportam. Kokmateriāla preču izstrādāšanas paplašināšanai 1937. g. valdība apstiprināja statūtus A/s Latvijas koks ar 4 milj. latu pamatkapitālu. Kokmateriāli (dēļi, stutmalka, saplākšņi) sastādīja 31% no eksporta.

Bekona eksports. No lauksaimniecības ražojumiem pēc sviesta nākamais labākais ārzemju valūtas pelnītājs bija 1933. g. dibinātais A/s

Bekona eksports. Šai sabiedrībai vienīgai bija tiesības izvest uz ārzemēm dzīvas un kautas cūkas. Ar Zemkopības ministrijas lēmumu 1935.g. Bekona Eksportam bija tiesības uzpirkt arī citus mājlopus un putnus. Akciju sabiedrībai ievērojama loma bija arī dažādu gaļas izstrādājumu ražošanā. Dzīvo cūku eksporta galvenās noņēmējas bija Vācija un Krievija. 1938. g. eksportētas 117700 cūkas. Bekona Eksporta preces satādīja 9,7% no Latvijas kopeksporta. Galvenā bekona noņēmēja bija Anglija.

Lini. Latvija pirmajos patstāvības gados ienākumus guva no linu un kokmateriālu eksporta. Liniem pēc 1.P.K. bija liels pieprasījums Rietumeiropā un par tiem maksāja augstas cenas. 1913. g. Rīga bija lielākais linu tirdzniecības centrs Eiropā. 1933. g. galvenā linu noņēmēja bija Anglija. 1938. g. lini no Latvijas eksporta sastādīja tikai 7% no kopvērtības.

Latvijas tirdzniecības flote

Uz 1940. g. 1. janvāri Latvijai bija 89 jūras tirdzniecības tvaikoņi ar kopīgo tonnāžu: brutto 194903, netto 116860 un 2 jūras motorkuģi ar kopēju tonnāžu: brutto 4689, netto 2702.

10 tvaikoņi bija valsts īpašums (14516 brutto, 7239 netto), pārējie piederēja privātām personām. Vislielākā latviešu rēdereja bija F. Graudam Rīgā ar 15 tvaikoņiem.

Imports

Latvijas valsts pirmajos patstāvības gados, blakus valdības rūpēm par pārtikas līdzekļu un darba iespēju nodrošināšanu, liela vērība bija jāpiegriež arī importa regulēšanai. Vispirms ar likumu aizliedza pārtikas līdzekļu importu. Preces tika sadalītas 3 grupās: 1) pirmās nepieciešamības preces, ko varēja ievest bez atļaujas, 2) preces, kuru ievēšanai vajadzēja speciālas atļaujas un 3) preces, ko nedrīkstēja ievest.

1936. g. lats tika devalvēts un ievestās preces kļuva dārgākas. Visvairāk importu nāca no Vācijas. Kad Anglija 1931. g. devalvēja mārciņu, britu preces kļuva lētākas un imports pieauga, bet nekad neaizsniedza Vācijas importa līmeni.

Galvenās ievadpreces Latvijā 1938. g. bija **fabrikāti** (rūpnīcu ražojumi) – 54,3% no kopimporta. No tiem dažādas **mašīnas** 13,7%, **tekstilrūpniecības ražojumi** 10,1%, **ķīmiskās rūpniecības ražojumi**,

apstrādāti metali – 7% katrs, **jēlvielas un pusfabrikāti** 37,3%, no tiem **ogles un kokss** 9,5%, **tekstilrūpniecība, jēlgumija** – 5,7% katrs, **pārtikas vielas** 7,9%, no tām **labība un milti** 2,9% **cukurs** 0,0%, **dzīvnieki** 0,5%.

Rūpniecība

Pasaules karā un Atbrīvošanas cīņās nopostītā rūpniecība ātri atjaunojās. Par lietrūpniecības uzņēmumiem skaitīja tos, kur bija 500 un vairāk nodarbināto, kādu 1937. g. Latvijā bija 27 ar 24574 strādniekiem. Latvijas rūpniecība lielāko tiesu saistījās ar pilsētām, kur bija labas ostas un ērti sasniedzami ūdens ceļi. No visiem nodarbinātiem Rīgā strādāja 64,8%, Liepājā 6,4%, Jelgavā 3,6%. Rīga un tās apkārtnē (Sloka, Bolderāja) bija rūpniecības centrs.

Pēdējos brīvības gados bija vērojami mēģinājumi lielākus uzņēmumus decentralizēt, pārvietojot uz laukiem, piem., Brocēnos. No rūpniecības nozarēm Latvijā svarīgākās bija metala, koka, pārtikas un baudvielu rūpniecības.

Lielākais valsts autonomais uzņēmums, izveidots no pasta-telegrafa galvenajām darbnīcām, bija **Valsts elektrotehniskā fabrika** (VEF). Sākotnēji telefona, radio, kabeļu un mehāniskai nodaļai pievienojās mašīnu, spuldžu, elektroķīmijas, augstsprieguma, saplākšņu, foto un optiskās nodaļas.

1939. gada apgrozījums bija 15 milj. latu, un strādnieku skaits - 3458.

VEF'a mašīnērija, kvalitātes un precizitātes ziņā, varēja sacensties ar Eiropas labākajām rūpnīcām iekārtām. Lidmašīnu konstruktors Kārlis Irbitis*, VEF'a lidmašīnu nozares vadītājs, strādāja pie kādām 15 dažāda tipa lidmašīnām. Kabeļu nodaļa ražoja vadus un augstsprieguma kabeļus, apgaismošanas spuldzes. Kad pēc divu gadu intensīva darba VEF'a inženieri bija atrisinājuši produkcijas tehnisko pusi, optiskā nodaļa 1937. g. laida tirgū mazāko foto aparātu pasaulē – Minox, kas bija tikai nedaudz garāks par sērkokociņu kastīti. Aparāts, ko tautā iesauca par "spiegu aparātu", radīja lielu interesi Eiropā un ASV. Minoksa aparāts maksāja 248 latus.

Sešos gadus VEF laida tirgū vairāk nekā 10000 Minoksa aparātu. Dažu gadu laikā VEF'a ražojumi kļuva pazīstami arī ārvalstīs. Sevišķu slavu bija ieguvis jau minētais Minokss, spuldzes, kā arī aviosaplākšņi un radio aparāti, kādēļ VEF varēja izvest uz ārzemēm ap 10% savu ražojumu. Valsts elektrotehniskā fabrika iekārtoja saviem darbiniekiem klubu, sporta laukumu un

* Viņa būvētā lidmašīna savā klasē ieguva 1. vietu Anglijas izstādē, 1937. g.

citas labierīcības un toreiz skaitījās modernākais uzņēmums Latvijā.

Ievērojamu vietu Latvijas rūpniecībā ieņēma tikai 1938.g. dibinātā **A/s Tosmāre**, kas pārņēma Liepājas Kara ostas darbnīcas. Tosmāre nodarbināja 1123 strādniekus; ražoja lauksaimniecības mašīnas, traktoros, dzelzceļa vagonus, ceļa būves mašīnas, kuģus (arī remontēja) un visādus darba rīkus.

Hofa linu vērptuve nodarbināja 1637 strādniekus.

Rīgas Audums. Uzņēmuma direktors Roberts Hiršs bija sācis savu darbību Rīgā kādas mājas pagrabā ar 3 aužamiem stāviem un vienu strādnieku. Viņš Latvijā izkopa zīda un mākslīgā zīda audumu rūpniecību. To pakāpeniski paplašinot, pieticīgais sākums izveidojās par lielu, moderni iekārtotu uzņēmumu. Rīgas Audums 1938. g. nodarbināja 1602 strādniekus. Lai sekmētu darbinieku kultūrālo dzīvi, pie uzņēmuma bija nodibināta mātes skola, arodskola, valodu kursi un kori.

1933. g. Kara ostas darbnīcas izsolē ieguva **Liepājas drāšu fabriku**, kas nodarbināja 1197 strādniekus. Fabrika bija apgādāta ar modernām mašīnām un ražoja dzelzi, tēraudu, stieples, naglas, važas, dzelzceļa slīdes, lauksaimniecības mašīnas un traktoros.

A/s Vairogs ražoja vagonus, kuģus, lidmašīnas, automobiļus, importēja Forda motoros un spēka pārvadus, būvēja un remontēja lauksaimniecības un citas mašīnas.

Divriteņus gatavoja **Ērenpreisa, Ozolnieka** un **Latvello** rūpnīcas.

Ķeguma spēkstacija. Pētījumus par spēkstacijas celšanu Dolē pie Daugavas 1919. g. sāka inženieris Alfreds Rāzums. 1922. g. Daugavas elektriskās enerģijas ieguves plānam radās pretinieki, kas, augstās izmaksas dēļ, ieteica spēkstacijas vietā lietot tvaika centrāles. Šis jautājums vairākkārtīgi tika debatēts Saeimā un tikpat bieži atlikts vai nu deputātu nevienprātības dēļ, vai arī dēļ saimnieciski neizdevīga ārzemju aizņēmuma. Rūpniecībai attīstoties, elektrības patēriņš Rīgā nepārtraukti auga. Tvaika centrāle bija paplašināta jau 3 reizes. Bija tikai divas izejas: vai nu celt jaunu tvaika centrāli, vai īstenot Daugavas hidrocentrāles celšanu.

K. Ulmaņa valdība noslēdza 1936.g. līgumu ar zviedru firmu un 1939.g. rudenī darbi bija tik tālu paveikti, ka 18. novembrī Rīga pirmo reizi saņēma elektrību no Ķeguma, lai gan celšanas darbi pilnībā tika pabeigti tikai 1941.g.

Izglītība

Pirmos pamatus vispārējās izglītības laukā lika Tautas padome 1919. g., kas ar dažiem grozījumiem palika spēkā 15 gadus. Likums noteica, ka zemākā izglītība ir obligāta un brīva. Zemākā izglītība skaitījās 6 klasu

pamatskola, ko parasti apmeklēja bērni no 8 – 14 gadu veci. Pastāvēja arī 2 gadu pirmskola, ko laukos varēja aizstāt ar mācību mājās vai vasaras kursiem. Divgadīgā papildskola bija domāta tādiem, kas nevēlējās izglītību turpināt, bet sagatavoties praktiskai dzīvei.

Vidusskolas, ko sauca par ģimnāzijām, bija sākuma gados četrgadīgas. Šīs skolas nebija obligātas, par tām bija jāmaksā mērena skolas nauda, ko trūcīgiem, brīvības cīņās kritušo un Lāčplēša kara ordeņa kavalieru bērniem atlaida.

Pastāvēja humanitārā, klasiskā (ar uzsvaru uz valodām) un reālā tipa ģimnāzijas, pēdējās ar palielinātu stundu skaitu matemātikā un eksaktās zinātnēs. Blakus šīm pastāvēja daudz speciālu skolu: teknikumi, komercskolas, lauksaimniecības un dārzkopības, jūraskolas, karaskolas, mākslas amatniecības skolas, skolotāju institūti*, mūzikas skolas, Tautas augstskolas u.c.

1934. g. 12. jūlijā valdība pieņēma likumu par tautas izglītību. Pamatos šis likums neko negrozīja, tikai apvienoja iepriekšējos izglītības likumus ar jauniem, kas izteicās 3. pantā: *“Mācības iestādēs jāizkopj jaunatnes fiziskā, intelektuālā aistētiskā un tikumiskā izglītība un jāaudzina jaunatne personiskā un sabiedriskā krietnībā, darba un tēvzemes mīlestībā un tautu un šķiru sapraššanās garā”*.

Latviešu tautības bērniem mācību valoda bija latviešu. Tas attiecās arī uz jauktu laulību bērniem, ja viens no vecākiem bija latvietis.

Likums paredzēja ticības mācību visās skolās, ar ko izbeidzās kreiso skolotāju dažkārt saceltie strīdi. Joprojām palika 2 g. papildskolas, bet tagad tās varēja aizstāt ar vakara skolām vai kursiem.

Ģimnāzijās kurss tika pagarināts par 1 gadu, un klašu numerācija apgriezta - skolu sāka ar 5. klasi un beidza ar pirmo. Pēc 1934. g. valdības izglītības politika mainījās ar nolūku pievērst jaunatni vairāk praktiskiem arodiem. Izglītības ministrs J. Auškāps domāja, ka Latvijā ir par daudz ģimnāziju beigušo, kuri nav sagatavoti nekādam praktiskam darbam.

Jaunās izglītības politikas rezultātā 1940. g. bija jau 126 arodskolas ar 10532 skolēniem. Skolas mēģināja tuvināt lauku dzīvei, iepazīstinot audzēkņus ar lauksaimniecību un dārzkopību.

Herdera Institūts - autonoma, privāta vācu augstskola ar mērķi saglabāt vācu kultūras tradīciju tās sākotnējā baltiskā izteiksmē.

Krievu zinātņu Institūts - krievu intelligences Latvijā dibināta autonoma, universitātes līmeņa mācības iestāde.

* 1920. g. Latvijā bija tikai 2580 latviešu pamatskolu skolotāju, kādēļ Bērzainē (pie Cēsīm) un Jelgavā, vēlāk Daugavpilī un Rēzeknē atvēra skolotāju seminārus ar 4 g. kursu. Divus gadus vēlāk Bērzaines semināru pārcēla uz Rīgu, kur to nosauca par institūtu un kursu pagarināja uz 5 gadiem. Līdzīgi par institūtiem pārvērtā arī Daugavpils un Jelgavas seminārus.

Latvijas Universitāte (LU). Pagaidu valdībai atgriežoties Rīgā 1919. g., tā pārņēma Rīgas Politehnisko Institutu savā rīcībā un iecēla reorganizācijas komisiju. Jauno Latvijas augstskolu atklāja 1919. g. septembrī. 1920. g. par pagaidu rektoru ievēlēja E. Felsbergu. 1922/23. māc. g. iestāde pārvērtās par Latvijas Universitāti. 1940. g. L.U. bija 24 fakultātes un nodaļas ar 7138 studentiem.

Saeima 1934. g. pieņēma likumu par pabalstiem un aizdevumiem augstskolu studentiem, un šim nolūkam paredzēja nodibināt fondu pie katras augstskolas. 25% varēja izsniegt kā neatmaksājamu pabalstu. Izsniegtie pabalsti līdz ar 4% augļiem bija jāmaksāt ceturrtā gadā pēc universitātes beigšanas. Jau 1938/39. g. 200 studentiem piešķīra neatmaksājamus pabalstus. Stipendiju piešķiršanu atvieglāja Kristapa Moberga novēlējums LU un citām augstākajām mācību iestādēm.

Studentu fonda līdzekļu paplašināšanai valdība nolēma, ka tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumiem, sākot ar 1940. g., jāiemaksā Pabalstu un aizdevumu fondā Ls 250000 apmērā. Zinātniskās literatūras sagādei 1937.g. nodibināja LU mācību grāmatu apgādes fondu, kam līdzekļus guva no valsts budžeta, KF un LU atvēlējumiem grāmatu iegādei.

Jelgavas Lauksaimniecības akadēmija. Uz K. Ulmaņa ierosinājumu lauksaimniecības fakultāti pārvērtā Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā, kas sāka darboties 1939. g. jūlijā.

Konservatorija. Kā valsts augstāko mūzikas mācības iestādi 1919.g. nodibināja Latvijas Konservatoriju. Tās rektors bija prof. Jāzeps Vītols no dibināšanas dienas līdz 1944. gadam, izņemot laika posmu 1935-1937, kad konservatorijas rektors bija prof. Paulis Jozuus.

Par audzēkņiem uzņēma abu dzimumu personas, sākot ar 13. mūža gadu, pēc vispārēja pārbaudījuma mūzikālā dzirdē, atmiņā, ritma sajūtā u.c. Apmācības notika 7 fakultātēs jeb nodaļās. Studijas notika 2ursos: zemākā un vecākā. Kursa ilgums atkarīgs no izvēlētajā specialitātes. Absolventiem ar vidusskolas gatavības apliecību, kas bija beiguši pilnu mūzikālo kursu, atkarībā no atzīmēm, izsniedza vai nu brīvmākslinieka diplomu vai atestātu.

Konservatorijā darbojās 35 – 40 pedagogu.

Augstāko mūzikālo izglītību līdz 1939/40. māc. g. bija ieguvuši 646 jaunie mākslinieki. Latvijas Konservatorijai piederēja arī lielākā nošu bibliotēka Latvijā – 6000 sējumu.

Mākslas akadēmija (MA), augstākā tēlotājas mākslas iestāde Latvijā, dibināta ar Pagaidu valdības lēmumu 1919. g., ieceļot par direktoru akademiķi V. Purvīti un uzdodot viņam organizēšanas darbus.

Pēc iestāju pārbaudījuma uzņēma abu dzimumu mākslinieciški apdāvinātas personas. Līdz 1932. g. iestājoties prasīja pamatskolas, pēc tam vidusskolas izglītību. Kam šī cenza nebija, tos ieskaitīja brīvklaušītājos; ja

mācību gaitā viņi uzrādīja izcilas sekmes, ar MA lēmumu tos varēja ieskaitīt pilntiesīgos audzēkņos. Studiju laiks bija, apm., 6 gadi. Audzēkņi, atkarībā no sekmēm, saņēma attiecīgās specialitātes mākslinieka diplomu vai atestātu.

Tautas augstskolas - pēc sava rakstura un uzdevumiem tās bija ārpusskolas izglītības iestādes.

Tautas konservatorijas gādāja vairāk par vispārējas mūzikas izglītības rosināšanu nekā profesionālu mākslinieku sagatavošanu.

Latviešu Zinātņu komisija bija vēlākās Latvijas Zinātņu akadēmijas šūpulis.

Latvijas Valsts archīvs, dibināts 1919.g.

Kultūras fonds (KF). Tāpat pieņēma jaunu likumu par 1920. g. dibināto Kultūras Fondu. KF ienākumus no 3% piemaksām pie alkoholliskiem dzērieniem 1935. g. papildināja ar 3% piemaksām pie tabakas izstrādājumiem, kā arī ievēdot piemaksu ievestām izrādām filmām. No uzkrātiem līdzekļiem KF dome 1939.g. monumentālajai celtniecībai piešķīra Ls 200000, Latvijas pētišanai un pieminekļu aizsardzībai Ls 45000, zinātnisku rakstu iespiešanai Ls 100000 u.c.

Vislielākos pabalstus prasīja teātri, kuriem viena gada laikā piešķīra Ls 392500, simfoniskai un kameramūzikai Ls 24000 u.t.t. KF atbalstīja arī amatieru teātrus*. Mazākas summas piešķīra daudzām citām vajadzībām, sevišķi atbalstot jaunradi. KF jāpateicas par tādu kapitāldarbu izdošanu kā Latvijas konversācijas vārdnīca, 21 sējumā, kas izmaksāja Ls 314600, Mūlenbacha – Endzelīna Latviešu valodas vārdnīca, 4 sējumos – Ls 243840. Līdz 1937./1938. g. KF bija izsniedzis pabalstus Ls 17514195.

Latvijas valsts bibliotēka, dibināta 1919. g., par pamatu lietojot Krievijas valsts iestāžu bibliotēku atlikumus un no bezsaimnieku muižām savāktās grāmatas.

1922. g. izdevās nopirkt retus 17. un 18. gs. latviešu izdevumus un 1926.g. Kimmelja antikvriātu. Bibliotēku organizēšanā liela nozīme bija Kultūras fondam, kas 1922. – 1932. g. laikā ierīkoja 772 tautas, 308 vidus, arodskolu un 1900 pamatskolu bibliotēkas. Draudzīgais aicinājums skolām deva 1242300 grāmatu. Visu bibliotēku grāmatu kopskaits Latvijā, 1937. g., bija 5908476 sējumu.

Latviešu folkloras krātuvei (dib. 1924. g.) 1938. g. bija savākti 1505424 tautas tradīciju varianti, bet vēl neapstrādātais materiāls tuvojās 2 miljoniem.

Visu Saeimas laiku Latvijai nebija sava **Vēstures institūta**. To Ulmaņa ierosmē nodibināja 1936. g. Idejas autors kādā savā runā izteicās: "Vēsture ir

* Atceros, ka kādreiz Rūjienas ģimnazijā palīdzēt skolniekiem sagatavot Šekspira "Divpadsmito nakti", KF par režisoru bija atsūtījis E.Kalniņu, Latvijas Vanagu Rūjienas novada ģimnāzijas vienībai KF atsūtīts režisors palīdzēja sagatavot Alunāna dziesmu spēli "Mucenieks un muceniece". E.S.

tā auglīgā zeme, kurā mums jālaiž savas saknes, ja gribam stipri būt un cienīt tagadni. Jo ciešāk mēs būsim saistīti ar savas tautas pagātņi, jo stiprāki mēs būsim".

Muzeji. Valsts neatkarības laikā darbojās 7 galvenie muzeji: Valsts vēsturiskais muzejs, Latvijas Valsts mākslas muzejs, Rīgas Pilsētas mākslas muzejs, Kara muzejs, Doma muzejs, Kurzemes provinces muzejs Jelgavā un Brīvdabas muzejs.

Mākslas iestādes

Opera. Latvijas patstāvības laikā bija divas operas – Nacionālā opera (N. O.) Rīgā un Liepājas opera. Kādu laiku pie Nacionālās operas pastāvēja 1927. g. dibinātā Ceļojošā opera. Galvenais diriģents N. O. līdz 1944. g. skaitījās Teodors Reiters. Līdz 1940. g. bija uzvestas apm. 100 operas.

Tūlīt pēc atklāšanas parādījās virkne latviešu autoru jaundarbu: A. Kalniņa "Baņuta", J. Mediņa "Uguns un nakts", "Vaidelote", "Dievi un cilvēki", "Sprīdītis", "Luteklīte", Jāņa Kalniņa "Hamlets", "Uguni", "Lolitas brīnumputns" un Mārtiņa Jansona "Tobago". Kopš 1931. g. operā sāka uzvest arī operetes. Diriģenta J. Pārups ierosmē, darbību atklāja 1922. gadā arī Liepājas Operu, kas bija ļoti aktīva un apbraukāja gandrīz visu Latviju, dodot izrādes provincēs.

Augstu starptautisku līmeni 30-os gados bija sasniedzis **Nacionālās operas balets**. 1925. g., par baletmeistari un prima balerīnu bija uzaicināta krievu zvaigzne Aleksandra Feodorova, kas bija arī laba pādidagoģe. Pēc lieliski sagatavotā "Gulbjū ezera" 1926. g. baleta trupā pamazām iestājās krīze, jo Fjodorovas vietā nevarēja atrast piemērotus cilvēkus ar idejām un jaunrades spējām.

Krasa pārmaiņa uz labo pusi nāca 1934. gadā, kad par galveno baletmeistaru angažēja Osvaldu Lēmani Par deju iestudētāju operās un operetēs 1931. g. pieņēma baletmeistaru E. Leščevski (arī Feodorovas audzēknis).

Uz operas skatuves parādījās latviešu oriģinālbaleti: J. Mediņa "Mīlas uzvara", J. Vītolīna "Ilga", J. Kalniņa "Rudenī", "Lakstīgala un roze", A. Kalniņa "Staburags".

NO baleta solisti ar panākumiem viesojās gandrīz visās lielākās Eiropas pilsētās. Par baleta nākotni gādāja pie NO 1931. g. nodibinātā piecgaidīgā baleta skola ar 120 audzēkņiem.

Teātris. Par visietekmīgāko no visām mākslām latviešu kultūras dzīvē ir pieņemts uzskatīt teātri. Teātris uz skatītāja apziņu iedarbojas vistiešāk, kā ar runāto vārdu, tā ar tēlojumu. Bez tam teātris bija viens no tiem kultūras factoriem, kur pašas tautas gars varēja attīstīties un radīt paliekošas vērtības. Līdz ar valsts suverenitātes iegūšanu tauta sagaidīja valsts atbalstu teātra

mākslas izkopšanā un uzturēšanā. No tautas nāca tik daudz priekšlikumu un ierosinājumu, ka izglītības ministrs Dr. K. Kasparsons nodibināja īpašu padomi teātra lietu kārtošanai. 1919. g. 18. novembrī uzveda Raiņa "Daugavu", Birutas Skujenieces iestudējumā ar O. Skulmes dekorācijām.

Rīgā kopš 1919. g. bijušā Krievu teātra telpās darbojās **Nacionālais teātris**, no 1920. g. **Dailes teātris**, 1926. -1934. g. **Strādnieku teātris**, 1926. -1934.g., **Tautas jeb Pārdaugavas teātris**, ko 1934. g. pārdēvēja par **Mazo teātri**. Bez tam B. Skujeniece 1924. -1926. g. uzturēja savu **Intimo teātri**, Rīgā bija pastāvīga nometne arī **Ceļojošam teātrim**- 1922. -1934.g. un **Zemnieku drāmai** 1929. -1940. g., kas deva izrādes provincēs.

Tad radās vai atjaunojās teātri: 1919.g. **Liepājā**, 1920.g. **Jelgavā**, 1921.g. **Daugavpilī** un **Ventspilī**, 1921.g. **Latgales teātris Rēzeknē**, 1930.g. **Ziemeļlatvijas teātris** u.c. mazāki teātri, kā, piem., **Latvju drāmas ansamblis**, **Leļļu teātris**. Visi teātri saņēma pabalstu no valsts budžeta līdzekļiem, arī krievu, vācu, žīdu, lietuvju, poļu teātri. Par aktieru izglītību gādāja dažādi aktieru kursi.

Filma. Filmu izrādes Latvijā bija pakļautas īpašiem likumiem un noteikumiem. Jau 1920. g. iekšlietu ministrs noteica, ka filmu uzrakstos jālieto valsts valoda. 1920. g. nodibināja filmu cenzūru. Par Latvijas filmu rūpniecību var runāt tikai pēc 1922. g., kad, saskaņā ar rīkojumu, katrā filmas izrādē bija jābūt vismaz 150m garai Latvijas chronikai. To uzņēma Lapiņš un J. Silijs. Pēc tam notika mēģinājums "griezt" īstu mēmo. Piedalījās mūsu izcilākie aktieri un režisori. 1930. g. Aizsargu organizācija pasūtīnāja mēmo filmu "Lāčplēsis". Galvenais tēlotājs bija izcilais desmitcīņnieks J. Dimza. Pēc tam uzņēma pirmo latviešu skaņu kultūrfilmu "Gauja", kam sekoja "Daugava". Šīm filmām sekoja ārzemnieku uzņemtā filma "Tautu dēls" ar latviešu aktieriem. Nebija piekrišana arī otrai etnografiskai filmai "Kāzas Alsungā". Pēc 1936. g. sekoja vesela rinda kultūras un dokumentfilmu, kas bija kvalitatīvas, bet lielu piekrišanu neguva. Liela piekrišana un labi materiālie panākumi bija filmai "Zvejnieks dēls" (1939. g.). Pēc tam uzņēma "Aizsprosts", "Melancholiskais valsis", "Kaugurieši". Bolševiku laikā 1940. g. Ziemeļblāzmas ēku Milgrāvī pārbūvēja par Rīgas mākslas filmu studiju, kur rež. V. Pūce nobeidza savus "Kauguriešus". Vācu laikā šo filmu nedrīkstēja izrādīt.

Vācu laikā nodibināja sabiedrību "Rīgas filmu", kas uzņēma vairākas propagandas filmas. Pirms kapitulācijas Rīgas filma pārcēlās uz Vāciju un turpināja strādāt Hamburgā arī pēc kara.

Rīgas radiofons uzsāka darbību 1925.g. un bija ļoti nozīmīgs faktors informācijas, mākslas un izglītības laukā.

Var jau būt, ka **Rīgas**, agrākais **Solomonska cirks** īsti pie mākslas iestādēm nepiederas, bet minēsim to tā vai tā, jo par popularitāti tas nevarēja sūdzēties.

Kultūras dzīve

8. Vispārējie dziesmu svētki 1933. g. savu nosaukumu ieguva tikai post factum. Tie izauga no Atceres svētkiem vispārējo dziesmu svētku 50 gadu atcerei. Rīkotāja bija Latviešu dziesmu svētku biedrība, prof. J. Vītola vadībā.

9. Vispārējie dziesmu svētki ar 16000 dziedātājiem bija līdz tam laikam lielākie Latvijā. Grandiozs svētku gājiens. Tieši plkst. 18:00 laukumā ierodas valsts un ministru presidents K. Ulmanis un ģen. J. Balodis. Viņus sagaida iekšlietu ministrs Alfr. Bērziņš un rīcības komiteja. Aplausi, puķu lietusi, fanfāras. Mastā uzvijas prezidenta standarts. Kori atskaņo J. Zāliša dziesmu "Mēs suminām tevi, tautas vienotāj". "Tad tribīnē kāpj prof. J. Vītols un aicina "jaunām skaņām slavēt mūsu Vadoni, mūsu svētku augsto protektoru- labvēli un jauno ceļu rādītāju" un lūdz valsts prezidentu atklāt 9. latviešu dziesmu svētkus". Seko K. Ulmaņa uzruna un Jāņa Mediņa himna "Tev mūžam dzīvot, Latvija." Koncerts.

Tā bija Latvijas kultūras parāde, jo blakus dziesmu svētkiem notika teātra, operas izrādes, dažāda veida koncerti.

Arī 15. maijs ierindojās svināmo dienu skaitā, saukts par "**Tautas vienības svētkiem**". Bez gadskārtējiem Vienības svētkiem, kuros allaž runāja prezidents K. Ulmanis, bija vēl citi svētki ar 150000-200000 cilvēku piedalīšanos.

1934. g. 2. jūlijā Rīgā sākās **Atdzimšanas dziesmas svētki**, kas turpinājās līdz 24. jūlijam.

Kopš 1935. g. vasarā rīkoja lielos **Strādnieku jeb Darba svētkus**, bet rudenī lielos **Pļaujas svētkus**. **Darba svētkus** rīkoja Rīgā, bet vispārējos **Pļaujas svētkus** kādā provinces pilsētā - Koknesē, Rēzeknē, Jelgavā u. c. Šo gadskārtējo svētku galvenais uzdevums bija stiprināt tautas vienību.

1935. g. 20. maijā Rēzeknē rīkoja **Latgales atbrīvošanas piecdesmit gadu atceres svētkus** ar manifestācijām. Manifestācijas notika katru gadu **18. novembrī**, arī **1936. g. 11. aprīlī**, kad Ulmanis pārņēma Valsts prezidenta amatu. Visām mācību iestādēm bija jāgādā, lai manifestācijās neiztrūktu skolnieki un studenti.

Nevien gadskārtējās **Zemnieku dienas**, **Draudzīgā aicinājuma** gadskārta, **Pirmās jaunatnes pausme** Rīgā, bet pat apvienotie **Latvijas bērnu svētki** izvērtās par autoratīvā režīma slavināšanas sarīkojumiem.

Apbalvojumi

1937.g. nodibina Tēvzemes balvu, ko piešķir par izciliem nopelniem tautas un valsts labā. Balva nedrīkstēja būt mazāka par Ls 3000 un to pasniedza kopā ar diplomu un nozīmi ik gadus 15. maijā. Līdz 1940.g. balvu bija saņēmušas 23 personas, viņu starpā 4 sievietes.

Latvijā pastāvēja 4 ordeņi: Lāčplēša kara ordenis, dib. 1919.g., Triju zvaigžņu ordenis, Triju zvaigžņu ordeņa goda zīme, dib. 1924.g., Viestura ordenis, dib. 1939.g. un Atzinības krusts, dib. 1939.g.

Aizsargu organizācijai bija Aizsargu nopelni krusts, medaļa Par centību u.c.

Edmunds Smalkais
-red.-

Sports

Sporta organizācijas.

Neatkarīgajā Latvijā sporta dzīve sāka atjaunoties 1919.g., pateicoties karavīru - sportistu rosībai. Mēģinājums piedalīties Antverpenes olimpiskajās spēlēs 1920.g. bija neveiksmīgs, jo Latvija nebija Olimpiskās komitejas locekle.

1922. g. nodibināja valsts sporta vadības augstāko orgānu - Latvijas sporta organizāciju apvienību (LSOA). Tajā pašā gadā izraudzīja arī Latvijas olimpisko komiteju (LOK). 1936. g. LSOA vietā radīja Latvijas fiziskās kultūras un sporta komiteju (LFKSK).

Līdz 1940. g. bija reģistrētas 167 sporta biedrības ar nodaļām un 32 apvienotas sporta organizācijas. Lielākais bija Armijas Sporta klubs (ASK), tad vēl Latvijas Sporta biedrība (LSB), "Unions", Universitātes Sports (US), Jaunekļu Kristīgā savienība (YMCA-JKS). 1930.gadu otrajā pusē īpaši izcēlās sporta biedrība "Starts". Starptautiskā plāksnē Latvijai uzticēja vairāku meistarsacīkšu sarīkošanu, kas visas notika Rīgā: 1926. g. grieķu-romiešu cīņā, 1937. g.- basketbolā, 1939. g.- ātrslidošanā. Sākot ar 1930. g., uz Ķīšezera notika Eiropas meistarsacīkstes ledusjachtu burāšanā. 1939. g. bija paredzētas arī Pasaules meistarsacīkstes svaru celšanā.

Futbols.

Populārākais sporta veids neatkarīgajā Latvijā bija futbols. Sākot ar 1923. g., meistarsacīkstes notika visas valsts mērogā. Nodibinājās arī virslīga, kurā 1940. g. sacentās 8 vienības, no tām viena no Liepājas.

Spēcīgākie klubi: Armijas sporta klubs (ASK), Universitātes sports (US), Rīgas futbola klubs (RFK), baltvācu Rīgas "Der Wanderer", žīdu "Hakoa", Liepājas "Olimpija", saldumu rūpnieka Ķuzes futbola komanda u.c.

1939.gadā pēc baltvācu repatriācijas Rīgas "Der Wanderer" pārņēma latvieši un pārdēvēja par "Rīgas Vilkiem". No cittautiešu ievērojamākajām sporta vienībām bija "Sportverein Kaizerwald" un krievu "Kružok".

Latvijā labprāt viesojās dažādas ārzemju klubu vienības, ieskaitot spēcīgākās. Laikā no 1922. g. līdz 1940. g. Latvija valsts sacīkstēs sacentās 99 reizes ar 37 uzvarām, 37 zaudējumiem un 25 neizšķirtām spēlēm. Pretiniekos bija 13 dažādu valstu komandas.

Vieglatlētika.

Latvijas vieglatlētikas savienība sāka savu darbību 1921. g., divus gadus vēlāk iestājoties arī Starptautiskajā vieglatlētikas savienībā.

Vieglatlētika bija ļoti populāra, un meistarsacīkstes notika katru gadu. Latvieši piedalījās sacīkstēs arī starptautiskā mērogā, bet redzamus panākumus neguva. Bija jāpaiet kādiem 10 gadiem, līdz mēs varējām sākt lepoties ar savu vieglatlētu sniegumiem.

Tomēr jāmin, ka 1925. g. Varšavā, E. Karlsons lodes grūšanā ar 8,56 m uzstādīja jaunu pasaules rekordu. Ar 1929. g. sporta pasaule sāka piegriezt vērību latviešu soļotājiem: J.Daliņš un A. Bubenko ieguva 2 olimpiskās medaļas; J. Daliņš, P.Bernhards un A.Liepaskalns īstenoja rindu pasaules rekordu. Viņu starptautiskie sasniegumi padarīja soļošanu par vienu no iecienītākajiem sporta veidiem Latvijā.

Visspožākā sporta zvaigzne bija J.Daliņš. * Viņš bija arī vienīgais sportists, kam piešķīra Tēvzemes balvu.

Smagatlētika.

Latvijas spēka vīri iespaidīgus panākumus guva grieķu- romiešu cīņā un svaru celšanā. Cikstoņi R.Ronis, J.Polis, E. Bietags, A.Žvejnieks un G. Ozoliņš vairākkārt Eiropas meistarsacīkstēs izcīnīja sudraba un bronzas medaļas.

Svaru celšanā Eiropas un pasaules mērogā izcīnījuši medaļas un pasaules rekordus uzstādījuši A. Antipovs, L. Alekss, A. Ozoliņš.

Bokss.

Pirmās boksa meistarsacīkstes notika 1923. g. Rīgā. Starptautiskās sacensībās Latvijas bokseri ir guvuši vairākas iespaidīgas uzvaras. Valstu sacīkstēs latvieši ar sevišķiem panākumiem nevar lepoties. Daži latviešu boksētāji cīnījās arī profesionāļu rindās.

Basketbols.

Latvijas basketbola savienību nodibināja 1923. g. Tad pat notika pirmās meistarsacīkstes. Pirmās valsts sacīkstes notika 1924. g. ar igauniem-uzvarēja latvieši. **

* Par Daliņu bija pat platē iedziedāta kupleja "Ak, kaut man Daliņa kājas būtu".

** Dr.V. Šloss. savās nepublicētajās atmiņu skicēs par Latvijas neatkarības pirmajiem 2 gadu desmitiem raksta: "Ja Baltijas valstīm starp 1.P.K. un 2.P.K. nekādi neizdevās panākt ciešāku aliansi vai pat apvienošanās, tad sportā tās uzrādīja apbrīnojamu sadarbību. 1930.gados Latvijā notika, t.s., SELL Olimpiāde (S – Somija, E – Eesti, L – Latvija, L - Lietuva). Sadarbību, ko nespēja panākt politiķi, panāca šo valstu studenti – sportisti".

Tās bija pirmās divu valstu sacīkstes basketbolā Eiropā. 1935. g. Latvija piedalās 1. Eiropas meistarsacīkstēs Šveicē un 10 vienību konkurencē izcīna 1. vietu. 2. Eiropas meistarsacīkstes notika 1937. g. Rīgā, bet 3. meistarsacīkstes Kauņā, pēdējās divās uzvar Lietuva.

Latvija valsts sacīkstēs sacentās 56 reizes, uzvarot 38 spēles, zaudējot 17 un vienreiz spēlējot neizšķirti.

Sieviešu basketbols īstu uzplaukumu piedzīvoja tikai 1930. gadu otrā pusē.

Airēšana.

Airēšanā no sākuma dominēja baltvācu sportisti, tikai ar 1925. g. šai sportā sāka aktīvi iesaistīties latviešu studenti (US) un Latvijas Sporta biedrības (LSB) locekļi.

1929. g. ārzemēs sekmīgi startēja LSB airētāji, bet no 1933. g. airēšanas sportā bija manāms atslābums. Pirmās oficiālās Latvijas meistarsacīkstes notika tikai 1939. g.

Galda teniss.

Latvija gan piedalījās Pasaules meistarsacīkstēs, bet parasti palika 4. vietā.

Motorsports.

Motorsports, trūkstot motordromam, attīstījās lēni. Tikai 1938. g. uzbūvēja betona velodromu. Pirms tam motociklisti sacentās uz asfaltētām šosejām.

Paukošanās.

1924. g. nodibināja paukošanas sekcijas, uzsākot treniņus ar zobenu un špagu, vēlāk arī ar floreti. Katru gadu notika meistarsacīkstes. Sacīkstēs ar citām valstīm latvieši paukošanā sacentušies tikai ar igauņiem.

Peldēšana.

Slēgtu peldbaseinu līdz 2.P.K. sākumam neizdevās uzbūvēt. Latviešu peldētāju sniegums atpalika no starptautiskā līmeņa.

Riteņbraukšana.

Sākuma gados bija ļoti populāri šosejas braucieni. Pēc velotreku uzbūves notika arī treka braucieni. Starptautiskā arēnā latviešu riteņbraucēji bija aktīvi, bet ievērojamus panākumus neguva.

Sākot ar 1936. g. notika, t.s., Vienības braucieni. Brauciena starta punkti atradās katra apriņķa galvas pilsētā. Sacīkšu dalībnieki grupējās 2 daļās- sacīkšu un normu braucējos. Pavisam bija 27 dažādi maršruti ar gala mērķi Uzvaras laukumā Rīgā. 1939. g. Vienības braucienā piedalījās 5300 riteņbraucēju.

Šaušanas sports.

Sporta sākuma gados dominēja šaušana ar kara šauteni un māla baložu šaušana. 3. Vispārējos sporta svētkos sacensības notika arī ar mazkalibra bisi un revolveri.

Baložu šāvēji regulāri piedalījās Eiropas un Pasaules meistarsacīkstēs, gūstot labus panākumus.

Šaušanā ar pistolēm 1937. g. Pasaules meistarsacīkstēs virsltn. K. Kļava izcīnīja 1. vietu.

Teniss.

Šis sporta veids attīstījās ļoti lēni, jo sākuma gados dominēja baltvācieši un Rīgā dzīvojošie ārzemnieki. Gadskārtējās meistarsacīkstes notika no 1931. g. Liels uzplaukums sākās ar 1935. g., kad jaunie latviešu tenisisti sāka dominēt meistarsacīkstēs.

Starptautiskās meistarsacīkstes Lielupē izvērtās par gadskārtēju lielāko tenisa turnīru Latvijā, kurā piedalījās slaveni Eiropas tenisisti.

Vingrošana.

Vingrošana Latvijā bija ļoti populāra. Meistarsacīkstēs piedalījās simtiem dalībnieku. Sākot ar 1938. g. vingrošana bija obligāta LU studējošai jaunatnei

Zirgu sports.

Pirmās jāšanas sacīkstes pār šķēršļiem notika 1920. g. Tās sarīkoja karavīri-jātnieki. Populāras bija arī rikšošanas sacīkstes Rīgas hipodromā. Ļoti populāras rikšošanas sacīkstes bija Latgalē, kur tās notika uz aizsalušiem ezeriem.

Par populārāko zirgu sporta sacīkšu veidu kļuva šķēršļu pārvarēšana-lēkšana. Sacīkstes notika gadskārtēji Rīgas hipodromā, piedaloties arī cittautu jātniekiem. Latviešu jātnieki arī bieži viesojās ārzemēs, gūstot labus panākumus.

Ziemas sports.

Ātrslidošana.

Jau 1922. g. notika Latvijas meistarsacīkstes ātrslidošanā. No 1924. g. līdz 1932. g. uz ledus celiņa dominēja A.Rumba (ASK), pēc tam 2 gadus A. Andriksons (US), bet 1935.-1940. g. meistargods piederēja A.Bērziņam. Internacionālus panākumus guva A.Rumba, A.Bērziņš, A.Bite un J. Andriksons.

41. Eiropas meistarsacīkstes notika 1939. g. Rīgā, un tās noskatījās

30000 skatītāju. Slidojumu kopvērtējumā uzvarēja A. Bērziņš.

Pasaules meistarsacīkstēs 1940. g. Bērziņš palika 3. vietā, bet revanšējas tā pašā gada sacīkstēs Oslo, pārspējot pasaules meistaru un izcīnot 1. vietu.

Ziemas sporta savienība vadīja arī slēpošanu, daiļslidošanu un ledus hokeju. Starptautiski aktīvākie bija ledus hokejisti, bet lielus panākumus neguva.

Daiļsidošana.

Trūkstot mākslīgā ledus slidotavām, treniņa iespējas bija trūcīgas, kādēļ starptautiskās sacensībās uz uzvarām nevarēja cerēt.

Ledus hokejs.

Arī ledus hokeja līmeni iespaidoja mākslīgā ledus slidotavu trūkums. Latvija valsts sacīkstēs piedalījies 36 reizes, pretinieki bijuši dažādu valstu vienības. Uzvarētas 14, zaudētas 21 un 1 spēle beigusies neizšķirti.

Ledusjachtu burāšana

Ķīsezers pie Rīgas izrādījās par vienu no izdevīgākajām vietām Eiropā kā ģeogrāfiskā, tā arī klimatiskā ziņā. Tur ļoti bieži notika starptautiskas sacensības un Eiropas meistarsacīkstes. Starptautiskās sacensībās labākos panākumus no latviešiem guva H.Taube, Dz. Maršics, K.Kauke-Dauge. *

Slēpošana.

Latvieši slēpošanai vairāk pievērsās atpūtas un prieka dēļ. Lielākais slēpošanas sporta uzplaukums bija 1933. g. Notika arī Latvijas meistarsacīkstes dažādās disciplīnās. Starptautiskās sacensībās latvieši panākumus neguva.

* Tā kā dzīvoju Ķīsezera malā, mani īpaši sāka interesēt ūdenssports. Pie Ķīsezera atradās 2 jachtklubi – Rīgas un Vidzemes, bet pats Ķīsezers bija iemīļota burātāju vieta, kur notika dažādu klašu jachtu regates.

Ziemā ezers aizsala un tad noritēja rosīga ledusjachtu sporta kustība un sacensības. Tur figurēja divu klašu ledusjachtas - 15 kvadrātmētru un 20 kvadrātmētru klases. Interesants bija tā sauktais Brieža stūris pie Ķīsezera, kur nelielā, pašbūvētā it kā barakā dzīvoja kāds uzņēmīgs jauns cilvēks un būvēja ledusjachtas. Viņš bija uzbūvējis 1 lielāku, kurā varēja iesēsties 4 pasažieri (parastā ledusjachtā varēja sēdēt tikai 2). Briedis ar savu lielo, kaut neveiklo "leduszēģelētāju" vizināja pasažierus, protams, par samaksu. Vēlākajos gados pavisam negaidīti atklājās, ka naktīs mazajā Brieža mājīņā bija notikušas nelegālas komunistu šūniņas sapulces," raksta Dr.V.Šloss savās nepublicētajās atmiņās "Atmiņu skices par Latvijas neatkarības pirmajiem 2 gadu desmitiem."

Vasaras Olimpiādes (1924-1938)

1924. g., Parīzē piedalījās no Latvijas 4 svara cēlāji, 2 bokseri, 10 vieglatlēti un futbola komanda. Latvija palika bez medaļām. Futbolā Latvija zaudēja Francijai 7:0.

1928. g., Amsterdamā piedalījās 6 vieglatlēti, iesk. 2 sievietes, 4 ritenbraucēji, 2 grieķu-romiešu cīkstoņi, 1 svara cēlājs, 1 burātājs.

1932. g., Losandželosā - 2 vieglatlēti. J.Daliņš izcīna sudraba medaļu 50 km soļojumā. Desmitcīņnieks J.Dimza pēc lieliska starta sevi savaino un ir spiests no turpmākām sacensībām izstāties.

1938. g., Berlīnē - 7 vieglatlēti, 12 basketbolisti, 3 grieķu - romiešu cīkstoņi, 3 šāvēji. E.Bietags izcīna sudraba medāli un A.Bubenko soļošanā 50 km distancē iegūst bronzu.

Vai mēs spējam pretoties?

Bruņotie spēki.

Lielo pārmaiņu laikā Baltijas valstu autoritārie vadītāji centās savas zemes paslēpt zem absolūtas neitralitātes segas un izvairīties no drastiskiem līdzekļiem valsts aizsardzības nostiprināšanā, sevišķi Latvija.

Pēc Tautas savienības datiem 1938. g. Latvijas armijā bija 2200 virsnieku, 23000 instruktoru un kareivju, gaisa spēkos - 550 vīru, kara flotē 450, robežsargu brigādē 100 virsnieku un 1200 instruktoru un kareivju. Faktiski Latvijas armijai bija līdzekļi un apbruņojums tikai 130000 vīru, labākā gadījumā 180000 vīru lielai armijai.

Latvijas armija pārtikas apgādes un uztura ziņā bija 2. vietā pasaulē pēc ASV armijas. Arī veselības aprūpe bija augstā līmenī.

Karavīri bija labi apģērbti, bet kara apstākļos armijai tomēr būtu pietrūcis apģērba un apavu. Bija panākts zināms ieroču vienveidojums, bet tie bija novecojušies un modernam karam nederīgi. Liela apmēra ieroču rūpniecību Latvijā nebija iespējams izveidot. Munīcija bija jāpērk no Anglijas. Igaunija lietoja krievu munīciju, kamēr Lietuva - vācu. Latvijā bija neliela patronu fabrika. Kājnieku un artilērijas munīciju, tanku, ceļa mīnas un ieroču daļas pagatavoja arī Arsenālā.

1938. g. Ulmaņa valdība atvēlēja lielākas summas bruņošanās vajadzībām, bet bija jau par vēlu - Anglija, Zviedrija un PSRS atsacījās pārdot ieročus. Tikai no Vācijas 1939. g. izdevās nopirkt 48 apvidus

automobiļus un 96 haubices, no kurām Latvija saņēma divpadsmit.

Lidmašīnas, zemūdenes Vācija nepārdeva. 1940. g. PSRS piegādāja zināmu skaitu defektīvu tanku un zenītlieģabalu.

Miera laika Latvijas armijā bija 4 kājnieku divīzijas: **1. Kurzemes, 2. Vidzemes, 3. Latgales un 4. Zemgales** un viena **Techniskā divīzija**. Katrā kājnieku divīzijā bija štābs, 3 kājnieku pulki, 1 lauku artilērijas pulks, veidošanas stadijā – izlūku bataljons; sakaru un sapieru rotas. Miera laika kājnieku divīzijā bija 2000-3000 vīru.

4. Zemgales divīzijai bija pakļauts arī **1. jātnieku pulks**.

Techniskajā divīzijā bija **sapieru pulks, autotanku brigāde, aviācijas pulks, sakaru bataljons, bruņoto vilcienu pulks**, ko likvidēja, un **krasta artilērijas pulks**.

Artilērijas inspektoram bija pakļauts **smagās artilērijas pulks**, vēlāk arī **krasta artilērijas un bruņoto vilcienu pulki, zenītartilērijas pulks un atsevišķais artilērijas divīzijs**.

Mobilizāciju bija paredzēts īstenot 24 stundās. Ceturtā daļa iesaukto karavīru nebija latviešu tautības. Viņi nedrīkstēja dienēt zināmās karaspēka vienībās.

Kara laikā bija paredzētas 7 kājnieku un 1 lauku papilddivīzija. Divīzijā teorētiski būtu ap 12950 vīru, bet vāji apgādāti ar automātiskiem ieročiem, artilēriju un tehniskām vienībām.

Latvijas kara skola savā darbības laikā bija sagatavojusi 1634 virsniekus, ap 300 rezerves virsnieku un 600 virsnieku vietnieku. **Augstākā kara skola** sagatavoja virsniekus štāba dienestam un augstākiem komandējošiem posteņiem.

Miera laikā 4 divīzijās bija 12 kājnieku pulki. Bija 2 un 3 bataljonu pulki, dažos pulkos bija arī riteņbraucēju- slēpotāju rotas. Šautenes, automātiskie ieroči bija jau stipri novecojušies un nolietoti. Visā armijā, karam sākoties, bija tikai 96 vājas kvalitātes prettanku lieģabali.

Visās kājnieku divīzijās bija pa vienam **lauku artilērijas pulkam**, bruņotam ar 24 diģgabaliem- 16 lieģabaliem un 8 haubicēm. Visi ieroči bija veci ar nelielu sniedzamību. Munīcijas krājumi visai artilērija pietiktu apm. 5 dienu normālām kaujas devām. Pulks sastāvēja no 2 divīzioniem. Kopskaitā- 534 vīru.

Jātnieku pulkā bija 2 divīzioni, katrā 2 zobenu, 1 ložmetēju un 1 riteņbraucēju eskadrons. Pulkā-1300 vīru. Vēl bija viena jātnieku baterija, 1 zobenu eskadrons un 1 remonta eskadrons. Modernos apstākļos pulks jau bija anachronisms, tāpēc plānoja tā mechanizēšanu.

Smagās artilērijas pulkā bija 3 divīzioni, no kuriem pēdējo nodeva Zenītartilērijas pulkam.

Pulkā bija 550-600 vīru. Visi lieģabali bija ļoti veci un nolietoti. Viens divīzijs bija mechanizēts, pārējie, tāpat lauku artilērijas pulka baterijas lietoja zirgu transportu.

Krasta artilērijas pulkam bija 2 divīzioni ar apm. 500 vīriem un 20 dažādu sistēmu veciem krievu, angļu un franču lieģabaliem, kas bija nolietoti, ar mazu sniedzamību un bez pietiekamas aizsardzības no gaisa un jūras. Starp lieģabaliem bija arī 4 zenītlieģabali. Vērtīgākie bija 4 franču kara flotes lieģabali uz dzelzceļa lafetēm.

Bruņoto vilcienu pulkā bija 4 bruņotie vilcieni ar 14 piecu dažādu sistēmu lieģabaliem, no kuriem dažiem vairs nebija munīcijas. Rezervē vēl bija 8 veca tipa lieģabali, Pulkā bija 396 vīri. 1938. g. pulku pārvērtā divīzionā, jo tas jau bija kļuvis anachronisms.

Zenītartilērijas pulks bija visjaunākā vienība Latvijas armijā. 1940. g. pulkā bija 74 zenītlieģabali, no kuriem 44 bija veci, pārbūvēti, bet pārējie moderni mazkalibra lieģabali. . Pulks bija sadalīts 15 baterijās.

Autotanku brigādes kaujas bataljonā bija 3 tanku rotas ar 2 smagiem un vienu vidējo tanku kas bija absolūti nederīgi moderniem kaujas apstākļiem. 6 jau novecojušies vieglie tanki un 18 tanketes. Bruņoto automobiļu rotā bija 6 novecojušies bruņotie automobiļi. Moderni bija 3 motorizētie prettanku divīzioni, kas bija apgādāti ar moderniem vācu apvidus automobiļiem, bet 1940. g. tiem vēl nebija pietiekami lieģabalu.

Aviācijas pulkā bija 3 iznīcinātāju eskadriļas, 4 sauszemes un 1 flotes izlūku eskadriļa. Apmācības eskadriļā bija 61 lidmašīna. Kopskaitā bija 100-150 dažādu tipu lidmašīnu, gandrīz visas novecojušās. Kaut cik kaujas spējas bija tikai 29 angļu iznīcinātājiem. Vairs nebija iespējams sākt producēt K. Irbītes konstruētos modernos iznīcinātājus. Pirms liktenīgajiem notikumiem paspēja uzbūvēt tikai sešus. No 72 Latvijā internētajām poļu lidmašīnām kara aviācija pārņēma 20-25 apmācības lidmašīnas. Pulkā - 550 vīru.

Sapieru pulkā bija 6 bataljoni ar 6 rotām un 564 vīriem. Novecojušās ierīces sāka atvietot ar VEF ražotām modernām ierīcēm.

Robežsargu brigādē bija 3 bataljoni ar 919 vīriem.

Latvijas Aizsargu organizācijā 1939. g. bija 45000 aizsargu un 12000 aizsardžu., 11000 jaunsargu.

Kara flotē bija flagkuģis **Virsaitis**, ko vēlāk pārskaitīja Mīnu divīzionā, kur bija 2 trāleri-aizzogotāji **Viesturs** un **Imanta**. Zemūdeņu divīzionā bija 2 zemūdenes **Ronis** un **Spīdola**, bāzes kuģis **Varonis**, motorlaiva **Brīnums**.

Flotē bija vēl admirāļa jachta **Auseklis**, ledlauži **Krišjānis Valdemārs** un **Lāčplēsis**, viena eskadriļa ar 6 lidmašīnām. Flotē bija 500 vīru.

Flotes galvenajām 6 vienībām bija kopā 8 lielgabali, 12 torpēdaparāti, 16 ložmetēji un 50 mīnas.

Vai mēs gribējam un varējām pretoties? Liela daļa no mūsu augstākiem virsniekiem un virsniecība vispār bija par mobilizācijas izsludināšanu un pretošanos, lai arī cik bezcerīgs būtu gala rezultāts. Ja var ticēt aculiecinieku atmiņām, par simbolisku pretošanos ir bijis arī finanču ministrs A. Valdmanis, bet Ulmanis baidījies no veltīgas asins izliešanas. Ar to arī jautājums bija izšķirts.

Vilhelms Munters

K.Ulmanis, pārņemot valdību 1934.g. 16. martā, formāli paturēja ārlietu portfeli, lai to vēlāk varētu nodot V. Munteram. Ārlietu ministrijā sākās Muntera era. Viņš bija ne tikai pirmais karjeras diplomāts, bet arī pirmais nelatvietis ārlietu ministra postenī.

Munters ir uzskatāms par vienu no viskontroversālākajiem valdības locekļiem Latvijas neatkarības posmā. Par viņu rakstīti gan slavinājumi, gan visļaunākās insinuācijas. Viņa mentors bija Z. Meierovics. Munters bija Rīgā dzimis pusgaunis, pusvācietis. Viņš bija sešu valodu pratējs, labs runātājs ar asu uztveri un orientēšanās spējām, elegants, izglītots, apveltīts ar neparasti labu atmiņu. Vācieši viņu uzskatīja par renegātu, igauņi par dezertieri un daļa latviešu intelligences par ielikteni, kam neklājas vadīt Latvijas ārpolitiku. *“Viss, ar ko viņš saskārās, viņš vērtēja tikai no tā, cik tālu tas varētu viņam noderēt kā līdzeklis mērķim- paša personības izcelšanai”*, raksta E. Andersons.

Savu sabiedrisko stāvokli Munters visvairāk sabojāja, apprecēdams padzīvojušu krievu šķirteni, par kuru Diplomātiskajā korpusā baumoja, ka viņa ir Padomju Krievijas spiedze. Šķiet, ka tā arī bija, jo viņas klātbūtnē Munters izvairījās runāt par politiski jutīgām lietām. Neskatoties uz visiem brīdinājumiem, Ulmanis viņam pilnīgi uzticējās.

A. Švābe par Munteru raksta, ka pēdējais, būdams profesionāls ķīmiķis, ārkārtīgi lielu vērību pievērsis eksperimentiem un līguma formai, piemirsdams bieži saturu. Viņš neticēja drīzam karam. Sākotnējās rietumu orientācijas vietā viņš, pēc Ulmaņa ieteikuma, Latvijas ārpolitikas pamatā lika jaunu, lepnu “Latvijas orientāciju”.

Munters vispirms centās panākt Baltijas valstu Antanti, kuras politikas pamatā savukārt būtu draudzība ar abiem bīstamajiem kaimiņiem, pateicība Rietumu valstīm par atbalstu neatkarības sākumos, un uzticība Tautu savienībai, kas nodrošinātu Baltijas valstu tiesisko stāvokli.

Paša Muntera karjēru 1938. g. rudenī sāka apdraudēt igauņu un vācu Latvijā pasāktās intrigas, kas turpinājās vēl 1939. g. janvārī. Sākumā viņu Latvijas armijas un intelligences aprindas iztēloja kā izdabātāju Padomju Savienībai un vēlāk kā “vācu lelli”. Ulmanis visus brīdinājumus ar sašutumu noraidīja. Munters turpināja vadīt Latvijas ārpolitiku viskritiskākajā posmā.

Vispārsteidzošākais liekas tas, ka Munters, sarunā ar Itālijas sūtni, apsveicis Padomju Savienības un Vācijas neuzbrukšanas līgumu, kas it kā padarījis drošāku Latvijas stāvokli. Viņš arī noraidīja saņemtās ziņas no ASV sūtņa, ka Vācija devusi PSRS brīvas rokas Baltijas valstīs.

Pavisam citāda noskaņa bija Latvijas armijas štābā. Armijas virspavēlniecībai bija skaidrs, ka neuzbrukšanas līgums abu lielvalstu starpā ir atstājis Baltijas valstis bezcerīgā situācijā. Spēku līdzsvars bija zudis.

-red.-

Notikumi, kas noveda pie Latvijas okupācijas

Nacionālsociālistiskai strādnieku partijai (NSDAP) nākot pie varas, Vācija 1933. g. izstājās no Tautu savienības un, patvaļīgi laužot 1919. g. 28. jūnijā ar Sabiedrotiem parakstīto miera līgumu, 1935. g. ievada obligātu kara klausību, un gadu vēlāk vācu armija iesoļoja demilitarizētā Reinzemē, kur, saskaņā ar miera līgumu, nedrīkstēja atrasties bruņotie spēki.

Sabiedrotie, nevēlēdamies izraisīt konfrontāciju, neprotē. Tas iedrošina Ādolfu Hitleru 1938. g. pavasarī Vācijai pievienot Austriju. Šāda brutāla agresija rietumu valstu valdības gan satrauc, bet arī šoreiz tās apmierinās tikai ar protestiem.

Tā paša gada rudenī, Hitlers ar draudiem pieprasa Čehoslovākijai atdot Vācijai tās pierobežā esošo Sudetiju, kurā dzīvo skaitliski liela vācu minoritāte. Čehoslovākija ir pārliecināta par savu sabiedroto atbalstu, bet tas nematerializējas. Anglija pat izdara spiedienu, lai čehi ar labu atsakās no Sudetijas un liek saprast Francijai, kurai ir ar Čehoslovākiju savstarpējas palīdzības līgums, ka viņi eventālā konfliktā neiejauksies.

Minchenē tiek sasaukta Eiropas lielvalstu pārstāvju apspriede. Hitlers apgalvo, ka Sudetija ir viņa pēdējā teritoriālā prasība. Šis solījums, kopā ar lielvalstu vēlēšanos saglabāt Eiropā mieru par katru cenu, ir iemesls, ka konferences dalībnieki piekrit Hitlera “pēdējai” prasībai, un tā vācu rokās nonāk čehu svarīgākais rūpniecības apgabals, ieskaitot ieroču rūpnīcas. Solījums ilgst sešu mēnešus. Hitlers okupē atlikušo Čehijas daļu (Slovākija tagad ir “neatkarīga” republika) un aneksē arī Lietuvas Klaipēdas apgabalu.

Bet Hitlers joprojām nav apmierināts. Kļūst zināms, ka Vācijas bruņotie spēki gatavojās uzbrukt Polijai, kā arī Hitlera nodoms atprasīt Lielbritānijai pēc kara zaudētās Vācijas kolonijas. Lielbritānijas valdība paziņo, ka tā aizstāvēs Poliju un 1939. g. aprīlī nolemj ievest vispārēju karaklausību. Rumānija ierosina lielvalstu konferenci, lai spriestu par Vācijas izplešanās ierobežošanu. Vienojās, ka sanāksmē piedalīsies Lielbritānija, Francija, Padomju Savienība un Polija. Pēdējā savu piedalīšanos atsauc. Konference nekādus augļus nenes.

Vienlaicīgi Staļins liek Hitleram saprast, ka viņš būtu ar mieru uzlabot Padomju Savienības un Vācijas savstarpējās attiecības. Kā pretimnākšanas zīmi Staļins nomaina savu ārlietu komisāru, žīdu Maksimu Litvinovu ar Vjačeslavu Molotovu (īstā vārdā Skrjābins). Sākas augstākā mērā slepenas sarunas starp abām valstīm. Tai pašā laikā, kad Maskavā britu delegācija ved sarunas ar krieviem par alianses dibināšanu Polijas aizstāvēšanai, krievu diplomāti Berlīnē runā ar vāciešiem par savstarpēja neuzbrukšanas pakta noslēgšanu. Hitlera nolūks ir neitralizēt PSRS, kas viņam dotu brīvas rokas poļu jautājumā.

Slepenās sarunas ar Vāciju sekmīgi virzas uz priekšu, un Vācijas ārlietu ministrs fon Ribentrops (Joachim von Ribbentrop) ierodas Maskavā ar Austrumeiropas sadalīšanas plānu kabatā. Padomju un vācu iespaida sfairu robežu būs Daugava, Vācijai savā sfairā ietilpinot Lietuvu un pusi Latvijas, bet Padomju Savienībai atstājot otru pusi un Igauniju. Staļins tam nepiekrīt: viņam ir vajadzīgas abas neaizsalstošās Latvijas ostas – Liepāja un Ventspils, bez tam Somija un daļu Rumānijas. Hitlers piekāpjas, un abi valsts pārstāvji 1939. g. 23. augustā paraksta slepeno līgumu. Piecas dienas vēlāk abas puses noslēdz, t.s., robežu un draudzības līgumu, ar kuru Padomju Savienība iegūst arī Lietuvu apmaiņā pret Polijas daļu, kas pēc 23. augustā parakstītā līguma pienāktos Padomju Savienībai. Par šo noziedzīgo darījumu angļu sūtnis Halifakss saka, ka *“Hitlers iztirgoja to, kas viņam nepiederēja – Baltijas tautu brīvību”*. Reizē ar parakstīto “draudzības” līgumu Ribentrops un Molotovs parakstīja vēl trešo vienošanos, ka Padomju Savienībai nav iebildumu, ja no viņai piedalītās teritorijas uz Vāciju vēlētos izceļot vācu tautības iedzīvotāji. Līdzīgi Vācija apsolīja neiebildst, ja ukraiņi un baltkrievi vēlētos izbraukt no Vācijas interešu sfairas.

Vāciešu repatriācija no Latvijas sākās 1939. g. 6. oktobrī. Latvju Enciklopēdija Latvijas izceļojotāju kopskaitu lēš ap 49885 baltvāciešiem, kuriem 1940/41. gados vēl pievienojās vācu un latviešu tautības iedzīvotāji. Visu 1939/41. gadu repatriantu skaits sasniedza 63175. Daudzi izceļotāji Latviju atstāja ar skumju sirdi, sevišķi tie, kas te bija dzimuši un auguši.

Attiecības latviešu un vāciešu starpā bija visumā labas, senais naidis bija zudis. Repatrianti tika nometināti Polijā.

Edmunds Smalkais.

Mazai ilustrācijai sniedzam Evas Brenneres (dz. Veiss) atmiņu stāstu par iemesliem, kas lika repatriēties viņas ģimenei otrajā vilnī, 1941. gadā.

Glābjas, kas var!

Esmu dzimusi Rīgā 1930. gada 11. novembrī. Mūsu ģimene – tēvs, māte, mana 5 gadus vecākā māsa un es dzīvojām Rīgā, Tērbatas un Lāčplēša ielas stūra mājā. Ar mums kopā dzīvoja manas mātes vecāki. Abi bija dzimuši Latvijā; vectēvs bija ukraiņu izcelsmes, vecmāmiņa – vācu.

Maniem vecākiem bija daudz draugu gan latviešu, gan vācu, gan krievu tautības. Mūsmājās skanēja gan latviešu, gan vācu, gan krievu valoda, sarunu līmenī pratu visas trīs jau agrā bērnībā.

Ziemu dzīvojām Rīgā. Sezonas laikā svētdienas pēcpusdienās bieži gājām uz operu vai baletu, arī teātri un cirku. Vasaras pavadījām jūrmalā Dzintaros.

Mājās bija klavieres. Māte labu spēlēja, mūs, bērnus, klavierspēlē apmācīja klavieru skolotāja.

Ģimenes iztika nāca no taksometru uzņēmuma. 1940. g. mums bija 4 taksometri, skaisti, jauni amerikāņu vāgi. Vectēvam bija foto studija Rīgā, Dzirnau ielā. Man liekas, ka līdzīgi, kā mēs dzīvojām, dzīvoja ļoti daudzas ģimenes Rīgā un droši vien arī citās Latvijas pilsētās.

Laikā ap 1939. gada beigām daudz tika runāts par kara stāvokli Vācijā, par baltvāciešiem, kas bija atstājuši Latviju un pārcēlušies uz dzīvi Vācijā, par neziņu, kas notiks Latvijā, vai arī šeit gaidāms karš, vai tās ir tikai baumas.

Mana tēva dotais vārds ir Artūrs ar Vārda dienu 17. jūnijā. Parasti to jautri atzīmēja draugu pulkā. Ar 1940. gada 17. jūniju bija citādi, bija liels satraukums – Rīga bija pilna ar krievu karavīriem un tankiem! Devīņu gadu vecumā situāciju īsti neizpratu, tikai no vecāku un viņu draugu uzvešanas un runām nojautu, ka noticis kas satriecošs. Bija sākusies Padomju Savienības okupācija Latvijā un Baigais gads.

Drīz sākās īpašumu nacionalizēšana – atsavināšana. Tēvam atņēma trīs taksometrus, atstāja vienu. Uz četriem taksometriem bija nodarbināti 5-7 šoferi, tas jau vien padarīja tēvu okupantu acīs par “buržuju un tautas apspiedēju”. Bez tam tēvs bija arī cīnījies Pirmajā pasaules karā virsnieka

pakāpē - vēl viens iemesls apcietināšanai un tālākām sekām. Laimīgā kārtā viņš nebija mājās, kad čeka ieradās viņu apcietināt. Mātei izdevās viņu brīdināt. No tā laika reti tēvu redzējām. Cik zinu, līdzīgi apstākļi bija daudzām ģimenēm.

Bet tad radās iespēja izglābties. Vācija bija ar mieru pieņemt tos, kas varēja pierādīt kaut vai mazu vai senu saistību ar vācu izcelsmi. Nezinu, cik paaudzes atpakaļ, bet tāda bija manai vecmāmiņai. Pieteicāmies. Vācija bija ar mieru pieņemt, krievi nelaida ārā. Izdevās pārdot atlikušo takso- metru un ar iegūto naudu piekukuļot attiecīgos ierēdņus un saņemt izbraukšanas atļauju.

1941. gada martā ar kuģi no Liepājas atstājām Latviju kopā ar daudziem citiem, kas centās glābt savu dzīvību. Vācija kara stāvoklī likās daudz pieņemamāka par čekas moku kambariem, izsūtījumu vai pat nāves sodu. Mātes vecāki palika Latvijā. Viņi uzskatīja, ka esot pārāk veci, lai uzsāktu jaunu dzīvi kur citur. Vectēvam tad bija 64, vecmāmiņai 60 gadu, viņi ticēja, ka nav tautas ienaidnieki un viņiem Latvijā nekas ļauns nenotiks. Sanāca tomēr citādi. Vectēvs bija kaut ko fotografējis, ko laikam nedrīkstēja. Viņu arestēja. Ieslodzījumā pratināšana ieilga nedēļām, esot tur dabīgā nāvē miris.*

Vecmāmiņa 1949. gadā tika deportēta. Viņa nomira 1954. gadā kādā vergu nometnē Sibīrijā. Vai nu vācu izcelsme vai tas, ka meita ar ģimeni bija paglābusies rietumos, bija deportēšanas iemesls, vai kas cits, nav izdevies uzzināt.

No Liepājas kuģis devās uz vācu ostu Gotenhafenā, no turienes mūs ar vilcienu veda uz Vācijas iekšzemi- Saksiju. Bijām kādi 80 cilvēki. Mūs novietoja mazas pilsētiņas vietējā krogus danču zālē, kur bija sablīvētas divstāvu gultas, un kur mēs, vīrieši, sievietes, bērni, nodzīvojām 3 mēnešus. Mūsu starpā bija ģimenes ar uzvārdiem kā Caune, Celmiņš, Černovs, Krieviņš, Ozols, Sniedze, Strautmanis un daudziem citiem latviešu uzvārdiem.

Liels satraukums bija 1941. g. jūlija sākumā, kad uzzinājām, ka vācieši ieņēmuši Rīgu un pārējo Latviju. Vai varēs tūlīt atgriezties mājās? Cik zinu, tad daļa 1941. g. atbraukušo atgriezās Latvijā, un viņiem 1944. gadā, Sarkanai armijai tuvojoties, bija atkal jādodas bēgļu gaitās.

Mans tēvs teica: nogaidīsim, kamēr vācu rokās kritīs Ļeņingrada, tad brauksim mājās. Vācieši Ļeņingradu neieņēma, un kara beigās piedzīvojām Vācijā.

Bijām palikuši Elbes labajā pusē, kas kļuva par okupētās Vācijas krievu

* Atgādina pazīstamo formulu, ko lietoja attiecīgās iestādes, kad tika likvidēts kāds no ieslodzītiem: bēgot nošauts.

zonu. Bija nemitīgi jācīnās ar krievu spiedienu atgriezties krievu okupētajā Latvijā. Ar viltu un slepenu plānošanu izdevās nokļūt okupētās Vācijas angļu zonā, no kurienes pēc vairākiem gadiem radās iespēja izceļot, cik tālu vien iespējams no Padomju Savienības. Mūsu ģimenes gadījumā pakāpeniski uz Austrāliju. Mājas tagad ir Austrālijā, taču dzimtene ar bērniņas atmiņām ir un paliek Rīgā uz Dzintarijūras krasta.

Eva Brennere
2006. g. augustā.

Beigu sākums

1939. g. "labajiem gadiem" pienāk beigas. Ar Vācijas iebrukumu Polijā sākas 2. P.K. Vācieši ir nepatīkami pārsteigti, ka Padomju Savienība neuzbrūk Polijai vienā laikā ar viņiem, un vēlāk paziņo, ka viņi iegājuši Polijas austrumu daļā pasargāt ukraiņus un baltkrievus.

Krievi ir nepatīkami pārsteigti, ka vācieši tik ātri pieveikuši poļus. Cerības, ka vācu armija Polijā noasiņos, izrādījās veltas. No 17-19. septembrim Latvijā no Polijas ieradās ap 1500 bēgļu, ieskaitot 675 virsniekus un kareivjus.

Latvijai lielas grūtības sagādā iepirkto mantu savlaicīga saņemšana. Lielu daļu no mantām Latvija arī nekad nesaņēma.

Lai gan baltieši mēģina ieturēt striktu neitralitāti, igaunī iekļūst ļoti nepatīkamā situācijā, ko krievi nekavējas izlietot kā sviru. Bolševiku taktiku ļoti labi raksturo Ē. Andersons:

"Uzlabojusi savu stratēģisko stāvokli, PSRS varēja pievērsties jaunam uzdevumam- īstenot pirmo fāzi ieejas paplašināšanai uz Baltijas jūru Baltijas valstīs. PSRS valdības politika bija ļoti intersanta tīri no diplomatiskā viedokļa. Padomju varas vīri nemēģināja lietot varu tur, kur bija iespējams savus mērķus panākt puslegālā ceļā ar diplomātijas palīdzību izvēloties vismazāko pretestības ceļu"

Tallinā ierodas lielā un modernā poļu zemūdene "Orzel" meklēt medicīnisko palīdzību savam slimajam komandierim un lai izlabotu zemūdenes kompresoru. Pēc starptautiskiem noteikumiem karojošas valsts zemūdene drīkst iebraukt neitrālā ostā tikai tad, ja tā ir bīstami bojāta.

Komandieri ievieto slimnīcā, bet, tā kā zemūdene ir palikusi ostā ilgāk nekā vienu dienu, ģen. Laidoners pavēl to internēt. Zemūdeni ieved kara ostā un atbrūno. Ir nedēļas nogale. Internētos poļus aizved uz pirti. Poļiem simpatizējošais Tallinas garnizona priekšnieks atļauj viņiem

atgriezties uz zemūdenes. Naktī poļi pieveic igauņu sardzi, un zemūdene izbēg. Kautiņā 3 igauņi tiek ievainoti, 2 aizvesti līdz. Viņus izsēdina krastā Gotlandē. Un nu, tautas valodā runājot, ir velns murdā.

Zemūdene ir izbēgusi dienu pēc Padomju Savienības iestāšanās karā. PSRS gan ir nosaukusi savu iebrukumu par miera un kārtības nodrošināšanas akciju, neatkarīgi no Pasaules kara, bet igauņi viņiem ir sagādājuši vienreizēju izdevību apvainot pēdējos neitralitātes pārkāpšanā un pret PSRS vērstā naidīgā akcijā.

TASS tūlīt izbazūnē, ka poļu zemūdenes atradušas patvērumu ar "valdošās kliķes" atbalstu Baltijas valstu ostās.

Padomju flote bloķē Igaunijas ostas un faktiski pātrauc satiksmi ar ārpusauli, pat šauj uz igauņu lidmašīnām, reizē "strikti respektējot Igaunijas neitralitāti."

Baltijas jūrā vairs operācijas spējīgu poļu zemūdeņu nav- 3 zemūdenes ir internētas Zviedrijā un 2 sasniegušas Britu salas. Tas tomēr nekavē neesošajām poļu zemūdenēm nogremdēt krievu kuģi Igaunijas teritoriālos ūdeņos. Kuģis ir nogrimis seklā vietā un to pēc 2 dienām atkal izceļ.

Padodoties PSRS spiedienam, Igaunija paraksta 1939. g. 28. septembrī savstarpēju neuzbrukšanas līgumu, kas paredz arī padomju bāžu ierīkošanu igauņu teritorijā.

Pēc divām dienām pienāk Latvijas kārta. No Maskavas ultimāts: parakstīt līgumu. Pēc V. Muntera teiktā, Igaunijas ārlietministrs esot viņam stāstījis, ka padomju valdība uzspiedusi igauņiem jaunas, smagākas prasības tādēļ, ka viņš nav tūlīt pēc pirmās padomju pieprasījuma parakstījis līgumu, bet atgriezies Tallinā.

Pēc finanču ministra A. Valdmaņa izteikumiem, Ulmanis, to dzirdot, nolēmis Munteru sūtīt uz Maskavu ar jau gatavām pilnvarām. Tam bijis pretim ģen. Balodis un vēl daži. Viņi nav uzskatījuši Munteru par valsts nodevēju, kaut gan tādas baumas Rīgā klīdušas jau sen, bet teikuši atklāti, ka nelatvietis nevar būt ģenerālpilnvarnieks latviešu tautas dzīvības un nāves jautājumā. Bet Muntera pretinieki tiek apvārdoti.

Padomju bruņotie spēki ir sapulcināti pie Latvijas robežas jau tādos apmēros, ka par nopietnu pretestību nav ko domāt. Sarkanarmija pie Latvijas robežas ir uzsākusi pret mūsu robežsargiem "nervu karu": gar to nepārtraukti lido lidmašīnas; pierobeža krievu pusē apgaismota, un tur naktī dzirdami sprādzieni un šāvienu troksnis. Laiku palaikam padomju kājnieku vienības tanku pavadībā un kaujas kārtībā strauji tuvojas Latvijas robežai, apstājoties 50-100m attālumā un ieņemot uzbrukuma pozīcijas. Pēc tam vienības pierobežu atstāj, lai atkal turpinātu to pašu spēlīti vēlāk.

Pēc ilgākas tiešanās līgums tiek parakstīts 5. oktobrī. PSRS* drīkst ievest Latvijā karaspēku līdz 25000 vīriem, ierīkot kara flotes bāzes Liepājā un Ventspilī, dažus aerodromus uz nomas pamata par salīgtu cenu, krasta artilērijas bāzi starp Ventspili un Pitragu. Un tas bija tas.

Lietuviešiem līgumu piespieda parakstīt 10. oktobrī. Līgumi ar Latviju un Igauniju bija slēgti 10 gadu ilgam periodam, no Lietuvas pieprasīja 20 gadu ilgu termiņu, ko augstsirdīgi atļāva saīsināt uz 15 gadiem. Kā psiholoģisku kompensāciju lietuvieši saņēma Viļņu un daļu no Viļņas apgabala. Pirmā faze Baltijas valstu inkorporācijā bija noslēgusies.

Vēl būtu jāmin ģen. J. Baloža savādā rīcība it kā Latvijas labā. Nevienam nebija noslēpums, ka Balodim ar Krievijas sūtni un sūtniecības sekretāru bija labas attiecības. Viņš ar sūtniecības amatpersonām bieži ticis, cilājot glāzīti un sitot trumpas. Kaut gan Latvijas militārā komisija, kas veda ar krieviem sarunas par bāžu atrašanās vietām, nebija Balodim pakļauta, PSRS sūtnim un sekretāram izdevās Balodi iesaistīt personīgās sarunās. Balodis centās mazināt asumus starp latviešiem un krieviem un pie viena nodrošināt labas personīgās attiecības. Viņam bija ilgstošas apspriedes ar padomju pārstāvjiem, līdz ar to viņš iejaucās ārlietministrijas un militārās misijas kompetencēs. Tas nāca zināms armijas augstākai vadībai un kabinetam, un rezultātā Balodis vairs nebaudīja abu instanču uzticību. 29. -31. oktobrī Padomju karaspēks ieradās nolīgumā paredzētajās bāzēs.

-red.-

* Sabiedriskā doma, starp vecākā gada gājuma ļaudīm bija: labāk krievs nekā vācietis, un, atceroties 1919. g. komunistu zvērestības, "tagad viņš nav tik slikts" Pie bāžu ierīkošanas bija jāpiedalās arī Kurzemes saimniekiem, vedot akmeņus, granti, kokus un citus materiālus, dažkārt no 200 km attāluma. Šķūtīm bija jādod braucējs, zirgs un rati. Lai gan līgums paredzēja, ka sarkanarmieši nedrīkst uzturēties ārpus bāžu teritorijas, tas netika ievērots. Karavīru vidū bija aģenti, kuri nodarbojās ar propagandu un spiegošanu.

Atsauces:

- E. Andersona L V1920-1940, Ārpol. II
 E. Andersona L E 1962-1982, 1-3. gr.
 E. Dunsdorfa "Latvijas vēsture"
 Funk & Wagnalls "New Encyclopedia".
 U. Ģērmaņa "Latviešu tautas piedzīvojumi"
 M. Gilbert's "A History of the Twentieth Century, 2. Volume."
 A. Šildes L V 1914-1940
 Dr.V. Šlosa "Atmiņu skices par Latvijas neatkarības pirmajiem
 diviem gadu desmitiem" (nepublicētas)
 A. Švābes L E,7., 19.,20. gr.
 N. Vīksniņa "Latvijas vēsture jaunā gaismā"

4. SARKANĀ LĀČA RĪKLĒ. 1940. I - 1941. VI

Mēs esam kā starp vārtiem,
 Starp vārtiem uzcēluši savas mājas
 Kur tautām pāri staigāt.

A. Brigadere

Somijas - PSRS karš.

Pretēji Baltijas valstīm Somija neparakstīja savstarpēju palīdzības līgumu ar Padomju Savienību, kas bija iegansts 1940. g. uzbrukumam Somijai. Kaut arī Padomju Savienība cieta lielus zaudējumus, Somija bija spiesta kapitulēt pārspēka priekšā un zaudēja daļu no savas teritorijas. Kara darbība pēc trīs ar pus mēnešu varonīgām cīņām apstājās 1940. g. marta vidū.

Pēc vēsturnieka E. Andersona ziņām somi bija zaudējuši 23000 kritušos, 43500 ievainotos, 1600 gūstekņus (Somijā atgriezās tikai 800), 800 bez vēsts pazudušos. Pēc V. Molotova oficiālā ziņojuma padomju karaspēks bija zaudējis 49 000 kritušo, 160000 ievainoto un 6000 gūstekņu (tikai 5000 vēlējās atgriezties PSRS.)

Pēc citiem avotiem kritušo un nosalušo skaits ir bijis 200000 - 300000. Padomju bruņotie spēki bija zaudējuši 725 lidmašīnas, 2 zemūdenes, vairākus flotes palīgkuģus un 1600 tankus un bruņoto automobiļus. Pēc uzbrukuma Somijai Padomju Savienība tika izslēgta no Tautu savienības.

Pēc sevišķi aukstas 1939. g. ziemas jūnija mēnesis Latvijā bija reti skaists. Visa daba zaļoja, ziedēja un sanēja neaizmirstamā krāšņumā, taču politiskie notikumi radīja bailes un bažas par nākotni. Neviens vien lūgsna tika raidīta uz debesīm, lai mūsu tauta un zeme tiktu pasargāta no kara posta.

Krievi nāk!

Redzot Vācijas armijas kampaņas panākumus Francijā, Padomju Savienība nolēma ar Baltijas valstu okupēšanu vairs ilgāk nekavēties.

Vispirms Lietuvas valdību apvainoja spiegu vervēšanā pie sarkanarmiešiem un citos grēkos. Padomju Savienība savā ieniegumā paziņoja, ka nevar uzticēties naidīgai Lietuvas valdībai un pieprasīja jauna kabineta sastādīšanu, kas būtu pieņemams Maskavai. No Lietuvas Ministru prezidenta sarunām Maskavā kļuva skaidrs, ka okupācija ir nenovēršama. Tā arī notika. Lietuva tika okupēta 1940. g. 15. jūnijā. Tajās pašās dienās tiek okupēta arī Igaunija. Latvija ir ielenkta no trim pusēm.

14./15. jūnija naktī Padomju Savienības speciālās vienības šķērsoja Latvijas robežu, uzbruka vairākiem robežpunktiem, nodedzināja robežsargu posteņa ēku pie Masļenku ciema, nonāvēja trīs robežsargus, divas sievietes, un kādas divpadsmit personas ar varu aizveda pāri robežai.

15. un 16. jūnijā notika pirmie lielie Latgales dziesmu svētki Stropos pie Daugavpils. Sarīkojumu bija paredzēts atklāt Valsts un Ministru prezidentam Kārlim Ulmanim, bet viņš svētkos neieradās, jo tieši tajā dienā Latvijas sūtnis Maskavā saņēma ultimātu nekavējoties sastādīt jaunu valdību, kas būtu spējīga un gatava nodrošināt palīdzības pakta godīgu izvešanu dzīvē un bez kavēšanās nodrošināt padomju karaspēka brīvu ielaišanu Latvijas teritorijā. Ultimāta motivācija bija balstīta uz safantazētiem "savstarpējās palīdzības līguma" pārkāpumiem.

Latgales dziesmu svētki, neskatoties uz satraucošajiem notikumiem, noritēja sirsnīgi un mierīgi. Koncerts beidzās ar trīs reizes nodziedātu Valsts himnu, Teodora Reitera vadībā. Maz bija tādu dziedātāju un klausītāju ar sausām acīm. Dziesma bija kļuvusi par izmisīgu tautas lūgšanu.

Krieviem ienākot, Lietuvas Valsts prezidents A. Smetona atstāja valsti, bet K. Ulmanis no bēgšanas bija kategoriski atteicies. Taču Ulmaņa valdība bija pietiekami tālredzīga un jau 1940. g. maijā nozīmēja K. Zariņu, sūtni Anglijā, par valsts "ārkārtējas pilnvaras" nesēju, ja valdība kaut kādu iemeslu dēļ vairs nevarētu funkcionēt.

17. jūnijā Padomju Savienības armijas daļas pārgāja Latvijas robežu no austrumiem un no dienvidiem. Valdība bija paklausījusi ultimātam un demisionējusi, un tās vietā bija nākusi jauna, padomju varai pieņemama. K. Ulmanis nebija vairs Ministru prezidents, bet tikai Valsts prezidents, patiesībā nekas vairāk kā A. Višinska izkārtne.

Padomju bruņmašīnas iebruca Rīgā plkst. 13. 30 un tūlīt izvietoja posteņus pie svarīgākām vietām- Daugavas tiltiem, radio stacijas, ostām, lidlauku u.c. Tankus Rīgā ar "urrā" saucieniem, plakātiem un puķēm

sagaidīja vietējie krievi, ebreji, līdzskrējēji un ziņkārīgie. Vairums pilsoņu tomēr nekādu prieku par notikušo neizrādīja.

Latvijas policija pret demonstrantiem ieņēma pasīvu nostāju un rezultātā cieta no pūļa uzbrukumiem. Pāris demonstrantu tomēr tika nošauti, 27 ievainoti un kādi 50 apcietināti. Nākamā dienā palīdzēt policijai Rīgā ieradās vairāki tūkstoši aizsargu. Lai nodrošinātu kārtību, K. Ulmanis 17. jūnijā izsludināja Rīgā aplenkuma stāvokli un 18. jūnijā visā Latvijā.

*

Līdz šim padomju pārstāvniecība bija kultivejusi labas attiecības ar pilsoniskām aprindām, tagad tā "atklāja" līdz šim ignorēto un pat padomju iestāžu vajāto Latvijas komunistu partiju un saviem uzdevumiem sāka izmantot arī proletariāta elementus krievu minoritātē, kā arī piešķirot izcilu lomu žīdu minoritātei, izmantojot tās bēdīgo situāciju. Žīdi bija sākuši saprast, kas viņus sagaida, ja nonāks antisemitā Adolfa Hitlera rokās, kura varā jau bija puse no Eiropas. Viņi bija vīlušies arī Rietumu demokrātijās, neviena zeme labprāt negribēja žīdus uzņemt. Padomju Savienība bija lielā mērā radusies žīdu revolūcionāru darbības rezultātā. Daļa žīdu jutās cietuši Ulmaņa režīma saimnieciskās un kultūras politikas dēļ. Viņiem tikai atlika sadarboties ar komunistiem, neskatoties uz personīgām simpātijām vai antipātijām. Protams, ne jau visi sadarbojās. Katrā ziņā ne turīgie un reliģiozie žīdi.

Pirmajā deportācijas vilnī 1941. g. izveda arī 5000 žīdus, bet vācu okupācijas laikā šo faktu noklusēja un viņus izvesto sarakstos neregistrēja. Žīdu tautības kareivji piedalījās arī Latvijas Atbrīvošanas cīņās.

*

Pārsteidza no pagrīdes iznākušo komunistu identitātes. Pagrīdnieki bija iefiltrējušies visās Latvijas dzīves sfērās. Pat kāds pareizticīgo draudzes loceklis- jauks, patikams, šķietami reliģiozs cilvēks- vēlāk izrādījās par vienu no apgabala galvenajiem pagrīdes vadītājiem. Okupācijas laikā šis cilvēks gan nekādus posteņus neieņēma un, cik zināms, nekā ļauna nevienam nenodarīja, bet tādu "mēreno" nebija daudz.

1939. g. Latvijas KP bija tikai 400 biedru, bet 1940. g. augusta vidū jau 1650 biedru un 440 kandidātu. 21. jūnijā sāka savu darbību LKP sekretariāts.

17. jūnija vakarā Valsts prezidents K. Ulmanis saņēma atļauju teikt īsu uzrunu Rīgas radiofonā. Pēdējie viņa uzrunas vārdi latviešu tautai bija: "Palieciēt visi savās vietās, kā es palieku savā". Šī palikšana savā vietā gan ilgi nevilcās. Nākamā dienā pēc nobalsošanas par pievienošanos PSRS,

K. Ulmani deportēja uz Ziemeļkaukāzu, kur viņš pēc neoficiālām ziņām miris 1942. g., Krasnovodskas pilsētā. Pēc Padomju Savienības sabrukšanas visi mēģinājumi atrast viņa kapa vietu ir bijuši bez panākumiem.

Jau 20. jūnijā tika izveidota jauna valdība, izraudzīta no Maskavas atsūtītā emisāra Andreja Višinska. Par Ministru prezidentu kļuva profesors Augusts Kirhenšteins, politiskajā arēnā pilnīgi nepazīstams lielums, par ministriem Benjamiņu "galma rakstnieks" un Alfr. Bērziņa protežē Vilis Lācis, žurnālists Pēteris Blaus, Jūlijs Lācis, ģen. Roberts Dambītis, vienīgais aktīvais komunistu Ministru kabinetā - V. Latkovskis u. c.

Ar lielu steigu tika organizētas "Tautas saeimas" vēlēšanas. Arī pilsonisko un demokrātisko grupu pārstāvji, kas reprezentēja brīvu, neatkarīgu un demokrātisku Latviju, nolēma piedalīties ar savu sarakstu. Demokrātiskajam blokam kādu laiku atļāva darboties, bet tad to aizliedza un apcietināja ap 500 darbinieku. Daļu no apcietinājuma atlaida, bet daudzus vēlāk deportēja.

14/15. jūlija vēlēšanās ar 94,8% uzvarēja Darba ļaužu bloks, kas nekādu pārstāvību neradīja, jo bija vienīgais saraksts. Nākamās dienās arestēja simtiem personu, arī visus Latvijā palikušos valdības locekļus un jūlija otrā pusē deportēja uz Krieviju, lai gan Latvija formāli vēl bija neatkarīga valsts.

21. un 22. jūlijā Latvijas Tautas saeima, sekojot Padomju Savienības izstrādātam scenārijam, pasludināja Latviju par sociālistisku padomju republiku un nobalsoja par Latvijas pievienošanos PSRS.

1940. g. 5. augustā uz Tautas saeimas lūgumu Latviju "uzņēma draudzīgajā Padomju Savienības republiku saimē." Pēc tam Tautas saeima pasludināja sevi par Latvijas PSR Pagaidu augstāko padomi, ievēlēja prezidiju, kura priekšsēdis bija A. Kirhenšteins. Ministru kabineta vietā stājās Latvijas PSR Tautas komisāru padome ar Vili Lāci priekšgalā.

*

Drīzi vien pēc okupācijas jaunā valsts vara sāka iztīrīt "reakcionārās personas" un "tautas ienaidniekus" no pārvaldes aparāta. 30. septembrī izdeva likumu, ka valsts un komunālā pārvaldē vai tautas saimniecībā, var nodarbināt tikai politiski uzticamus cilvēkus ar proletārisku izcelsmi. Profesionālām zināšanām bija blakus nozīme. Ar šādiem noteikumiem nebija iespējams aizpildīt vakantās vietas un vajadzēja "ievest" darbiniekus no Padomju Savienības. Padomju "speciālisti" nepazīna Latvijas apstākļus un prata tikai krieviski, kas radīja lielu jucekli valdības iestādēs.

Ar vietējo komunistu palīdzību identificēja varbūtējus un zināmos varas pretiniekus un NKVD, ko tauta dēvēja par "čeku", bija darba pilnas rokas.

Nebija vajadzīgi nekādi pretdarbības pierādījumi, lai kādu apsūdzētu par "preti darbošanos Padomju varai". NKVD vispirms vērsās pret inteliģenci, sabiedriskajiem un politiskajiem darbiniekiem, pret tādiem, kam bija kontakti ar ārzemēm, ārzemju radi, vai kas tika uzskatīti par nelojāliem pret pastāvošo režīmu. Apcietinātos, lai panāktu atzišanos, bieži spīdzināja, daudzus nošāva bez tiesas sprieduma un apraka kādā mežmalā.

Rīgā bēdīgi slavenā pratināšanas vieta bija Brīvības un Stabu ielas stūrī bij. Iekšlietu ministrijas nams, vēlāk pazīstams kā "Stūra māja". Arvien izplatītāka kļuva denunciacija un čekas kultivētais ziņotāju tīkls, kas radīja nedrošību un bailes. Aresti īpaši pieauga pēc 1940. g. 5. augusta.

Izvešanas Baltijas valstīs diriģēja NKVD funkcionāri I. Serovs un V. Abakumovs. Viņu palīgi Latvijā bija čekisti A. Noviks un S. Šustins. Deportācijas un apcietināšanas nebija noslēpamas. Par tām gan nerakstīja presē, bet ziņas izplatījās no mutes mutē. Skaļi par to nedrīkstēja runāt.

Latvijā 1940. g. 6. novembrī ievada tādus pašus likumus un tiesu sistēmu kā Padomju Savienībā, tikai ar atpakaļ ejošu datumu. Tas nozīmēja, ka Baltijas valstis it kā nekad nav bijušas patstāvīgas un juridiski neatkarīgas no Maskavas. Līdz ar to visi 1918. - 1920. g. Brīvības cīņu dalībnieki bija politiskie ienaidnieki, tāpat kā policija, Aizsargu organizācija, valdības locekļi u. c. Tagad varēja ikvienu tiesāt par darbību Latvijas neatkarības gados, ja vien viņu Padomju vara uzskatīja savai iekārtai par bīstamu.

1940. g. 22. jūnijā jaunā iekārta pārņēma Politisko pārvaldi un 23. jūnijā nolēma atbrūņot aizsargus un pārņemt kārtības policijas dienestu. Līdzšinējās policijas atvietošanai tika saformēts policijas palīgdienests (PD), ko vēlāk pārvērtā Strādnieku un zemnieku tautas milicijā (TM), tautā dēvēta par "Tautu meitām". Palīgdienests tika saukts daudz neglītākā vārdā. 8. jūlijā likvidēja Aizsargu organizāciju. Tās vietā radīja 10 strādnieku gvardes bataljonus.

*

Par jaunās Padomju Latvijas armijas komandieri iecēla agrāk par "kreisu" uzskatīto ģen. R. Kļaviņu. Šajā amatā viņš bija līdz 1940. g. oktobrim un pēc tam komandēja 24. (Latvijas) teritoriālo korpusu. Komunistiem raizes darīja armijas izteikti nacionālais gars, tāpēc armijas pāraudzināšanai iedibināja sevišķu politisko audzināšanas institūtu. Par armijas politiskā vadītāja vietas izpildītāju un vēlāko vadītāju ģen. pakāpē iecēla pazīstamo politiķi, rezerves leitnantu Bruno Kalniņu. Kaut arī viņš mēģināja iekļauties jaunajos apstākļos, KP viņš netika uzņemts. Savā postenī viņš paglāba vismaz uz laiku daudzus virsniekus no vajāšanām.

1941. g. 17. jūnijā, Litenes armijas nometnē ap 200 latviešu virsnieku saņēma krievu komisāra pavēli sakāpt smagās automašīnās un doties uz Gulbenes šaujamo laukumu. Pusceļā viņus ielenca NKVD karavīri. Kādi no virsniekiem tika nošauti, bet pārējos deportēja uz Padomju Savienību.

*

Skolās, kultūras namos ierīkoja “sarkanos stūrīšus”, kur sienas avīzēs bija slavēti Padomju vadoņi, it sevišķi “visu tautu tēvs un skolotājs” Staļins, “mūžam dzīvais” Vladimirs Ļeņins, Maskavas un vietējie dižvīri un padomju dzīves sasniegumi. Skolas bērnus mudināja stāties pionieros, jaunatni- komjauniešos. Ārkārtīga vērība tika piegriezta “fizkultūrai.” Jaņus svinēt bija aizliegts.

Reliģija jeb “darba ļaužu opijs” tika apkarota ar propogandas ieročiem, un draudzēm bija uzlikti dažādi ierobežojumi. Visgrūtāk komunistiem veicās ar Katoļu baznīcu.

*

Viens no Padomju varas pirmajiem soļiem bija privātīpašumu likvidācija, pie tam bez kompensācijas samaksas īpašniekiem. 1940. g. 22. jūlijā visu zemi pasludināja par tautas īpašumu. Lauksaimnieki pēc tam gaidīja nākamo loģisko soli - kolhozu un sovhozu dibināšanu. Bet komunistu partija zināja no savas pieredzes 1919. g., ka tā laukos nav populāra doma, un tāpēc tādu varbūtību noliedza. Lai izklidinātu jeb kādas domas par zemes kolektivizāciju, tika īstenota pat agrārā reforma, radot daudz jaunu sīksaimniecību. Šim nolūkam izveidoja speciālu Zemes fondu, kurā ieskaitīja lauksaimnieku zemi, kas pārsniedza 30 ha kopplatību, visas “tautas ienaidnieku un spekulantu” zemes, neatkarīgi no platības, visas lauksaimniecībā izmantojamās līdzšinējās valsts zemes, kas valstij nebija tieši vajadzīgas, visas baznīcas, draudzes un klosteru zemes, neatkarīgi no platības. No šī Zemes fonda iedalīja jaunas saimniecības platībā līdz 10 ha.

Ko gan varēja iesākt ar 10 ha zemes, ja nebija ne inventāra, ne mājlopu, nedz arī naudas inventāra iegādei?

Tā Roberts, ilggadīgs dzelzceļa strādnieks, pirmo reiz mūžā ticis pie “savu stūrīša zemes”, domā, ka viņa sapnis ir piepildījies. Jaunsaimnieks! Bet darba rīku nav, naudas, ar ko tos iegādāties, nav. Sapnis ir izsapņots. Viņš atdod zemi atpakaļ valstij.

Un ne tikai Roberts. Ap 70000 ha zemes nevarēja atrast apstrādātājus, Arvien biežāk zemnieki atteicās no piešķirtās zemes. Lai glābtu situāciju, valdība 1941. g. jūnija sākumā sāka dibināt pirmos kolhozus.

Latvijas latu nomainīja padomju rublis (Apmaiņa: 1:1).

14. jūnija deportācijas.

Baltijas nevēlamo elementu deportācijas plānus Maskava jau bija izstrādājusi 1939. g. Čekai šajā laikā bija ievērojama pieredze, tagad tikai atlika to atkal likt lietā. 1941. g. jūnija sākumā Rīgā bija redzami daudz NKVD uniformās tērptu vīru. Tika gatavots ceļš masu deportācijām.

Naktī no 13. uz 14. jūniju apbruņoti čekisti, miliči, kompartijas funkcionāri nakts laikā iebruka dzīvokļos un lauku sētās, paziņoja par izsūtīšanas rīkojumu un deva, augstākais, vienu stundu sapakot līdzņemšanai visnepieciešamākās mantas. Ar preču auto apcietinātos aizveda uz savākšanas punktu, kas bija kāda dzelzceļa stacija, kur vīrus nošķīra no sievietes ar bērniem. Apcietinātos sablīvēja preču vagonos bez jeb kādas sanitārās iekārtas. Arestētos vīriešus aizveda uz GULAG novietojumiem un ieslodzīja stingrā režīmā nometnēs. Sievietes ar bērniem nometināja tālu no apdzīvotām vietām. Bieži vien deportētos nometināja klajās vietās, kur dzīvojamās barakas bija jāuzbūvē pašiem.

14. jūnijā deportēto kopskaits bija 15081 persona, no kuriem ceļā mira 32 personas. Vecākais ceļā mirušais bija 76 gadus vecs. Apcietinātā vecums pie arestēšanas parasti nespēlēja nekādu lomu.

Pirmajā okupācijas gadā pēc aptuvenām ziņām Latvijā bija apcietināti, izsūtīti, nogalināti vai pazuduši apm. 34250 cilvēku. Pirmais deportācijas vilnis notika 1941. g. 14. jūnijā, nākamais bija paredzēts 27. un 28. jūnijā, bet to kara dēļ vairs nevarēja īstenot. Apcietināšana turpinājās lielākā vai mazākā mērā no 19. jūnija līdz 26. jūnijam.

Deportācijas skāra galvenokārt latviešu inteliģenci, aizsargus, policiju, virsniekus, bet īsti drošs nevarēja būt neviens. Valsts vara uzvedās tā, it kā nekas nebūtu noticis. Līdzekļu, kā aizsargāties no apcietināšanas vai aizvešanas, nebija daudz. Vasarā varēja slēpties mežā, varēja neatgriezties savā dzīvoklī, bet strādājošiem izvairīšanās iespējas bija ļoti ierobežotas.

Mazai ilustrācijai sniedzam Pētera Stakles un viņa ģimenes likteņa stāstu, kā to pierakstījusi Hilda Stakle.

Ceļā uz kādu “provinci”

“1941. g. 14. jūnijā, 05:00 no rīta mūsu dzīvokli atskanēja ilgstošs zvans, kas pārtrūka tikai pēc tam, kad mans tēvs, ātri apģērbies, bija nokāpis pirmajā stāvā atslēgt mājas durvis. Viņš atgriezās iecirkņā miliča, latvieša, un vēl kāda jauna miliča, žīda, pavadībā. Arī māte un es bijām uzcēlušās. Mans brālis gulēja slim ar pleurītu. Milicis teica, ka mums jāaizbrauc it kā uz provinci, lika vienas stundas laikā sasaiņot mantas, ieteica ņemt līdzī arī siltas ziemas drēbes. Tēvam pavēlēja salikt savas mantas atsevišķā koferī. Viņš centās neizpaust savu satraukumu. Gada laikā bijām apraduši ar to, ka arestē nevainīgus cilvēkus, un nebija izslēgts, ka arī mūsu kārta kādreiz pienāks.

Milicis, latvietis, sēdēja ēdamistabā pie galda un kārtoja kādus dokumentus, kamēr jaunais žīds apstaigāja dzīvokli, atvēra skapjus un atvilknes un atgriezās gan ar foto aparātu, gan ar pulksteņiem. Bet arī otrs milicis nepalika bešā: viņa portfeli nonāca visi sudrabpiederumi, kas glabājās bufetē.

Tēvs, zinādams, ka mans brālis neizturēs tālu braucienus, teica milicim, ka brāli jāievieto slimnīcā. Beidzot tēvam atļāva pieiet pie telefona. Viņš piezvanīja labam paziņam, II pils. slimnīcas ārstam prof. Rudzītim un lūdza viņu uzņemt brāli slimnīcā. Kad tēvs atvadījās no mana brāļa, viņš nezināja, vai varbūt tomēr nojauta, ka atvadās no dēla uz mūžu.

Visu laiku, kamēr mūs veda kravas mašīnā vēl pa tukšām Rīgas ielām uz Šķirotavas staciju un ievietoja preču vagonā, tēvs bija ļoti kluss un nopietns. Vagonā sakāpa vēl citas ģimenes, kopā ap 20 cilvēku. Māte gandrīz nepārtraukti raudāja, smagi pārdzīvodama šķiršanos no dēla. Tēvs centās viņu mierināt. Otrā rītā, arvien vēl Šķirotavas stacijā, no vagona izsauca visus vīriešus, arī manu tēvu. Lika paņemt līdzī personīgās mantas. Atvadoties tēvs atdeva mums visu savu naudu, lūgdam mani rūpēties par māti. Atbildību, ko tajā brīdī uzņemtos, nesu līdz pat mātes nāvei. Pēc dažām stundām vilciens sāka kārtoties atiešanai. Kāds sastāvs virzījās garām mūsu vagonam. Pēkšņi kādā lodziņā ieraudzīju tēva seju ar izmisumā un bēdās ieplēstām acīm. Mirkli paskatījāmies viens uz otru. Tā bija pēdējā reize, kad redzēju savu tēvu.

Bijām jau gadu nodzīvojušas Rietumsibīrijas purvos, kad dažas židietes sāka saņemt vēstules no saviem vīriem no Uralu darba nometnēm. Lūdzām viņas uzzināt, vai tur neatrodas arī P. Stakle. Un, lūk, kādā ziemas dienā, 1942. g. beigās pastnieks man pasniedza mazu vēstulīti ar adresi tēva rokrakstā.

Milā Mērija un Hildiņa!

14. maijā, 1943.

Jau pagājušas gandrīz 2 nedēļas, kopš es Jums rakstīju pēdējo reizi. Steidzos paziņot Jums par diviem notikumiem, kas mani šajā laikā ļoti apbēdināja. Pirmkārt bija atbraukusi pie mums svarīga komisija, lai nozīmētu tos, kuri būtu atbrīvojami no nometnes veselības stāvokļa dēļ. Un, lūk, neskatoties uz to, ka man (2 vārdi no cenzūras nosvītroti) sirds (izsvītrotā rinda). Nāksies gaidīt līdz (izsvītrots) pēc dažiem mēnešiem vai līdz kara beigām.

Jūs nevariet iedomāties, cik noskumis es biju, jo es tik ļoti biju cerējis, ka atbrīvošos un pēc tam aizbraukšu pie Jums. Aptuveni pēc mēneša es tad varētu būt bijis pie Jums. Tagad viss tas izjucis.

Tajā laikā notika arī otra nelaime: man barakā no bikšu un žaketes kabatām izzaga maku un kabatas portfeli, kur atradās visas Jūsu vēstules un divas fotogrāfijas no Hildiņas un Rolfa, pats dārgākais, kas man tagad palicis. Es bieži izņēmu tās, pārlasīju vēstules un paskatījos uz šīm fotogrāfijām. Atzīstos - es rūgti raudāju kā bērns. Zagļi, kā redzams, meklēja naudu. Paziņoju, ka par vēstulēm un fotogrāfijām maksāšu ar maizi, ja zaglis tās atdos, jo tās nemaz viņam nav vajadzīgas, bet līdz šim neviens nav atsaucies. Visa aprakstītā rezultātā nejūtos labi pēdējā laikā, kaut gan visādi cenšos sevi uzturēt. Man tā gribas kaut vēl reizi tikt ar Jums! Vai tiešām liktenis man to nenovēlēs!

Citādi dzīvoju pa vecam. Ēdiens - 500 gr maizes un trīs reizes šķidra miltu zupa dienā; darba daudz, jo es skaitos statistiķis lauku darbos, kas pašreiz rit ar pilnu jaudu. Bieži domāju par Jums, kā Jūs rosāties tagad savā sakņu dārzā.

Pēdējā vēstule no Jums bija no 28. III. Nākošo gaidu pēc kādām 10 dienām jau pēc navigācijas atklāšanas pa Obas upi.

Kā Jūs dzīvojiet un jūtaties? Pēc 4 dienām Rolfa dzimšanas diena. Domāsim visi cītīgi par viņu. Arvien vairāk un vairāk pārliecinājos par to, ka pats Dievs gribēja, lai viņš paliek. Te viņš, diezin, vai būtu izcietis. No radiem un paziņām man nav nekādu jaunu ziņu un vēstulu. Daži atbrīvojamie no mūsu nometnes laikam aizbrauks tagad pie savām ģimenēm uz Parabelas rajonu. Varbūt Jums izdosies satikt kādu no viņiem.

Sirsniņi, sirsnīgi apkampju Jūs abas un skūpstu!

L.
9. I. 1944.

Mīlās Mērija un Duseņka !

Lūk, jau 10 dienas esmu jaunā vietā, lielā sovhozā Seļanka, kuru apstrādā ieslodzītie. Pārceļšanās un pirmās dienas šeit bija priekš manis diezgan grūtas: lieta tā, ka es vēl Surmogā saslimu ar gripu un līdz šim nevaru izvesēties.

Šodien pirmā diena (izejamā), kad es labi izgulējos un jutos labāk. Darbs man te nav tik izdevīgs kā Sumorgā ; saņemu pagaidām tikai 500 gr. maizes un 3 reizes zupu; mans pienākums uzskaitīt padarītos darbus. Mani ļoti traucē bruks, jo nedod man iespēju nodarboties ar fizisku darbu, kas visur tiek labāk atalgots. Sākums vismaz paveikts, ceru tuvākā laikā labāk iekārtoties. Sovhozs Seļenka ir pati drošākā darba vieta, t. k. lauksaimniecība nekad neizbeigsies.

Lielu prieku man sagādāja pirms dienām 5-6. divas Jūsu vēstules no 28. XI un 5. XII, kuras man ar gadījumu pārsūtīja uz šejieni no Sumorgas. Šīs vēstules spilgti attēlo Jūsu kluso dzīvi un možo noskaņojumu. Es tās pārlasu ar asarām daudzas reizes. Kaut Dievs dotu, ka Jūsu ticība labvēlīgam atrisinājumam un tam, ka mēs drīz tiksimies, piepildās. Es gaidu atbildi no Centrālās apžēlošanas komisijas ap 1. II. Man gan saka, ka līdz kara beigām labvēlīgas atbildes nebūs. Dzīvosim- redzēsim! Jūs nevarat iedomāties, kā man gribas nokļūt pie Jums mūsu mīlajā, klusajā ģimenē. Ļoti labi, ka H. atgriezies kolchozā; pa ziemeļu viņu atpūtīsies.

Tā tad Jūs saņēmat kaut vienu no manām 3 vienādām vēstulēm latviešu valodā, kurās atklāti izklāstīju savas domas. Apmēram puse no Jūsu vēstulēm iet zudumā, puse nonāk līdz manīm. Izņemot Jūsu vēstules, no neviena cita kādas vēstules un ziņas nesaņemu. Es, tāpat kā Jūs, esmu pārliecināts, ka mūsu Rolfiņš labi dzīvo pie mūsu radiem.

Sirsniņi apkampju un skūpstu Jūs abas.

L.

Pēdējā ziņa no mana tēva bija pastkartīte no 18. II 1944. ar nedaudzām, gandrīz nesalasāmām rindiņām, rakstītām ar zīmuli. Tēvs paziņoja, ka viņš ievietots nometnes lazaretē.

Tā kā vairs nesaņēmām atbildes uz mūsu vēstulēm, aizrakstījām Dr. Alka kundzei uz Narimu. Viņas vīrs atradās nometnē kopā ar manu tēvu. 1944. g. beigās dabūjām atbildi, ka tēvs esot miris. Dr. Alks tajā laikā strādāja citā lazaretē nodalījumā, un toreiz bieži cirkulēja nepareizas informācijas, tādēļ mana māte un es vēl labu laiku cerējām, ka tēvs dzīvs, tikai pārceļts uz citu vietu, no kurienes nevar rakstīt. Pēc gadiem trim manu māti izsauca uz Parabelas komandantūru un paziņoja par vīra nāvi 1944. g. 20. februārī. Oficiālu dokumentu saņēmu uz pieprasījumu tikai 1955. gadā."

*

22. jūnija pēcpusdienā pienāca ziņa, ka Vācija ar Padomju Savienību ir karastāvoklī, un lielai daļai tautas garastāvoklis manāmi uzlabojās. Vācu karaspēks ātri virzījās caur Lietuvu ziemeļu virzienā un 26. jūnijā iesoļoja Daugavpili, 29. jūnijā Liepājā un Jelgavā un 1. jūlijā atbrīvoja Rīgu. Pāris nedēļas visa Latvija bija vācu rokās. "BAIGAIS GADS", kā Latvijas vēsturē atzīmē Padomju Savienības okupāciju 1940. /1941. g., bija beidzies.

Žanis Medķis
-red.-

Okupācija vai brīvprātīga pievienošanās?

Cilvēkam ar normālu saprātu liekās neticami, ka pa šo tematu varētu vispār notikt kādas debātes un ka, loģiski apsverot faktus, kāds varētu nopietni mēģināt apgalvot, ka Latvija brīvprātīgi 1940. gadā, vai kādā citā brīdī, iestājās Padomju Savienībā. Šādiem apgalvojumiem par pamatu var būt vai nu ļaunprātīga, tīša faktu sagrozīšana vai iztulkošana, lai kalpotu kādiem mūsu tautai un valstij naidīgiem mērķiem, vai arī vienkārši faktu nezināšana vai to nesaprašana. Maldīgas informācijas izplatīšanu ārzemēs grūti vai neiespējami apturēt. Savā zemē faktu nezināšana vai nesaprašana gan ir jāizskauž, sniedzot informāciju par pareizajiem faktiem un palīdzot tos saprast.

Pēc sekmīgām Brīvības cīņām, kurās Latvijas armijas pusē pārgāja liela daļa sarkano strēlnieku, Padomju Savienība Rīgā, 11. 08. 1920. parakstīja miera līgumu, kurā tā "bez ierunām atzīst Latvijas valsts neatkarību, patstāvību un suverenitāti, un uz mūžīgiem laikiem atsakās no visām tiesībām, kuras piederēja Krievijai uz Latvijas tautu un zemi".

Par Padomju Savienības pēcteci šodien sevi uzskata un deklarē Krievijas Federācija. Šo līgumu ratificēja abas tā slēdzējas valstis. Tas tika brīvprātīgi pieņemts no abām pusēm, un kā internacionāli saistošu līgumu to reģistrēja Tautas savienības (U. N. O. priekštecē) internacionālo līgumu reģistrā.

Latvijas neatkarību viena pēc otras atzina visas pasaules nozīmīgākās valstis – de facto un de jure.

Latvijā pašā neatkarība balstījās uz Latvijas Nacionālās padomes 1918. gada 18. novembra deklarāciju, kuru vienbalsīgi apstiprināja Latvijas Satversmes sapulce. Satversmes sapulci ievēlēja visa Latvijas tauta vispārējās, brīvās, demokrātiskās vēlēšanās. Sapulce sanāca 1920. gada 1. maijā. Tā pieņēma Latvijas Satversmi 15. 02. 1922., Satversmes 1. paragrāfs noteica, ka Latvija ir demokrātiska, neatkarīga republika.

2. paragrāfs deklarēja, ka suverēnā vara Latvijas republikā pieder Latvijas tautai.

3. Satversmes paragrāfs noteica, ka Latvijas teritorija sastāv no Vidzemes, Zemgales, Latgales un Kurzemes, kuras robežas nosaka internacionāli līgumi.

6. paragrāfs savukārt nosacīja, ka Latvijas valsts parlaments ievēlams vispārējās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās. Visiem pieaugušiem Latvijas pilsoņiem bija tiesības vēlēties.

Šos četrus Satversmes paragrāfus nedrīkst mainīt Saeima bez tautas nobalsošanas par to atcelšanu vai grozīšanu. Nekad nekāda Satversmē noteiktā balsošana nav notikusi. Tā kā tautas nobalsošanā tie nekad nav grozīti, tad tie vienmēr bijuši un ir spēkā. Bez šādiem grozījumiem vai to atcelšanu jebkādi citai valstij nav un nevar būt nedz likumīga, nedz tādu var uzskatīt par jebkādas tautas brīvas gribas izteikšanas rezultātu.

No Latvijas – Krievijas (Padomju Savienības) minētā miera līguma neviena likumīgi ievēlēta Latvijas valdība nekad nav atteikusies.

Daudzinātam Molotova – Ribentropa paktam nekāda starptautiski likumīga spēka nav bijis. Jo divas citas valstis, cik lielas un spēcīgas tās arī nebūtu, nevar likumīgi grozīt vai iespaidot trešās valsts tiesības uz neatkarību bez šīs trešās valsts piekrišanas. Tīri vienkārši – nevar nedz dalīt, nedz iztirgot to, kas pašam nepieder.

Uz rezultātiem nebija ilgi jāgaida: kā Latvijas pirmais ārlietu ministrs Meierovics to bija jau 1920-to gadu sākumā pareģojis, ka, tiklīdz Vācija un Krievija sabiedrosies, Latvijas brīvība būs nopietni apdraudēta. Ar Molotova – Ribentropa paktu Vācija un Padomju Krievija kļuva par sabiedrotajām. Šī pakta slepenais protokols pārdalīja Poliju, atdodot pusi Padomju Krievijai un pusi Vācijai. Baltijas valstis un Somija tika “piešķirtas” Padomju Krievijai. Latvijas valdībai, tāpat kā abām pārējām Baltijas valstīm un Somijai, Maskava ar draudiem piespieda ielaist 30 000 Padomju armiju bāzēs šo valstu teritorijā. Somijai bija iespēja ar ieročiem rokās aizstāvēt savu neatkarību un tai to izdevās saglabāt. Latvijai nebija izveles, un tā 05. 10. 1940. bija spiesta parakstīt līgumu, pieņemot Padomju Krievijas uzspiesto “savstarpējās palīdzības” paktu par bāzēm. Igaunija jau tādu bija spiesta parakstīt nedēļu agrāk un Lietuva nedaudz dienu vēlāk. Vai šo valstu “brīvās gribas” izpaudums ir saskaņots ar Satversmi?

Tas bija Latvijas brīvības norieta un nelegālās okupācijas sākums.

Interesanti atzīmēt, ka augsts NKVD ierēdnis Serovs jau tajā brīdī izdeva slepenu instrukciju par “Pretpadomju” elementu deportāciju no it kā vēl neatkarīgām Baltijas valstīm. Vai tiešām ir iespējams argumentēt, ka

Padomju valdībai un viņam bija gaišreģa spējas paredzēt, ka nepilnu gadu vēlāk Latvija “brīvprātīgi” pievienosies Padomju Savienībai! Padomju Krievijas ģenerālštābs arī īsi pēc bāžu iegūšanas un vairāk kā pusgadu pirms “inkorporācijas” izdeva jaunas kara kartes, kurās vēl 1939. gada beigās Latvija jau tika apzīmēta kā “Latvijas S.S.R.”. Neticami labas pareģošanas spējas par nākotnes “tautas spontānas gribas” izteikšanu Latvijā un brīvprātīgu pievienošanos pusgadu vēlāk!

15.07.1940. Padomju Savienība iebruka Latvijas robežpunktā – Masļenku robežsargu mītnē, nogalinot bez jebkādas provokācijas vairākus robežsargus, vienu sievieti un bērnu, aizvedot pārējos sev līdzī. Robežpunktu iznīcināja. Tajā pašā dienā sarkanarmija jau bija iegājusi Lietuvā. Sarkanarmijas daļas tātad atradās sakoncentrētas Padomju Savienībā gar Latvijas austrumu robežu, Lietuvā gar Latvijas dienvidu robežu un bāzēs Latvijā. Par kādu militāru pretošanās mēģinājumu šādos apstākļos nevarēja būt runas. Polija bija sakauta – puse Padomju Krievijas okupēta. Franču un angļu armijas rietumu frontē bija sakautas. 14. jūnijā vācieši bija ieņēmuši Parīzi. No rietumu sabiedrotajiem nekādu palīdzību nevarēja gaidīt, un Vācija, kā Padomju Savienības tā laika sabiedrotā, tādu nebija ieinteresēta dot. Padomju Savienībā bāzēs vien atradās vairāk karavīru nekā visā Latvijas armijā.

16. jūlijā Molotovs sūtnim Kociņam Maskavā iesniedza ultimātu, kas bija līdzīgs 14. jūlijā Lietuvai iesniegtam. Latviju apsūdzēja pilnīgi nepamatotos, safabricētos “savstarpīgās palīdzības” pakta pārkāpumos un neeksistējošās militārsavienības ar Lietuvu slēgšanā. Ultimāts pieprasīja piekrišanu neierobežota lieluma Padomju karaspēka tūlītējai ienākšanai Latvijā un Latvijas valdības demisiju. Šo ultimātu pasniedza 1400 pieprasot atbildi līdz 2000 – tātad 6 stundu laikā. Latvijas valdība neredzēja dotos apstākļos citu izeju kā ultimātu pieņemt.

Šodien varētu teikt, ka no internacionālā viedokļa pareizāk būtu bijis atraidīt, formāli pieteikt karu un tūdaļ kapitulēt. Toreiz valdība acīm redzot domāja, ka šāds solis vai jebkāda veida bezcerīga pretošanās būtu nozīmējusi mazajai Latvijas tautai vēl lielākus cilvēku upurus. Toreiz nevarēja paredzēt, ka beigās cilvēku upuri tāpat būs bezgala lieli.

Nākamā dienā ļoti lielā skaitā Latvijas teritorijā iebruka krievu motorizētie kājnieki un tanki.

Igaunu sūtnis Maskavā pusstundu vēlāk tajā pašā dienā, kad latvieši saņēma līdzīgu ultimātu, kam bija jāatbild līdz 2300. Igauniju piemeklēja tieši tāda pati notikumu secība kā Lietuvu un Latviju. Viss trīs dienu laikā. Vai kāds patiešām pie pilna prāta varētu mēģināt teikt, ka šī nebija okupācija, bet, sagādīšanās pēc, priekšspēle “brīvprātīgai pievienošanai” Padomju Savienībai?

Padomju armiju latviešu tauta sagaidīja lielā nospiestībā, ar skumjām un bailēm par savu nākotni. Tikai maza saujiņa komunistu simpatizētāju un atbrīvotu cietumnieku izrādīja prieku par notiekošo.

Sekoja vienlaicīgs teātris visās trijās Baltijas valstīs: Latvijā to inscenēt ieradās Padomju valdības pārstāvis un vēlākais ārlietu ministrs Višinskis. Viņš sastādīja jauno “valdību” un lika Latvijas prezidentam to apstiprināt. Bez Viļa Lāča tajā nebija gandrīz neviena Latvijā plašāk pazīstama persona. Prezidenta pili visu laiku “apsargāja”, t.i., ielenca padomju tanki. Viņš praktiski pili bija gūsteknis.

Visās trijās Baltijas valstīs tajā pašā laikā, t.i., 14. un 15. jūlijā tika izsludinātas jaunas saeimas “vēlēšanas”. Latvijā tām vajadzēja notikt saskaņā ar 1922. gada Satversmi. Pieļāva tikai vienu - Padomju sūtniecības apstiprinātu “darba ļaužu bloka” sarakstu. Otru sarakstu, kuru mēģināja kopīgi iesniegt gandrīz visas agrākās Latvijas politiskās partijas, noraidīja, un tā organizētājus un redzamākos kandidātus apcietināja un deportēja, kaut tiem pat nebija nekāda sakara ar demisionējošo Ulmaņa valdību.

Visiem tika likts saprast, ka visi, kam pasē nebūs atzīmēts, ka tie vēlēšanās piedalījušies, tiks uzskatīti par “tautas nodevējiem” un “kontr-revolucionāriem”. Vēlēšanu komisija tika instruēta rezultātu “noapaļot uz augšu”. Latvijā, pēc pašu padomju ziņām, par šo sarakstu esot nobalsojuši 97,6% un visās Baltijas Republikās kopā “vairāk par 95%” par šiem vienīgajiem sarakstiem. Kādā Londonas laikrakstā uz Padomju informācijas pamata šī ziņa parādījusies jau dienu pirms vēlēšanu noslēguma! Latvijā paziņoja, ka pa sarakstu esot nodotas 99,8% balsis!

1940. gada 21. jūlijā visās trijās Baltijas valstīs sanāca šādi līdzīgi “ievēlēti parlamenti,” kuri visi nolēma lūgt, lai viņu trīs neatkarīgās valstis Padomju Savienība uzņem par “republikām”.

1940. gada 5. augustā šī “parlamenta” un “valdības” delegācija, prof. Kirchenšteina vadībā, “lūdza” PSRS Augstākās padomes 7. sesiju Maskavā uzņemt Latviju kā republiku Padomju Savienībā. Runu, ar kuru Kirchenšteins “lūdza” Latviju uzņemt Padomju Savienībā, bija viņam uzrakstījusi Padomju Savienības valdība. Vienīgi tās neveiklo un faktuāli nepareizo latvisko tulkojumu deva viņam nolasīt.

Interesanti atzīmēt, ko 30.06.1940. V. Molotovs teica Lietuvas Padomju valdības ministram, prof. V. Kreve-Mickevičam: “Ja krievu cari, sākot ar Jāni Briesmīgo, centās nostiprināties Baltijas piekrastē, tad viņi to nedarīja savas personīgās godkāribas dēļ, bet krievu valsts interesēs. Būtu nepiedodami, ja Padomju Savienība tagad neizlietotu šo izdevību, kas varbūt nekad vairs neatkārtosies. Tāpēc mūsu vadoņi nolēmuši Baltijas valstis inkorporēt Padomju Republiku saimē”.

Piedalīšanās demonstrācijās Latvijā un citās Baltijas valstīs, par labu “pievienošanai”, bija uzspiesta un parasti darba vietu organizēta. Kas nepiedalījās, kļuva par Padomju iekārtas pretinieku, kontrrevolucionāru un valsts nodevēju ar labi zināmām sekām.

Padomju armijas ienākšana Latvijā un tās neatkarības iznīcināšana bija

1) pret Rīgas 1922. g. miera līgumu.

2) pret 05.0.1939.g. noslēgto “savstarpējās palīdzības” paktu (bāzu līgumu), kurā Padomju Savienība garantēja Latvijas neatkarību un neiejaukšanos tās iekšējās lietās un tās politiskās, sociālās un saimnieciskās iekārtas respektēšanu. Šīs garantijas atkārtoja V. Molotovs kā Tautas komisāru padomes priekšsēdis un Padomju Savienības ārlietu ministrs savā runā 5. ārkārtējā Padomju Savienības Augstākās padomes sesijā – tārad visai ārpasaulei domātā, svinīgā deklarācijā. Padomju Savienības rīcība lauza arī šo solījumu.

3) pret Latvijas Satversmi, kuru Padomju Savienības okupanti teicās “atjaunojam”. Tika noturētas “vēlēšanas” ar vienu sarakstu, nepieļaujot nekādu opozīciju. “Vēlēšanas” nebija nedz brīvas, nedz aizklātas, nedz demokrātiskas, tādējādi pārkāpjot satversmes 6. paragrāfa un pirmā paragrāfa daļu, kurā Latvija ir apzīmēta par “demokrātisku republiku”. Valdība tādēļ netika iecelta saskaņā ar Satversmi, un nelikumīgi “ievēlētai” saimai nebija nekādas leģitimitātes, nedz arī tiesības pārstāvēt Latvijas valsti un tautu.

4) Tā bija pat pret Padomju valsts tēva un dibinātāja Ļeņina testamentu, kurš bija noteicis, ka “*kādas mazas vai vājas nācijas balsošana par pievienošanos kādai lielai vai stiprai valstij, ja tā notiek okupācijas karaspēka klātbūtnē, ir vardarbība un patvaļīga svešas teritorijas piesavināšanās*”.

5) Višinskis, savu teātri par “brīvprātīgu” iestāšanos Padomju Savienībā organizēdams, bija aizmirsis tuvāk iepazīties ar Latvijas satversmi, kuras 77. paragrāfs nosaka, ka tā ir suverēna valsts, un no savas neatkarības, kura noteikta Satversmes 1. paragrāfā, savas teritorijas, kas noteikta 3. paragrāfā, un no suverēnās varas, kas vienīgi var piederēt Latvijas tautai, kā tas noteikts 2. paragrāfā, varēja un likumsakarīgi drīkstēja vienīgi atteikties ar tautas nobalsošanu. Tāda nekad netika noturēta.

6) Nav pat nepeieciešams pieskarties loģiski neiedomājamām notikumu saistībām visās 3 Baltijas valstīs vienlaicīgi pēc viena un tā paša sižeta, vai neiespējamiem notikumiem praktiskā dzīvē – par vienīgo saeimas deputātu – kandidātu sarakstu nodotajam, nedabīgi augstajam “balsu” procentam, lai saprastu, cik absurdi ir apgalvojumi par Latvijas un abu pārējo Baltijas valstu “brīvprātīgo” un likumīgo iestāšanos Padomju Savienībā.

Aleksandrs Gārša

Latviešu karavīri Sarkanajā armijā

Pēc Latvijas “tautas” armijas likvidēšanas tās komandierim ģen. R. Kļaviņam izdevās panākt, lai no armijas izveidotu atsevišķu 24. strēlnieku korpusu ar 2 strēlnieku divīzijām un novietojumu Latvijā. Korpusā uzņēma tikai pusi no visiem karavīriem, otru pusi atvaļināja. Pirmajā okupācijas gadā no Latvijas virsniekiem un instruktoriem deportēja 80%. Korpusa sastāvā ietilpa 2 strēlnieku divīzijas, lidotāju eskadriļa, artilērijas un zenītartilērijas vienības, kā arī citas atbalsta daļas. Korpusa komandieris bija ģen. lt. R. Kļaviņš un štāba priekšnieks ģen. maj. O. Ūdentiņš.

Īsi pirms vācu uzbrukuma korpusa komandieri, abu divīziju, pulku un atsevišķo daļu komandierus nomainīja pret krieviem, lai sūtītu uz Maskavu “kursos”. Patiesībā teritoriālā latviešu strēlnieku korpusā visu laiku notika asa ideoloģiska cīņa, jo vairums latviešu virsnieku un instruktoru bija naidīgi padomju varai. 1941. g. 13/14. jūnijā korpusā notiek masu aresti, nošaušanas un terorizēšana. Kara sākumā korpusā bija ap 3000 latviešu karavīru.*

Pēc sīvām cīņām ar uzbrūkošām vācu vienībām 24. teritoriālais korpus bija faktiski iznīcināts. 1941. g. no korpusa atliekām sāka formēt jaunu latviešu strēlnieku divīziju.

Latviešu brīvprātīgie strēlnieku pulki.

1. un 2. pulks (vēlāk 76. atsevišķais strēlnieku pulks) kā brīvprātīgas vienības veidojās 1941. g. Igaunijā no latviešu strādnieku gvardes bataljoniem un citiem aktīvistiem, kas bija atbēguši no Latvijas. 1. pulks sākumā sargāja 10. strēlnieku korpusa aizmuguri un cīnījās ar nacionālajiem partizāniem, bet vēlāk piedalījās kaujās pret regulāro vācu karaspēku. Pulku smagi sakāva un no tā saformēja bataljonu, ko savukārt pēc smagiem zaudējumiem ieskaitīja 76. strēlnieku pulkā. Arī šo pulku pēc smagas sakāves izformēja un pārpalikumu iedalīja 201. latviešu strēlnieku divīzijā. Vienībā bija ap 10000 vīru. 1942. g. oktobrī tai piešķīra 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas nosaukumu par nopelniem Maskavas aizstāvēšanas cīņās. No 1944. g. divīzija bija iekļauta 130. latviešu strēlnieku korpusā un piedalījās cīņās uz Latvijas zemes. 1944. g. novembrī 43. gvardes divīzijai piešķīra Rīgas divīzijas nosaukumu.

Latviešu strēlnieku 308. divīzija tika saformēta 1944. g. kā nacionāla vienība uz atsevišķā Latvijas strēlnieku rezerves pulka bāzes. Tajā ietilpa 3 strēlnieku pulki, 1 artilērijas pulks, sapieru un sakaru bataljoni un citas sīkākas

palīgvienības. Sastāvs - 7300 vīru. Arī šī vienība bija 130. korpusa sastāvā.

130. latviešu strēlnieku korpus tika saformēts uz 43. gvardes divīzijas bāzes. Tā sastāvā bija 15 000 vīru. Korpusa komandieris bija ģen. maj. D. Brantkalns. Visās kaujās uz Latvijas zemes tas cīnījās ar 19. divīzijas vienībām.

Atsevišķas vienības: Iznīcinātāju eskadriļa “Latviešu strēlnieks”, tāds pats vārds bija dots tanku kolonnai (10 T-34 tanki), 1. latviešu bumbvedēju aviācijas pulks, ko vēlāk pārdēvēja par 1. Rēzeknes latviešu nakts bumbvedēju aviācijas pulku un visbeidzot par 322. Rēzeknes latviešu nakts bumbvedēju aviācijas pulku. Vienība piedalījās cīņās Kurzemē.

Kurzemes katlā cīnījās arī Latvijas ieņemtajā teritorijā mobilizētie jaunieši.

Visaugstākajā dienesta pakāpē no latviešiem bija ģen. plkv. Nikolajs Bērzzariņš, Krievijas latvietis, 27. armijas un vēlāk 5. triecienarmijas komandieris, pirmais Berlīnes komandants.

Nacionālā pretestības kustība

Latvijas pretestības kustībai bija jācīnās pret diviem okupantiem - Krieviju un Vāciju. Vēlāk izrādījās, ka ziņas, ko pretestības kustība bija nodevusi Sabiedrotajiem Zviedrijā, tie bija ziņojuši tālāk Maskavai. Kustībai nekad nebija kopēja, centralizēta vadība, lai gan starp atsevišķām grupām, sevišķi vācu laikā, pastāvēja cieši sakari.

Padomju okupācijas laiks pārsteidza tautu militāri un garīgi nesagatavotu. Līdzīgi Ulmaņa valdībai tā bija pārāk optimistiski novērtējusi šo notikumu, arī tautas vairākums dzīvoja ilūzijās, ka pēdējos 30 gados bolševisms ir civilizējies un mainījis savas valdīšanas metodes, tāpēc visumā latvieši, sevišķi vecākā paaudze, kas pazina cara laikus, dzīvoja pārliecībā, ka “labāk krievs nekā vācietis”.

Tautas pasīvā pretestība visvairāk izpaudās okupācijas sākumā, kad Maskava bija vēl starptautiski ieinteresēta slēpt savus īstos nolūkus Baltijā. Atklāti dziedāja patriotiskas dziesmas, uzgavilēja latviešu karavīriem, skolu jaunatne, mācības sākot, atteicās dziedāt Internacionāli. Arī pretestības grupas radās visvairāk pie jauniešiem; dalībnieki izdeva pretkomunistiskus izdevumus un izplatīja uzsaukumus. Par savu nacionālo nostāju jaunatne arī dabūja visvairāk ciest.

Pretestības kustībai sākumā pievienojās arī Pērkonkrusts, kam jau bija zināma pagrīdes pieredze, un dažkārt iesaistījās vācu 5. kolonnas darbībā, bieži pašiem to neapzinoties.

* Jūnija mēnesī liels skaits dezertēja, un autors nemin palikušo latviešu skaitu.

No 1940. g. ziemas līdz 1941. g. pavasarim izveidojās bruņotas grupas, kas, politiskiem apstākļiem mainoties, kļuva par partizānu vienībām. No lielākām un labi organizētām grupām padomju okupācijas laikā jāmin Daugavas krasta grupu, kapt. K. Upelnieka vadībā. Rīgā 1941. g. aprīļa beigās notika vairāku grupu pārstāvju sanāksme no dažādiem Latvijas apgabaliem, lai nospraustu tālāko darbību. Karam sākoties, visas grupas piedalījās partizānu cīņās.

-red.-

Atsauces:

- A. Aizsilnieka "Latvijas Saimniecības Vēsture, 1914-1945"
 E. Andersona LE 1962-1982, 3. gr.
 E. Andersona L V 1920-1940, Ārpol. II
 G. Kurloviča un A. Tomašūna "Latvijas vēstures grāmata vidusskolai II."
 H. Stakles "Pētera Stakles un viņa ģimenes likteņa stāsts". (nepublicēts)
 A. Švābes L E, 21. gr.
 A. Gāršas rakstam "Vai Latviju okupēja,
 vai tā brīvprātīgi pievienojās Padomju Savienībai?" izietotie avoti:
 Alfr. Bērziņa "The unpunished crime", Rober Speller & sons.
 Contemporary Newspapers – Riga ANO abroad (in archives)
 E. Dunsdorfa "Latvijas vēsture", Amerikas Latviešu apvienība, 1980.
 I. Gravas – Kreituses, I. Feldmaņa, G. Goldmaņa, A. Strangas
 "Latvijas okupācija un aneksija", 1939-1940. g.,
 dokumenti un materiāli, Rīga, 1995.
 G. Hilger & A. G. Meuer "The incompatible allies, A memoir –
 history of German – Soviet relations (1918-1941)" New York, 1953.
 Ed. Krieviņa "Viņās dienās", Melburna, 1966.
 Latvijas Vēstnesis, 1922. g. 30. jūnijā "Latvijas Republikas satversme".
 J. Lejiņa "Mana dzimtene", "Ziemeļblāzma", 1971.
 A. Orlov "The secret history of Stalins aims", New York, 1953.
 D. Remniek "Lenin's tomb" (p. 238-239), New York.
 Ā. Šildes L V 1914-1940, Zviedrija, 1976,
 A. Švābes L E, 9., 14., 18, 28., 29. gr., Stokholma, 1952.

5. KUNGI, KARU SACĒLUŠI, SAUCA MANUS BĀLELIŅUS. 1941. VII - 1945. V

Hitlers nāk ar lieliem soļiem. . . *

Latviešu patrioti, kas bija slēpušies mežos, lai izvairītos no apcietināšanas un deportācijas, pēc 14. jūnija sāka apvienoties lielākās partizānu grupās un lika sevi manīt pēc kara sākšanās, uzbrūkot mazākām, nekārtībā atkāpjošām sarkanarmijas daļām un spiežot tās ātrāk izvākties no Latvijas, ar ko tika novērsta tiltu spridzināšana, laupīšana un izrēķināšanās ar civiliedzīvotājiem.

Siguldas partizānu grupa, ltn. V. Pauļa vadībā, jau 2. jūlijā ieņēma Siguldu divas dienas pirms vāciešu ierašanās.

Smiltenes apkārtnes partizāni, plkv. A. Krīpena vadībā, nosprostoja Vidzemes šoseju un 5. jūlijā ieņēma Smiltēni.

Madonas apkārtnē operēja plkv. ltn. K. Aperāta grupa, kas sastāvēja galvenokārt no 24. korpusa sakaru bataljona dezertieriem. Mazākas partizānu grupas noorganizējās katrā pagastā. Sadarbība ar vācu armiju kara pirmajās dienās bija visumā teicama.

Atbrīvotajos apgabalos tūlīt izveidojās latviešu komandatūras, kas veica kārtības policijas funkcijas.

Kad Vācijas bruņotie spēki iesoļoja Rīgā 1941. g. 1. jūlijā, iedzīvotāji viņus jūsmīgi apsveica kā atbrīvotājus, bet drīz sekoja vilšanās. Latvju tauta savos partizānos saskatīja pamatus neatkarīgās Latvijas armijai, bet jau jūlija

* Bija 1939. g. tāda populāra kupleja:

Hitlers nāk ar lieliem soļiem

Pāri leišiem, pāri poļiem,

Kad tas tiks pie Liepāj's moliem,

Puikas nosītis ar oļiem.

pirmajā pusē augstākais SS un policijas vadītājs ģen. V. Štālekers (Stahlecker) vienā no saviem pirmajiem rīkojumiem pavēlēja likvidēt visas pastāvošās latviešu bruņotās vienības un nodot ieročus, piedraudot ar nāves sodu. Bija aizliegts arī valkāt neatkarīgās Latvijas armijas uniformas un izkārt Latvijas karogus. *

Patiesībā tas viss jau bija likumsakarīgi. Vācija bija paredzējusi Latviju līdz ar pārējām Baltijas valstīm iekļaut savā impērijā un zemju iedzīvotājus pārvācot. Tās, kas pārvācošanai izrādītos nederīgi, bija paredzēts pārvietot tālāk uz Krievijas apgabaliem. Atkal bija atdzīvojusies doma par Baltijas kolonizēšanu. Boļševiku nacionalizētos īpašumus vācieši neatdeva, bet uzskatīja par savu kara laupījumu.

Ostlande

1941. g. jūlijā no Vācijas pienāca paziņojums, ka uz Latviju nosūtīts ģen. O. Dankers, plkv. A. Plensners, plkv. ltn. V. Deglavs un Dr. V. Sanders, kas veidos Uzticības padomi pie vācu administrācijas, bet jau pēc 4 dienām nāca zināms, ka minētā Uzticības padome vairs nepastāv. Pāris dienas vēlāk trepju telpā pie plkv. Plensnera dzīvokļa durvīm atrada V. Deglavu ar cauršautu galvu. Viņa dokumentu mape bija pazudusi. Notikumā bija skaidri redzams Gestapo (Geheime Staatspolizei – valsts slepenpolicija) pirksts.

1941. g. 17. jūlijā nodibināja okupētajiem apgabaliem īpašu ministriju, iecēla par tās vadītāju reichsfireru A. Rozenbergu (A. Rosenberg) un tai pašā datumā iekļāva Latviju, Igauniju, Lietuvu un Baltkrieviju vienā administratīvā vienībā, ko nosauca par Austrumzemi (Ostland). Tās civilai pārvaldei viņš iecēla reichskomisāru H. Lozi (H. Lohse).

Vācu civilpārvaldi Latvijā vadīja ģenerālkomisārs Dr. H. O. Drechsler (H. O. Drechsler), un viņam savkārt bija pakļauti 6 apgabala komisāri Liepājā, Jelgavā, Valmierā, Daugavpilī, Rīgā un Rīgas lauku apgabalā.

Latviešu rokās bija Zemes pārvalde ar O. Dankeru priekšgalā, kas bija

* Plkv. V. Veisa meita S. Veisa-Zikaras savās nepublicētajās atmiņās apraksta kā viņš apgājis vācu aizliegumu. "1942. g., tuvojoties 18. novembrim, pa tālruni pienāk no vācu policijas aizliegums Valsts svētku atceres gadījumā izlikt karogus. Pielietojot savu diplomāta pieredzi, Veiss izliekas to pārpratis. "Un ja nu mēs nebūtu dzirdējuši to vārdu "nicht"? Rezultātā viņš dod rīkojumu 18. novembrī karogot pilsētu un lauku ēkas. Sadusmotajai vācu vadībai Rīgā viņš aizbildinās ar savām vajājām vācu valodas zināšanām."

cieši pakļauta vācu civilpārvaldei, un oficiāli atzīta tikai no 1942. g. 7. marta. Tā sastāvēja no vairākām ģenerāldirekcijām, katra latviešu-ģenerāldirektora vadībā. Ģenerāldirektoru uzdevums un tiesības bija tikai pildīt ģenerālkomisāra norādījumus. Tikai 1945. g. februārī vācieši nolēma atļaut latviešiem kaut ko līdzīgu valdībai- Nacionālo komiteju. Par tās priekšsēdi izvirzīja ģen. R. Bangerski, bet tas viss nāca jau sen par vēlu.

Par šo vēstures posmu rakstnieks O. Liepiņš savā nepublicētajā apskatā, cita starpā, raksta:

"Vācu armijai Latvijā 1941. gadā ienākot, latviešu tautā sašutums pret krieviem un boļševikiem bija liels. Latvieši alka atmaksāt par savas valsts neatkarības nodevīgo samīdīšanu, par miermīlīgas tautas vidū izdarītām slepkavošanām, laupīšanām un aizvešanām. Pirmās dienās sabiedrība sagaidīja, ka tūdaļ tiks atjaunota Latvijas valsts, ka Latvija pieteiks Krievijai karu un mūsu armija stāsies cīņā blakus somiem un vāciešiem.

Nekas no visa tā nenotika, vācieši uzvaru reiboni cerēja ar krieviem tikt galā vieni paši. Kad daži latviešu virsnieki izteica vēlēšanos piedalīties karā kā brīvprātīgie, vācieši atteica, ka brīvprātīgos nepieņem, un ka šis karš vāciešiem jāizcīna bez citu tautu palīdzības. Savā iedomībā un nenovīdībā vācieši baidījās, ka arī citiem nenāktos kaut ko dot par palīdzību. Viņi gribēja visu tikai sev. Vācieši tad pēc uzvaras būtu kungi un vieni paši noteiktu jauno pasaules kārtību.

Jo nedēļas gāja, jo vācu popularitāte mazinājās. Ar savu dīvaino un drošsirdīgo [?] rīcību viņi atsaldēja vienu līdzjutēju pēc otra: Latvijas pagaidu valdības (ar inž. B. Einbergu priekšgalā) darbības apturēšana, valsts neatjaunošana, boļševiku nolaupītās mantas neatdošana, latviešu nostādīšana par "otrās šķiras" iedzīvotājiem, Latvijas galvaspilsētas ielu pārdēvēšana nacionālsociālistu "varoņu" vārdos atbaidīja latviešu tautu no sadarbības ar vāciešiem".

Pirmās latviešu bruņotās vienības

Latviešu kārtības dienests, kas Rīgā bija noorganizējies pašplūsmes ceļā plkv. V. Veisa, plkv. ltn. Oša un prefekta R. Štiglica vadībā, tagad tiek no ģen. V. Štālekera pārorganizēts un Rīgas kārtības dienesta policistu skaits ierobežots uz 3000 vīriem. No tiem kārtības policijas savrūpdienestam, cietuma apsardzei, dzelzceļa, ostas policijai, Rīgas un Rīgas apriņķa policijai un svarīgu objektu apsardzei nozīmē 2500 vīru, bet no atlikušajiem 500 vīriem saformē 5 rotas un pakļauj plkv. V. Veisam. Vācieši šīs vienības nosauc par "rekrūtēšanas rezervi". Tās ir pirmās oficiālās latviešu bruņotās vienības vācu pusē Otrā Pasaules karā.

Lauku komandantūras likvidē un to vietā atjauno Latvijas brīvvalsts apriņķa policijas pārvaldes, padotas vācu "fireriem". Aizliegums valkāt Latvijas armijas uniformas tiek atcelts. Kārtības dienesta vīrus ietērpj bijušās Latvijas armijas uniformās, ko vācieši ieguvuši kā kara laupījumu no latviešu teritoriālā korpusa mantu noliktavas. Tērpus izsniedz bez jeb kādām militārām nozīmēm. Zīmotņu vietā jānēsā apzīmogota un numurēta zaļas krāsas piedurknes saite ar uzrakstu "Kārtības palīgpolīcija Rīga" (Ordnungs Hilfspolizei Riga).

*

Kārtības palīgpolīcija bija pirmajā laikā pakļauta vācu policijas pulka "Nord" komandierim. Pēc rezerves saformēšanas plkv. V. Veisu oficiāli iecēla par Rīgas kārtības dienesta priekšnieku.

Apsargājamo objektu skaitam pieaugot, vācu vadība augusta beigās pavēlēja rekrūtēšanas rezervi apvienot vienā bataljonā, kā arī formēt 2 jaunus bataljonus, pie kam vienam bataljonam jābūt gatavam dienēt ārpus Latvijas.

Jauno policijas bataljonu vervēšana veicās sekmīgi, jo brīvprātīgo sākumā netrūka. 1941. g. septembrī noorganizēja trīs palīgpolīcijas bataljonus un decembrī vēl divus. Līdz kara beigām bija kopā ap 40 bataljoni.

Lai gan latviešu kārtības dienesta galvenais uzdevums bija sardzes, sakaru dienests un sarkano partizānu apkarošana frontes aizmugurē Baltkrievijā, Polijā, Ukrainā u.c., tomēr ap 20 bataljonu dažādos laikos bija ierauti arī tiešās frontes cīņās ārpus Latvijas. Šie bataljoni sastādījās gandrīz vienīgi no bijušajiem karavīriem, kas domāja, ka pakāpeniski tiks atjaunota Latvijas armija. Bataljonus nosauca par šucmaņu vienībām [Schutzmannschaft], kareivjiem bija jānēsā policijas uniformas un jāveic uzdevumus tālu no savas zemes robežām, ko karavīri uzskatīja par sevis necienīgiem. Vienības bija slikti apgādātas un apbruņotas, trūka piedzīvojušu virsnieku. Sākās neapmierinātības izpausmes, ieskaitot dezertēšanu, ko apkaroja ar bargiem sodiem.

Provincē svarīgu objektu apsargāšanai bija nodibina, t.s., "B" un "C" grupu palīgpolīcija. "B" grupā skaitījās visi virsstatā pieņemtie policijas darbinieki, "C" grupa komplektējās galvenokārt no bijušajiem Aizsargu organizācijas locekļiem. Viņi varēja dzīvot un strādāt mājās un tikai vajadzības gadījumā tika izsaukti pildīt sardzes dienestu vai piedalīties bandītu (partizānu) ķeršanā. No aizsargiem tika sakomplektēti vairāki bataljoni partizānu apkarošanai, bet pēc tam tos aizsūtīja uz fronti, lai gan bija solīts, ka viņus iesaistīs dienestā tikai 6 mēnešus.

Jau 1941. g. sākumā vācieši sāka formēt lielākas ārzemnieku vienības.

Viena tāda slēgta nevācu vienība bija SS divīzija "Viking", kas sastāvēja no flāmu, holandiešu un dāņu brīvprātīgiem vācu vadībā. Vēlāk Austrumu frontē cīnījās arī spāņu, t.s., "Zilā" un franču "Charlemagne" divīzija.

O. Liepiņš: "Arvien biežāk sabiedrībā pacēlās runas, ka neiztik bez vispārējas mobilizācijas. Tauta baidījās, ka latviešus neiesauc un neizkaisa kā vieniniekus vācu armijās, kur tie varētu tikt piespiesti cīnīties par mums svešiem mērķiem. – Maskavas un Pēterpils [Ļeņingradas] sapņi 1941. gada beigās bija izsapņoti, un nu sāka iedarboties pavisam citi motīvi. Tieši tad, kad latviešu sadarbības gribas sāka pietrūkt, vāciešiem tā kļuva vērtīgāka un vērtīgāka. Vācieši pamazām atjēdzās, ka zaudējumi ir lielāki nekā domāts, un Krievijas bagātīgās telpas piepildīšanai viņu spēki par maziem.

Nu gan tie labprāt gribētu saukt palīgā citas tautas, bet tikai sliktākās, neatbildīgākās vietās kā "otrās šķiras" cilvēkus, lai viņiem nebūtu iespēja izcelties un parādīt savas karavīru spējas. Sākās vācu iestāžu morāliskie spaidi, lai pamudinātu vairāk latviešu iestāties "šucmaņos". Zēnus un jauniešus sāka sūtīt uz Vāciju darba dienestā un gaisa izpaligos.

Karam ieilgstot, tautai radās instinktīva nojauta, ka pašu karaspēks vēl būs vajadzīgs tautas tiesību aizstāvēšanai kara pēdējā posmā. Latvieši sprieda, ka vācieši būs mācījušies no faktiem un vairs tik pārāk neizcels savus spēkus, ka tie sāks cīnīties arī kaut cik citas tautas. Tā izcēlās valodas, ka Latvijai dos "satversmi" un pēc tam būs mobilizācija. Šīs valodas neapklusā visu 1942. gadu. Tās pārcilāja arī Zemes pašpārvalde, kam par spīti solītajam un oficiāli it kā iedotajam, nekādu patstāvīgas rīcības tiesību tomēr nebija.

Latviešu cerības vairoja arī vācu noteicēju solījumu pilnā izrunāšanās vienā vai otrā gadījumā. Tā SS un policijas augstākais vadītājs Latvijā F. Jekeln [Höherer SS- und Polizeiführer Ostland F. Jeckeln]* kādā 1942. gada vidū teiktā runā, atsaucoties uz savu tikšanos ar Hitleru, paziņoja, ka Latvijai tikšot dota kultūrāla un saimnieciska patstāvība tāpat kā Norvēģijai. Latvijai būšot sava valūta, sava armija un savs pārstāvis vācu ģenerālštābā.

1942. g. 2. decembrī Zemes pašpārvalde iesniedza reichskomisāram Lozem piedāvājumu uzstādīt 100000 vīru lielu latviešu armiju, prasot par to preti Slovākijas statusu (t.i. formālu neatkarību).

Atbilde bija krasī noraidoša. Zemes pašpārvaldes 28. decembra sēdē ģen. O. Dankers ziņoja par savu sarunu ar reichskomisāru Lozi. Pēdējais atbildējis, ka latviešu armija vāciešiem neesot vajadzīga, jo latviešu vīriešu lielākā daļa jau esot iesaistīta saimnieciskos darbos. Valdmaņa prasīto Slovākijas statusu Latvijai nevarot dot, jo Slovākijas valsts esot nodibināta jau priekš kara! Ja

* Viņa priekšgājējs Štālekers bija nogalināts cīņās ar sarkanajiem partizāniem.

Latvijai dotu patstāvību, tad Igaunija, Beļģija, Holande prasītu to pašu. Sarunas otrā daļā Loze stostījies Dankeru, atgādinādamas "firera" vārdus: tagad nevajag domāt ne par ko citu, kā par visu spēku sakopšanu uzvarai. Latviešu tautas noskaņojums esot nevēlamā kārtā "noslīdējis". Ormaņi nelabprāt vedot vāciešus, Rīgas stacijas nesēji neņemot nest vāciešu mantas! Vācu prestižs un autoritāte jānodibinot par katru cenu, tie necietīsot tādu izturēšanos. Ja ar vāciešiem neapiesoties labi, tad viņi spersot stingrus soļus.

Pretēji šai lielīgai valodai, jau nākamā gada 10. februārī Ādolfs Hitlers no savas galvenās mītnes saviem varas vīriem Latvijā piesūtīja šādu telegrammu: "Es pavēlu saformēt Latviešu SS brīvprātīgo leģionu. Vienības lielums un veids atkarīgs no rīcībā esošā latviešu vīru skaita. Ādolfs Hitlers."

Latviešu leģiona formēšana

Kā pirmo 1942. g. 22. oktobrī uz fronti nosūtīja plkv. ltn. G. Manguļa vadīto policijas bataljonu. Īstenībā tā bija nevis policijas, bet karavīru formācija, kas sastāvēja no brīvprātīgajiem.

Kārtības dienestu šķiroja savrupdienestā un slēgto vienību dienestā. Sadalītas starp vācu vienībām, šīs mazās latviešu grupiņas jau pirmajās kaujās izrādīja izcilu varonību, un vairākus latviešu karavīrus apbalvoja ar Dzelzs krustu.*

1943. g. sākumā Ļeningradas frontē cīnījās divi latviešu kārtības dienesta bataljoni 2. starptautiskās, motorizētās SS brigādes sastāvā. Ārzemnieku daļas, pie kurām piederēja latvieši, nebija iesaistītas tieši vācu armijā (Wehrmacht), bet gan no politiskajām formācijām izaugušajos SS bruņotajos spēkos (Schutz Staffeln) ar "SS" uz zīmotnēm rūnu rakstā kā pazīšanas zīmi.

Vācijas reichsfirers H. Himlers (H. Himmler), apmeklējot 1943. g. janvārī Ļeningradas fronti, pavēlēja 19. un 21. latviešu kārtības dienesta bataljonus pārdēvēt par Latviešu leģionu, bet 2. motorizēto SS brigādi, pārveidot par tīru latviešu brigādi.**

Vadoņa dekrēts par Leģiona dibināšanu gan seko tikai 10. februārī.

Pirmo oficiālo informāciju par Latviešu leģiona nodibināšanu Zemes pašpārvaldei sniedza SS un policijas vadītājs Latvijā, policijas ģen. maj.

* O. Perro, pats pirmais latviešu Dzelzs krusta kavalieris, savā atmiņu grāmatā "Holmas cietoksnis" stāsta, ka, karam sākoties, Dzelzs krusta apbalvojums nav bijis "nevāciešiem" paredzēts. Viņi apbalvoti ar, t.s., "Austrumu medaļu", kas nēsāta zaļā lentē.

** Tā paša gada aprīlī brigādē ir jau 6 bataljoni, no kuriem izveido 1. un 2. pulku.

Šrēders(Schröder). Paziņojis klātesošiem par Hitlera atļauju latviešiem formēt leģionu, viņš aicina darīt visu iespējamo tā komplektēšanai no brīvprātīgajiem, lai tādejādi "attaisnotu Vadoņa dāvāto uzticību latviešiem". Sākotnējais vēsums pret latviešu karavīru iesaistīšanu bruņotajos spēkos, militārajai situācijai pasliktinoties, bija zudis.

Priekšlikumu pašpārvaldes ģen. direktori noteikti noraidīja, aizrādot, ka Zemes pašpārvalde nav lūgusi vācu vadību formēt leģionu, un ka pie pašreizējā latviešu tautas noskaņojuma un Latvijā valdošajiem apstākļiem leģiona formēšana ir pilnīgi izslēgta. Ja latvju tautas lielā cīņas griba, ko tā izrādījusi vācu okupācijas sākumā, tik lielā mērā atslābusi, tad pie tā vainīgi ir tikai vācieši ar savu netaisnīgo un nemākulīgo rīcību. Lai pamudinātu latviešu tautu turpnāk aktīvāk piedalīties cīņā, vācu vadībai jārada attiecīgie priekšnoteikumi, no kuriem svarīgākie:

- + dot latvju tautai noteiktu politisku cīņas mērķi, kā arī garantijas, ka latvieši tiešām cīnās par brīvu un neatkarīgu Latviju;
- + pārtraukt nacionāli noskaņoto latviešu vājašanu, atbrīvojot viņus no apcietinājuma;

- + pielīdzināt latviešus vāciešiem uztura, algas, apgādes un tiesību ziņā.

Uz šiem priekšlikumiem ģen. Šrēders norādīja, ka viņš nav kompetents latviešu prasības izlemt, bet ka tās nodos tālāk vācu augstākai vadībai, kā arī izteica cerību, ka šīs prasības tiksot ievērotas.

Zemes pārvalde vēl nebija devusi savu piekrišanu leģiona formēšanai, kad Rīgā savu darbību uzsāka "SS papildinājumu komanda Austrumzemē" (SS Ersatzkommando Ostland) un ķērās pie latviešu vervēšanas leģionam.

Jau 1943. g. februāra pirmajā pusē vācu valdība bija nolēmusi totālā kara ietvaros caur darba pārvaldēm iesaukt: a) militāram dienestam, b) darbam militārās darba vienībās un c) kara rūpniecībā 1919. -1924. g. dzimušos latviešu jaunekļus. Iesaukšana skāra latviešu tautas militārā ziņā visvērtīgāko daļu- apm. 90000 vīru. Vācieši bija lēsuši, ka no šī skaita faktiski izdosies iesaukt ap 58000. Iesauktos viņi bija paredzējuši izvietot šādi: par izpalīgiem vācu armijā (Wehrmachts- Hilfswillige)- 25000 vīru; leģionā apm. 15- 17000 vīru; kā papildinājumu kārtības dienesta bataljoniem – 6000 vīru un karam svarīgos darbos -10000 vīru.

Darba pārvaldes sāka izvest iesaukšanas pārbaudes, kas formāli bija nostādītas kā brīvprātīga pieteikšanās kara dienestam. Pēc medicīniskās pārbaudes jauniešiem lika izvēlēties vienu no trim dienesta kategorijām un līdz turpmākajam rīkojumam atlaida mājās.

1943. g. februārī Zemes pašpārvalde iesniedza Austrumzemes komi-sāram Lozem, Latvijas ģenerālkomisāram Drechsleram un SS policijas vadītājam, ģenerālim Jekelnam jaunu priekšlikumu, kas saturēja sekojošas

prasības leģiona formēšanas jautājumā:

- Leģiona vadība jādod tikai latviešu virsniekiem. Leģiona komandiera pozīcija - ģen. R. Bangerskim; viņa štāba priekšnieka pozīcija – vplkv. A. Silgailim.

- Katram iesauktam latvietim 1919. – 1924. g. gājuma ietvaros ir tiesības pašam izvēlēties dienesta veidu.

- Leģions apmācāms Latvijā vismaz 6 mēnešus, un tikai tad pēc tam kā slēgta vienība nododama vācu armijas virspavēlniecības rīcībā.

- Leģionu drīkst iesaistīt kaujās tikai Austrumfrontes ziemeļu sektorā.

- Uzturs, atalgojums ietērps, aprūpe un tiesības leģionāriem dodamas tādas pašas, kādas bauda vācu armijas karavīri.

Sekoja vairākas turpmākas apspriedes Latviešu leģiona jautājumā gan ar Latvijas ģenerālkomisāru Drechsleru, gan ar augstāko SS policijas vadītāju Austrumzemē, SS obergruppenfireru un policijas ģen. F. Jekelnu un citiem, kas beidzot noveda pie leģiona formēšanas. Latviešu pašpārvalde, redzot, ka, neskatoties uz iebildumiem un atkārtotiem norādījumiem par šādas iesaukšanas nelikumību un starptautisko tiesību pārkāpšanu, vācieši tomēr iesaukšanu izdarīs, bija spiesti savas politiskās prasības neuzturēt, lai iesauktie netiktu izkliedēti pa vācu vienībām un dažādām frontēm.

Tas, protams, viņus no izkliedēšanas neglāba.

Sākumā vācieši bija paredzējuši leģionā latvisku vadību tikai līdz bataljona komandierim, bet drīz piekrita, ka arī pulka komandieris drīkst būt latvietis.

Beidzot 1943. g. 9. martā ģen. maj. Hansens (Hansen) paziņoja Zemes pašpārvaldei, ka Himlers piekritis arī divīzijas komandiera posteni nodot latviešu rokās, un ka ģen. R. Bangerskis iecelts par 1. latviešu divīzijas komandieri un vplkv. A. Silgailis par tās pašas divīzijas ģenerālštāba priekšnieku. Līdz ar to Zemes pārvalde piekrita leģiona formēšanai un publicēja savā vārdā latviešiem uzsaukumu stāties cīnītāju rindās, bet nekādus citus priekšdarbus leģiona formēšanai neveica, jo vācieši vilcinājās oficiāli apstiprināt, ka divīzijas komandieris būs latvietis.

Beidzot 1943. g. 19. martā pienāca paziņojums no SS vadības galvenā štāba Berlīnē, ka par divīzijas komandieri iecelts Leģiona brig. firers un Latviešu SS brīvprātīgo leģiona ģen. maj. R. Bangerskis.

Dažas dienas vēlāk atkal sekoja vilšanās. Vācieši paziņoja, ka ar ģen. R. Bangerska iecelšanu par divīzijas komandieri ir noticis pārpratoms, un ka divīzijas vadībā var būt tikai vācietis. Kā kompensācija latviešu sabiedriskajai domai, ģen. Bangerskim tiek piedāvāts Leģiona ģenerālinspektora postenis. Pašpārvaldei neatlika nekas cits kā vācu paziņojumam pieņemt. Ģen. R. Bangerskis apvainojumu norija un nolēma palikt savā amatā, lai

vismaz saturētu latviešu spēkus vienkopus. 40 policijas bataljoni ar 500 vīru katrā jau būtu bijis iespaidīgs spēks Latvijas aizstāvēšanai.

Līdz kara beigām ģenerālinspektors nebija saņēmis nekādas rakstiskas instrukcijas par viņa pienākumiem un tiesībām. Viņš nebija nekas vairāk kā izkārtne, lai gan no savas puses R. Bangerskis darīja, ko varēja karavīru labā.

O. Liepiņš: “Vispārīgi iesaukšana radīja sašutumu ar savu veidu, ko tauta dēvēja par piespiešanu, bez tam latviešu iestādēm bija atņemta pārskatāmība un līdzzināšana iesaukšanas lietās. Vācu iestādes noteica, ko iesaukt, cik un kur iedalīt, ko atbrīvot no iesaukšanas. Vācu tiesas un iestādes sodīja par atraušanos no iesaukšanas. Cietumi bija pārpildīti, un tur bija daudz arī tādu, kas neatkarīgu apstākļu dēļ nebija varējuši ierasties iesaukšanā.

Vēlēšanās ne tikai līdzrunāt iesaukšanas lietās, bet pašiem šīs lietas kārtot, noveda pie tā, ka Zemes pašpārvalde galu galā pati uzņēmās izvest iesaukšanai atrāvušos sodīšanu. Arī doma, ka iesaukšanai pēc Latvijas likumiem notiecot it kā daļēji atjaunojas mūsu valsts suverenitāte, runāja šai lietai par labu. Bija domāts sodu gan uzlikt, bet neturēt sodītos mēnešiem vai pat gadiem cietumos, atlikt tiem soda izpildīšanu līdz kara beigām, ieskaitīt sodītos apmācības vienībās un sagatavot tos par cīņas spējīgiem karavīriem. “Sodītie visi nokļuva vai nu leģiona būvvienībās vai citur, atkarībā no viņu spējām,” saka ģen. Bangerskis. No vācu iestāžu apcietinātajiem izdevās atbrīvot ap 1500 karavīru pirms Rīgas evakuācijas un 1000 Kurzemes cīņu laikā. Neizpalika bez vācu iestāžu iejaukšanās iesaukšanas lietās arī tad, kad šo uzdevumu uzņēmās Zemes pašpārvalde. Tomēr daudz iesaukšanas patvaļību izdevās novērst un latviešus iesauca tikai leģiona vienībām, ne vairs vācu armijai kā agrāk. –

Brīvprātīgo kustība izpaudās tikai trīs momentos: 1) partizānu cīņās, 2) pirmo brīvprātīgo bataljonu formēšanās laikā un 3) dažas dienas leģiona dibināšanas sākumā. Vācu okupācijas varas laikā latviešiem nepieņemamās izturēšanās un rīcības dēļ brīvprātīgo kustība vienmēr apdzisa tās uzliesmojuma sākumā. Tad vācu iestādes ķērās pie latviešu iesaistīšanas dienestā spaidu kārtā. Bija izdoti noteikumi par obligātām darba klausām karam svarīgajiem darbiem. Sākumā šos noteikumus izmantoja, iesaucot jauniešus it kā darbos, bet tad tos iedalot vai nu leģionā, vai vācu armijā kā izpalīgus, citos gadījumos arī policijas vienībās.

Bija paredzēta brīva izvēle, bet parasti komisijas iedalīja jauniešus pēc saviem ieskatiem. Tāda rīcība radīja sašutumu iesaucamos un visā tautā, ko atspoguļo Zemes pašpārvaldes protokoli. – Kurnēšana un sūdzības par iesaukšanu pastiprinājās, [kad atklājās, ka] 1943. g. septembra beigās vācu iestādes bija uzsākušas iesaukšanu latviešu leģionā ģenerālinspektora vārdā, ar to nesazinoties” *

Gandrīz visu 1943. gadu iesaukšanu izdarīja vācu Ersatzkomando uz vācu

* Pārtrauca lietot ģen. R. Bangerska vārdu tikai pēc viņa nikniem protestiem.

civilās pārvaldes pilnvaru pamata par darba klaušām; iesaucamiem bija paredzēts ļaut izvēlēties vai dienēt leģionā vai kā izpalīgiem vācu karaspēkā, vai darba vienībās frontē Bet šis princips netika ieturēts. Dažas komisijas spieda visus iesauamos vācu armijā, citas vairāk pierakstīja darbos. –

Tā tad nosaukt latviešu leģionu par “brīvprātīgajiem” nav nekāda pamata, jo gandrīz visi leģionāri, kā virsnieki, tā instruktori un kareivji bija iesaukti dienestā vai nu tieši no vācu iestādēm, vai uz vācu okupācijas varas rīkojuma pamata to darījušas latviešu iestādes. Faktisko iesaukšanu izdarīt tā pilnvaroja ģenerālspektorū. Kaut gan visi jauniesauktie pieteicās uz leģionu, komisijas uz divīziju un brigādēm novirzīja tikai 50% jaunekļu, pārējiem liekot iestāties kā izpalīgiem armijā un policijas bataljonos.

Arī vēl no oktobra iesaukuma (1923. g. un 1924. g. dzimušajiem) daļu iedalīja policijas bataljonos, bet daļu paņēma vācu darba dienests. Frontes stāvoklim pasliktinoties, pēc vācu spiediena un rīkojuma 1943. g. novembrī pašvaldība izsludināja jaunu mobilizāciju, iesaucot visus no 1915. -1924. g. dzimušos Latvijas armijas virsniekus un instruktorus.

Kaut gan stāvoklis jau acīmredzami bija nopietns, vācu iestāžu jucekļīgā rīcība turpinājās. Joprojām paturēja UK (neatvietojamā darbinieku) institūtu, pie kam izrādījās, ka šo tiesību baudītāju bija divreiz vairāk nekā iesaucamo leģionāru. Ģenerāļa Bangerska iesaukšanas pavēles kāds “Ersatzkommando Ostland” instruktors vienkārši anulēja.”

Pašvaldība 1944.g. 2.februārī pēc vācu rīkojuma, iesauca Latvijas robežu apsardzībai no 1910. līdz 1914.g. dzimušos un vēl 5. februārī no 1906. līdz 1909.g. dzimušos. No iesaucamiem bija paredzēts saformēt sešus robežapsardzības pulkus (Lettische SS Grenzschutz Regiments). 1944.g. 17. aprīlī iesauca 7000 latviešu zēnus un 400 meitenes gaisa spēku palīgu dienestā.

Latviešu “SS brīvprātīgie”

O. Liepiņš: “Ja nu reiz latviešu karavīrus gribēja savās vienībās dabūt, tad nebija citas izejas, kā pieņemt vācu doto “SS brīvprātīgo leģiona” nosaukumu. Būtībā latviešu leģionāriem nebija nekāda sakara ar vācu SS vīriem, kas skaitījās nacionālsociālistu partijas karaspēks. – Katram vācu SS karaspēka piederīgajam bija jāsastāvēja nacionālsociālistu partijā. – atšķirība bija arī formas ziņā. *

*Leģiona vīri bija tērpti vācu uniformās ar SS zīmotnēm, valkāja uz kreisās piedurknes vairodziņu ar Latvijas nacionālām krāsām un uzrakstu “Latvija”. Vēlāk SS zīmotņu vietā 15. divīzija nēsāja Latvijas armijas zīmotni ar uzlēcošu saulīti, 19. divīzija- latviešu ugunskrustu, bet robežsargu vienības -melns zīmotnes bez jeb kādām zīmēm vai burtiem.

Vācu ieroču SS vienības komplektējās tikai no brīvprātīgajiem. – Latviešu leģions turpretim komplektējās iesaukšanas kārtībā – Arī virsnieki un instruktori tika iesaistīti dienestā obligātoriskās iesaukšanas kārtībā. Par neierašanos bija paredzēti bargi sodi, nāves sodu ieskaitot. –

Krievijas kara gājiena sākumā 1941. g. tiešām radās pirmie brīvprātīgie latviešu bataljoni, kurus sākumā dēvēja par brīvprātīgo kārtības sargu vienībām. Jau pēc 5-6 tādu bataljonu saformēšanas Zemes pašpārvaldei nācās cīnīties par “zināmiem priekšnoteikumiem”, kas vēl vienmēr izpalika – un bez kuriem sekmīga brīvprātīgo vienību formēšana nebija iespējama. Ja vēlāk šo bataljonu skaits gan palielinājās, tad tas izskaidrojams ar dažādu nenoteiktu solījumu, bet arī spaidu pielietošanu, no vācu puses – Kad 1943. g. martā nāca uzaicinājums brīvprātīgi iestāties jaundibinājamā latviešu leģionā, tad, lai gan zināmo politisko priekšnoteikumu arvien vēl nebija, tomēr varētu cerēt uz dažu tūkstošu pieteikšanos brīvprātīgi, ja nebūtu nācis notikums ar pirmo 1000 neapmācīto jauniešu pēkšņo izsūtīšanu uz fronti 29. martā, trešā dienā pēc viņu nonākšanas kazarmās. *

Kad pēc leģiona nodibināšanas sūdzību skaits no policijas bataljoniem pieauga – no bataljonu komandieru un viņiem pakļauto virsnieku un kareivju puses pastāvīgi ienāca lūgumi pārvietot tos uz leģionu, tad sekoja vācu vadības rīkojums, ka bez 2. brigādes un 1. divīzijas Latviešu “brīvprātīgo” leģionā skaitās arī visas slēgtās policijas vienības. Tas tomēr praktiski nekā nedeja, jo bataljoni palika izkaisīti kur kurais, tikai policisti nu varēja saukties par leģionāriem. Ģenerālspektoram bija tiesības vienības inspicēt, bet – bieži pat trūka ziņu par to atrašanās vietām –

Vācu SS vienībās tika kultivēta cīņa pret baznīcu, un karaspēka vienībās garīdznieku nebija. Latviešu 15. divīzijā bija paredzēti ne tikai divīzijas, bet arī pulku mācītāji, 19. divīzijā bija paredzēts viens luterāņu un viens katoļu garīdznieks, bet atsevišķs garīdznieks bija arī policijas vienībām Rīgā. Garīdzniekus nozīmēja abu konfesiju augstākā vadība. Latvieši gan slēgtās vienībās, gan arī atsevišķi apmeklēja baznīcas un noturēja dievkalpojumus. Katru vakaru jundā latviešu vienībās dziedāja garīgas dziesmas un Latvijas valsts himnu.”

*

Cīņas nenotika tikai frontē vien. 1943. g. 25. oktobrī ģen. R. Bangerskim tika iesniegts Latvijas Universitātes mācības spēku, rakstnieku, rūpnieku u.c. sabiedrisku darbinieku parakstīts memorands, pieprasot Latvijas valsts

* Šis notikums ar 1000 latvju jaunekļiem pilnīgi izbeidzis “brīvprātīgo” pieteikšanos Leģionā, konstatējis ģen. Bangerskis, kāpēc turpmāk kā brigāde, tā divīzija komplektējusies tikai no iesauktajiem.

suverenitātes restaurāciju. *“Lai tiktu atjaunota Latvijas valsts, kas nekad juridiski nav beigusi eksistēt.”*

Atsaucoties uz Latvijai arvien pieaugošām briesmām no boļševikiem, memoranda autori norādīja, ka nepieciešams apvienot visus Latvijas spēkus, bet, ka tas būs iespējams tikai tad, kad latviešu tautai būs nodrošinātas visas tiesības.

Iesniegumu R. Bangerskis ar pavadrakstu nosūtīja tālāk vācu reihchskomisāram un ģenerālkomisāram. Vācieši atbildēja, ka tā esot “politiska lieta”, kas neesot viņu kompetencē. Gribas jautāt: nu, un kas vēl ir jauns? *

2. latviešu brigāde

Kad Latviešu leģions sāka formēties, tajā bija tikai viena brigāde un viena divīzija. Brigāde, ko vēlāk nosauca par 2. brigādi, sāka veidoties no latviešu policijas bataljoniem kaujas apstākļos Ļeņingradas frontes iecirknī jau 1943. g. februāra sākumā.

2. brigādē, vēlākajā “19. SS ieroču grenadieru divīzijā” sākumā iekļāva sešus policijas bataljonus un vēlāk pakāpeniski vēl piecus. Bataljonu skaitliskais sastāvs bija tā samazinājies (150 – 300 vīru katrā), ka visi kopā brigādei varēja dot tikai vienu ceturto daļu, vai vienu sesto daļu divīzijai no nepieciešamā sastāva.

1943. g. 1. aprīlī divīzija saņēma pirmo papildinājumu, bet tas bija drīzāk slikts aprīļa joks. Atsūtīja 900 neapmācītus jauniešus. Vēlāk brigādei no 15. divīzijas, kas bija formēšanās stadijā, pienāca vēl vairāki tūkstoši jauniešu, bet jau 2-4 nedēļas apmācīti. Virsnieku sastāva papildināšanai brigāde nosūtīja 32 karavīrus uz Tolcas karaskolu.

Neskatoties uz visiem trūkumiem, brigāde, vēlākā 19. divīzija, tomēr pierādīja savas kaujas spējas gan aizstāvēšanās, gan uzbrukuma kaujās, un tika bieži minēta virspavēlniecības ziņojumos.

15. divīzijas formēšana

Divīzija, ko sākumā nosauca par 1. latviešu, bet vēlāk par “15. SS ieroču grenadieru 1. latviešu divīziju”, uzsāka formēties 1943. g. marta beigās Rīgā, Jelgavā, Liepājā, Vaiņodē, Paplakā u. c.

* No citiem avotiem: Bangerskis ir atsacījies iesniegumu pieņemt.

Nepārtrauktā 15. divīzijas izmantošana par personāla papildinājumu avotu tai vēlāk frontē maksāja smagus cilvēku upurus, Vācieši uzskatīja, ka paredzētais laiks divīzijas formēšanai ir pagājis, un ka uz papīra divīzija ir kaujas spējīga. Nekas nevarēja būt tālāk no patiesības.

Kaut gan divīzijas formēšana sākās jau aprīlī, to laikā nevarēja nobeigt apbruņojuma trūkuma dēļ, un tai bija jāiziet frontē novembra vidū cīņai nesagatavotai, kustības nespējīgai un daļēji deorganizētai.

15. divīzijas iesaiste frontē noritēja tik nelabvēlīgos apstākļos, kad tā, vēl neievadīta kaujās, jau cieta jūtamus zaudējumus. Kāpēc tā? Kā jau minēts, divīzija bija vienmēr spiesta dot prom apmācītos karavīrus brigādei, pati saņemot vietā neapmācītus. Tā 32. pulkam piedalīja 1500 rekrūšu tikai divas nedēļas pirms iziešanas uz fronti. Apmācībām lietotie franču armijas ieroči tika apmainīti pret vācu tikai dažas dienas pirms iziešanas uz fronti. Trūka instruktoru, trūka sakaru līdzekļu, artilērijas pulkam trūka puse smago lielgabalu, artilēristi nebija apmācīti. Zirgu saslimšanas dēļ uz fronti izgāja tikai artilērijas 1. divīzions.

Bija liels apavu trūkums. Daudziem zābaki bija par maziem. Trūka lauku katliņu un ūdenspudeļu, bet ne kaujas uzdevumu.

Pirmo nepatīkamo sarežģījumu divīzijas un visā Leģiona formēšanas gaitā radīja jau minēto neapmācīto 1000 latviešu jaunekļu nosūtīšana uz fronti.

Otru vilšanos deva paziņojums, ka nevien divīzijas vadībai jābūt vācu, bet arī visām divīzijas štāba personām jābūt vāciešiem. Gan divīzijas štāba štatos eventuāli paredzēja vienu latviešu virsnieku ar nelielu darbinieku skaitu, bet tas bija vairāk domāts satraukto latviešu nervu nomierināšanai. Plkv. Veisu iecēla par divīzijas kājnieku priekšnieku, bet nekādas komandēšanas tiesības viņš nebaudīja.

1943. g. novembrī divīzija neoficiāli noorganizēja Bolderājā virsnieku, instruktoru kursus, paralēli tur jau pastāvošajiem policijas slēgto vienību vada komandieru kursiem.

Neskatoties uz visu teikto, abu divīziju karavīru varonību apliecina lielais apbalvojumu skaits.

Jaunformētie seši robežapsardzības pulki, pretēji vācu vadības solījumiem, arī nesaņem vajadzīgo apmācību un tos lieto abu Leģiona vienību papildināšanai. Kā atsevišķām vienībām pulku kaujas spējas bija zemas.

Latviešu militārās formācijas 2. P. K. laikā

Latviešu leģiona vienības:

15. un 19. grenadieru divīzijas ar palīgvienībām.

1. apmācības pulks, kapt. Ivanova trauksmes bataljons, 11 būvbataljoni, 4 apmācības bataljoni. (pēc 1944. g. augusta), 6 robežapsardzības pulki, 4 bataljonu sastāvā;

33 policijas bataljoni, 7 krievu kārtības dienesta bataljoni *

Leģiona ģenerālinspekcija.

Vācu gaisa spēku vadībai pakļautās vienības:

Aviācijas leģions "Latvija", zenītartilērijas divīzions.

Gaisa spēku palīgi (Kampfhelfer der Luftwaffe).

Gaisa spēku palīgi - 1927/28. g. dzimušie jaunieši (Luftwaffen Helfer)

Vēl vācu pakļautībā. (latviešu skaits iekavās):

Vācu kara flotē (900)

Drošības policijā (847)**

Tod'a organizācijā (1167)

Lidlauku apkalpē (3543)

Latviešu skaits vācu pakļautībā nav precīzs. No citiem avotiem vācu vienību rindās ir dienējuši ap 22700 vīru.

Policijas savrupdienestu ieskaitot, **kārtības sargu** kopā bija ap 28000.

Pēc ģenerālinspekcijas datiem 1944. g. 1. jūlijā, Leģiona u.c. vienību skaitliskais sastāvs bijis 146610 vīru. Šis skaitlis ir aptuvens, jo ģenerālinspekcijai nebija datu par pilsoņiem, kas tūlīt pēc 1941. g. 1. jūlija pieteicās brīvprātīgi. Leģiona zaudējumi līdz 1944. g. 1. jūlijam: krituši, miruši, ievainoti, bez vēsts pazuduši 13089 vīri.

Leģiona tālākās gaitas

1943. g. martā, Ļeņingradas frontē latviešu bataljona apakšvienības izcīna pirmo nopietnāko kauju Leģiona sastāvā, 12 vīri izpelnās Dzelzs

* Saformēti no Latvijas krievu pilsoņiem. Šos bataljonus 1944. g. beigās vai nu izformēja, vai nosūtīja uz Vāciju un pievienoja Vlasova armijai. Bieži bataljonus saformēja kādam speciālam nolūkam un tad atkal izformēja.

** Iespējams, ka te nav ieskaitīta V. Arāja komanda.

krustu. Maijā brigāde ieņem aizstāvēšanās pozīcijas Volhovas frontē.

1944. g. janvārī sarkanarmija sāka lieluzbrukumu Ļeņingradas frontē un to pārrauj. Vācu Ziemeļu frontes armija sāk kāpties atpakaļ arvien tuvāk Latvijas robežai.

Par ļoti negatīvu faktoru latviešu slēgto vienību uzbūvē izrādījās vācu sakaru virsnieku institūts. Lai arī oficiāli viņiem nebija paredzētas nekādas komandēšanas funkcijas, sakaru virsnieki centās nobīdīt bataljona komandierus pie malas un paši pārņemt vadību, vai arī tie izvērtās par komandējošo virsnieku uzraugiem, kas radīja nevajadzīgus asumus. Arī vēlāk mūsu pulkveži, dažkārt uz denunciācijas pamata, nonāca lauku kara tiesas priekšā. Nepatīkams gadījums bija plkv. Kandisa nāve 1942. g. Pēc asas vārdu apmaiņas ar kādu vācu virsnieku viņš izdarīja pašnāvību.

2. brigāde, kas visu janvāri bija iesaistīta smagās atvairēs cīņās, atkāpās uz Veļikajas upes pozīcijām, ko sasniedza februāra beigās. Turpat nonāca arī 15. divīzija, kas bija cīnījusies pie Staraja Rusas. Abas lielās latviešu kaujas vienības aizstāvēja Veļikajas pozīcijas līdz aprīļa pirmajai pusei. Tā bija pirmā reize, kad abas divīzijas cīnījās kopā. Ceļā uz pulka komandpunktu uz nāvi ievaino 19. divīzijas, tad vēl brigādes kājnieku priekšnieku plkv. V. Veisu. *

1944. g. 22. jūnijā sākās jauns sarkanarmijas lieluzbrukums. Pēc kaujām pie Opočkas abas vienības bija spiestas atkāpties līdz Latvijas robežām. **

*

1944. g. jūnijā Padomju spēki pārrāva fronti pie Vitebskas, un vācieši bija spiesti atkal "iztaisnot fronti". Laužoties ārā no ielenkuma, plkv. ltn. K. Aperāta kaujas grupa bija nonākusi kāda lielinieku korpusa aizmugurē un ar savu varonīgo pretošanos aizkavējusi korpusa virzīšanos uz priekšu par veselu dienu, tā atvieglot vācu vienību atkāpšanos. Aperāts, smagi ievainots, pats nošāvies. Viņu pēc nāves apbalvo ar Dzelzs krustu Bruņnieka pakāpē un paaugstina par pulkvedi. No 850 vīru lielās kaujas grupas atgriezās, apm., 60 vīru.

Pēc nemitīgām cīņām no 15. divīzijas kaujas spējīgi bija tikai artilērijas

* Plkv. V. Veiss, kopā ar brāli Alfredu vēl tiņu gados pievienojās Kalpaka bataljonam. Alfreds, apbalvots ar L. k. o., krita Atbrīvošanas cīņās.

** Savā grāmatā angļu autors C. Ailsby "The Waffen-SS in Russia 1941-1946. SS: Hell on the Eastern Front" (Ieroču SS Krievijā 1941-1946. SS: Elle Austrumu frontē.) par abām latviešu divīzijām raksta: "No visiem vācu savervētajiem brīvprātīgajiem Krievijā latvieši pierādīja sevi par vissīkstākajiem karavīriem."

pulks, sapieru bataljons. un nelielas kājnieku vienības, ko piedalīja 19. divīzijai, bet atlikušās 15. divīzijas daļas 1944. g. augusta mēnesī nosūtīja uz Vāciju papildināt ar 1925. g. un 1926. g. dzimušiem, darba dienestā iesauktiem latviešu jaunekļiem, kas jau kopš gada atradās Vācijā.

Turpmākās cīņās Latvijā galvenā loma bija 19. divīzijai, kamēr 15. divīzija no 1945. g. janvāra līdz kara beigām iesaistījās kara darbībā Vācijā.

19. divīzijai sākās jauns varonīgu cīņu posms, kas turpinājās vairāk kā divus mēnešus Latgalē un Vidzemē. Vismagāko cīņu divīzijas vēsturē nācās piedzīvot pie Mores, nodarot ienaidniekam milzīgus zaudējumus. Taču nācās atstāt arī šīs pozīcijas un atiet uz Kurzemi, kur nākamās 7 mēnešus latviešu karavīrs, aizstāvot pēdējo dzimtenes stūrīti, varonīgi cīnījās līdz Vācijas kapitulācijai. Pēc kapitulācijas daudzi krita gūstā, bet daļa izšķīrās pievienoties partizāniem.

Kurzemes kaujās 19. divīzija sastāvēja no 3 kājnieku pulkiem, katrs 2 bataljonu sastāvā; artilērijas pulka ar 4 divizioniem; izlūku (fizilieru) un sapieru bataljona, no 15. divīzijas piedalītā artilērijas pulka, 4 divizionu sastāvā, 506. zenītartilērijas divizona, 106. grenadieru pulka (7. latviešu kājnieku pulks), kas bija saformēts no 2. un 5. robežsargu pulku atliekām; 271. kārtības dienesta bataljona.

Elmārs Vanags
Arturs Kenne
-red.-

Drošības policija (SD)

Starp 3 noteicējām varām dominējošā vieta Latvijā piederēja Drošības policijai (SD) ar policijas ģen. F. Jekelnu priekšgalā. Jau kara sākumā Hitleri paziņoja Ziemeļu grupas armijas komandierim, ka kampaņa pret Krieviju būs iznīcināšanas (totālais) karš, kam jālikvidē arī jaunas inteliģences rašanos okupētajos apgabalos un to veiks speciālas vienības-Einsatzgruppen des SD und der Sipo (Drošības dienesta un Drošības policijas operatīvā grupa). Baltijas valstīs un Baltkrievijā darbosies "grupa A." "Tās uzdevumos ietilps židu, čigānu, vājpātīgo un nacionālsociālismam naidīgo elementu iznīcināšana.

Valsts galvenās drošības pārvaldes vadītājs R. Heidrichs (R. Heidrich) 1941. g. 17. jūnijā savā darbinieku apspriedē paziņoja, ka iekarotajos apgabalos komunistu un židu iznīcināšanas darbā jāiesaista vietējie antikomunistiskie un antisemītiskie iedzīvotāji, kas cietuši no komunistu vajāšanām. Viņi jāievirza pareizās slīdēs tādā veidā, lai vēlāk nevarētu atsaukties uz vācu iniciatīvu.

Židu stāvoklis pēc vācu ienākšanas bija neapskaužams. Pēc krievu okupācijas laika euforijas, viņi pēkšņi bija *persona non grata*.

Viņiem bija jāvalkā dzeltenā Davida zvaigzne, un sākotnējais noskaņojums pret viņiem bija nelabvēlīgs, pat naidīgs. Taču šī nepatika nebija pret atsevišķiem individiem, izņemot tādiem kā čekistu Šustinu. Nevienam, kas negāja SD pavadā, nevēlējās un nedomāja, ka viņus kādreiz noslepkavos en masse. Bija arī latvieši, kas židus glāba, riskējami ar savu dzīvību.

1941. g. 25. oktobrī Rīgā iekārtoja getto, kurā savāca 29602 židus. Getto bija arī Liepājā un Daugavpilī. Jauko laulību nežidu partneriem pieļāva šķiršanos.

1941. g. augustā bija vēl 70000 židu, no kuriem pāris mēnešu laikā dzīvi bija atstāti tikai 3750- visi labi speciālisti, nepieciešami kara saimniecībai.

Kad vietējie židi bija likvidēti, 1943. g. janvārī pienāca jauni ešaloni ar 20000 cilvēkiem no Vācijas, Francijas, Holandes u. c. Pēc nepilnīgas informācijas Latvijā vācu okupācijas laikā tika nogalināti 83000 židi.

Arāja komanda

Prof. A. Ezergailis, speciālists holokausta notikumos Latvijā, raksta: "Drīz – V. Štālekers atklāja, ka [židu] grautiņu proponēšana nav devusi gaidītos rezultātus un – latviešu kūdīšana spontāniem uzbrukumiem ebrejiem bijusi neveiksmīga. Nākamais solis bija izveidot no vietējiem vienību, kas kalpotu par grautiņu katalizatoru. – Šī alternatīva izgāzās. Pat pēc tam, kad bija izlemts par strukturētas vietējo pusmilitāras vienības nepieciešamību, V. Štālekers turpināja domāt, ka šī vienība pastāvēs īsu brīdi un pēc ebreju iznīcināšanas tiks izformēta, tāpat kā M. Vagulāna SD komanda Jelgavā. Tostarp Arāja komanda auga. No 300 vīru lielas vienības, kāda tā bija slepkavošanas laikā 1941. g. rudenī, tā 1943. g. sākumā bija palielinājusies līdz 1200 vīriem un kļuvusi par ievērojamu spēku. Arāja komandas noturība lielā mērā izskaidrojama ar tās derīgumu sava uzdevuma pildīšanā, lai gan sekmējoši faktori bija vācu sagrauve pie Maskavas un sarkano partizānu aktivizēšanās rietumos."

V. Arājs ir Latvijas armijas kaprālis, beidzis Latvijas policijas skolu un uzdienējis līdz uzrauga pakāpei. Viņš ir arī pilntiesīgs advokāts.

Jau 2. jūlijā Štālekers apstiprina viņu par komandas vadītāju, un no tā brīža sākas Arāja augšupeja.

1941. g. vasarā un rudenī viņš ar savu 300 vīru lielo komandu piedalās Latvijā vairākās nogalināšanas akcijās. Komandas lielums turpina augt, jo darbības lauks ir paplašinājies, izplesdamies galvenokārt Krievijā un Baltkrievijā.

1942. g. viņš darbojas ar pārtraukumiem dažādās partizānu tvarstīšanas akcijās un rudenī, pēc SD skolas Firstenbergā beigšanas, tiek paaugstināts par majoru.

Komandai palielinoties, to sadala 3 daļās. Vienu daļu nosūta uz Narvu, otru uz Minsku, bet trešā paliek Rīgā, kur tās pienākumos ir Jumpravmuižas un Salspils nometņu apsardze.

1943. g. Arājs vada savu vienību cīņās pret partizāniem pie Osvejas un Jano ezeriem, kur viņu ievaino. Viņu apbalvo par nopelniem ar 2. šķ. Kara nopelnu krustu ar šķēpiem un tā paša gada beigās ar Dzelzs krustu, 2. šķiru.

1944. g. otrajā pusē latviešu SD vienības tika izformētas un daļa no personāla ieskaitīta 15. divīzijā. Arī V. Arājs. Bijušo SD vīru iekļaušana Leģionā bija kļūmīgs solis, kas gadus vēlāk derēja par iegānu ASV ebreju kopienas vadības apvainojumiem, ka Latviešu leģions piedalījies židu šaušanā.

V. Arāju ieceļ par bataljona komandieri, bet tad atklājas, ka viņam nav nekādu militāru iemaņu un ka viņš ir bijis Latvijas armijā tikai kaprālis.

Pēc kara viņš uzturas Rietumvācijā, kur 1975. g. vācu iestādes viņu apcietina un notiesā kā kara noziedznieku. Viņš nomirst cietumā.

Arāja komandā ir dienējis arī bēdīgi slavenais kapt. H. Cukurs.

Aptuveni rēķinot, Arāja grupa varētu būt nogalinājusi vismaz 26000 cilvēku. Ir arī grūti diferencēt, kuri ir bijuši katrreiz tiešie šāvēji un kuri līdzdalībnieki- tādi, kas, piem., apsargāja nošaušanas vietas perifēriju vai dzina upurus uz nošaušanu. Pie šaušanas piedalījās arī vācieši. Arāja komandas vārds visciešāk saistās ar cilvēku apšaušanu Biķernieku mežā.

Kas tad bija šie šāvēji? Diemžēl par salašņām viņus nevar saukt. Grupa sastāvēja no policistiem, korporeļiem, universitātes studentiem un militārpersonām. Viņu motīvus varam tikai minēt.

Šāvēju komandā parasti bija ap 20 vīru. Pēc sekmīgi paveikta darba izsniedza šņabi ar desu.

Sarkanie partizāni

Bruņotu cīņu, kaut arī šauros apmēros, aizsāka vācu frontes aizmugurē palikušie strādnieku gvardes un sarkanarmijas karavīri. Mazliet aktīvāki tie kļuva pēc vācu neveiksmēm Ziemas karā, bet īstu kara darbību uzsāka tikai 1943. g. pēc neveiksmēm pie Staļingradas un Kurskas.

Atsevišķais partizānu pulks "Par Padomju Latviju" tika izveidots 1942.g., apvienojot 3 mazas latviešu partizānu vienības, apm., 200 vīru apmērā. Pulks devās uz Latviju, bet vācu vienības to izklidināja.

Nākamā partizānu vienība izveidojās pie Maskavas no 201. latviešu divīzijas brīvprātīgajiem un latviešu partizānu pulka atliekām, ko vēlāk sauca par Latvijas partizānu brigādi. Vienības komandieris bija V. Samsons.

Lai organizētu un labāk vadītu partizānu darbību no 1943. g. līdz 1944.g., Latvijā darbojās Latviešu partizānu kustības štābs. Pavisam Latvijā uzturējās 24 partizānu vienības, 33 apakšvienības un atsevišķi vadi, no kuriem izveidojās 4 partizānu brigādes ar apm. 3000 vīriem. Arī Kurzemes katlā izveidojās vairākas partizānu vienības, no kurām pazīstamākā bija "Sarkanā bulta".

Nacionālā pretestība vācu okupācijas laikā

Kad Pērkonkrusta organizāciju aizliedza, daļa tās locekļu nogāja atkal pagrīdē un sāka sadarboties ar citām pretestības kustības grupām. Vairāki pretestības kustības locekļi darbojās pašpārvaldē, pat SD.

Pirmās iespīestās proklamācijas parādījās 1941. g. novembrī. Tad pat notika jaunatnes demonstrācijas Brāļu kapos un pie Brīvības pieminekļa, pie kam daļu demonstrantu apcietināja.

1941. g. 18. novembrī nodibinājās Latviešu nacionālā savienība, kas, sākot ar 1942. g. martu, izdeva divas, trīs reizes mēnesī stencilētu izdevumu "Tautas Balss", kas vērsās pret iestāšanos policijas vienībās un aicināja pretoties vācu rīkojumiem. Izdevuma iznākšanu apturēja plašie aresti.

Vasarā sāka iznākt stencilēts izdevums "Brīvā Latvija". Redaktors bija G. Celmiņš. Tam sekoja "Lāčplēsis" u. c.

Blakus civilām grupām darbojās militārās grupas, jaunu virsnieku vadībā, plānojot uzsākt partizānu karu, gadījumā, ja Sabiedrotie virzītu savu uzbrukumu caur Austrumeiropu. Tā kā Leģionā tika iesaukti arī grupu dalībnieki, tad to darbība pamazām izbeidzās.

-red.-

Kurzemes katlā pirms un pēc kapitulācijas

1944. g. beigās vācu rokās no Latvijas bija tikai daļa no Kurzemes, t.s., Kurzemes cietoksnis, ko Latvijā dēvē par Kurzemes katlu. Frontes garums bija 170 km, ko pašā sākumā aizstāvēja 32 divīzijas, starp tām arī latviešu 19. divīzija. Armijas lielums bija ap 200000 vīru. Ne vien vācu kara vadība,

bet arī latviešu tauta cerēja, ka vēsture atkārtosies, kā tas bija 25 gadus atpakaļ. Tika liktas cerības gan uz angļiem, gan zviedriem. Kurzemes katls piedzīvoja pavisam 6. lielkaujas, kurās sarkanarmijai nodarīja milzīgus personāla un kara materiālu zaudējumus. Lielī zaudējumi bija arī vācu pusē.*

Līdz novembra vidum no Liepājas uz Vāciju izbrauca ap 30000 bēgļu. Frontes aizmugurē civilistiem dzīve nebija viegla. Ik uz soļa bija jāsastopas ar chaotiskiem un pretrunīgiem vācu militāristu un civilpārvaldes rīkojumiem, varmācīgu iedzīvotāju ķeršanu ierakumu darbiem, nepārtrauktiem nodevu paaugstinājumiem lauksaimniekiem, rekvizīcijām, oficiālām un neoficiālām laupīšanām. Pēdējās piedalījās dezertieri, brīvībā palaistie krievu gūstekņi ** un, no Krievijas ievestie civilisti, Todt organizācijas locekļi, komunistu partizāni u. c. Iedzīvotāju ciešanas vēl pavairoja vācu "Gestapo", SD, GFP (slepenā lauku žandarmērija), Jagdkommando, kuru uzdevums bija apkarot bandītismu, bet kas vairāk esot nodarbojušies ar kandžas brūvēšanu un dzeršanu.

Pēc ģenerālkomisariāta likvidēšanas vāci civilā pārvalde Kurzemē sastāvēja no reichskomisiariāta nodaļas Liepājā, 4 apgabala komisāriem, apriņķu kreislandwirt'iem un pagastu landwirtschaftsfürer'iem. Pats

* Viens no Kurzemes kauju dalībniekiem bija, tagad Austrālijā dzīvojošais, vlt. P. Sprincis. Viņu īsi pirms kara beigām apbalvoja ar Vācu krustu zeltā, kas ir nākamais augstākais apbalvojums pēc I šķ. Dzelzs krusta. Tikai 33 latviešu karavīri saņēma šī līmeņa apbalvojumu. Viņš kā brīvprātīgais ir cīnījies Ļeņingradas, Volhovas frontēs, Kurzemē ievainots un pārvests uz Vāciju. P. Sprincis zina stāstīt, ka vāciešiem bijušas problēmas ar munīciju. Mašīnpistolēm, šautenēm un patšautenēm patronas bieži bijušas nevis no misiņa, bet no tērauda, klātas ar plastmasu, lai nerūsē. Patronas iesprūdušas. Arī "Latvija likteņa gaitās" iniciators Jānis Vējiņš saka, ka viņam bijušas problēmas, lietojot vācu munīciju krievu patšautenē. Ļoti bieži esot lietoti krievu ieroči.

** Krievu kara gūstekņi Latvijā bija lielā skaitā, nometināti gūstekņu nometnēs. Vācieši viņus praktiski turēja badā. Tā kā lauksaimniecībā trūka darba spēka, tad pa vienam gūsteknim iznomāja saimniekiem, kas bija par viņu atbildīgi. S. Veisa-Zikaras savās atmiņās raksta par sava tēva plkv. V. Veisu, kas nekad neesot vērtējis un šķirojis cilvēkus pēc sasniegumiem dzīvē vai panākumiem sabiedrībā. "Interesants piemērs ir gadījums ar krievu kara gūstekni Ivanu, strādnieku vecmāmiņas lauku mājās. Tēvs uz īsu brīdi, ierodoties no frontes, bija aizbraucis māti apciemot. Pirms prom braukšanas bija aizgājis uz lauka ar Ivanu iepazīties. Pirmajā brīdī, redzot karavīru vācu uniformā, gūsteknis pārbijies. Tēvam drīz izdevies viņu nomierināt. Uzsitis uz pleca un runājis kā ar draugu. Atvadoties iedevs Ivanam paciņu cigarešu. Neatrazdama Ivanu pie vakariņu galda, vecmāmiņa, ieejot viņa istabā, atradusi to raustāmies elsās. Pēc laika nomierinājies un teicis: "Ar mani krievu armijā apgājās zemiski. Pirmo reizi ar mani runāja kā ar cilvēku, un tas bija ienaidnieks vācu uniformā! Un tik augsts virsnieks!"

galvenais varas vīrs reichskomisārs E. Kochs (Koch), neizsakāmi brutāla un latviešiem naidīga persona, Kurzemē neuzturējās. Komisariāta iestāžu un ierēdņu stāvoklis nebija apskaužams, jo viņus nerespektēja ne pašu armijas cilvēki, ne latviešu iestādes, kas viņu rīkojumus ignorēja vai apgāja, bieži ar vietējās virspavēlniecības svētību.

Lielu palīdzību bēgļiem sniedza organizācija "Tautas palīdzība". Sašaurinātā veidā darbojās arī "Karavīru palīdzība", sūtīdama sainīšus karavīriem uz slimnīcām un fronti.

Elmārs Vanags
Arturs Kenne
-red.-

Latvijas policija Kurzemē un Vācijā

Par Latvijas policijas pēdējām gaitām O. Liepiņš savā apcerē raksta: "1944. g. septembrī sekoja rīkojums par visu 1910. -1924. g. dzimušo policistu – vieninieku iesaukšanu jaundibināmā policijas pulkā "Kurzeme". Tā formēšanas vieta bija Dundaga. Oktobra beigās to pārvietoja uz Vāciju.

Frontei Latvijas robežās ienākot, policijas uzdevumi kļuva arvien smagāki. Boļševiku bandas, īpaši Latgalē, saimniekoja kā "savās mājās". Tika nodibinātas "traukmes komandas", bet tās bija pārāk vājas. Trūka motorizētu satiksmes līdzekļu un ar traucējumiem darbojās telefons. Policistu apbruņojums bija vājāks nekā bandītu.

Evakuējoties daļa policistu brīvprātīgi iestājās Latviešu leģionā. No Latgales un Vidzemes evakuētie kārtības policijas darbinieki tika piedalīti Rīgas policijai kā pastiprinājums. 1944. g. oktobrī Rīgas policija ar saviem piederīgajiem evakuējās uz Kurzemi. Tur policija pat piedalījās frontes cīņās pie Bauskas un Lielupes. Šajā laikā arī jaunie aizsargi jau piedalījās leģionā, jo attiecībā uz tiem netika atzīts UK (neatvietojamības) stāvoklis.

16. oktobrī policijas galvenā direkcija sāka evakuēties uz Vāciju. – Dancigā un Gotenhafenā izdevās reģistrēt 1420 evakuētos policistus, daļa atbrauca Vācijā arī kā civilpersonas. Bija nodomāts evakuētos policistus paturēt kopā, lai Latvijas vēlreizējas atbrīvošanas gadījumā varētu tos likt atkal lietā dzimtenē. Bet šos plānus vācu galvenā pārvalde noraidīja. Visus policistus un virsniekus, kas bija dzimuši pēc 1895. g., nosūtīja uz Tornu ieskaitīšanā Latviešu leģionā, kamēr vecākos atvaļināja. 1945. g. sākumā tika paziņots, ka policijas virsnieki, kas nevēlas iestāties gaisa aizsardzības dienestā, tiks atvaļināti. Neviens gaisa dienestā arī nevēlējās iet. 1895. g. un vēlāk dzimušie policisti tika iedalīti gaisa aizsardzības vienībās no kurām lielākās bija Dancigā un Brēmenē.

Ap 300 policistu 1945. g. pavasarī vēl atradās Kurzemē. –"

Kurelieši

Izpildot vācu rīkojumu noorganizēt no vēl atlikušajiem Rīgas apriņķa aizsargiem pa vienam bataljonam Rīgā, Skrīveros. Slokā un Dolē, 1944. g. jūlijā Rīgas apriņķa priekšnieks un līdz ar to 5. aizsargu pulka komandieris Veide pilnvaroja ģen. J. Kureli noorganizēt militārās vienībās 3 iecirkņu aizsargus, nosaucot to par "Rīgas aizsargu pulka ģen. Kureļa grupu". Līdzīgu rīkojumu Rīgas apriņķī saņēma vairāki virsnieki. Kureliešu uzdevums bija:

- a) vācu atkāpšanās gadījumā aizstāvēt Daugavu starp Ķegumu un Pļaviņām,
- b) turēt gatavībā 200 vīru sūtīšanai uz Rīgu,
- c) noorganizēt partizānus krievu aizmugurē tālākas atvilkšanās gadījumā.

Vāciešiem nezinot, Kureliešu grupas vadītājs ģen. J. Kurelis un viņa štāba priekšnieks kapt. Kr. Upelnieks cieši sadarbojās ar nelegālo Latviešu Centrālo padomi. *

Izmantojot padomju karaspēku iebrukumu Baltijā un radušos chaosu, LCP plānoja izlietot Aizsargu organizāciju kā aizsegu neatkarīga, nacionāla karaspēka izveidošanā. LCP militārā komiteja bija nomināli J. Kureļa vadībā, bet faktiskais vadītājs bija K. Upelnieks. Bruņojuma plānu vienai nacionālai divīzijai sagatavoja plkv. V. Janums.

1944. g. augusta beigās pie ģen. Kureļa ieradās vācu XVI armijas izlūkošanas komandas vadītājs un izteica vēlēšanos piedalīties pie partizānu un izlūku vienību organizēšanas padomju armijas aizmugurē. Lai iegūtu ieročus, Kurelis solīja sadarboties. Zināma sadarbība no kureliešu puses arī notika, un vācu izlūkošanas grupas vadītājs tiešām atsūtīja ieročus 150 vīru apbruņošanai. Pēc Rīgas krišanas Kurelis ar savu štābu un karavīriem pārcēlās uz Kurzemi.

Lai gan kureliešiem bija atļauts uzņemt savās rindās tikai aizsargus un policistus, tika uzņemti arī liels skaits frontes dezertieru. Sākotnējā ltn. R. Rubeņa rota izauga par bataljonu 3000 vīru apmērā. Sākumā štābs

* Lai aizstāvētu Latvijas tautas intereses, bija nepieciešams veidot centrālu organizāciju- Saeimas pēcteci. Tā radās Latvijas Centrālā padome (LCP), dibināta 1943. g. 13. augustā. Dibināšanas sēdē piedalījās prof. K. Čakste, Dr. P. Kalniņš, bīskaps J. Rancāns, adv. J. Breikšs, Br. Kalniņš, V. Bastjānis, L. Sēja, un A. Klīve. Prezidenta pienākumus uzņēmās K. Čakste, prez. v. -Br. Kalniņš, sekr. - L. Sēja. LCP uzturēja sakarus ar ārzemēm, vāca materiālus par notikušām vācu nelikumībām, kara noziegumiem u.t.t. Viena no aktivākajām bija LCP militārā komisija, ko vadīja ģen. J. Kurelis. Ar viņa štābu sadarbojās pulkveži V. Janums, K. Lobe u. c. Ģen. R. Bangerskis LCP darbā nepiedalījās. 1944. gadā Gestapo daļu no vadošiem LCP locekļiem apcietināja un ievietoja koncentrācijas nometnē, kur K. Čakste kādā pārgājienā nomira.

apsvēra divas iespējas: 1) kureliešiem organizēti nokļūt Zviedrijā vai 2) iekļauties 19. divīzijas sastāvā.

Ģen. Kurelim nopietnas problēmas radīja daudzu karavīru nedisciplinētība un pavisība. Kamēr sarkano partizānu grupa "Sarkanā bulka" izbūvēja bunkurus un sev apkārt ierīkoja mīnu laukus, Kureļa grupa sevis aizstāvēbai nedarija neko, lai nedotu vāciešiem ieganstu to izformēt. Kamēr armijas pretizlūkošanai kurelieši bija noderīgi, tā viņus aizstāvēja pret SD vajāšanām, bet tad 1944. g. oktobrī pretizlūkošanu ienaidnieka aizmugurē pārņēma SS Jagdverband, un tas bija kureliešu kapa zvans.

Aizputes rajonā sāka veidoties vēl otra, patstāvīga nacionālo partizānu grupa plkv. ltn. A. Dzenīša vadībā. Engures mežu masīvā uz savu roku darbojās 180 vīru liela latviešu dezertieru grupa. Kāda latviete par Engures grupu informēja vāciešus, kas to gandrīz pilnībā iznīcināja. Vācu zaudējumi bija 300 kritušo un ievainoto.

Kurzemē sāka darbu arī vācu organizētās un vadītās latviešu izlūku vienības, sevišķi, t.s., "Meža kaķi" (SS-Jagdverband Ost-Wildkatze, Abt. I-C). * SS un policijas augstākā vadītāja Austrumzemē F. Jekelna un SD un drošības komandiera Dr. R. Langes (R. Lange) uzdevumā "Meža kaķi" sāka novērot kureliešu darbību.

Paklausot Jekelna pavēlei, ģen. Kurelis un kapt. Upelnieks ieradās viņa štābā uz sarunām. Jekelns pieprasīja, lai kurelieši pāriet viņa padotībā, kā arī ziņas par grupas sastāvu un apbruņojumu. Kapt. Upelnieks apzināti iesniedza ziņas tikai par 500 karavīriem.

Sekoja vēl divas konferences. Pēdējā sanāksmē K. Upelnieks pieprasīja Latvijas valsts un armijas atjaunošanu. Tas nu bija par daudz!

*

Uz atbildi nav ilgi jāgaida. Vācieši negaidīti uzbrūk kureliešu štābam, sagūsta 450-500 karavīrus, ieskaitot ģen. Kureli un kapt. Upelnieku. Ģen. Kureli nosūta ģen. Bangerska personīgā aizbildniecībā, bet kapt. Upelnieku un vēl 7 virsniekus nošauj, 89 vīrus nosūta uz 15. divīziju, pārējie nonāk koncentrācijas nometnē Vācijā.

14. oktobrī vācieši ielenc ltn. Rubeņa bataljonu, bet aplencēju ir tikai 70, Rubeņa vienībā- 450. Vāciešu uzbrukumu atsit ar lieliem zaudējumiem uzbrucēju pusē. Rubenis nolemj ar bataljonu atiet uz drošākām pozīcijām.

Notiek vēlreizēja tikšanās ar Jekelnu, kas pieprasa Rubeņa spēkiem nekavējoties padoties, pretējā gadījumā draudot ar pilnīgu iznīcināšanu. Bataljons, lai gan ielenkts no trim pusēm, nolemj cīnīties un sekmīgi atsit 5 uzbrukumus.

* Bez Meža kaķiem bija vēl divas citas vienības ar līdzīgu uzdevumu.

Ltn. Rubeni un vēl divus virsniekus ievilina slazdā, aicinot uz sarunām. Rubeni sašauj, un viņš drīz pēc tam nomirst. Nošauj arī viņa adjutantu, trešo virsnieku sagūsta un nošauj pēc divām dienām. Lt. Rubeņa nāve tā sanikno karavīrus, ka viņi izsit vāciešus no pozīcijām, ieņem vācu štābu, iegūst radio staciju, 2 mīnmetējus un 2 patšautenes. Vācieši ir spiesti atkāpties.

19. novembrī jaunais bataljona komandieris, virs. vietn. Druviņš, atzīmējot Valsts svētkus, atbrīvo tos karavīrus, kas vairāk nevēlas cīnīties. "Sarkanās bultas" partizāni piedāvā savu palīdzību un sadarbību, bet vairums rubeniešu nevēlas ar viņiem sadarboties. Daļa kureliešu atstāj savas pozīcijas. Aizstāvju rindās ir sākusies krīze.

5. decembrī vācieši atsāk uzbrukumu ar 200 SS un 70 latviešu būvbataljona karavīriem. Uzzinājuši, ka viņiem jācīnās pret latviešiem, būvbataljona karavīri atsakās uzbrukumā piedalīties.

Rubeņa vienības vīri turpina atkāpšanos un izšķirošā sadursmē ievilina vāciešus slazdā. Vācieši pazaudē savu komandieri, kā arī bijušo Salspils koncentrācijas nometnes komandantu K. Krauzi un vēl 11 vīrus. Bet arī rubenieši zaudē vienu no saviem labākajiem komandieriem un bataljona komandieri smagi ievaino. * 9. dec. notiek pēdējā sadursme, šoreiz ar vācu jātniekiem. Beidzamais bataljona komandieris izformē savu vienību, atļaujot katram iet, kur vēlas. Jekelna vīri, atriebībā par saviem cilvēku zaudējumiem, apšauj visus apkārtējo māju iedzīvotājus.

Daļa rubeniešu tomēr pievienojas "Sarkanai bultai". Pārējie turpina ar mainīgām sekmēm partizānu darbību uz savu roku.

-red.-

15. divīzijas gaitas Vācijā

1944. g. janvārī sarkanarmija sāka lieluzbrukumu Rietumprūsijai. Aizstāvēšanās un atvairē kaujās iesaistīja arī vēl nesagatavoto un trūcīgi apgādāto 15. divīziju. Trūka munīcijas, trūka ziemas apģērba, trūka degvielas. Lai divīzija būtu kaujas spējīga, vadība bija spiesta dažu stundu laikā pārformēt visus 3 pulkus, samazinot pulkos bataljonu skaitu.

Divīzija sastāvēja no 3 kājnieku pulkiem, artilērijas pulka (piekomandēts 19. div.), prettanku bataljona, zenītartilērijas divizionā, izlūku (fizilieri) bataljona, sakaru bataljona, sapieru bataljona, lauku papildu bataljona. (Feldersatz btl.), Leģiona lazeretes, 3 būvpulkus, t.s., "Tornas grāvračiem", kas kā kapt.

* Viņu izdodas slepus nogādāt kādā slimnīcā.

Rusmaņa kaujas grupa (ap 2500 vīru) atgriezās 1945. g. aprīlī Kurzemē.

1945. g. 24. janvārī 15. divīzijas formācijām pavēlēja ieņemt sarkanarmijas okupēto Nakeles pilsētu, ko tās arī sekmīgi veica, bet vēlāk bija spiestas to atkal atdot krieviem. Atkāpšanās ceļš veda caur Rietumprūsiju un Pomerāniju. 15. divīzija, bieži sedzot vācu vienību atkāpšanos, vairākkārt izlauzās no ielenkumiem un izcīnīja ļoti asiņainas kaujas pie Jastrovas, Landekas u. c., ciešot lielus zaudējumus.

Latviešu virsnieki saprata, ka tālākie asins upuri ir veltīgi, un tie 15. divīzijas kareivji, kas netika ierauti Berlīnes aizsardzībā,* kā, piem., plkv. V. Januma pulks, centās nokļūt pie Sabiedrotajiem un padoties gūstā.

Padošanos Rietumu Sabiedrotajiem atbalstīja arī Latviešu nacionālās komitejas prezidents un Latviešu leģiona ģenerālspektors ģen. Rūdolfa Bangerskis.

"Pavēle Nr. 3

Lībekā, 1945. g. 29. aprīlī.

Latviešu karavīri Vācijā!

– Ar šo pavēli es tātad atbrīvoju jūs no jūsu līdzšinējām karavīru saistībām. Jūsu alga lai ir jūsu apziņā, ka jūs esat darījuši savas valsts un tautas labā visu, kas cilvēka prātam un spēkiem iespējams. Šī apziņa, lai dod jums ticību un izturību arī turpmākajā liktenī, ko mēs neviens nevaram ne noteikt, ne paredzēt. Kā vienmēr, tā arī šinī brīdī mēs nelūdzam par sevi, bet lūgsim visi kopīgi: Dievs, glāb un svētī Latviju!" –

Lielākai daļai no Latviešu leģiona vienībām izdevās padoties angļu, amerikāņu un franču armijām pirms kapitulācijas dienas.

Ar savu būtību un izmisuma pilnajām cīņām Leģions ir pierādījis, ka latvju tauta nav brīvprātīgi iekļāvusies Padomju Savienībā, bet gan varmācīgi piespiesta.

176 karavīriem izdevās saniegt Zviedrijas krastus, kur tos internēja un 1946. g. uz PSRS pieprasījumu ar varu izdeva krieviem. Kēnigsbergas rajonā krita gūstā ap 3000 latviešu, izglābās tikai 99 vīri. Citas vienības krita krievu gūstā 2. maijā pie Šverīnas, taču mazākām grupām laimējās tikt pie Sabiedrotajiem. Kāda leģionāru grupa pie Svinemindes krita krievu gūstā un "labprātīgi" pieteicās dienēt Padomju armijā.**

Elmārs Vanags
Arturs Kenne

* Uz Berlīni tika nosūtīts izlūku bataljons.

** "Visi tie, kas grib brīvprātīgi dienēt Padomju armijā, soli uz priekšu!"

Atskatīties, pasmaidīt...

15. divīzijas kara gaitas nobeigsim ar pāris atmiņu stāstiem. Vispirms vārds grenadierim E. Smalkajam un tad grenadierim J. Vējiņam.

“Pretēji starptautiskajai konvencijai, kas aizliedz okupētā zemē vervēt vietējos iedzīvotājus okupētās varas bruņotiem spēkiem, krievu pirmās okupācijas laikā saņēmu pavēli ierasties attiecīgajā vietā uz veselības pārbaudi. Laikrakstā jau iepriekš tika ziņots, ka iesaucamie varēsot izvēlēties, kādā armijas daļā kalpot. Izšķiros par artilēriju. Gadu vēlāk Latviju okupēja vācieši, un līdz ar to manam sapnim kļūt par artilēristu bija pārvilkta svītra.

Karam turpinoties, jau minētā konvencija tika pārkāpta atkal, šoreiz no vāciešu puses. Saņēmu pavēli ierasties tur un tur, un tā es brīvprātīgi kļuvi par latviešu 15. divīzijas locekli, grenadiera dienesta pakāpē.

Pēc 4 mēnešu apmācībām mūsu vienība 18. novembrī 1943. g. pārbrauca robežu. Parasti apmetāmiem krievu atstātajās sādžās, bet nekad uz ilgu laiku. Jutāmiem gandrīz kā tūristi, kas, iepazīnušies ar kādu apvidu, meklē atkal kaut ko jaunu. Mūsu tūrisma ievērojami sekmēja vācu armijas nepārtrauktā atkāpšanās, kas armijas žargonā tika dēvēta par frontes iztaisošanu. Pa retam tomēr gadījās kādā vietā palikšana uz nedēļu.

Vienībā arvien bija zēni, kas tādas reizes izmantoja un sarīkoja pēc frontes teātra parauga (to sastādīja mākslinieki, kas brauca no Rīgas, lai sniegtu kaut ko arī garam) pēcpusdienas, kurās tad debitēja pašu “mākslinieki”.

Atceros kādu reizi, kad, sagadišanās dēļ, piefrontē bija ieradušās mūsu pulkveža un citu augstāku virsnieku sievas. Telpa bija pilna “kanakiem” (palama, kādā paši sevi saucām), kas stāvēja kājās, tomēr bija atrasti pietiekami daudz sēdekļu virsniekiem un viņu kundzēm. Kā jau pie zaldātiem, valoda, kas tika lietota, nebija sevišķi augsta standarta, kādēļ ar interesi vēroju daiļā dzimuma sejas, kad no paaugstinājuma kāds solists uzsāka “No drāmas, operas vai balles”, kas ir pilna divdomību. Sejās nepakustējās ne vaibsts un, dziesmai beidzoties, visas aplaudēja, kā jau tādos gadījumos pieņemts.

Bieži vien ar krieviem iznāca strīds par to, kam piederēs Latvija. Nelīdzēja mūsu kritušo tūkstoši, viņi bija stiprāki. Pēdējo reizi pārstaigājuši Vidzemi (vēl tagad atceros peldēšanos Pērsē), mēs savu pirmo kauju posmu nobeidzām Pomerānijā, bet tas ir cits stāsts.

Edmunds Smalkais.

*

“Pastāstīšu par manām kara gaitām. 1944. g. jūlijā mani iesauca vācu Darba dienestā, apģērba darba dienesta uniformā, iedeva lāpstu. Kādu laiku rakām ierakumu grāvjus netālu no Jelgavas.

Kad krievi tuvojās, mūs pārvietoja uz Poliju, Tur kādu laiku mitām barakā. Aiz dzeloņdrašu sētas bija angļu kara gūstekņi. Viņiem ar ēšanu un smēķēšanu bija labāk nekā mums.

Vēlāk mūs pārvietoja citur, ieskaitīja Leģionā un sākās apmācības. Atkal tuvojās krievi. Tagad aizsoļojām uz Dancigu. Drīz arī Danciga bija krievu ielenkta, un mūs sūtīja uz fronti.

Vāciešiem bija liels ieroču trūkums. Pirms došanās uz fronti mums izdeva krievu patšautenes, gan pārtaisītas, lai derētu vācu municija. Tā nu es uz krieviem šāvu ar viņu pašu patšauteni.

Vācu karavīru morāle bija sagrauta, bija daudz dezertieru. Bija izdota pavēle dezertierus nošaut. Militārā policija – žandarmi bija “tiesneši” un soda izpildītāji. Ja karavīrs bija piefrontē bez pavēles, viņu uzskatīja par dezertieri un sekoja nāves sods.

Ceļā uz fronti gājām pa kādas muižas gatvi ar lieliem kokiem abās malā. Bija daudz, ļoti daudz pakārto. Baismīgs skats.

Mani ievainoja rokā. Turpat frontes aizmugurē izdarīja operāciju un pēc tam ar kuģi izveda uz rietumiem. Biju slimnīcā Rostokas tuvumā. Atkal tuvojās krievi. Ievainotos, kas nevarēja paiet, nestuvēs novietoja ceļa malā, un garām braucošās mašīnas viņus paņēma, ja bija vietas. Mēs, kuri varējām pastaigāt, gājām kājām uz rietumiem.

Pie Vismāras satikāmies ar amerikāņu armiju. Krievi pienāca pēc kādas pusstundas! Viņi gribēja turpināt iet rietumu virzienā, bet amerikāņi viņus apturēja ar brīdinājumu šāvieniem.

Jānis Vējiņš

Es par tādā lietām neko negribu dzirdēt. Mēģinājums dibināt Pagaidu valdību.

1945. g. 2. maijā notika mēģinājums Kurzemē nodibināt Pagaidu valdību. Politiskie darbinieki, saziņā ar Leģiona vadību, vienojās dibināt Tautas padomi. Tā kā situācija bija kritiska, nolēma nekavējoties sastādīt Pagaidu valdību un pilnvaroja plkv. R. Osi un agr. J. Andersonu noskaidrot šai jautājumā Kurzemes virspavēlnieka viedokli. Konferencē piedalījās arī SS ģenerālis Müllers. Noklausījies deklarāciju par Latvijas pagaidu valdības

nodibināšanos, virspavēlnieks paziņoja: "Es par tādām lietām neko negribu dzirdēt un pieņemu, ka arī neko neesmu dzirdējis. Kā frontes komandieris, kam jāvada militārās operācijas, necietīšu nekādas akcijas, kas eventuāli varētu apdraudēt fronti. "Turpretim Millers atsaucās labvēlīgi un izteica pārliecību, ka Himlers necels iebildumus pret Latvijas Pagaidu valdību; varbūt Himlers nāksot ar priekšlikumu pakļaut visu Kurzemes armiju latviešu virspavēlniecībai.

Šodien varam par teikto tikai pasmaidīt un brīnīties, cik vāji mūsu vadošās personas bija informētas par toreizējo starptautisko situāciju un Vācijas militāro stāvokli. Sakarā ar Vācijas priekšlikumu kapitulēt tikai Sabiedrotajiem, Kurzemē klīda baumas gan par angļu flotes tuvošanos, gan par cīņas turpināšanu latviešu vadībā. Baumas par angļu floti, kā lasīsim tālāk, nebija gluži bez iemesla.

Latvijas pagaidu valdība arī pieprasīja, ja notiktu padošanās krieviem, lai 19. divīziju pārvestu uz Vāciju. Divīzijas vietā uz Vāciju tika evakuēti 8000 vācu karavīri. Vācu Liepājas flotile, kas sastāvēja no 30 dažādiem kuģīšiem, izbrauca 7. maija vakarā. Viņiem uzbruka krievu lidmašīnas un daļu kuģīšu nogremdēja, tomēr lielākai daļai izdevās sasniegt Zviedrijas vai Vācijas krastus. Tad pat Liepāju atstāja 6 zvejnieku motorlaivas ar apm. 250 cilvēkiem, kas laimīgi nokļuva Zviedrijā. Arī Ventspili 8. maijā atstāja ap 40 dažādu peldošu satiksmes līdzekļu. Šai karavānai krievu lidmašīnas un ātrlaivas uzbruka tuvu Zviedrijas krastiem, atgriežot to atpakaļ uz Ventspili. Tikai viena laiva sasniedza Zviedriju. No apm. 1500 latviešu bēgļiem, kas devās 8. maijā jūrā, Zviedriju sasniedza 450 un Vāciju 50 cilvēku.

8. maijā Kurzeme kapitulēja.

-red.-

Atsauces:

E. Andersona L E 1962-1982,2., 3. gr.

Ed. Dunsdorfa "Archivs", 11. sējums.

A. Ezergaila "The Latvian Legion. Heroes, Nazis, or Victims?"

A. Ezergaila "Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941-1944"

- LVI apgāds, Rīga 1999

V. Hāznera "Latviešu karavīrs sarkanās armijas dienestā".

V. Lāča "Dzīves Pārdomas"

O. Liepiņa "Vācu okupācijas laika dokumentējums."

O. Stefana pārskats "Nacionālie partizāni" (nepublicēts)

A. Švabes L E, 3., 4., 12., 13., 21. gr.

A. Silgaila "Latviešu Leģions"

S. Veisas - Zikaras atmiņu skice "Pulkvedis Veiss" (nepublicētas)

Kam un ko zvērēja latviešu leģionāri?

Pret ko un par ko viņi cīnījās?

29. aprīlī paiet 61. gads, kopš Latviešu leģiona ģenerālinspektors, ģenerālis Rūdolfs Bangerskis izdeva pēdējo pavēli, ar kuru atbrīvoja latviešu karavīrus, kas atradās Vācijā, no visām līdzšinējām karavīru saistībām, tas ir – no karavīra zvēresta. Savā pavēlē ģenerālis norāda uz to, ka "[...] rietumu sabiedroto (angļu, amerikāņu un franču) fronte jau pienākusi tik tuvu mūsu novietojumam, ka man ir jāgādā par pārpratumu novēršanu ar tiem, ko mēs esam visā mūsu valsts pastāvēšanas laikā uzskatījuši par saviem draugiem un bez kuru atbalsta mūsu daudz cietušās latviešu tautas labākas nākotnes nodrošināšana nav pat iespējama."¹ Savukārt pulkvedis Aleksandrs Plensners piebilst, ka "[...] pārpratuma novēršanai vispirms jādeklarē:

1) neviena leģiona vienība nav ņemusi dalību kādās aizmugures akcijās;

2) Leģiona vienības ir cīnījušās tikai frontē un tikai pret lieliniekiem. Neviena Leģiona vienība nav cīnījusies pret Rietumsabiedrotiem, kā tas bija izteikts arī leģionāru zvērestā".²

Šajā sakarībā jāatzīmē, ka jau drīz vien pēc Vācijas kapitulācijas 1946.g. antihitleriskās koalīcijas Rietumvalstu ASV un Lielbritānijas un Francijas valdības, ņemot vērā šos apstākļus, **nepielīdzināja** Latviešu Leģionu, kaut arī tā oficiālajā nosaukumā bija apzīmējums "**SS**", citām vācu karaspēka SS vienībām, bet gan piešķīra leģionāriem politisko bēgļu statusu. Šādu nostāju attieksmē pret leģionāriem atkārtoti demonstrēja ASV valdība 1950. gadā, deklarējot, ka "Baltijas Waffen SS vienības (Baltijas leģioni) pēc sava **mērķa**³, **ideoloģijas**, **darbības** un karavīru **kvalifikācijas** uzskatāmas par īpašām, no vācu SS atšķirīgām vienībām".⁴

Tajā pašā laikā, neraugoties uz iepriekšminētajiem argumentiem, ka leģionāri nav un nevar būt pieskaitāmi pie vācu nacionālsociālistiskās partijas un tās īstenotās politikas atbalstītājiem, aizvien vēl mūsu sabiedrībā, un ne tikai mūsu, bet arī ārvalstu – gan Austrumu, gan Rietumu valstu sabiedrībā, nemitīgi skan apgalvojumi, ka latviešu karavīri, ietērpti vācu formas tērpos, pakļauti vācu ģenerāļu pavēlēm, cīnījušies par hitlerisko Vāciju, cīnījušies par nacionālsociālistu – nacistu – idejām, pie tam kā galvenie argumenti šādiem viedokļiem tiek minēti divi: Leģiona nosaukumā minētā abreviatūra SS, kā arī karavīru zvērests Ādolfam Hitleram. Par pirmo argumentu – leģionāru piederību vai nepiederību nacistu elites militārajai SS organizācijai - jau līdz šim ir rakstīts un runāts pietiekami, tādēļ vēlos pievērst uzmanību otrajam argumentam, proti – karavīra zvērestam, jo līdz šim vēl neesmu nekur guvis informāciju (var jau būt, ka

tāda ir publicēta), kas būtu veltīta šī jautājuma skaidrošanai. Tātad - **kam un ko īstenībā zvērēja latviešu karavīri, iekļaujoties vācu bruņotajos spēkos?**

Vispirms sniegsu nelielu ieskatu dažos citos karavīru zvērestos:

• Latvijas armijas karavīra zvērests (30. gados):

“Es, Latvijas karavīrs, apzinādamies atbildību likuma priekšā, apsolos un zvēru, netaupot savus spēkus un dzīvību, sargāt **Latvijas valsti** un viņas neatkarību pret visiem, kas to apdraud, būt uzticīgs tās **valdībai**, izpildīt pēc labākās sirdsapziņas savus pienākumus, padoties bez ierunām kara likumiem un disciplīnai un vienmēr paklausīt saviem priekšniekiem.”

PSRS Padomju Armijas karavīra zvērests 1947. gada teksts. (Fragments.)

• “Я [...] принимаю присягу и торжественно клянусь [...] быть преданным [...] своей **Совеской Родине и Советскому правительству**”.⁵

Latviskā tulkojumā šis teksts ir sekojošs:

• “Es [...] zvēru un svinīgi apsolos [...] būt uzticams [...] savai **Padomju Dzimtenei un padomju valdībai**”⁶

Kā redzams no šiem tekstiem, karavīri zvērēja savai **valstij** un tās **valdībai**. Tālāk citēšu hitleriskās Vācijas karavīra zvērestu (1934. gada teksts):

• “Ich schwöre bei Gott diesen heiligen Eid, daß ich **dem Führer des Deutschen Reiches und Volkes, Adolf Hitler, dem Oberstbefehlshaber der Wehrmacht**, unbedingten Gehorsam leisten und als tapfer Soldat bereit sein Will, jederzeit für diesen Eid mein Leben einzusetzen.”⁷

Zvēresta latviskais tulkojums:

• “Zvērot pie Dieva, svinīgi apsolos **Vācijas valsts un tautas Vadonim** Ādolfam Hitleram, **bruņoto spēku virspavēlniekam**, bezierunu paklausību un kā drošsirdīgs karavīrs būšu vienmēr gatavs par šo zvērestu atdot savu dzīvību.”⁸

Leģionāru zvērests, savukārt bija nedaudz, bet būtiski atšķirīgs:

• “Ich schwöre bei Gott diesen heiligen Eid, daß ich im Kampf **gegen des Bolschewismus dem Oberstem Befehlshaber der Deutscher Wehrmacht, Adolf Hitler**, unbedingten Gehorsam leisten und als tapfer Soldat bereit sein Will, jederzeit für diesen Eid mein Leben einzusetzen.”⁹

Šis zvērests, ko latviešu karavīri deva latviešu valodā, skanēja sekojoši:

• “Dieva vārdā es svinīgi apsolos **cīņā pret bolševismu vācu bruņoto spēku virspavēlniekam** Ādolfam Hitleram bezierunu paklausību un kā drošsirdīgs karavīrs būšu vienmēr gatavs par šo zvērestu atdot savu dzīvību.”¹⁰

Lai varētu tālāk analizēt šos atšķirīgos zvērestus, vispirms jāatzīmē, **kas**

bija Hitlers, kādas funkcijas viņš pildīja. Tātad: Ādolf Hitlera oficiālais amata apzīmējums bija “**Der Führer un Reichskanzler**”, tas ir – **Vadonis un Valsts kanclers**. Būdam šajā amatā, viņš pildīja sekojošas funkcijas: 1) “Führer der NSDAP” (Nacionālsociālistiskās vācu strādnieku partijas [NSVSP] Vadonis), 2) “Staatsoberhaupt” (Valsts galva [prezidents]), 3) “Regierungschef” (valdības vadītājs) un 4) “Oberbefehlshaber” (bruņoto spēku virspavēlnieks)¹¹. Kā redzams no vācu karavīra zvēresta, **primāri** tas tika dots “Vācijas valsts un tautas Vadonim” un tikai **sekundāri** “Bruņoto spēku virspavēlniekam”. Līdz ar to jebkurš vācu karavīrs bija solījis pakļauties **vispirms** nacistiskajai **ideoloģijai**, jo bija zvērējis uzticību partijas Vadonim, kā arī nacistu īstenotajai **valsts politikai**, jo bija zvērējis uzticību Vācijas **valdībai** Hitlera personā, **un tikai pēc tam Bruņoto spēku** (der Wehrmacht) **virspavēlniekam**. Ja tagad atsevišķi aplūkojam latviešu leģionāra zvērestu, tad redzam, ka mūsu karavīri zvērēja uzticību Ādolfam Hitleram **tikai un vienīgi kā Bruņoto spēku virspavēlniekam**, tādējādi **norobežojoties** gan no **nacionālsociālisma ideoloģijas**, gan no Hitlera īstenotās **valsts politikas**. Šajā sakarībā būtu vietā pieminēt paša Hitlera 1933. gadā deklarētās politiskās programmas fragmentu:

• “Wehrmacht wichtigste [...] Einrichtung des Staates. Sie soll unpolitisch und überparteilich bleiben. Der Kampf im Inner nicht ihre Sache, sondern der Nazi-Organisationen [...] Keine Verquickung von Heer und SA beabsichtigt [...]”¹²

Latviešu valodā tas būtu šādi:

• “Bruņotie spēki ir nozīmīgākā valsts institūcija. Tai jāpaliek apolitiskai un pāri partijām stāvošai. Iekšējās cīņas nav to, bet gan nacistisko organizāciju lieta. Nevar būt runa par armijas un SA savienošanos¹³ (SA jeb **Sturmabteilung** - triecienvienības; nacionālsociālistiskās partijas militārie formējumi, kuros iekļāvās arī **SS** [Schutzstaffel – aizsardzības vienības])”

Tātad paša Hitlera deklarētā politika nepieļāva vienādot parasto karaspēku (Wehrmacht) ar īstajām nacistiskajām SS vienībām, tādēļ arī frontes karaspēka SS formējumiem tika piešķirts apzīmējums “der Waffen-SS” (ieroču SS) un tās, it īpaši latviešu un igauņu Leģioni, kam vācieši, neraugoties uz leģionāru izcilajām kaujas spējām, īpaši nemaz **neuzticējās** un šo neuzticību arī atklāti demonstrēja, bija pakļauti stingrai politiskajai kontrolei, (tādēļ arī par Leģiona divīziju komandieriem, ka arī sakaru virsniekiem, iecēla tikai nacistiem uzticamus vācu esesiešus).

Otrs būtiskākais jautājums ir – **ko** latviešu karavīri zvērēja, **par ko** un **pret ko** viņi solīja cīnīties. Vai par Vāciju? Vai pret Vācijas ienaidniekiem? Vai sargāt Vāciju pret visiem, kas apdraud valsti un tās neatkarību, kā bija solījuši neatkarīgās Latvijas armijas karavīri? Vai par nacistisko ideoloģiju,

līdzīgi kā Padomju Armijas karavīri, zvērot uzticību Padomju varai, respektīvi - Komunistiskajai (boļševiku) partijai, zvērēja uzticību boļševismam?. Atbilde šeit ir viennozīmīga – nē! Leģionāru zvērestā ir skaidri un nepārprotami teikts: “**cīņā pret boļševismu**” (im Kampf gegen des Bolschewismus). **Un tikai!** Ne pret visiem Vācijas ienaidniekiem – antihitlerisko koalīciju kopumā, ne pret krieviem un citām PSRS tautām. Un arī ne pret **komunismu kā ideoloģiju**, kas nacistiskajā Vācijā tika uzskatīta par noziedzīgu. Latviešu karavīri cīnījās, lai iznīcinātu **boļševismu** jeb latviskāk - lielniecismu. Kas tad bija boļševisms? Tas bija no starptautiskās sociālistiskās, vēlāk arī komunistiskās kustības atdalījies politisks virziens, ko īstenoja Krievijas lielinieki Vladimira Uljanova (Ļeņina) vadībā. Vārds “boļševiki” tika iekļauts Krievijas Komunistiskās partijas nosaukumā partijas VII kongresā 1918.gada martā (KK(b)P - Krievijas komunistiskā [boļševiku] partija, vēlāk, pēc PSRS nodibināšanas”, VK(b)P – Vissavienības komunistiskā [boļševiku] partija), lai to kā “jauna tipa partiju” (pēc Ļeņina vārdiem) varētu atšķirt no tā dēvētajiem “kreisajiem komunistiem” un citiem marksistiskajiem virzieniem un īpaši no sociāldemokrātiem.¹⁴ Kāda bija boļševisma ideoloģija, kādas sekas bija šīs partijas darbībai, šķiet, ka nav jāstāsta. Vēl tikai jāatceras, ka pret boļševismu cīnījās ne jau tikai baltieši. Vācu karaspēka rindās bija arī **krievu ģenerāļa Vlasova** vadītā Krievijas Atbrīvošanas Armija, bija **Kaukāza tautu** bruņotie formējumi – nav vajadzība pārstāstīt visu Otrā pasaules kara vēsturi.

Atgriežoties vēl pie karavīra zvēresta teksta, jāpievērš uzmanība kādai, manuprāt, **būtiskai** niansei: kā redzams no minētajiem Latvijas, PSRS un Vācijas armijas militārā zvēresta tekstiem, tajos visos sastopama svinīgā apsoliņuma **dublēšana, pastiprināšana**: “Es [...] **apsolos un zvēru** [...]”; Я [...] **принимаю присягу и торжественно клянусь** [...]”; Ich **schwöre** bei Gott diesen **heiligen Eid** [...]. Tāda pati formula ir ietverta arī leģionāru zvēresta **vāciskajā** tekstā. Savukārt šī paša teksta **latviskajā** variantā, ko leģionāri deva **latviešu valodā, trūkst vārda “zvērēt”** (schwören) – ir tikai „Dieva vārdā es svinīgi **apsolos** [...]”. Šī nianse ir, iespējams, grūti saskatāma, tomēr, kā jau minēju, būtiska: latviešu valodā jēdziens “zvērests” gan nozīmē svinīgu publisku solījumu, tas ir nozīmīgs tiesisks un morālpolitisks akts, un tajā ietverto saistību neizpildīšana ir saistīta ar noteikta veida atbildību,¹⁵ bet ne jau katrs solījums, kaut arī “svinīgs”, uzskatāms par zvērestu – abi šie jēdzieni tikai papildina un pastiprina viens otru, līdz ar to, **nezvērot**, bet tikai **svinīgi apsolut**, kaut arī solījums dots Dieva vārdā, šim aktam tomēr ir **mazāks morālais** svars.

Jāpievēršas vēl vienam jautājumam: **par ko** cīnījās Latviešu Leģions? Par

Lielvāciju (Großdeutsches Reich)? Atbilde ir – **nē!** To jau pierādīja leģionāru zvērests! Tad par ko? **Par brīvu, neatkarīgu Latviju!** – tā skan atbilde. Un saņem pretī gandrīz vai izsmieklu. Kā, zinot hitleriskās Vācijas plānus, kaut ko tādu vispār varot iedomāties! Pareizi, Vācijas uzvaras gadījumā Latvijas valsts vietā tiešām būtu tikai Ostlandes province, bet – **tikai uzvaras** gadījumā. Vai Vācijai bija cerības uzvarēt šajā karā? Atbilde ir – **nē**. Tas bija redzams ikvienam, kas sekoja līdz notikumiem frontē jau pēc vācu sakāves pie Maskavas, bet īpaši pēc Staļingradas katastrofas un vēl jo vairāk pēc Sabiedroto invāzijas Normandijā. Tad kādēļ mūs vīri un jaunekļi tik izmisīgi cīnījās pret daudzskaitlīgo pretinieka pārspēku? Atbilde – lai **nepieļautu totalitārā komunistiskā režīma atgriešanos mūsu zemē, lai saglabātu** kaut vai **daļu** Latvijas teritorijas **brīvu** no padomju okupācijas karaspēka, cerībā, ka atkārtosies 1919. gada situācija, ka mums palīdzēs Rietumvalstu sabiedrotie, tāpat kā Neatkarības kara laikā. Vai bija kaut mazākais pamats tā cerēt? „Kompetenti” cilvēki par to smejas – kādas gan varētu būt cerības uz Sabiedroto palīdzību pēc Teherānas, bet jo īpaši pēc Jaltas, nerunājot nemaz par Potsdamas konferenci! Un tomēr! Cilvēkiem, kas sekoja līdz notikumiem, kas, kaut arī slepeni, tomēr klausījās radiofonā Rietumvalstu pārraides, bija zināms, ka ne jau visi jautājumi šajās konferencē tika atrisināti “vienprātīgā draudzībā”. Zināja par daudzajām domstarpībām starp Sabiedrotajām Rietumvalstīm un PSRS, īpaši kara pēdējā fāzē, zināja pat par amerikāņu un angļu ieceri – pēc hitleriskās Vācijas kapitulācijas, ja PSRS atkāptos no dotajiem solījumiem, tad, nepieciešamības gadījumā, no jauna **apbruņot vācu karavīrus** un iesaistīt tos Sabiedroto spēkos, lai cīnītos **pret** iespējamo komunistiskā režīma ekspansiju Eiropā. Sējumā “Padomju Savienības Lielais Tēvijas karš 1941 – 1945” padomju vēsturnieki raksta: “Pēc Berlīnes krišanas Dēnīca fašistiskā valdība un Vācijas virspavēlniecība mēģināja noturēt „Čehoslovākijas cietoksni”. Pēc viņu ieceres pretestības turpināšana šai rajonā dotu iespēju ieildzināt karu, nodibināt sakarus ar Rietumu reakcionārajiem spēkiem, noslēgt ar tiem darījumu, bet vēlāk pavērst vācu armijas atliekas pret padomju karaspēku. [...] Vācu fašistu centieni noturēt Čehoslovākiju atbilda Anglijas un ASV reakcionāro aprindu interesēm. 30. aprīļa telegrammā Trumenam Čerčils rakstīja: “Var gandrīz nešaubīties, ka Prāgas un iespējami lielākas rietumu Čehoslovākijas teritorijas atbrīvošana jūsu karaspēka spēkiem var pilnīgi izmainīt Čehoslovākijas pēckara stāvokli un turklāt gluži dabiski var ietekmēt arī kaimiņu zemes.” Tieši šajās dienās Čerčils deva feldmaršalam Montgomerijam savu nodevīgo norādījumu „rūpīgi savākt vācu ieročus un nolikt tā, lai tos varētu vieglāk atkal izdalīt vācu kareivjiem, ar kuriem būtu jāsadarbojas, ja

padomju uzbrukums turpinātos".¹⁶ Tātad **Sabiedroto karš pret PSRS bija iespējams gan teorētiski, gan reāli.**

Atgriežoties pie Latvijas situācijas, jāpievēršas nacionālās pretestības organizācijas – **Latvijas Centrālās Padomes (LCP)** darbībai. Citēšu dažus fragmentus no prof. Edgara Andersona, Leonīda Siliņa un citu autoru grāmatas "Latvijas Centrālā Padome": "1944. gada [...] martā notika [...] visu Baltijas valstu pretestības kustību pārstāvju konference. Šajā konferencē pieņēma svarīgus lēmumus attiecībā pret abiem okupantiem. [...] Trešajā dokumentā pasvītrots, ka Latvijas, Lietuvas un Igaunijas atbrīvošanas kustību kopīgais mērķis ir Baltijas neatkarīgo un demokrātisko brīvvalstu faktiskās suverenitātes atjaunošana. Lai sasniegtu šo mērķi, latviešu, igauņu un lietuviešu tautām izšķirīgā politiskā un militārā situācijā jāuzstājas aktīvi un jāatjauno savu republiku valdības un nacionālās armijas. Atjaunotām Baltijas brīvvalstu valdībām ir jāorganizē pretestība eventuālam padomju bruņoto spēku iebrukumam un jāapelē pie ārvalstīm, prasot respektēt latviešu, lietuvju un igauņu tautu tiesības atjaunot savas neatkarīgās un demokrātiskās republikas. Šāda situācijas var rasties: 1) ja Vācijas bruņotie spēki atstās Baltijas valstu teritoriju, 2) ja Vācija kapitulētu, 3) ja Vācijā notiktu radikālas politiskas pārmaiņas, vai 4) ja Vācijas bruņotie spēki sabruktu. [...] Galvenais faktors cīņā par Baltijas valstu neatkarības un brīvības atjaunošanu būs **šo tautu pašu spēki**. Ārējā palīdzība – tāpat kā 1919. gada brīvības cīņās – būs gaidāma tikai tad, ja igauņu, lietuvju un latvju tautas pašas izšķirīgā situācijā būs izgājušas aktīvā cīņā [...]. [...] jāpanāk, lai no vācu okupantiem **mobilizētās igauņu, latvju un lietuviešu vienības paliktu savās zemēs** un stātos brīvvalstu atjaunoto valdību rīcībā."¹⁷ Varētu atkal iebilst, ka tie bijuši tikai **atsevišķu** sabiedrisko un politisko darbinieku **uzskati bez kāda seguma**. Tomēr – ir tak zināms, ka LCP uzturēja pastāvīgus radiosakarus ar Rietumsabiedrotajiem, saņēma no tām norādījumus. Ja doma par ASV un Anglijas eventuālo palīdzību būtu tikai tukša iedoma, tad – kā lai izskaidro radiogrammu, ko LCP darbinieki Latvijā saņēma 1944. novembrī: "**Angļu pārstāvji dod norādījumus turēt Kurzemi līdz tam laikam, kad angļu-amerikāņu flote ienāks Baltijas jūrā**. Flotes ienākšanas laiku Baltijas jūrā nevar noteikt. Atkarībā no apstākļiem un jūsu rīcībā esošiem līdzekļiem izlemjiet, vai to var darīt, un rīkojaties. Ja vietējie apstākļi to pielaiž, jādeklarē Latvijas valsts suverenitātes atjaunošana. Ja uz vietas LCP nesastāda pagaidu valdību, kas izdarītu deklarāciju, deklarāciju izdod bruņoto spēku virspavēlnieks ģen.[erālis] K.[urelis], kas pagaidām, līdz pagaidu valdības sastādīšanai arī pārņem visu militāro un civlo varu. Pagaidu valdības sastāvu tādā gadījumā paziņos vēlāk." Tiesa gan, jau 1945. gada janvāra radiogramma vēstīja

"Turieties tanī pašā vietā cik ilgi vien iespējams. Mēs daudz nevaram palīdzēt, bet nezaudējiet možu garu.", bet februāra paziņojumā jau minēts, ka padomju okupācija var arī ieilgt: "Cik vien iespējams, **jātaupa** latviešu daļas. **To vajag paziņot arī Bangerskim**. Zem krievu okupācijas, kas ieilgs, partizāniem nevajaga uzstāties aktīvi, bet gan izveidot un paplašināt organizāciju **turpmākai** darbībai, taupot dzīvo spēku [...]", savukārt martā jau skaidri tika pateikts, ka „Mūsu kopējās domas par cīņu un darbu šeit nav devušas rezultātu. Mēs jums palīdzēt konkrēti (domāts militāri, grāmatas red.) nevaram”.¹⁸ Tātad latviešu tautai bija reālas cerības uz Rietumvalstu palīdzību neatkarības atjaunošanā, un nav mūsu vaina, ka šīs cerības nepiepildījās. Starp citu – gan ASV, gan arī Apvienotā Karaliste (Anglija) pēdējos gados ir atvainojušās kā Baltijas tautām, tā pārējām Austrumeiropas tautā par savu valstu toreizējās administrācijas kļūdām, netālredzību, kas noveda pie Baltijas zemju, to skaitā Latvijas ilglaicīgās okupācijas.

Nobeigumā vēl tikai viena piebilde: vai tad, ja latviešu leģionāri tiešām būtu bijuši "fašisti", "nacisti", "Hitlera pakalpiņi", "noziedznieki pret cilvēci", "tautas nodevēji" un tamlīdzīgi, kā bieži vien var lasīt vai dzirdēt ne tikai mūsu austrumu kaimiņa informatīvajos saziņas līdzekļos, bet arī pašmājās, pie tam nereti pat no pašu tautiešiem, kā arī dažos Rietumzemju informācijas avotos, vai tad 1946. un vēlākajos gados, kā jau iesākumā minēts, Rietumu Sabiedrotie būtu publicējuši minētās deklarācijas? Vai tiešām britu Reinas armija jau tūlīt pēc kara beigām būtu formējusi **Baltiešu sardžu dienesta** vienības no **līdzšinējiem esesiešiem**, pie tam ieceļot par šo vienību sakaru koordinātoru **augsta ranga SS virsnieku**, Leģiona ģenerālštāba priekšnieku, virspulkvedi Arturu Silgaili?¹⁹ Vai ASV militārā pavēlniecība būtu bijusi tik neapdomīga, ka 1946. gada 27. jūnijā, **saformējot no leģionāriem – Waffen-SS vīriem sardžu dienesta vienību**, deva tai **uzdevumu apsargāt nacistiskos kara noziedzniekus Nirnbergas tiesas prāvas laikā?**²⁰

Šķiet, ka šis raksts varētu būt pārdomu vērts.

Indulis Ķēniņš
Dr. Paed., mag. hist.
Valdemārpils vidusskolas skolotājs.

Atsauces:

- 1 **Bangerskis R.** "Mana mūža atmiņas", III. Kopenhāgena: Imanta, 1960. 68. – 69. lpp.
- 2 **Plensners A.** "Informācija par Latviešu Leģionu". Pinneberga, 1949. 26. lpp.
- 3 Šeit un turpmāk citātos izcēlums mans: I.Ķ.
- 4 Latvijas Republikas 7. Saeimas 1996. gada 22. augusta deklarācija Par latviešu leģionāriem Otrajā pasaules karā.
- 5 "Большая Советская Энциклопедия", Том 34. - М., 1955, 544. lpp.
- 6 Tulkojums mans. I.Ķ.
- 7 Die Reise in die Vergangenheit, Band 3. Braunschweig: Westermann, 1992. 81. lpp.
- 8 Tukojs mans. I. Ķ.
- 9 **Bangerskis R.** "Mana mūža atmiņas", 3. grām. – Kopenhāgena: Imanta, 1959. 107. lpp.
- 10 Turpat.
- 11 Die Reise in die Vergangenheit, Band 3. Braunschweig: Westermann, 1992. 81. lpp.
- 12 Turpat, 77. lpp.
- 13 Tulkojums mans: I. Ķ.
- 14 V. I. Ļeņins. "Proletariāta uzdevumi mūsu revolūcijā". / Darbu izlase, 2. – R., 1962. 43. lpp.
- 15 "Juridisko terminu vārdnīca". – R., 1998. 301. lpp.
- 16 "Padomju Savienības Lielais Tēvijas karš 1941 -1945". - R., 1975. 470. lpp.
- 17 **Andersons E., Siliņš L.** u. c. "Latvijas Centrālā Padome". – Upsala, 1995. 51. – 53. lpp.
- 18 Turpat, 292. – 293. lpp.
- 19 **Silgailis A.** "Latviešu leģions". – R., 2001. 9. un 358. lpp.
- 20 **Lācis V.** "Latviešu zemes un tautas vēsture", II.- R., apgāds Vieda, {b.g.}; Atsauces uz: Rakstu krāj. Latviešu karavīrs II pasaules kara laikā, IX sēj., 198.lpp., kā arī Skutāne I. Latviešiem uzticējās./ Daugavas Vanagi, Vēstnesis. 2000.

Raksts publicēts laikraksta "Diena" pielikumā "Kultūras Diena" Nr. 16 (51) 2006. gada 21. aprīlī.

6. Pēc kapitulācijas.

Sociālistiskās sacensības

Krievu okupācija sākās pēcpusdienā. Notika sistemātiska tīrīšana pilsētās, ciemos, lauku sētās un mežos. Lai atvieglotu cilvēku medības, daudzās vietās mežus aizdedzināja. Krievi aizturēja visus vīriešus vecumā no 16-60 gadiem, daudzos gadījumos apcietināja arī gados vecākus. Līdztekus notika laupīšana un sieviešu izvarošana. Aizturētos vīriešus, NKVD karaspēka un suņu pavadībā, dzina uz apriņķu pilsētām, kur bija ierīkotas, t.s., filtrācijas nometnes. Pie Kuldīgas uz klāja lauka bija sapulcināti ap 14000 cilvēku, Ventspilī ap 20000, Liepājā vēl vairāk.

Filtrācijas nometnēs apcietinātie tika turēti vairākas nedēļas. Pratināšanu pasteidzināja tikai tad, kad nometnēs sāka izplatīties epidēmiskās slimības. Paturēja aizsargus, policistus, valsts un pašvaldību darbiniekus, kā arī materiāli labāk situētos. Pēc apm. 3 nedēļām apcietinātos deportēja uz Krieviju. Leģionārus nosūtīja atsevišķi. No latviešiem gūstā krita 14 000 latviešu karavīru. 19. divīzija Kurzemē bija zaudējusi 3500 kritušo.

Tūlīt pēc kapitulācijas noorganizēja arī, t.s., atminētāju komandas, kurās piespiedu kārtā iesaistīja lauku un pilsētas jauniešus. Pēc īsas apmācības viņus sūtīja iznīcināt mīnas un atstāto municiju. Nelaiemes gadījumu netrūka, jo atminēšana notika "sociālistisko sacensību" garā.

26. maijā izsludināja "trofeju vākšanu". Sarkanarmiešu komandas apstaigāja mājas un dzīvokļus, it kā meklējot vāciešu atstātās mantas un ieročus. Patiesībā tā bija organizēta laupīšana.

1945. g. jūlijā caur izpildkomitejām mobilizēja jauniešus "steidzamiem darbiem" Rīgā. No pagasta bija jānodod apm. 60-100 jauniešu. Paņēma galvenā kārtā aizdomās turētos par pretboļševistisku nostāju. Milicijas saķertus jauniešus aizveda tieši uz Krieviju.

Tā sākās otrais padomju okupācijas laiks.

Nacionālie partizāni

Kara darbības laikā 1944.g. latviešu partizāni saņēma zināmu palīdzību no vācu izlūkošanas dienesta (Abwehr), kas bez tam izvietoja Latvijā 60 slepenas noliktavas ar krievu sistēmas ieročiem un munīciju. Daļa no tiem vēlāk nonāca nacionālo partizānu rokās.

Ojārs Stefans, Latviešu nacionālo partizānu apvienības valdes priekšsēdis un partizānu darbības pētnieks, raksta:

“Sarkanais terors sāka plosīties okupētajos rajonos jau 1944.g. rudenī. Regulārajām armijas daļām sekoja NKVD vienības, kas katrā pagastā apcietināja, spīdzināja, nošāva vai izsūtīja vietējos iedzīvotājus. –

Iedzīvotāju pretošanās sākums meklējams Latgalē 1944.gadā, – un tas izvērsās dažādos veidos:

- *izvairīšanās no mobilizācijas padomju armijā un iesaukto dezertēšanā;*
- *padomju varas iestāžu rīkojumu nepildīšanā;*
- *pretošanās kustības grupu veidošanā un – aktīvā darbībā (dažādu pretpadomju izdevumu un proklamāciju izplatīšanā iedzīvotāju vidū, draudu vēstulēs padomju varas aktīvistiem, viņu līdzskrējējiem), kā arī organizēšanās bruņotai cīņai.”*

Partizāni uzbruka čekistiem, retāk armijas vienībām, visbiežāk vērsoties pret padomju aktīvistiem, kas bija noziegušies pret iedzīvotājiem. Viņu sakarnieces pa lielākai tiesai bija sievietes un skolu jaunatne, bet sieviešu netrūka arī aktīvo cīnītāju rindās.

Partizāni ierīkoja purvos un mežu biezokņos zemnīcas jeb bunkurus un skuju būdas, mitinājās siena šķūnīšos un pamestās mājās. Daļa dzīvoja legāli savās lauku mājās, partizānu gaitās dodamies tikai naktīs, vai kad bija jāpilda kāds uzdevums. Pilsētās bāzētie partizāni slēpās dzīvokļos. Visgrūtākie apstākļi uz laukiem bija, protams, ziemā.

Rosīgākajām partizānu vienībām bija savi nosaukumi, piem., “Latvijas nacionālā partizānu organizācija”, dibināta 1944.g. augustā, Rīgā, “Tēvzemes Latvijas aizstāvju apvienība”, “Viestura strēlnieki”, “Lapsenes” u.c.

Visumā Kurzemē partizāni bijuši agresīvāki par saviem cīņu biedriem agrāk okupētajos apgabalos, pēdējie vairāk nodarbojušies ar varas vīru brīdināšanu un fizisku pārmācīšanu.

Kopēju ģenerāl-štābu visiem apgabaliem nav izdevies izveidot. Vistuvāk vienotai vadībai Kurzemes partizāni bijuši 1945.g. rudenī, kad Zlēkās notikusi plašāka sanāksme ar segvārdu “Dziesmu svētki”, kurā piedalījušies ap 30 grupu pārstāvju. Čekai izdevies vadošo personu M. Ziedaini apcietināt un tālāka organizēšanās izjukusi. O.Stefans tomēr zina stāstīt, ka vienota vadība Kurzemē nodibināta.

“Arī Kurzemē tika izveidota “Latvijas Nacionālo partizānu organizācija”

(LNPO), kuras priekšgalā bija Latviešu leģiona kaujas virsnieks E.Pakuls (Šerifs). LNPO prezidijs izstrādāja un pieņēma organizācijas statūtus un izdeva daudz dažādu direktīvu un materiālu cīņas organizēšanai pret padomju varu. Minētās organizācijas un apvienības centās izveidot savstarpējus sakarus un apvienoties kopīgai darbībai.

Latgalē un Vidzemē atsevišķās partizānu vienības apvienojās, izveidojot “Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienību” (LTS (p))A), kura darbojās pēc armijas parauga, stingri ievērojot teritoriālo principu (divīzijās**, pulkos, bataljonos, rotās un vados). Apvienības statūtus izstrādā Jānis Zelčāns, papildina Vanagu Romas Katoļu draudzes prāvests A.Juhnēvičs. Statūti sastāvēja no 71 paragrāfa. Darbībai turpinoties, šī organizācija pārvēršas par Latvijas Nacionālo partizānu apvienību.”*

Par partizānu kustības apjomiem liecina norādījumi, ka vienā pašā Jelgavas apriņķī nošauti 200 padomju aktīvistu.

Grūti atvietojami zaudējumi ir arī partizāniem: Cēsu apriņķī 1944/45.g.likvidētas 15 lielākas partizānu grupas, sagūstīti 300, bet 308 partizāni padevušies paši.

O.Stefans: “Vislielākā nacionālo partizānu koncentrācija ir **Latgalē**, Daugavpils apriņķī - Kalupes, Līvānu, Nīcgales, Preiļu, Rudzātu un Vārkavas pagastos u.c.

Tā 1944.g. 23. augustā Abrenes apriņķa Šķilbēnu pagastā notika Pētera Lūša vadītā nacionālās partizānu grupas sadursme ar NKVD karaspēku.

Lielākā kauja Latgalē notika 1945.g. 2.martā, kur Stompaku purvā NKVD iekšējais karaspēks ar minmetējiem un artilēriju, uzbrūkot pat septiņas reizes, nespēja pieveikt Nacionālo partizānu apvienības komandiera Pētera Supes vadītos 320 partizānus.

Andreja Roštoka vadītie vīri 1945.g. 4.jūnijā uzbruka Tilžas centram un atbrīvoja no cietuma 12 politiskos ieslodzītos.

Pamatojoties uz nesekmīgo partizānu apkarošanu, 1945.gada jūnijā, Latvijas KPCK sekretārs J. Kalnbērziņš paraksta “sevišķi slepenu” dokumentu, no kura izriet, ka “bandītisms” ir izplatījies visos Latvijas apriņķos (Abrenes, Ludzas, Rēzeknes, Daugavpils, Ilūkstes, Madonas, Jēkabpils u.c.). Ar steigu tika organizēti iznīcinātāju bataljonu vadības štābi visos apriņķos, kuru vadība bija uzdots apriņķu kompartijas sekretāriem, izpildu komitejas priekšsēdētājiem, NKVD priekšniekiem vai pilnvarotajiem. “Iznīcinātāju” bataljonu (istreibēļu) atbalstam netika žēloti ne naudas līdzekļi, ne arī materiāli tehniskā apgāde. Bataljoni tika saformēti no vietējiem komunistu partijas un komjaunatnes biedriem, kā arī, t.s., padomju aktīvistiem mežu

* Šī būs jau minētā Tēvzemes Latvijas aizstāvju apvienība.

** Runāt par divīzijām izklausās pārspīlēti.

tīrīšanām, pagasta centru, vēlāk sovhozu, kolhozu apsardzei.*

Sēlijā operēja Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienības vadītājs Antons Juhnevičs, Jānis Zelčāns, Juris Rudzāts ar saviem Ilūkstes pulka partizāniem, Riharda Pārūpa grupa, brāļu Pormaļu grupa (Vilkači), Miķeļa Rasčevska grupa. No 1945.g. jūnija līdz 1946.g.janvārim tika izcīnītas kaujas pie Jadvigovas, Dunavas, Ludvigovas, Bebreņes, ieņemti Gostiņi un Dviete.

Vidzemē, Piebalgā sevišķi aktīvas 1947.g. bija brāļu Rusovu, Kārļa Mūsiņa, Staņislava Zavadskā ("Pana"), kapt. Grauera (Sarkanbārža) grupas u.c.

P.Joksta grupa, kurai bija izdevies daļēji legalizēties, darbojās kā pilsētas partizānu vienība. Dalībnieki braukāja apkārt pa Latviju un Igauniju ar oficiālām komandējuma apliecībām kabatā.

1947.g.Rīgas pilsētas partizāni uzspīdzināja Oktobra revolūcijas svētku tribīni dažas stundas pirms parādes sākuma.

Zemgalē Jāzepa Andžāna un Jāņa Freimaņa grupas darbojās Jelgavas apriņķī, bet Jāņa Gudzas grupa Bauskas apkārtnē.

Īles grupa, Visvalža Brizgas vadībā, 1949.g. 17.martā vairākas stundas pretojās čekas armijas pārspēkam, zaudējot bunkurā 15 kritušos, bet pārējie tika saņemti gūstā. No šīs kaujas dalībniekiem vēl dzīvi palikuši tikai divi.

Kurzemē Friča Kārklīņa (no 1946.g. 1.janvāra Ēvalda Pakula) grupa 1945.g. 24. decembrī ieņēma Kabilē ciematu un uz 8 stundām likvidēja padomju varu, lai ieņemšanas laikā pie padomju varas iestādes plīvotu Latvijas valsts karogs.

Čeka nevarēja samierināties ar Kabilē notikušo un ar mūsu "kangaru" palīdzību uzzināja grupas atrašanās vietu. Naktī no 31.decembra uz 1946.g. 1. janvāri čekisti uzbruka minētai grupai. E.Pakulim izdevās ar saviem 100 vīriem uzvarēt čekas karaspēku un ar niecīgiem zaudējumiem izlauzties no čekistu aplenkuma.

Artūra Ernesta Lagzdiņa grupa 1945.g.24. decembrī uzvarēja čekas karaspēku Kuldīgas pagastā pie Skutuļu mājām. Čeka kaujā iesaistīja tanku un izlūklidmašīnu.

Dundagā 1945.g. darbojās ap 60 vīru liela partizānu vienība maj. O. Akmeņkalēja vadībā, kas kādā kaujā iznīcināja gandrīz visu gūstītāju grupu.

Dienvidkurzemē darbojās "Tēvzemes sargu apvienība", kuras militārais kodols bija Jāņa Brūna grupa.

Tukuma apriņķa Engures mežos darbojās kapt. Nikolaja Straumes grupa, kurā bija daudz Leģiona virsnieku.

* Par galveno bruņoto vienību cīņai ar partizāniem tika uzskatīti "iznīcinātāju" bataljoni – militarizēti veidojumi, kas pastāvēja no 1944.-1953.gadam. Sākotnēji bataljonus veidoja mobilizācijas kārtībā no vietējiem iedzīvotājiem, bet piespiedu kārtā iesaistītie iznīcinātāji bieži dezertēja, izvairījās no cīņas ar nacionālajiem partizāniem. Tāpēc ar 1945.gadu iznīcinātāju bataljonus sāka komplektēt no brīvprātīgajiem. Tie saņēma algu un parasti nebija vietējie iedzīvotāji.

Nesaskaņu rezultātā kapt. Pēteris Čevers 1948.g.maijā kopā ar vairākiem leģionāriem atdalījās no Straumes grupas un nodibināja savējo. Grupas darbības reģions bija Talsu apriņķa Vandzene – Upesgrīva – Laucienas pagasti.

Lielus zaudējumus 1947.g. 6.novembrī kaujā ar čekas karaspēku un izstrebīķeļiem cieta Borisa Jankova grupa Vārmes pagastā.

1948. g. padomju karaspēks starp Dundagu un Kandavu, lietojot artilēriju, tankus un lidmašīnas, septiņu dienu cīņās ar partizāniem, cieta lielus zaudējumus. Par kaujas iznākumu ziņu nav, bet jādomā, ka tas nebija partizāniem labvēlīgs.

Vēl jāmin partizānu vadoņus Kurzemē- Romanu Šenbergu, Teodoru Jansonu, Fredi Launagu, kuram izdevās ar motorlaivu no Jūrkalnes izbēgt uz Zviedriju, un daudzus citus–".

"Mežu ķemmēšanas" un citi pasākumi tomēr nedeva cerētos panākumus. Bija jāmaina taktika. Latvijas PSR Iekšlietu ministrs, MVD ģen.majors A. Eglītis 1945.g. septembrī izsludināja amnestiju visiem partizāniem, kas padosies labprātīgi. Nāciet ārā no mežiem! Visi grēki tiks piedoti!

Neskatoties uz solījumiem, amnestētos partizānus pēc laika arestēja un tiesāja. Grēki nebija ne piedoti, ne aizmirsti. KGB arhīvos ir vairāk nekā 50000 lietu par latviešu patriotiem. Daļa no amnestētajiem atkal kļuva par meža brāļiem. Sagūstītos partizānus sodīja ar 25 gadiem spaidu darbos, vai ar 10-15g., ja tie bija padevušies un nebija piedalījušies amatpersonu nogalināšanā. Arī amnestija neizbeidza partizānu kustību. Čeka saprata, kādas sekas var būt tās izaugsmei un ka ir laiks atkal mainīt taktiku. Partizānu grupās tika iefiltrēti čekas aģenti. Panākumi bija acīmredzami.

Karu pret partizāniem vadīja čekas priekšnieks Alfons Noviks, kas bija amatā no 1944.g. līdz 1953.g.

Izlūkošanas daļas vadītājs bija Krievijas latvietis, MGB pulkvedis Jānis Vēveris, vēlākais ģen. majors un čekas priekšnieks.

O.Stefans: "Pēc Totalitārisma dokumentēšanas centra pētījuma rezultātiem, no 1944.g. līdz 1953. g. Latvijā darbojušies ap 80 čekas speciāģentu – kaujinieku. Ir zināmi 63 konkrēti cilvēki, kas nogalinājuši 166 nacionālos partizānus un sagūstījuši 58.

Viens no asiņainākajiem speciāģentiem ir bijušais Leģiona virsnieks, leitnants Arvīds Gailītis (čekas segvārds "Grosbergs"), kuram pielietojot, t.s., speciāldzēklus – ar narkotiskām vielām saindētu dzērienu, izdevās neitralizēt septiņus Čevera grupas vīrus. Čevera izpratne par virsnieka godu nepieļāva domu, ka kāds viņa frontes biedrs no Volhovas laikiem varētu būt nodevējs.

No pieminētā A.Gailīša neatpalika čekas speciāģents Jānis Klimkāns (čekas segvārds "Kāls"), kuram izdodas iefiltrēties LTS(p)A štābā. Pateicoties viņa "rūpēm", apvienības arhīvs nonāk čekistu rokās.

LTS(p)A bija izveidojis ordeni "Kalpaka Krusts" ar trim šķirām, kas paredzētas visaktīvāko un drošsirdīgāko cīnītāju apbalvošanai. Šis apbalvojums pie-

šķirts 46 partizāniem. Ordeņa zīmējumus izstrādā Jānis Zelčāns. Tai laikā ordeņa izgatavošana nebija iespējama, tāpēc apbalvotajiem pasniedza vienīgi ordeņa lentīti (zaļi- sarkani- balti- sarkani- zaļa ar sudraba maliņu), četrstūra veidā.

Jādomā, ka J.Klimkāns bija ieteicis "Kalpaka Krustu" izmantot kā ēsmu pie citām partizānu grupām. Kā noskaidrots, 1946.g. 1. jūlijā J.Klimkāns ieradies pie R.Pārups grupas. Viņam nav trūcis arī NKVD speciālajās darbnīcās (Rīgā) izgatavoto lentīšu, nacionālo partizānu apbalvošanai. Pēc kopīgi ieturētām vakariņām visi likušies gulēt. J.Klimkāns un viņa līdzgaitnieks naktī nošāvuši gulošos Richardu Pārupu un vēl 8 partizānus. Četriem, šķērsojot purvu, izdodas izbēgt.

Līdzīgs gadījums notika Livānu pagasta Krievu purvā, kur specgrupas aģenti nošāva gulošo grupas komandieri Jāni Vilcānu un vēl sešus viņa līdzgaitniekus.

Kurzemes partizānu apkarošanā liela loma bija Mārgertam Vitolīnam ("Tankistam"), kuram izdevās panākt, ka grupu vadītāji noticeja viņa sakariem ar angļu izlūkdienesta pārstāvi Rīgā. Lai pārbaudītu "Tankista" ziņas, partizāni uz Rīgu nosūtīja savu izlūku. Šim "izlūkam" veiksmīgi piespēlēja "angļu izlūkdienesta pārstāvi" - čekas operatīvo darbinieku.

Pēckara Latvijā partizānu cīņas bija latviešu tautas pretestības galvenā izpausme un nopietns drauds padomju varai. Tās galvenais dzinulis bija tautas neatkarības griba. Kustībā iesaistījās arī tie, kam draudēja čekas represijas- policijas darbinieki, aizsargi, vācu okupācijas laikā nedaudzie kolaboracionisti, kuriem citas izejas nebija. Starp grupām bija arī tādas, kas gan saucās par partizāniem, bet nebija nekas cits kā bandīti. Protams, komunistu acīs visi partizāni bija bandīti.

Drošības iestādes cīņā ar partizāniem plaši izmantoja fizisku vardarbību un iebiedēšanu. Sagūstītie partizāni tika nežēlīgi spīdzināti, lai iegūtu ziņas par viņu biedriem. Piekaušana, aresti, iebiedēšana tika pielietota pret partizānu ģimenes locekļiem. Tika praktizēta nogalināto partizānu liķu izstādīšana publiskai apskatei pagastu centros.

Pēc Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas sastādītās izziņas 1953.g. oktobrī kopš 1944.g. nelegālā stāvoklī pavisam bija pārgājuši 20079 cilvēki, kuriem pievienojās 114 no 1949.g. deportācijas izbēgušie. No 1944.g. līdz 1953.g. oktobrim bija likvidētas ap 900 nacionālo partizānu vienības ar 9764 partizāniem, legalizējušies -10268, krituši -2422.

Pēc O.Stefana datiem Latvijā darbojusies 931 nacionālo partizānu grupa. Partizāni šajā laikā veikuši 2659 uzbrukumus. Šie skaitļi nav pilnīgi precīzi, jo bija partizāni, kuri dzīvoja puslegāli vai legāli, vienlaicīgi piedaloties partizānu cīņās, daļai izdevās arī legalizēties, nenokļūstot drošības iestāžu uzmanības lokā, bet tie parāda partizānu pretošanās kustības mērogus. Daudz lielāks bija partizānu atbalstītāju loks.

Bija ne mazums pretestības grupas, kas nebija iesaistījušās bruņotās cīņās, bet izdeva pagrīdes avīzes, izplatīja uzsaukumus, veica dažādas

propagandas akcijas. Dažkārt tās bija saistītas ar partizāniem.

Lai arī cīņas apstākļi nacionālajiem partizāniem nebija labvēlīgi, partizāni saviem pretiniekiem bija sagādājuši pietiekami būtiskus zaudējumus.

No 1944.g. līdz 1953.g. oktobrim partizāni Latvijas teritorijā bija nogalinājuši 1070 civilpersonu, pārsvarā vietējās varas pārstāvjus – partorgus, izpildkomiteju darbiniekus, vietējos padomju aktīvistos, 259 Iekšlietu ministrijas un Drošības ministrijas karaspēka karavīrus, 11 miličus, 199 iznīcinātāju bataljonu kaujiniekus, pavisam 1539 cilvēkus*.

No militārā viedokļa partizāni nevarēja cerēt uz panākumiem, jo trūka drošas aizmugures, kur atkāpties, kā arī ārējo spēku, kas viņus atbalstītu un apgādātu. Arī Latvijas apvidus nav piemērots ilgstošam partizānu karam.

Rietumos par partizāniem interesējās angļu izlūkdienests, vēlāk arī amerikāņu, bet tikai kā par militāru ziņu vācējiem. Čeka visiem spēkiem mēģināja šos sakarus pārķert, iefiltrējot partizānos savus aģentus.

1950.g. sākumā amerikāņi ar izpletniem nometa vairākus latviešu tautības izlūkus, bet tie visi krita čekas rokās vai arī tika sadursmēs nošauti. Arī Vācijas Federālais slepenais dienests vervēja aģentus bēgļu nometnēs, ko pēc tam apmācīja Amerikāņu Centrālais izlūkošanas dienests (CIA).

Aģentiem garantēja \$100 dienā, kamēr viņi atradās padomju teritorijā un pēc misijas beigām- \$1000 piemaksu. Viņu nāves gadījumā piederīgie saņēma \$5000. 1955.g. vācieši pārtrauca aģentu vervēšanu, jo aģentu tīkls bija pilnīgi kompromitēts.

Sākot ar 1949.g. partizānu darbība apsīka. Ir ziņas, ka jau 1948. g. dažas partizānu grupas devušās uz Lietuvu, pievienoties vietējiem partizāniem.

Partizānu karš faktiski turpinājās līdz 1956.g., lai gan dažas partizānu grupas legalizējās arī vēlāk. Pēc 1955.g. PSRS Augstākās Padomes dekrēta "Par amnestiju" izsludināšanas, kādā no ziņojumiem bija teikts, ka līdz 1956.g. 31.decembrim legalizējušies 348 cilvēki, no kuriem vairums bija slēpušies piecus līdz deviņus gadus.

1959.g. 31. decembrī viens no pēdējiem aktīviem nacionāliem partizāniem, kurš iznāca no meža un nolika ieročus, bija Arnolds Spārns. Viņš bija uz brīvām kājām vienu dienu. Viņu apcietina un notiesā uz 25 gadiem.

Kopumā periodā no 1945. g. līdz 1953. g. Latvija komunistiskā terora un deportāciju rezultātā zaudēja vairāk nekā 100000 cilvēku. Tos pieskaitot kara laikā bojā gājušo skaitam, bēgļu gaitās trimdā aizbraukušajiem, Latvijas pilsoņu zaudējumi ir 400000 cilvēku.

* O.Stefans min, ka nogalināti 1976 aktīvisti un bruņoto spēku locekļi un 568 ievainoti.

Sabiedroto gūstā

15. divīzijas vīri padevās amerikāņiem, bet eventuāli visus gūstekņus, kas atradās Magdeburgas iecirknī, to starpā arī latviešus, pārņēma angļu armija. Līdz 1945. g. septembrim visas gūstekņu nometnes, kas atradās britu okupācijas joslā, pārgāja angļu pārvaldē. Britu gūstā atradās ap 20700 latviešu karavīru, franču gūstā ap 2400, amerikāņu - ap 2600. Pavisam kopā aptuveni 25700.

Latviešu karavīri, kas tajā laikā bija apmācībā Čehoslovākijā, tika izdoti krieviem. Vispārīgi runājot, uz latviešu gūstekņiem tika izdarīts liels spiediens no krievu un no amerikāņu puses atgriezties mājās. Amerikāņi nemaz nespēja saprast, kāpēc cilvēki bēg no "labā onkuļa Džō", kā viņi dēvēja Staļinu.

No francūžiem bija spiediens iestāties Ārzemju leģionā un ne bez panākumiem. Viszolidākie un saprotošākie likās angļi.

Latviešu kara gūstekņi bija arī Itālijā, Norvēģijā, Holandē, Zviedrijā un Dānijā, vēlāk Beļģijā un, protams, Krievijā. Līdz 1945. g. beigām bija repatriējušies uz Padomju Savienību gandrīz 3600 karavīru.

Lielākā daļa gūstekņu nokļuva Šlezvīgā-Holšteinā- Putlosas nometnē. Pārvaldīšanai angļi bija atstājuši vācu armijas pārvaldes struktūru. Latviešus komandēja plkv. A. Krīpens, kam bija jāpārvar vācu pretestība un jāizcīna divīzijas komandiera tiesības.

Heides apkārtnē bija nometināta plkv. ltn. A. Viksnes grupa no Dānijas. Plkv. ltn. R. Oša grupu (4000 vīri) nosūtīja uz Vesterūru. 1945. g. beigās šī grupa nelegāli pameta savu nometni un izvietojās privāti pa bēgļu nometnēm, lai izvairītos no piespiedu repatriācijas. Dānijā gūstā palika 100 karavīru. Tos atlaida tikai 1947. gadā.

Putlosas nometni gūstekņiem bija viegli atstāt, un daudzi to arī darīja, bet uz plkv. Krīpena aicinājumu palikt kopā kā vienībai, 12000 vīru nonāca Zedelhemas nometnē, Beļģijā. Tā bija kļūda par ko A. Krīpens vēlāk no saviem padotajiem saņēma pārmetumus. Zedelhemā tika nodibināta Daugavas Vanagu organizācija.

*

Pēc atlaišanas no gūsta starptautiskās bēgļu organizācijas atsacījās viņus apgādāt, un angļi bijušos gūstekņus nometināja speciālās nometnēs.

Latviešu karavīri Sabiedroto darba un sardžu vienībās

Cittautiešu palīgdienesta vienības pie okupācijas armijām nodibinājās jau 1945. gadā. Bijušos baltiešu karavīrus savās vienībās sāka uzņemt vispirms amerikāņi, kas sakomplektēja kādas 10 sardžu, auto transporta un būvrotas, katrā ap 230-250 vīru.

1945.g. beigās arī pie franču armijas Vācijā nodibinājās latviešu sardžu vienība, ko gan drīz izformēja, mēģinot rotas vīrus iesaistīt franču Ārzemju leģionā.

Angļu zonā baltiešus sardžu un darba rotās uzņēma no 1948. g. un tikai tādus, kam bija DP (bēgļu) tiesības, pēc tam pieņēma tikai no nometnēm izskrinētos resp., bijušos karavīrus. Pēc uzbūves un iekārtas tās bija militāras organizācijas. Līdz 1949. g. jūlijam angļu zonā latviešiem abu tipu vienībās bija 2341 vīrs.

-red.-

Dievputniņi

1945.g., beidzoties 2.P.K., Vācijā bija nokļuvuši tūkstošiem latviešu bēgļu. Kara beigās visdažādāko tautību ļaudis bēga no frontes, karadarbības vai, kā Baltijas tautu gadījumā, no jaunas padomju okupācijas. Cilvēki, nonākuši karā izpostītajā Vācijā, bija pazaudējuši gan mājas, gan visu iedzīvi, gan bieži vien arī tuviniekus.

Pēc kara uzvarētājvalstīs ASV, Anglijā, Francijā un Krievijā sadalīja Vāciju zonās un katrā zonā ieviesa savu administrāciju. Lai koordinētu daudzo bēgļu izmitināšanu un aprūpi, UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) izveidoja, t.s., Displaced Persons Camps ("pārvietoto personu nometnes" jeb DP nometnes). *

No 1945. gada pavasara šīs nometnes sāka strauji pildīties. 1947.g. UNRRA tika nomainīta ar IRO (*International Refugee Organization*). **

Vācijā bija simtiem DP nometņu, *** kurās tika apvienoti bēgļi,

* Lai ietaupītu naudu, sākās DP statusa ierobežošana. No DP skaita izslēdza 1939. - 41.g. repatriantus -Baltijas vāciešus un latviešus. Bet tad UNRRA nolēma izslēgt no DP nometnēm visus « kara noziedzniekus, kolaboracionistus, kvislingus un nodevējus » Šai kategorijā bija ieskaitīti arī latviešu karavīri.

** Kad sabiedrotajiem par lielu pārsteigumu 1,2 milj. atteicās braukt mājās, ANO nodibināja jaunu organizāciju - IRO, kas sāka darboties 1946.g. 1. jūlijā un pakāpeniski stājās UNRRA's vietā. Tās uzdevums bija izvietot politiskos bēgļus starptautiskajā darba tirgū un izdalīt pa visiem kontinentiem.

*** Rietumvācijas nometnēs atradās ap 120000 latviešu, kam bija DP statuss. Nometņu skaits bija 294.

galvenokārt grupējot tos pēc tautības.

Tā nu ap 100 000 latviešu bēgļu uz vairākiem gadiem kļuva par "dīpīšiem" vai "dievputniņiem", kā viņi dažkārt sevi dēvēja. Padomju Savienības okupētajā Latvijā viņi nevēlējās atgriezties, jo tiktu pakļauti Staļina režīma represijām, bet citur viņiem māju nebija.

Lielākā daļa latviešu bēgļu bija izmitināti amerikāņu un angļu zonās. Lielākajās latviešu nometnēs, piemēram, Eslingenā, Ambergā, Gēstahtā, Virzburgā tika izmitināti tūkstošiem bēgļu.

Dzīvošana visbiežāk bija barakās bijušajās armijas kazarmās, slēgtu fabriku teritorijā vai arī skolu telpās. Nometnes bija atdalītas no apkārtējās sabiedrības, tomēr to iemītniekiem nebija aizliegts iziet ārpus nometņu teritorijas. Raksturīgā latviešu bēgļa dzīvesstāstā tiek minētas vismaz 4-5 DP nometnes, daudzkārt arī krietni vairāk.

DP nometnes bija ļoti dažāda lieluma, reizēm tās pastāvēja tikai dažus mēnešus, citreiz vairākus gadus. Mazās nometnes tika likvidētas un to iemītnieki pārvietoti uz lielākām. Jaunieši devās uz nometnēm, kur bija iespējas mācīties ģimnāzijā un iegūt izglītību. Ģimenes centās apvienoties un sameklēt pazudušos tuviniekus. Cilvēki nekad nezināja, cik ilgi viņi paliks vienā vietā, viņiem vienmēr vajadzēja būt gataviem sasaiņot iedzīvi, iekraut to smagajā mašīnā, un doties atkal tālāk.

Ļoti grūti cilvēkiem bija iekārtot savu privāto dzīvi, jo bieži vien vairākas ģimenes bija spiestas dzīvot kopā vienā telpā, sadalot to ar segām.

Pārtika nometnēs tika izsniegta pietiekami, lai izdzīvotu, bet tā bija vienveidīga un parasti ne pārāk garšīga. Cilvēki bija spiesti meklēt papildus pārtiku, iemainot to no vietējiem vāciešu zemniekiem, vai arī turot pašiem savus dzīvniekus.

Liela daļa latviešu bēgļu bija Latvijas sabiedriskajā un kultūras dzīvē aktīvi darbinieki. Tieši viņi komunistu režīma laikā bija visapdraudētākā sabiedrības daļa. No Latvijas devās projām un nonāca DP nometnēs izcili mākslinieki, rakstnieki, mūziķi, dziedātāji, kā arī akadēmiski izglītoti profesori, juristi, ārsti, garīdznieki un citu profesiju pārstāvji. Kultūras, sporta un izglītības dzīve nometnēs uzplauka ļoti strauji.

Latviešu DP nometnēs jau pirmajos mēnešos tika izveidotas skolas, teātri, kori, sāka iznākt avīzes, tika drukātas grāmatas, notika koncerti, izstādes un dažādi citi sarīkojumi. *

* 1945. g. tika ievēlēta Latviešu centrālā padome, ko gan okupācijas iestādes neatzina, bet arī neapkaņoja. Sevišķi sekmīgi darbojās Izglītības nozare, kas gādāja par skolu tīkla izveidošanu un mācību grāmatām. Visās nometnēs bija arī dažādi pārskološanās kursi, Rietumvācijā darbojās trīs profesionāla standarta teātri, opera, vairāki izcili jauktie un vīru kori, iznāca vairākas avīzes un žurnāli. Šajā laikā, blakus oriģinālliteratūrai, tika pārpublicētas arī daudzas Latvijas laikā izdotās grāmatas.

Šīs kultūras aktivitātes palīdzēja bēgļiem uzturēt nacionālo kopības un vienotības sajūtu.

Izveidojās luterāņu un katoļu draudzes, baznīcās un lūgšanu vietās regulāri notika dievkalpojumi. Tika rīkoti pat dziesmu svētki, sporta čempionāti un organizēta Baltiešu universitāte Pinnebergā, kurā cilvēki varēja iegūt akadēmisko izglītību. Ar laiku cilvēki, īpaši vīrieši, iesaistījās dažādos darbos nometņu teritorijā un arī ārpus tās un centās pelnīt iztiku sev un ģimenei. Nometņu zemākā līmeņa administrācija bija pašu latviešu vadīta, un daudzi bēgļi strādāja nometnes dzīves organizēšanā un uzturēšanā.

Cilvēki ilgojās pēc regulāra, apmaksāta darba, bet kamēr tāda nebija, tikmēr meklēja visdažādākās iespējas uzlabot savu dzīves līmeni. Viņi turēja lopus (ne vienmēr likumīgi), pāršuva drēbes, gādāja malku, izgatavoja un pārdeva rokdarbus. Labs piemērs dīpīšu uzņēmībai ir, piemēram, Pegnīcas nometne, kurā aktīvi cilvēki noorganizēja pat puslegālu zivju pārstrādes kombinātu, kurā tika žāvētas siļķes, kaut arī nometne atradās ļoti tālu no jūras.

Bēgļiem pamazām radās iespējas doties projām no Vācijas, lai sāktu dzīvi no jauna. IRO vervēja strādniekus darbam citās pasaules valstīs, un vīriešiem viena no pirmajām iespējām bija doties uz Angliju lauksaimniecības darbos vai strādāt raktuvēs.* Izceļotāju skaits arvien pieauga, sasniegdamus augstāko punktu 40. gadu beigās. Bēgļi devās uz Ameriku, Austrāliju, Kanādu un citām zemēm.

1950. gadā vairums nometņu tika slēgtas un atlikušajās administrāciju pārņēma vācieši. **

Ne visiem cilvēkiem bija vienādas izceļošanas iespējas. Katrai zemei bija savas prasības: cilvēka veselības un ģimenes stāvoklis, bēgļa kara vēsture - viss ietekmēja izredzes tikt projām no nometnes un atrast jaunas mājas. Bija gadījumi, kad izceļošanas noteikumu dēļ ģimenēm pat vajadzēja lemt par šķiršanos.

Sākās trimdinieku dzīve, kuru cilvēki iekārtoja dažādi – vieni turējās kopā ar latviešiem un veidoja savas kopienas un biedrības, uzturēja kultūras dzīvi. Pamati šai latviešu trimdas sabiedrības politiskajai un kultūras dzīvei bija ielikti DP nometnēs. Citi mēģināja iespējami ātri integrēties vietējā sabiedrībā un aizmirst visu pagātnei ar kara un bēgļu gaitu grūtībām.

Marianna Auliciema, Juris un Daina Zalāni.
-red.-

* Westward Ho akcija.

** Pēc IRO (International Refugee Organisation) datiem no 1947.g. 1.jūlija līdz 1951.g.30. jūnijam izvietoti pavisam 76909 Latvijas pilsoņi. Uz ASV devušies 35410, Austrāliju- 19365, Angliju- 9353 (?), Kanādu-8093 un mazāks skaits vēl vismaz uz 34 zemēm. Par Zviedriju noteiktu datu trūkst, bet tiek minēti 4800 bēgļi.

Baltijas universitāte

Pēc gūsta Beļģijā apmetos Saules D.P. nometnē Geestchachtā. * Biju iekārtojies darbā par nometnes elektriķa palīgu. Sestdienas vakaros, kad Saules nometnē prātīgu sarīkojumu nebija, gāju padejot uz netālās poļu nometnes Špakenbergā sporta zāli. Tur varēja aci mest uz Saules ģimnāzijas latviešu meitenēm.

Isi pirms Jāņiem mūsu barakā uzradās pamollīga, jauna dāma ar dzirkstošām acīm, skropstām kā vēdekļiem un smaīdu no vienas auss līdz otrai. Esot atbraukusi pie vecākiem pavadīt vasaras brīvdienas. Ko es te nīkstot? Lai braucot viņai līdz uz Baltijas universitāti Hamburgā. Viņa gan esot jau apsolījusies citam, bet viņa man parādīšot, kur jāiet un kas jādara.

Sameklēju savu 4.4.44. izdoto Liepājas Valsts tehnikuma beigšanas apliecību un braucu arī. Tur man izsniedza Baltic University Students Card No. 1106 un ar to biju imatrikulējies kā 1106. students Baltijas universitātes mehānikas fakultātē, lai studētu stiprās strāvas elektrību. Vēl man izsniedza Baltic University Hamburg Study Book, kurā tika ierakstīti studējamie priekšmeti, pasniedzēju vārdi un eksāmenu rezultāti.

*

Ideja par pastāvīgu Baltijas universitāti izauga no sākotnējās domas par latviešu akadēmiskiem kursiem pie kādas vācu augstskolas. Šādu domu iedzīvināja prof. Fricis Gulbis, prof. Edgars Dunsdorfs un doc. Eižens Leimanis Lībekā, iesniedzot 1945. g. jūlijā attiecīgu lūgumu Hamburgas Militārai Pārvaldei. Tā kā igauņi un lietuvieši bija līdzīgā situācijā, akadēmiskie kursi drīz kļuva par baltiešu kopīgu lietu.

Jau pašā sākumā kursu ideju zināmā mērā atbalstīja Hamburgas UNRRAs nodaļa. Profesora Gulbja ietekmē akadēmiskiem kursiem radās atbalsts arī Hamburgas universitātē un pilsētas administrācijā. Šāda vācu labvēlība baltiešiem bija ļoti svarīga, jo, atskaitot vienu otru grāmatu, nekādu mācības līdzekļu nebija, nemaz nerunājot par piemērotām auditorijām un dzīvojamām telpām.

Baltiešu organizētāju aicinājumam pieteikties uz kursiem līdz 1945. g. 15. oktobrim bija atsaukušies 1329 studenti un 168 mācības spēki.

Par spīti visādām grūtībām un trūkumiem, organizēšanas darbs sekmējās un 1946. g. 8. janvārī "Deutscher Ring" telpās, Hamburgā svinīgā sēdē

* Bijušais Baltijas universitātes students J.Ziedars.

atklāja Baltijas universitāti.* Februārī universitāti pārcēla uz sabumboto Hamburgas Vēstures muzeju, kur bija telpas auditorijām. Mācības sākās 1946. gada 14. martā astoņās fakultātēs, ar mācībām vācu valodā.

Hamburgas jaunuzbūves projektu dēļ 1947. g. pirmajās dienās līdzšinējās telpas bija jāatstāj, un Baltijas universitāti pārcēla uz bijušo vācu lidotāju skolas nometni Pinebergā, 20 kilometrus ziemeļos no Hamburgas. Tur vienuviet bija samērā jaunas un labi saglabātas telpas; dzīvojamie bloki, sarīkojumu telpas, administrācijas un saimniecības ēkas un auditoriju celtne – Aula Magna. Pinebergā norisinājās Baltijas universitātes ilgākais un raženākais akadēmiskās un sabiedriskās dzīves posms.

Ipatnējie dzīves apstākļi prasīja prasījās pēc studentu sabiedriskās dzīves aktivizēšanās. Pirms Baltijas universitātes pārcelšanās uz Pinebergu jau bija nodibinājusies katoļu studentu organizācija – Pax Romana. Pēc pārcelšanās arī pārējos studentos nobrieda pārliecība par studentu organizāciju nepieciešamību. 1947. g. pirmajā pusē nodibinājās studentu korporācijas Fraternitas Imantica, Gersicania un Fraternitas Cursica un studenšu korporācijas Spīdola un Zinta. Sabiedriskai dzīvei kļūstot vispusīgākai, radās arī citas organizācijas kā Diskusiju klubs, studentu vienība Auseklis, Kristīgo studentu savienība. Studentu un studenšu korporācijas turpināja darbību arī pēc Baltijas universitātes slēgšanas un turpina aktīvu darbību Latvijā.

Visus studentus pārstāvēja visu triju nāciju studentu pilnsapulces ievēlētas Studentu padomes, kas kopā veidoja Studentu padomju prezidiju. Latviešu Studentu padome, kopā ar citu universitāšu Studentu padomēm veidoja Latviešu Studentu Centrālo Savienību – LSCS, caur ko radās iespējas sagādāt stipendijas studijām ASV augstskolās.

Universitāti slēdza 1949. g. 30. septembrī.

Ak, vecā buršu greznība,
Kam aizsteidzies tik drīzi?"

Jēkabs Ziedars

* Baltijas universitāte (1946-1949) bija dibināta ar angļu ārlietu ministra atļauju. Oficiāli tā drīkstēja saukties tikai par Studiju centru. BU pārvaldē tika ievērots tautību princips: 3 rektorus vēlēja nacionālie sektori, bet fakultātes dekānus visi fakultātes locekļi. Mācību, kancelejas un personīgās satiksmes valoda bija vācu. 1949.g. no visiem studentiem 72,7% bija latvieši.

Atsauces:

M. Auliciema, J. un D. Zalāni.

Teksts no izstādes "Dieva Putniņi", www.dpalbums.lv

E. Andersona LE 1962-1982, 3.gr.

K. Kangerā "Pārskats par latviešu karavīru gūstu rietumos", "Archivs", 25. sējums.

O. Stefana apraksts "Latviešu nacionālo partizānu darbība 2. P.K. laikā un pēc tam."

A. Švābes L E, 2., 3., 5., 6., 13.gr.

7. LATVIJA PSRS SASTĀVĀ

Pēckara periods

Kara rezultātā Latvija no jauna nonāca padomju okupācijas jūgā. Baltijas valstis palika inkorporētas PSRS sastāvā, jo Josifs Staļins panāca 1945.g. Vācijā Potsdamas konferencē Rietumu sabiedroto valstu piekrišanu jaunajai pēckara Eiropas kārtībai. Komunistiskais režīms ar padomju karaspēka palīdzību nostiprinājās lielā daļā citu Eiropas valstu, jo, ieņemot vācu okupētās zemes, PSRS uzspieda to tautām savu ielikteņu režīmus. Šie režīmi balstījās uz PSRS militāro spēku.

1945.g. 8.maijā nacistiskā Vācija kapitulēja bez noteikumiem un vācu karaspēks padevās uzvarētāju armijām. Līdz ar vācu karaspēka vienībām padomju gūstā Kurzemē nonāca arī tie latviešu karavīri, kas bija palikuši Kurzemē, galvenokārt no 19. divīzijas. Viņus izsūtīja uz gūstekņu nometnēm Sibīrijā un Tālajos Austrumos. *

Latvijā darbību atjaunoja pirmskara padomju okupācijas laika iestādes. Padomju valdība 1944.g. no Latvijas teritorijas atdalīja Abrenes apriņķa lielāko daļu un administratīvi iekļāva Krievijas PSR sastāvā. Abreni pārdevēja par Pitālovu. Formāli to Krievijai atdeva 1940.g. izveidotā Padomju Latvijas valdība, ignorējot Latvijas Satversmi, kas šādā gadījumā prasīja rīkot tautas nobalsošanu - referendumu.

Latvijas zaudējumi 2.P.K. bija ļoti lieli. Vistraģiskākais zaudējums bija 30% iedzīvotāju. Tie bija abās frontes līnijas pusēs kritušie, nogalinātie un deportētie, soda nometnēs bojā gājušie, spaidu darbos nosūtītie un bēgļu gaitās devušies cilvēki. Nopietnus zaudējumus bija cietusi Latvijas inteliģence, apmēram 75% no inteliģences pārstāvjiem bija emigrējuši, fiziski

* Leģionārus amnestēja 1955.g.

iznīcināti vai deportēti abos okupāciju varu laikos. Ekonomiski un politiski aktīvākie cilvēki bija visvairāk cietuši represijās vai emigrējušo skaitā. Arī materiālie zaudējumi bija milzīgi, jo zemi bija izlaupījušas abas okupācijas varas, bet karadarbības rezultātā bija sagrautas daudzas ēkas, inženier-techniskās būves. Rēzekne un Jelgava bija gandrīz pilnīgi nopostītas.

Padomju varas iestādes vispirms rūpējās par savas varas nostiprināšanu un okupācijas pārvaldes iestāžu izveidošanu pēc PSRS parauga, lai pēc iespējas ātrāk likvidētu jebkuru Latvijas atšķirību no tā dēvētajām “vecajām” padomju republikām. Komunistiskā partija bija vienīgā politiskā partija un kontrolēja visu valsts iestāžu darbu. Neskatoties uz komunistiskās partijas privilēģēto stāvokli, PSRS represīvās varas iestādes – Iekšlietu komisariāts, Valsts drošības komisariāts, armijas speciālās uzraudzības iestādes darbojās pilnīgi neatkarīgas no tās un centās likvidēt jebkuru pretestības iespēju padomju režīmam.

Ekonomikā gandrīz visu ražošanu pilnībā pārņēma valsts sektors. Rūpniecību veidoja kā PSRS ekonomikas sistēmas sastāvdaļu. Privātā uzņēmējdarbība Latvijā pastāvēja padomju okupācijas sākumā ļoti ierobežotos apmēros, bet vēlāk tika arvien vairāk sašaurināta.

Privātīpašuma nacionalizācija pēc 2.P.K. aptvēra visas nozares. Privātās uzņēmējdarbības iespējas arvien vairāk tika sašaurinātas. Latvijas iedzīvotāju privāto īpašumu valstiskoja bez jebkādas atlīdzības gan pilsētās, gan laukos. Lai sekmētu Latvijas integrāciju PSRS saimniecībā, ātri tika atjaunota un paplašināta rūpniecība, kas balstījās galvenokārt uz izejvielām, ko iveda no citiem padomju reģioniem. Pastiprināta industrializācija radīja pieprasījumu pēc darbaspēka, kura Latvijā nepietika. Tas veicināja ieceļotāju migrācijas plūsmu no PSRS. Latvijas teritorijā padomju okupācijas laikā dzīves līmenis bija augstāks nekā PSRS “vecajās” republikās, un arī tas veicināja imigrāciju.

Latvijā tika attīstīta infrastruktūra, kas tāpat kā rūpniecība galvenokārt bija paredzēta militāriem mērķiem. Un tas izkropļoja Latvijas saimniecības sistēmu.

Es tev, ciemiņ, teikšu tā, jauki dzīvot kolhozā

Latvijā pēckara periodā padomju vara visnesaudzīgāk vērsās pret zemniekiem. Tā plānoja iznīcināt latviešu zemnieku privātīpašniecisko garu un sadzīt zemniekus kolhozos pēc PSRS parauga.

1944.g. tika aizsākta vēl viena agrārā reforma, kas vēl vairāk samazināja individuālās zemes platības lielsaimniecībā. Jaunsaimniecībām apsaimnie-

košanai atļauto zemes platību palielināja no 10 līdz 15 ha. Ģimenēm, kuras uzskatīja par padomju režīmam nelojālām, atstāja tikai 5-8 ha zemes. Rezultātā tika likvidētas daudzas ekonomiski stabilas zemnieku saimniecības. Tas bija plānots politisks solis, lai sekmētu kolhozu un padomju saimniecību sistēmas izveidošanu, kuru Latvijā piespiedu kārtā radīja līdz 1950.gadam.

Pirmo kolhozu izdevās noorganizēt 1946.g. Dobeles rajonā, nosaucot par “Nākotni”. Latvijas laukos kolektivizācija noritēja ar lielām grūtībām un ļoti lēni, neraugoties uz padomju varas spaidiem. Arī agrārreforma nedeļa plānotos rezultātus, jo nelielos zemes gabalus lietošanā ieguvušie jaunie zemnieki visaktīvāk pretojās saimniecību apvienošanai. Vecie saimnieki, baidīdamies no ieskaitīšanas “kulaku” kategorijā, tik atklāti pretošanos neizrādīja.

Lai piespiestu visus lauksaimniekus ātrāk iestāties kolhozos, viņus aplika ar pārmērīgiem nodokļiem, bet kolhoznieki sākumā no nodokļiem tika atbrīvoti. Kad visi ekonomiskie līdzekļi bija izsmelti, bet plānoto rezultātu nebija, padomju vara izšķīrās par nākamo noziegumu: tika noorganizēta Latvijas iedzīvotāju masveida izsūtīšana.

1941.g. 1.janvārī mazu kolhozu bija Latvijā 890, un tajos bija iestājušies 10,2% jeb 23900 zemnieku saimniecību. 1949.g. 25. martā no Latvijas tika deportētas uz Sibīriju 13624 ģimenes - 42149 cilvēki. Trauma, ko radīja deportācija, bija milzīga gan izvestajiem, gan tiem, kas palika Latvijā. Izsūtāmo sarakstu sastādīšanas kritēriji nebija zināmi ne izvestajiem, ne mājās palicējiem. Deportācijas pats galvenais mērķis, bija panākt vispārēju kolektivizāciju ātros tempos, un tas tika panākts.

No 1949.g. 27. marta līdz 6. aprīlim 11 dienu laikā tika izveidoti 1740 jauni kolhozi, bet līdz 1.maijam bija kolhozos apvienotas 71,6% zemnieku saimniecību. Pret tiem, kas turpināja pretoties pret apvienošanos kolhozos, vērsa gan atklātas, gan slēptas represijas. Palielināja nodokļus, ierādīja citu zemi, kas bija sliktāka vai neiekopta. Tas piespieda līdz 1953.g. gandrīz visus zemniekus iestāties kolhozos, vai arī vienai daļai pamest savas lauku mājas un saimniecības un doties uz pilsētām. 1952.g. vidū kolhozos bija apvienojušās 98,4% zemnieku saimniecības. Bez kolhoziem tika veidoti arī valsts saimniecības sovhozi.

Kolektivizācijas ekonomiskais efekts bija graujošs lauksaimniecībai. Lauksaimnieciskā ražošana krasī samazinājās. Padomju vara mazos kolhozus apvienoja lielākās saimniecībās, bet arī tas ne vienmēr deva gaidītos rezultātus. Vietējā vara – ciema padomes- uz laukiem zaudēja nozīmi, jo praktiskā vara bija nonākusi vietējo saimniecību vadītāju rokās, lai gan tikai nedaudzi no viņiem bija labi vadītāji, kuru saimniecības

attīstījās. Lai dzīvi Latvijā padarītu pēc iespējas līdzīgāku dzīvei Krievijas laukos, lika atteikties no dzīves lauku viensētās un sāka veidot lauku ciematus. Īsā laikā Latvijā bija sagrauta augsta līmeņa lauksaimniecība.

Kolhozus no sākuma apkalpoja mašīnu un traktoru stacijas – MTS, jo lauksaimniecības tehnikas trūka. Pakāpeniski tika aizarti novadgrāvji, izjaukta meliorācijas sistēma. Darba ražīgums samazinājās, lauksaimniecības produkcija gāja mazumā, jo kolhoznieki nebija ieinteresēti savu darbu rezultātā kā agrāk zemnieki. Vēlāk katra saimniecība sāka iegādāties savu tehniku un MTS likvidēja. Tauta laukos izdzīvoja pateicoties nelieliem piemājas zemes gabaliņiem, kurus padomju vara atstāja individuālajai apsaimniekošanai.

Deportācijas

Liels trieciens Latvijas zemniekiem bija 1949.g. 25.martā notikušās deportācijas, kad uz Sibīriju un Tālajiem Ziemeļiem izveda ap 43000 cilvēku. Šīs deportācijas bija trieciens arī Latvijā palikušajiem partizāniem, kas zaudēja daļu savu atbalstītāju. Palikušie zemnieki drīz pa lielākai daļai bija iestājušies kolhozos. Tikai pēc Staļina nāves padomju vara ļāva izsūtītajiem atgriezties atpakaļ Latvijā. Līdz 1963.g. Latvijā atgriezās aptuveni 31600 cilvēku.

Jau pirmajos pēckara gados tika sekmēta imigrantu iebraukšana no PSRS. Pirmajos desmit pēckara gados iebrauca Latvijā apmēram 100000 PSRS iedzīvotāju, kuri Latvijā meklēja labākus dzīves apstākļus, vai tika atsūtīti darbā. Komunistiskā partija, veidojot administratīvo, pārvaldes un kompartijas uzraudzības sistēmu, centās visur iecelt uzticamus partijas kadrus no PSRS.

Pēckara gados strauji mainījās Latvijas iedzīvotāju nacionālais sastāvs. Latviešu īpatsvars sāka strauji samazināties.

Kad kļuva skaidrs 50.gadu vidū, ka padomju vara Baltijā noturēsies un ka uz palīdzību no Rietumiem nevar cerēt, tad pretošanās kustības formas mainījās. Pēc Staļina perioda represijām piecdesmitos gados dzīve kļuva drošāka, arī materiālajā ziņā tā uzlabojās, tādēļ lielākā daļa iedzīvotāju Latvijā uzskatīja par labāku pielāgoties, atklāti neuzstājoties pret padomju varu. Ja arī bija šādas uzstāšanās, tad Valsts Drošības komiteja darbojās efektīvi, un opozicionāru grupas ātri tika sagrautas. Arī pagrīdes grupas tika ātri atklātas un arestētas, tiesātas un sodītas ar cietumsodiem. Faktiski opozīcijas darbība bija vērojama no atsevišķiem indivīdiem vai nelielām domubiedru grupām, kas ievirzījās disidentu darbības gultnē.

Izpildvaras

Lai panāktu lielāku atbalstu komunistiskajam režīmam Latvijā, liela loma bija ideoloģiskajam propagandas darbam, ko vadīja Latvijas Komunistiskā partija – LKP. Ideoloģizēta tika visa sabiedrības dzīve – izglītība, kultūra, zinātne, pat sadzīve. Komunistiskajai ideoloģijai bija pilnībā jāpakļauj tautas gars un jāpārvērš jaunatne par paklausīgu LKP gribas realizētāju.

Latvijas PSR likumdevējs skaitījās Augstākā padome, līdz 1947.g. Tautas komisāru padome. Izpildvaru realizēja Augstākās padomes prezidijs un Ministru padome, līdz 1947.g. Tautas komisāru padome. Izpildu, tiesu un likumdevējas varas dalījums bija formāls, jo visu diktēja PSKP – Padomju Savienības Komunistiskā partija no Maskavas. Lai gan LKP skaitījās strādnieku partija un strādnieku skaits tajā mākslīgi tika uzturēts, faktiski tā bija partijas elites – nomenklatūras varas instruments. Augstākā institūcija bija Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā komiteja – LKP CK, kur par pirmajiem sekretāriem visbiežāk bija Krievijas latvieši, no kuriem vairums pat neprata latviešu valodu. Vietējās partijas komitejas un partijas sekretāri uzņēmumos un iestādēs veica ideoloģisko un uzraudzības darbu.

Lai efektīvi realizētu ideoloģisko darbu izglītības iestādēs, tika radītas bērnu un jaunatnes masu organizācijas – oktobrēni, pionieri, komjaunieši. Tās nodarbojās ar bērnu un jauniešu ideoloģisko audzināšanu, padomju tradīciju ieaudzināšanu. Tie, kuri negribēja iestāties šajās organizācijās, apdraudēja savu tālāko profesionālo karjeru un augstākās izglītības iegūšanu. Augstskolas izglītībā marksisma – leņinisma ideoloģija bija obligāta sastāvdaļa pat eksakto zinību studentiem un aizņēma lielu daļu studiju laika.

Vēlēšanas, kuras organizēja komunisti, nebija brīvas. Cilvēki varēja ievēlēt tikai kompartijas nozīmētus kandidātus. Vēlēšanu nedemokrātisms izpaudās arī tā, ka vēlētājs varēja balsot tikai par vienu kandidātu. Nekāda kandidātu konkurence netika pieļauta un parasti visus kandidātus arī ievēlēja.

Partijas iestāžu totālā kontrole

Partijas iestādes izveidoja totālu kontroli pār literatūru, mākslu un humanitārajām zinātnēm. Tika mākslīgi ierobežota radošā brīvība un radīta visstingrākā cenzūra pār presi un literatūru. Sevišķi tika sekmēta to autoru darbība, kas slavēja komunistisko partiju un tās vadoņus.

Literātiem bija jāslavina Staļins, padomju armija, krievu tauta jeb “vecākais brālis”, PSRS iekārta un komunistiskā partija. Ja kāds no komunistu vadoņiem krita nežēlastībā, tad viņa vārdu vairs nebija vēlams pieminēt.

Padomju varas iestāžu politika panāca tautai nevēlamas pārmaiņas visās dzīves jomās. Līdz Staļina nāvei viņa personības kults bija obligāta sabiedriskās dzīves sastāvdaļa. Tautas tradīcijas centās iznīcināt, to vietā uzspiežot citu dzīves veidu, ko sevī iemiesoja tā sauktā “padomju kultūra”.

Tikai sešdesmitajos gados PSRS propagandas mašīna sāka atturēties no dzīvo partijas vadoņu pārmērīgas slavināšanas. Par slavināšanas objektu kļuva “mūžam dzīvā” proletariāta elka – Ļeņina tēls. Vēlāk PSRS kompartijas ģenerālsekretāra Leonīda Brežņeva laikā “dzīvā vadoņa kults” daļēji atsākās.

Padomju varas aparāts prasīja, lai tauta ne tikai nestātos ceļā režīmam, bet arī visādi izrādītu tam savu atbalstu. Ar to izskaidrojamas lielās masu demonstrācijas un mītiņi partijas un padomju valsts svētkos, kuros iedzīvotājiem bija jāpiedalās tik pat kā piespiedu kārtā. Nedrīkstēja apšaubīt partijas kursa pareizību – tam vienmēr bija jāizrāda aktīvs atbalsts. Valsts Drošības komitejas – “čekas” uzraudzība tika nodrošināta pilnībā pār visu. Jebkuras šaubas vai izteikumi pret kompartiju un tās vadītāju politiku tika uzskatīti par noziegumu pret valsti. Krievu nācijas slavināšana padomju vēstures literatūrā bija viena no svarīgām ideoloģijas sastāvdaļām. Vēstures pētīšana un tās atspoguļojums mācību literatūrā bija galēji izkropļots.

Pārvaldes aparāts

Padomju Latvijas okupācijas laika pārvaldes aparāts – Augstākā padome un Ministru padome reāli nepārvaldīja Latviju kā valsti. Tās bija Maskavas pavēļu izpildītājas un tikai radīja ilūziju par “brīvprātīgu” Latvijas iestāšanos “suverēnu valsti” savienībā. Latvijas dzīves noteicēji bija tiešie Maskavas centrālās varas vietvalži- Latvijas Komunistiskās partijas pirmie sekretāri. Viņi kontrolēja visas padomju un valdības iestādes, balstoties uz iekšlietu un speciālajiem dienestiem, īpaši uz Valsts drošības dienestu - čeku. Vietējā vara bija rajonu, ciemu un pilsētu padomēm un to izpildkomitejām. Kandidātus vadošajiem darbiem vienmēr izraudzījās kompartijas pārvaldes iestādes – komitejas. Darbs vēlētajās padomēs bija formāls, jo faktisko varu visos pārvaldes līmeņos realizēja padomju un kompartijas birokrātu slānis – nomenklatūra – padomju režīmam lojāli cilvēki, kuri ieņēma vadošos amatus visa līmeņa partijas un padomju iestādēs. Viņu labklājība bija tieši atkarīga no piederības komunistiskajai partijai un tās elitei – “vadošajiem

kadriem”. Elite varēja izmantot dažāda veida privilēģijas – specveikalus, medicīnisko specapkalpošanu u.t.t., atkarībā no sava amata ranga partijas nomenklatūrā.

Latvijas kompartijā no 1944.g. līdz 1990.g. latvieši bija izteiktā mazākumā, ja tas nebija tikai lielajās pilsētās, kur latviešu procentuāli bija mazāk par cittautiešiem, bet arī izteikti latviskos lauku rajonos. Tam par iemeslu bija gan režīma nepopularitāte iedzīvotāju vidū, gan tas, ka laukos sākotnēji pēc kara būt par komunistu bija bīstami mežā brāļu dēļ. 1953.g. LKP 1.sekretārs J.Kalnbērziņš bija spiests konstatēt, ka latviešu partijā ir tikai 29,2%. 60.gados mainījās PSKP rekrutēšanas politika kopumā Padomju Savienībā, dodot priekšroku stājoties partijā zemniekiem un strādniekiem, neoficiāli ierobežojot kalpotāju pieplūdumu partijā. Tas deva lielākus rezultātus, un partijas biedru skaits pieauga ātrāk.

1945.g. Latvijā komunistu bija 11 tūkstoši, 1953.g. 35 tūkstoši, 1988.g. 180 tūkstoši biedru un biedru kandidātu. Atklāts mēģinājums kā 1958.g., kad E.Berklāvs aicināja publiski latviešus stāties komunistu partijā, tika nosodīti, jo informācija par to, ka latvieši komunistiskajā partijā ir mazākumā, tika slēpta.

Pēc kara tika izmainīts Latvijas administratīvais iedalījums. Agrākos apriņķus sadalīja sīkākās vienībās – rajonos. Katrā rajonā bija vietējās padomju un komunistiskās partijas iestādes. Viss tika veidots tā, lai varas aparāts būtu maksimāli centralizēts, uzraugāms un komandējams no augšas. Administratīvais iedalījums visu okupācijas laiku tika mainīts un nostabilizējās tikai septiņdesmitajos gados.

Vēlēšanas, kuras organizēja komunisti, nebija brīvas. Cilvēki varēja ievēlēt tikai kompartijas nozīmētus kandidātus. Vēlēšanu nedemokrātisms izpaudās arī tā, ka vēlētais varēja balsot tikai par vienu kandidātu. Nekāda kandidātu konkurence netika pieļauta, un parasti visus kandidātus arī ievēlēja.

Rusifikācija

Viens no svarīgākajiem ideoloģiskā darba uzdevumiem bija Latvijas rusifikācijas sekmēšana. Tādēļ publiski izteicieni latviešu nācijas aizstāvībai tika nodēvēts par “buržuāzisko nacionālismu” un valsts pamatu graušanu. Rusifikācijai bija jāsekmē latviešu valodas pakāpenisku izskaušanu no valsts un partijas iestādēm, no radio un televīzijas, izglītības iestādēm un literatūras. Rusifikācija notika tādā veidā, lai radītu ilūziju par krievu valodas brīvprātīgu pieņemšanu. Juridiski PSRS krievu valoda neskaitījās vienīgā valsts valoda, bet tikai kā starpnāciju saziņas līdzeklis. Ideoloģijas

uzspiešana padomju okupācijas periodā izpaudās dažādos veidos. Pēc Staļina nāves tā ieguva mazāk asu raksturu, bet septiņdesmitajos gados atkal pastiprinājās.

Pēc bruņotās pretestības apspiešanas opozīcija okupācijas varai ieguva pasīvas formas. PSRS represīvās iestādes izveidoja plašu aģentu tiklu. Daudzi klausījās Rietumu radioraidījumus latviešu valodā, piemēram, Amerikas balss raidījumus no 1951.g., kaut arī šos raidījumus tehniski traucēja uztvert speciāli radiotraucējumus radoši raidītāji.

Gandrīz nekāda atklāta pretestība padomju varai nebija iespējama. Būtiska loma tajā laikā bija trimdā esošajām latviešu organizācijām, kas veica aktīvu darbību, rīkojot protesta akcijas, neļaujot pasaulei aizmirst Latvijas okupācijas faktu. Okupētajā Latvijā visa veida informācija par jebkurām pret padomju varu veiktajām darbībām slēpa, lai neviens neuzzinātu par 18.novembrī slepus uzvilktiem Latvijas karogiem, mītiņiem pie valstsvīru kapiem vai uzrakstiem, kas vērsti pret PSRS okupācijas režīmu. Par to, ka pretošanās nekad netika pārtraukta, liecina VDK – čekas arhīvu dokumenti. Piemēram, 1967.g. Mirušo piemiņas dienā, 26.novembrī pēc VDK ziņām ģenerāļa J.Baloža, pirmā valsts prezidenta J.Čakstes un bijušā ārlietu ministra Z.A.Meierovica, kā arī “čekas upuru” kapus Rīgā apmeklējuši ap 70000 cilvēku, iedegdami piemiņas svecītes un nolikdami ziedus sarkanbaltā izkārtojumā.

VDK kontrolēja un sīki uzskaitīja Latvijas iedzīvotāju saraksti ar radiem ārzemēs, kā arī trimdas latviešu palīdzības sūtījumus radniekiem Latvijā. Radiem sūtīto dziļi personisko vēstuļu atvēršana un lasīšana bija parasts VDK informācijas vākšanas paņēmieni.

Andris Tomašūns

Kā tika atmaskoti padomju varas ienaidnieki

Manas tikšanās ar Līnu Čanku. *

Par leģendāro latviešu strēlnieci Līnu Čanku, vienu no trim Lāčplēša ordeņa kavalierēm, biju lasījis jau agrā jaunībā, kad, interesējoties par Latvijas vēsturi, sāku iepazīties ar tolaik aizliegto literatūru par Latvijas brīvības cīņām. Līnas Čankas vārds šķita kā leģenda, tādēļ biju ļoti pārsteigts, uzzinot no vecā strēlnieka Vasiļevska atraitnes Slokā, ka Čanka-Freidenfelde ir dzīva un dzīvo Latvijā, Rendā.

* Bij. Rīgas Brāļu kapu direktora E.Upmaņa atmiņas

Kādā 1975.gada rudens svētdienas pēcpusdienā izkāpu no autobusa Rendas centrā un vaicāju pēc ceļa uz Mežziļu mājām, kur viņa dzīvoja. Mani pārsteidza divas lietas: vispirms jau tas, ka viņa dzīvoja nevis pašā Rendā, bet gan mežā 6 km no centra, un, otrkārt, izteikti jutamais aizdomīgums, kas skanēja ceļa stāstītājas balsī – ko gan man būtu jāmeklē tās “pusjukušās tantes” mājās?

Ceļš cauri Rendas muižai, garām sabrukušām mājām un tad cauri mežam bija garš un nemīlīgs. Arī pāris mājās, kurās iegriezās pa ceļam, lai precizētu izvēlēto virzienu, sastapu vēsu, atturīgu laipnību un pilnīgu neizpratni par svešinieka interesi mērot ceļu pie Čankas. Tādas mazliet mistiskas noskaņas pavadīts, sasniedzu skaistu, bet aizaugušu dzirnavu dīķi pie pussagrautajām Mežziļu dzirnavām. Aiz tām krūmos ieaugusi vienstāva koka māja ar nelielu pagalmu. Tās bija Mežzīles.

Pagalmā man pretī izskrēja vecs, kraupains suns, bet nerēja. Uz lieveņa stāvēja veca, maza auguma sieviete lakatiņā un neuzticīgi raudzījās svešajā atnācējā. Skats bija gandrīz sirreāls, pilnīgi neatbilstošs manis gaidītajam. Padevis labdienu, vaicāju vai viņa ir Līna Čanka. “Nē,” viņa atbildēja, “es esmu Katrīna Čanka. Līna ir iekšā.” Viņa ieveda mani mājā.

Virtuvē sēdēja valdonīga izskata sieviete, kurā atpazinu Līnu Čanku no fotogrāfijas, ko redzēju pie Vasiļevska kundzes. Teicu, ka esmu no Rīgas un gribu iepazīties ar leģendāro strēlnieci. Tikai tad, kad nodevu viņai sveicienus no Slokas paziņas, viņas balsī ieskanējās uzticība. Turpat pie virtuves galda mani cienāja ar tēju un cepumiem, tur sākās arī mūsu saruna par viņas jaunību, strēlnieku gaitām, tikšanos ar Ulmani bermontiādes laikā, apbalvošanu, piešķirto Rendas muižu, tās pārdošanu, dzīvi Zaļeniekos, pārceļšanos atpakaļ uz tēva mājām Mežzīlēm un grūto pašreizējo dzīvi. Uzzināju, ka viņa ar masu dzīvo bez elektrības, nesāņem pensiju, bet tikai vecuma pabalstu 16 rubļus mēnesī. Pati uz centru aizklūt nevar, tādēļ jāiztieks ar maizi un konserviem, ko divreiz nedēļā atved pastnieks. Man, toreiz divdesmit gadus vecam rīdziniekam, tas šķita gan šausmīgi, gan nožēlojami.

Biju Rīgas politehniskā institūta trešā kursa students un pēc augstskolas pasniedzēju ieteikuma tiku pieņemts darbā LPSR Kultūras ministrijā, Pieminēkļu pārvaldē. Tas bija interesants darbs, turklāt varēju papildus studenta stipendijai vēl ko nopelnīt, tādēļ jutos gandrīz bagāts. Nespēju iedomāties, ka Latvijā kāds var dzīvot bez elektrības, tādā trūkumā, turklāt vēl cilvēks, kas ir dzīva leģenda un savu dzīvi ziedojis Latvijai. Piedāvāju Līnai Čankai naudu, ko viņa arī pēc zināmas šaubīšanās pieņēma.

Rudens diena tuvojās rietam, un arī man bija jāsteidzas uz pēdējo autobusu, tādēļ atvadījos no abām māsām un devos atceļā. Tā sākās mana pazišanās ar Līnu Čanku, kas vēlāk stipri ietekmēja manu dzīvi.

Rīgā devos uz Latviešu sarkano strēlnieku muzeju, kur jau skolas gados darbojos jauniešu pulciņā, kas interesējās par latviešu strēlnieku vēsturi. Pazinu gan muzeja direktoru Voldemāru Šteinu, gan viņa vietnieci Edīti Sondoviču, kuriem ar sajūsmu izstāstīju, ka ir dzīva leģendārā strēlniece, ka es viņu atradu Rendā smagos dzīves apstākļos, un lūdzu viņus Čankai palīdzēt. Sastapu ļoti vēsu attieksmi, tomēr sarunāju, ka viņi aizbrauks pie Līnas Čankas ciemos un mēģinās kaut ko darīt.

Pēc Šteina un Sondovičas apciemojuma viņi man izstāstīja, ka mēģinās caur Kuldīgas rajona partijas komiteju panākt viņas dzīves apstākļu uzlabošanu, un tādēļ Šteins bija paņēmis no Čankas vēstuli, ko tai bija sūtījusi Austrālijas veco latviešu strēlnieku kopa, paziņojot, ka ir uzņēmusi Līnu Čanku par goda biedru, un mēģinās viņai palīdzēt. Toreiz es tam visam arī noticēju. Tomēr laiks ritēja, bet nekas nemainījās. Es turpināju braukt pie Līnas un viņu materiāli pabalstīt. Iesaistīju arī dažus tuvus draugus.

1976. gadā nomira Katrīna Čanka. Apglabājām viņu dzimtas kapos turpat Mežziļu tuvumā. Līna palika viena, un tas vēl vairāk iedragāja viņas veselību un psihi. Kamēr domājām ko darīt, notika pēkšņs pavērsiens. Man piezvanīja kino režisors Arnis Akmeņlauks un paziņoja, ka viņš ir bijis Rendā, apciemojis Čanku un, redzot viņas slikto veselības stāvokli, atvedis viņu Rīgā uz savu dzīvokli.

Satiekot viņu, redzēju, ka viņa ir sliktā veselības stāvoklī - sāka runāt nesakarīgi, stāstot visiem par dažādu kaimiņu izdarījumiem noziegumiem, ļaunumu pret viņu, pret dzīvniekiem u.t.t. Arnis sabijās un ar ātrajiem nogādāja viņu slimnīcā. Pēc pāris dienām, kad ārsti apliecināja, ka Līnas Čankas veselības stāvoklis ir stabils, bet vecuma psihisko noviržu dēļ viņa nevar dzīvot viena, Akmeņlauks sazinājās ar Rendas ciema padomes priekšsēdētāju, lai tas izgādā viņai vietu veco ļaužu mītnē.

Kad pienāca laiks vest Līnu uz pansionātu Ēdolē, Akmeņlaukam bija jādodas komandējumā, tādēļ Čankas aizgādāšanu bija jāuzņemas man. Ēdoles veco ļaužu pansionāts bija ierīkots senajā pilī. Telpas šim mērķim nebija piemērotas – caurstaigājamās telpās mitinājās 12 līdz 16 cilvēku katrā. Ar lielu nožēlu atstāju Līnu, saprotot, ka viņas dzīve tur nebūs viegla.

Pēc dažiem mēnešiem saņēmu telegrammu no Līnas Čankas, kurā viņa paziņoja, ka ir aizbraukusi no pansionāta un apmetusies Kuldīgas viesnīcā. Aizbraucu pie viņas, mēģinot rast kādu risinājumu. Ēdolē atgriezies viņa kategoriski atteicās. Atgriezies Rīgā un centos runāt ar visiem pazīstamajiem, meklējot risinājumu. Kāds ministrijas kolēģis, kuram minēju tikai problēmas ar vecu tanti, bet neteicu, kas tā tāda, ieteica man aiziet uz partijas Centrālo komiteju uz pieņemšanu – tie noteikti palīdzēsot. Savā naivumā cerot, ka augstāki priekšnieki taisnīgāk spriedīs,

turklāt atceroties, ka Šteins teicās runājis partijas komitejā par Līnas Čankas dzīves apstākļu uzlabošanu, devos uz Centrālo komiteju.

Vientiesīgā taisnprātībā izstāstīju cilvēkam, kas mani pieņēma, ka rūpējos par leģendāru latviešu strēlnieci, ka Voldemārs Šteins jau iepriekš ir par to runājis partijas komitejā un lūdzu padomu kā šo stāvokli atrisināt. Saņēmu ļoti korektu atbildi, ka varu griezties Kuldīgas partijas komitejā, un tie noteikti palīdzēsot ar labāku pansionātu. Man palūdza aizpildīt kartiņu, kurā bija sīki jāuzrāda vārds, adrese, nodarbošanās ut.t.

Pēc pāris dienām augstskolā mani izsauca katedras vadītājs – mana kursa biedra tēvs. Cieši aizvēris durvis, man stingri vaicāja: “Tu biji Centrālajā komitejā?” Kad atbildēju apstiprinoši, tikai nopūtās: “Vai Tev prāts arī ir?”

Tam sekoja daudzas problēmas augstskolā – paskaidrojumu rakstīšana, pārrunas partijas komitejā. Varēju tikt izslēgts no augstskolas. Tomēr viss beidzās diezgan labi, jo visiem stāstīju, ka Līnu Čanku atradu nejaušitūrisma pārgājienā pa Kurzemi, un par viņas dalību strēlniekos uzzināju no viņas pašas. Kā līdzcietīgs cilvēks gribēju palīdzēt vecai, vientuļai sievietei. Tobrīd tā tas arī beidzās. Tikai pēc gadiem uzzināju, ka Centrālajā komitejā esmu uztrāpījis tieši tam cilvēkam, kas centās “atmaskot” vēl dzīvos “padomju varas ienaidniekus”. Viņa uzvārds bija Kudlajs.

Uzreiz pēc Centrālās komitejas apmeklēšanas devos uz Kuldīgu, kur partijas komitejā sarunāju, ka Čankai iedalīs vietu citā pansionātā – Valtaiķos, kur ir daudz labāki dzīves apstākļi. Kamēr gaidījām oficiālu papīru, es biju Rīgā. Te pēkšņi kārtējais pārsteigums – Līna Čanka kādu dienu ierodas Rīgā manā dzīvoklī. Nav varējusi sagaidīt un nolēmusi atbraukt pie manis. Tajā laikā viņas nervu stāvoklis bija ļoti nestabils, viņa ātri mainīja savas domas un viegli apvainojās. Pēc īsa brīža viņa uz mani pēkšņi apvainojās par to, ka mēģināju viņu atrunāt no iešanas uz Anatomikumu, lai pārdotu savu ķermeni medicīniskiem eksperimentiem. Dienā, kamēr biju augstskolā, viņa no mana dzīvokļa aizbrauca. Uztraucos, kur viņa varēja Rīgā palikt, taču jau pēc dažām stundām saņēmu ziņu, ka viņa apmetusies pie mākslinieka Jurgā Skulmes Jaunciema mājā.

Līnas Vārda dienā devos uz Jaunciemu viņu apsveikt. Mūsu sarunas ar Līnu Čanku bija diezgan vēsas. Vecuma slimības un grūtā sadzīve bija darījušas savu. Ar Jurgu Skulmi vienojāmies, ka Čanka paliks pagaidām pie viņa. Tā bija pēdējā reize, kad sastapu Līnu Čanku.

Pēc vairākiem mēnešiem Jurgis Skulme man piezvanīja un lūdza dokumentu par Čankas ievietošanu Valtaiķu pansionātā. Viņš teica, ka tas ir steidzami, jo viņam ir nepatīšanas. Tikai pēc kāda laika uzzināju, ka Jurgis Skulmi apsūdz pretvalstiskā darbībā, kam sekoja tiesa un notiesāšana uz spaidu darbiem. Līnu Čanku viņš bija paspējis aizvest uz pansionātu Valtaiķos.

Tiklīdz tika uzsākta Skulmes vajāšana, ministrijā mani izsauca pie sevis pārvaldes priekšniece Olga Klints un lika rakstīt atlūgumu “pēc paša vēlēšanās”, brīdinot, ka atteikšanās gadījumā viņa mani atlaidīs “ar pantu”. Darbā runāja, ka viņas draugs strādā Valsts drošības komitejā, tādēļ man nebija nekādu ilūziju par iespējamām situācijas pavērsieniem mana atteikuma gadījumā. Es biju spiests uzrakstīt atlūgumu un aiziet no darba. Mana kolēģe, kas bija tuvu pazīstama ar Skulmi, atteicās rakstīt atlūgumu, uzskatīdama, ka viņas darbam ar privātajiem kontaktiem nav nekāda sakara. Viņu atlaida “par neatbilstību ieņemamajam amatam”, un viņa nekur nevarēja atrast sev darbu specialitātē.

Ar to manas nedienas nebeidzās. Drīz pēc manas aiziešanas no darba mani izsauca uz VDK. Zinot, ka mans vectēvs tur ir bijis ieslodzīts čēkas pagrabos, mani pārņēma stindzinošas bailes. Mani pratināja “biedrs Mazais”, kā viņš sevi nosauca.

Sācis ar apgalvojumu, ka es organizējot pretvalstisku jauniešu organizāciju, ko es, protams, kategoriski noliedzu, viņš turpināja ar izvaičāšanu par Līnu Čanku, kad, kāpēc un ar ko es esmu bijis pie viņas. Ik pa brīdim viņš atvēra kādu mapi, kuras saturs man nebija redzams, un minēja konkrētos datumus un cilvēkus, ar kuriem un kur es esmu bijis. Tas, protams, atstāja uz mani satriecošu iespaidu. Uzrakstījis paskaidrojumu tiku palaists mājās, piebilstot, ka drīz mēs atkal tiksimies. Šādas tikšanās sekoja, bet jau mierīgākā tonī. Pamazām man radās nojausma, ka viņi (vēlāk ar mani pārrunas veica “biedrs Grāmatiņš”) grib mani vervēt. Tādas divainas sarunas turpinājās vienu vai divas reizes gadā kādus astoņus gadus.

Tad kādā tikšanās reizē man tika skaidri norādīts, kādā sabiedriskā organizācijā man ir jāiestājas, lai savlaicīgi izstāstītu “biedriem” vai jaunieši mēģināja izlocīties sakot, ka darba dēļ nevaru nekādās organizācijās darboties, bet, kad spiediens kļuva ļoti konkrēts, tieši un skaidri atteicos, motivējot šo atteikumu ar mana vectēva ieslodzījumu. Šķita, ka tas bija pārsteigums “biedram Grāmatiņam”, kurš ātri sarunu beidza un pēc divām dienām izsauca mani, lai es parakstītu solījumu klusēt par visām šīm divainajām sarunām. Apzinoties, ka tā ir iespēja pielikt punktu šiem ārkārtīgi nepatīkamajiem kontaktiem, es steidzos to parakstīt. Tā beidzās manas dzīves nepatīkšanas ar VDK, ko izraisīja mana dabiskā, bet naivā vēlme palīdzēt slavenajai Lāčplēša ordeņa kavalierai – slimai un postā dzīvojošai vecai latvietei Līnai Čankai – Freidenfeldei.

Viņa sava mūža pēdējos gadus pavadīja Kuldīgas rajona Reģu pansionātā (kur tika ievietoti cilvēki ar psihes problēmām). Viņa mira 1981. g. 9. jūnijā. 1989. g. 8. aprīlī viņa pārapbedīta dzimtas kapos Rendā pie Mežziļu

mājām. Tur, piedaloties pasākuma organizēšanā, varēju atdot viņai pēdējo godu, reizē atvadoties arī no zīmīga posma savā dzīvē.

Eižens Upmanis

Hruščova laikmets 1953-1964

1953.g. martā nomira Staļins, un Maskavā sākās nežēlīga cīņa par varu. Valsts vadību izdevās iegūt Ņikitam Hruščovam, kurš atbrīvojās no Staļina sekotājiem un centās realizēt dažas reformas, lai stiprinātu valsts saimniecību. Hruščovam nācās mīkstināt pastāvošo režīmu, kaut arī tas tika darīts ierobežotā veidā. Staļina kults piedzīvoja krahū, daļu no staļinisma noziegumiem publiski atmaskoja un nosodīja. PSRS šī Hruščova politika tika nosaukta par atgriešanos pie “ļēņiniskā kursa”.

Nacionālkomūnisms

Līdz Staļina nāvei Latvijas komunistiskajā partijā bija pilnīgā Krievijas komunistiskās partijas aparāta kontrolē. Latvieši partijā bija mazākumā. Pēc Staļina nāves Maskavas valdošās aprindas pieprasīja vairāk nacionālo kadru iesaistīšanos partijas vadībā. Tā rezultātā pieauga latviešu komunistu ietekme LKP un tās vadībā.

50.gadu vidū LKP un padomju varas aparātā sāka veidoties idejisks strāvojums, kurš vēlāk tika vēstures literatūrā apzīmēts kā nacionālkomūnisms. Nacionālkomunistus nevar uzskatīt par kādu īpašu kustību, kas būtu opozīcijā padomju režīmam. Nacionālkomunisti nebija ienaidnieki padomju iekārtai, bet cilvēki ar komunistisku pārliecību, kuri centās aizstāvēt arī latviešu nacionālās intereses. Viņi uzstājās pret pārkrievošanu un nacionālo īpatnību ignorēšanu kultūrā un tautsaimniecībā.

Nacionālkomunistu grupas kodolu veidoja zinātnieks Pauls Dzērve, LKP 2.sekretārs Vilis Krūmiņš, arodbiedrības vadītājs Indriķis Pinksis, kultūras ministrs Voldemārs Kalpiņš, lauksaimniecības ministrs Aleksandrs Ņikonovs u.c. Enerģiskākais no viņiem bija Eduards Berklavs – LPSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks, kurš šo amatu ieņēma no 1957.g. Nacionālkomunisti neslēpa, ka viņu mērķis ir panākt, lai Latvija nezaudē savu “nacionālo seju”. Tas tika saistīts gan ar ekonomisko, gan

sociālo politiku. Jaunā strāvojuma piekritēji centās realizēt patstāvīgāku ekonomisko politiku, samazināt cittautiešu pieplūdumu un atjaunot latviešu valodas lomu sabiedriskajā dzīvē. Nacionāļkomunisti radīja iespēju ierobežotai latviešu kultūras atdzimšanai okupētajā Latvijā. Kultūras jomā tika atvieglota cenzūra un veikta izglītības reforma, kas deva iespēju saglabāt latviešu vispārizglītojošās skolās augstāku līmeni nekā vidēji PSRS.

Nostiprinājās latviešu inteliģences slānis. E.Berklava autoritāte sākumā nodrošināja iecietīgu Maskavas attieksmi pret nacionāļkomunistiem, bet tas bija ļoti īsu brīdi. Padomju armijas komandējošā sastāva un vietējo Berklava politiskā kursa pretinieku sūdzības Maskavā izraisīja niknu reakciju. Nacionāļkomunistu kustība saņēma smagu triecienu no paša reformatora Hruščova, kurš 1959.g. apmeklēja Latviju. Pēc viņa vizītes sākās LPSR augstāko amatpersonu atcelšana no amatiem. Represijas skāra ne tikai Berklavu un viņa piekritējus. No amatiem bija jāatkāpjas arī uzticamiem Maskavas kalpiem – LKP 1.sekretāram Jānim Kalnbērziņam un Ministru Padomes priekšsēdētājam Vilim Lācim, kurus apsūdzēja par iecietīgu izturēšanos pret nacionāļkomunistiem. Amatus un partijas piederību zaudēja ap 2000 partijas biedru, kā arī vairāki desmiti augstāko nomenklatūras darbinieku.

Viņu vietā augstākajos amatos tika nozīmēti pārkrievošanās līnijas piekritēji, Krievijas latvieša Arvīda Pelšes vadībā. Latvijas rusifikācija pastiprinājās, un tās iedzīvotāju nacionālais sastāvs turpināja strauji mainīties par sliktu pamatnācijai.

Stagnācijas periods 1964-1982

Sešdesmito gadu sākumā Maskavā pie Padomju Savienības vadības apvērsuma ceļā nāca stingrāka kursa piekritēji Leonīda Brežņeva vadībā. Viņi noturēja savu politisko kursu līdz astoņdesmito gadu vidum. Leonīda Brežņeva vadības laikā atkal sāka ieviest dzīvē vadoņa kultu. Komunistiskās partijas uzraudzība un diktāts pār sabiedrības dzīvi vēl vairāk pieauga un visu noteica Vissavienības kompartijas politbirojs, kura iekšienē noritēja personāliju cīņa par varu. Jebkādas nacionālisma izpausmes PSRS nomalēs tika nesaudzīgi apspiestas. Pastiprinājās rusifikācija Baltijas padomju republikās, it īpaši Latvijā. Tā tika realizēta ar ekonomiskiem un politiskiem paņēmieniem, pēc iespējas izvairoties no tiešas vardarbības, jo režīma vara bija nostabilizējusies. Latvijā rusifikācijurealizēja ceļot lielus rūpniecības objektus un iepludinot ļoti lielu skaitu iecelotāju no PSRS iekšzemes apgabaliem.

Izglītība

Lielu vēribu komunistiskā partija veltīja izglītības un kultūras dzīvei, lai pēc iespējas pamatīgāk veidotu un nostiprinātu komunistisko pārliecību jaunajai paaudzei. Masveidīgi Latvijā tika ieviestas divplūsmu – latviešu un krievu skolas. Lielākā daļa jaunuzcelto mācību iestāžu tika atvērtas kā skolas ar krievu mācību valodu, jo iedzīvotāju skaita pieaugums Latvijā galvenokārt notika pateicoties imigrantu pieplūdumam, nevis dzimstības pieaugumam. No pārvaldes struktūrām latviešu valoda tika gandrīz pilnībā izspiesta. Arī skolas pakāpeniski pieauga krievu valodas mācīšanas apjomi. Tas pats bija vērojams televīzijā un citās dzīves sfērās. Teātros un kino tika stingri kontrolēts repertuārs, lai tur pienācīgi būtu pārstāvēta padomju ideoloģija. Nacionālo tradicionālo svētku svinēšana bija stingri ierobežota.

Stabilizācijas periodam 70.gados bija raksturīgs tas, ka, maksimāli centralizējot milzīgos PSRS resursus, izdevās radīt sociālās aizsardzības sistēmu, kas nodrošināja ar iztiku un sociālajiem pabalstiem visus iedzīvotājus neatkarīgi no viņa darba rezultātiem. Kaut arī visi pakalpojumi nebija kvalitatīvi un pietrūka kvalitatīvu preču, salīdzinot ar zemo dzīves līmeni, kas bija raksturīgs PSRS, sociālās garantijas Latvijas iedzīvotājiem bija samērā augstas. Ekonomiskā sistēma, kas nebija balstīta uz personīgo ieinteresētību sava darba rezultātos un personas atbildību par sevi, psiholoģiski iznīcināja privāto iniciatīvu un radīja sabiedrībā parazitējošus slāņus. Astoņdesmitajos gados sākās ekonomiskā krīze. Dažāda veida plašā patēriņa preču, pārtikas produktu trūkums parādīja PSRS ekonomiskās sistēmas nestabilitāti un vājumu.

Pretestība okupācijas režīmam Latvijā šajā laikā pārsvarā izpaudās kā disidentu – citādi domājošo, atkritēju no komunistiskās ideoloģijas, padomju sistēmas pretinieku aktivitātes. Atšķirībā no nacionāļkomunistiem disidenti nostājās pret padomju iekārtas būtību, it īpaši cilvēktiesību neievērošanas jomā. Disidenti riskēja ar savu profesionālo karjeru, izglītības iespējām un tuviniekiem.

Disidentisms bija plaši izplatīta parādība no 60.gadu vidus līdz 80.gadu sākumam. Atšķirībā no PSRS Latvijā disidentisms bija saistīts ar opozīcija tai nacionālajai politikai, ko piekopa LKP. Cilvēki šajā laikā bija iebaidīti un pieradināti pie tā, ka atklātībā savus uzskatus nevar paust, jo tad viņus represēs PSRS drošības iestādes.

Drosmīgākajiem disidentiem, kuri atļāvās atklāti nepiekrīst padomju režīmam, draudēja piespiedu ieslodzīšana psihiatriskajās slimnīcās, vai arī politiska apsūdzība “dzimtenes nodevībā” ar tam sekojošu ieslodzījumu pāraudzināšanas kolonijās. Plašu atbalsi ieguva viskonsekventākā Latvijas

disidenta Gunāra Astras tiesas prāva 1983.g., kurš savā pēdējā vārdā tiesā izteica publisku apsūdzību komunistiskajam režīmam. Kaut arī oficiāli politiskie ieslodzītie Padomju Savienībā nedrīkstēja būt, faktiski tādu bija ļoti daudz.

Bija arī organizētas opozīcijas pagrīdes grupas, bet to bija ļoti maz. 1962.g. VDK atklāja ietekmīgu pagrīdes organizāciju – Baltijas Federāciju, kurai bija vietējās organizācijas visās Baltijas republikās. Tās vadītājus bargi sodīja.

Līdz astoņdesmitajiem gadiem Latvijā darbojās vairākas organizētas opozīcijas grupas, kuras VDK neizdevās atklāt, piemēram, Latvijas Neatkarības kustība, Kristīgi demokrātiskā savienība, Demokrātiskās jaunatnes apvienība.

1981.g. VDK izdevās izsekot un arestēt organizācijas "Latvijas sociāl-demokrātija" vadītājus. Pat visdziļākajos stagnācijas gados opozīcija padomju režīmam saglabājās. Šajā laikā disidentu kustības izpausmēm sekoja līdz trimdas latvieši, kuri sniedza morālu atbalstu saviem tautiešiem Latvijā un neļāva pasaulei aizmirst faktu, ka Latvija ir varmācīgi Padomju Savienības sastāvā inkorporēta valsts. Kaut arī okupācijas periods radīja neatgriezeniskas pārmaiņas tautas dzīvē, tam neizdevās iznīcināt tautas apziņā neatkarīgas Latvijas valsts ideju.

Atklātība un pārkārtošanās M. Gorbačovs (1985-1991)

A.Pelšes politiku LKP 1.sekretāra amatā turpināja Augusts Voss, kuru 80.gados nomainīja Boriss Pugo – visi Krievijā dzimuši un izauguši latviešu izcelsmes kompartijas līderi. Astoņdesmitajos gados latviešu tautas pastāvēšana bija ļoti apdraudēta, jo kļuva par mazākumu Latvijā. Laika posmu pēc nacionālkomunistu sagrauves Latvijas okupācija slaiku vēsturē var dēvēt par stagnācijas laiku, kad notika paklausīga no Maskavas diktētas politikas īstenošana, kam raksturīga apzināta nacionālās kultūras nīdēšana.

Reformu piekritēji aktivizējās pēc L.Brežņeva nāves. PSKP politbiroja Maskavā sākās nesaudzīga cīņa par varu. Augstāko partijas vadītāju amatos cits pēc cita nāca kompromisa figūras, gados veci ģenerālsekretāri N.Čerņenko un J.Andropovs, kuri bija tikai marionetes valdošās partijas elites rokās. 1985.g. 15.martā, kad par PSKP ģenerālsekretāru ievēlēja Mihailu Gorbačovu, uzvarēja komunistu grupējums, kas pieļāva iespēju veikt ierobežotas reformas.

Astoņdesmitajos gados daudzas pazīmes liecināja par to, ka vardarbīgi izveidotā lielvalsts var izirt. To ievadīja ekonomiskā stāvokļa paslikti-

nāšanās PSRS, kuru izjuta katrs iedzīvotājs. Īpaši krasi to izjuta Latvijā un citās Baltijas valstīs, kur dzīves standarts bija augstāks nekā citur pārējā PSRS teritorijā. Valsts pārmērīgā militarizācija, nesaprātīgā ekonomiskā sistēma, iedzīvotāju atmiņas par Latvijas neatkarības laikiem, nacionālās atmodas kustības iedīgļi bija galvenie cēloņi, kas veicināja PSRS varas sistēmas sabrukumu Latvijā.

PSRS valdība nerēķinājās ar Latvijas dabas un vēstures objektu saglabāšanu. Nepārdomātas rūpniecības rezultātā pieauga dabas piesārņojums, kas izraisīja iedzīvotāju apzinīgākās daļas protestu. Īpaši tas attiecās uz Daugavas senlejas postīšanu, ceļot hidroelektrostacijas, citu upju un Baltijas jūras piesārņošanu ar ķīmiskiem atkritumiem no rūpniecības un lauksaimniecības. Arī šis apstāklis veicināja tautas cīņu pret padomju režīmu.

PSRS bija militarizēta valsts. Baidot ar "militāru iebrukumu draudiem no Rietumiem", Latvijas pilsētās un laukos tika izvietotas PSRS karaspēka daļas. Visus karadienestam pakļautos vīriešus varēja jebkurā laikā iesaukt armijā visdažādāko mērķu dēļ. Tāda kārtība varēja pastāvēt, pateicoties stingri militarizētai uzraudzības sistēmai. Tiklīdz 80.gadu otrā pusē šo uzraudzību atslābināja, lai realizētu jaunu ekonomisko kursu ar režīmu ierobežotu demokratizāciju, nāciju centieni pēc suverenitātes un cilvēku brīvības izvēršanās par plašu tautas kustību.

Latvija un pārējās Baltijas republikas bija visstingrāk kontrolētās okupētās zemes, jo tajās dzīvoja savulaik neatkarību izcīnījušas tautas, kas bija guvušas ievērojamus sasniegumus neatkarības laikā. To, tāpat kā nežēlīgās padomju represijas, tautas daļa nebija aizmirsusi. Tāpēc tieši Baltijā, tai skaitā arī Latvijā, bija vislabvēlīgākie priekšnoteikumi opozīcijai pret padomju režīmu.

Latvijā pastāvēja nacionālais jūgs. Tas izpaudās kā dažāda veida ierobežojumi latviešu valodas lietošanai, uzraudzība pār izglītības un kultūras iestādēm, kurās apkaroja jebkādas nacionālās pašapziņas izpausmes. Latviešu tautas asimilācija bija laika jautājums. Nācijas saglabāšanās bija iespējama tikai atjaunojot valstisko neatkarību.

Ekonomikas krais

Komunistiskā ekonomikas politika bija iznīcinājusi privātīpašumu un atņēmusi cilvēkiem ieinteresētību darba rezultātos. Neatkarīgi no darba rezultāta valsts uzņēmumos visi saņēma garantēto darba samaksu. Ekonomiskie nosacījumi sekmēja bezatbildību, nolaidību un nevērīgu attieksmi pret darbu. Rezultātā valsts plānotajai saimniekošanas ekono-

mikai, kura pamatā bija orientēta uz militāri rūpniecisko kompleksu, sākās saimnieciskā lejupslīde. Sāka trūkt plašā patēriņa preces, un astoņdesmito gadu beigās ieviesa talonus atsevišķām plaša patēriņa precēm – ziepēm, cukuram, alkoholam, tabakai u.c.

Ļoti lielus līdzekļus prasīja PSRS bruņošanās programma. 60% no rūpniecības strādāja milzīgās armijas vajadzībām. Kad PSRS vadītāji saprata, ka Padomju Savienība zaudē ekonomiskajā sacensībā ar Rietumvalstu ekonomiku gan iedzīvotāju dzīves līmeņa, gan saimniecības un armijas modernā bruņojuma ziņā, viņi bija spiesti atzīt ierobežotu reformu nepieciešamību. Valsts centralizētā plānotā ekonomika bija savas iespējas izsmēlusi.

M.Gorbačovs mēģināja realizēt reformas kā partijas ģenerālsekretārs un vēlāk kā PSRS pirmais prezidents. Reformas notika, izmantojot agrākās metodes, administratīvu kampaņu veidā, un tas bija viens no iemesliem, kāpēc reformas beidzās ar neveiksmi.

Lai realizētu ekonomiskas reformas PSRS mērogā, republikām, uzņēmumiem un indivīdiem bija jādod daļēja saimnieciskā brīvība. Bija jāpieļauj brīvāks režīms attiecībā uz ārvalstīm un informācijas apmaiņu. M.Gorbačovs cerēja samazināt PSRS bruņošanās izdevumus un saņemt saimniecisku palīdzību no Rietumiem. Totālās kontroles atslābināšana izvērtās par PSRS sabrukumu, jo ar militāriem līdzekļiem veidota valsts bez dzelžaina politiska režīma nevar pastāvēt.

Trešā Atmoda

1986.g. septembrī Jūrmalā notika PSRS un ASV pārstāvju tikšanās – Čatokvas konference, kas pievērsa sabiedrības uzmanību ASV pārstāvja D.Metloka viedoklim, ka ASV de iure neatzina Baltijas valstu inkorporāciju PSRS sastāvā. Liberalizāciju sociālajā dzīvē sekmēja tautas kampaņas, kas bija vērstas pret Daugavpils HES celtniecību, Rīgas metro būvi, lai nepieļautu, ka Latvijā iepludina jaunu svešautiešu migrācijas vilni.

Šajā laikā saasinājās ideoloģiskā cīņa starp Latvijas kompartijas eliti un latviešu progresīvo inteliģenci. 1987.g. Latvijā atļāva kooperatīvu darbība pakalpojumu sfērā. Par augstākām cenām kooperatīvi sniedza pakalpojumus un ražoja plaša patēriņa preces, kas daļēji kompensēja preču un pakalpojumu deficītu.

Sākotnēji nacionāli noskaņotā inteliģence pievērsa latviešu sabiedrības uzmanību cilvēktiesību un nācijas pastāvēšanas problēmām ar mākslas un publicistikas palīdzību. 80. gadu otrā pusē sākās pirmās režīma nesankcio-

nētās un apkarotās tautas demonstrācijas pie Brīvības pieminekļa Rīgā un citur. 1987.g. Latvijā var uzskatīt par lūzuma gadu nacionālajā kustībā pret okupācijas režīmu.

80.gadu vidū nacionālā pretestības kustība ieguva organizētas formas, bet drīz tās pārauga par plašām tautas masu kustībām. Latvijā nodibinājās cilvēktiesību aizstāvju grupa “Helsinki – 86”, kas 1987.g.sāka organizēt dažādas publiskas demonstrācijas. “Helsinkieši”, kas skaitliski nebija liela grupa, tika vajāti no VDK, un šīs kustības izveidotājiem bija jādodas emigrācijā uz ārvalstīm.

1987.g. izveidojās Vides aizsardzības klubs – VAK, kura darbību VDK jau bija spiesta paciest. Tā bija puslegāla organizācija, kas izveidoja nodaļas visā Latvijā. Sākumā VAK uzstājās pret vides nesakārtotību, bet vēlāk izvirzīja arī politiskas prasības. 1987.g. 14.jūnijā notika pirmā plašākā tautas manifestācija pret deportācijām un citiem padomju noziegumiem. Tas bija aizsākums citu demokrātisku manifestāciju vilnim.

Sākās šķelšanās Latvijas komunistiskajā partijā. Toreizējais LKP ideoloģiskais sekretārs Anatolijs Gorbunovs oficiāli atzina, ka opozīcijas prasības, kas saistās ar staļinisma nosodišanu, ir pamatotas. Kopš 1988.g. PSRS drošības spēki manifestācijas Latvijā vairs īpaši nekavēja. Masu akcijās sāka skanēt Latvijas himna “Dievs, svētī, Latviju” un plīvot sarkanbalt-sarkanais karogs.

Parādījās tipogrāfiski iespiestie un pavairotie opozicionāru izdevumi. 1988.g. oficiāli atļāva svinēt Jāņus kā tautas svētkus, pasludinot 24. jūniju par brīvdienu. Masu demonstrācijas atbrīvoja cilvēkus no sastinguma un bailēm un ļāva tautai apzināties savu spēku. 1988.g. 26. jūnijā darbību nelegāli sāka Latvijas Nacionālās neatkarības kustība – LNNK, kura E.Berklāva vadībā iestājās par pilnīgu Latvijas suverenitātes atjaunošanu. Īsā laikā LNNK kļuva par nozīmīgu opozīcijas kustību Latvijā, kaut arī pirmo reizi oficiāli tās kongress sanāca 1989.g. 18.februārī.

Latvijas Radošo savienību valdes plēnumā 1988.g. 1.-2.jūnijā inteliģences pārstāvji pievērsa uzmanību sabiedriskajai, politiskajai un ekonomiskajai situācijai Latvijā. Pretēji komunistiskās partijas atļautajam oficiālajam vēstures skaidrojumam žurnālists M.Vulfsons uzdrošinājās publiski atgādināt, ka Latvija ir PSRS okupēta valsts. Plēnums atstāja ļoti dziļu iespaidu uz Latvijas sabiedrību un izraisīja LKP nosodījumu un kritiku.

1988.g. beigās LPSR Augstākā padome atļāva Latvijas karoga un nacionālās simbolikas lietošanu masu pasākumos. 1988.g. sākās masveidīga ierindas biedru izstāšanās no komunistiskās partijas. Mēģinot glābt situāciju, PSRS valdošā elite pieļāva, ka LKP un LPSR augstākajos amatos ieceļ Latvijā dzimušus un augušus nomenklatūras pārstāvjus, kas tautā bija

pazīstami kā liberālāki un elastīgāki vadītāji. Par LKP pirmo sekretāru kļuva Jānis Vagris, par Augstākās Padomes priekšsēdētāju Anatolijs Gorbunovs, par Ministru padomes priekšsēdētāju Vilnis Edvīns Bresis. Liberalizācija strauji aptvēra visu sabiedrību – ārpus LKP kontroles dibinājās un atjaunojās sabiedriskās organizācijas, profesionālās apvienības.

Tautas atbalsts Radošo savienību valdes plēnumā paustajām idejām izpaudās lielas masu organizācijas dibināšanā 1988.g. oktobrī, kuru nosauca par Latvijas Tautas fronti – LTF. Par tās priekšsēdētāju ievēlēja Daini Īvānu. LTF apvienoja cilvēkus ar visdažādākajiem uzskatiem, bet viņus vienoja Latvijas neatkarības atjaunošanas ideja. Tauta masveidīgi iesaistījās šajā kustībā (bija aptuveni 110000 biedru) un atbalstīja LTF rīkotās akcijas.

Visiespaidīgākā no akcijām bija “Baltijas ceļš” 1989.g. 23.augustā, kad triju Baltijas valstu iedzīvotāji sadevās rokās un izveidoja dzīvu ķēdi no Tallinas līdz Viļņai.

Latvijas Tautas fronte savu darbību uzsāka laikā, kad strauji pieauga tautas pašapziņa. Šis process ieguva latviešu tautas “trešās atmodas” apzīmējumu. LTF avīze “Atmoda” drīz kļuva par vispopulārāko preses izdevumu Latvijā.

Kā pretsvaru Tautas fronteī reakcionārie spēki 1989.g. izveidoja LPSR Darbaļaužu internacionālo fronti – Interfronti, kura rīkoja atbalsta akcijas PSRS okupācijas režīmam un tā saglabāšanai.

LTF apvienoja gan individuālus biedrus, gan radikālākas un mērenākas nacionālās un demokrātiskās kustības. LTF radikālāko spārnu pārstāvēja LNNK. Ārpus LTF darbojās vēl viena nacionāli radikāla kustība – Latvijas Pilsoņu kongress. Neraugoties uz plašo politisko uzskatu spektru kustības biedru un piekritēju rindās, LTF spēja saliedēt visus šos spēkus konkrētu mērķu sasniegšanai atbilstoši PSRS iekšpolitiskajai situācijai. LTF pakāpeniski, lai neizprovocētu PSRS drošības dienestus uz vardarbīgu kustības apspiešanu, arvien vairāk radikalizēja savus oficiāli pasludinātos mērķus, līdz atklāti formulēja galveno mērķi – Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu.

LTF politisko darbību var iedalīt divos periodos. Latvija Tautas frontes dibināšanas kongresā 1988.g. 8.-9.oktobrī tika pieņemti kustības statūti un 1.LTF programma. Tajā prasība pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas vēl neizpaudās atklātā formā. Programmā bija ietverta demokrātisku mērķu sasniegšana un līgumattiecības ar PSRS.

Pirmais posms LTF darbībā bija ideālisma pilns, bet tas deva iespēju tautai atgūt pašapziņu, kas bija nīcināta visus okupācijas gadus, un apzināties savu spēku. Šajā periodā saliedējās visas Baltijas republiku tautu kustības un tika

nodibināti kontakti ar citām demokrātiskajām kustībām PSRS teritorijā.

LTF izgāja parlamentārās cīņas skolu. LTF atbalstītie kandidāti uzvarēja PSRS Tautas deputātu kongresa vēlēšanās Latvijā 1989.g. martā un bija lielākā daļa no Latvijā ievēlētajiem PSRS deputātiem. M.Gorbačova atjaunotajā PSRS kongresā LTF iesaistījās asā cīņā par savienoto republiku patstāvības palielināšanu.

LTF darbības otrā posma sākums iezīmējās ar 1989.g. 31.maija LTF domes valdes aicinājumu visām LTF nodaļām apspriest jautājumu par LTF iesaistīšanos cīņā par Latvijas neatkarības atjaunošanu. LTF iespaidā LPSR Augstākā padome 1989.g. 28.jūlijā pieņēma deklarāciju par Latvijas valsts suverenitāti, kas faktiski paredzēja tikai reālu Latvijas iekšējo autonomiju PSRS sastāvā, tomēr deklarācijā bija ietverta norma par Latvijas PSR likumu prioritāti Latvijas teritorijā attiecībā pret PSRS likumiem.

LTF par piemērotāko reālas valstiskas suverenitātes atjaunošanas veidu izvēlējās piedalīšanos okupācijas pašpārvaldes LPSR Augstākās padomes vēlēšanās un Latvijas neatkarības atjaunošanu parlamentārās cīņas ceļā. Sekoja kampaņas pret latviešu iesaukšanu okupācijas armijā, tika panākta režīma demokratizācija attiecībā pret politiskajiem mītiņiem un ielu gājieniem, biedrošanos u.t.t.

1989.g. novembrī un decembrī sākās LKP sairums. Tā kā reform-komunisti Latvijā partijas vadošajos amatos bija mazākumā, viņi sāka atšķelties. Faktiski partijā palika tikai konservatīvais spārns. Turpinājās masveidīga ierindas biedru izstāšanās no partijas, un īsā laikā komunisti no “vadošā un virzošā” spēka kļuva par nelielu partokrātu sauciņu bez tautas atbalsta. Reformkomunistu viena daļa izveidoja savu neatkarīgu komunistu partiju, kas sadarbojās ar LTF, bet arī tai nebija daudz piekritēju Latvijā.

LTF 2. kongress notika 1989.g. 7.-8.oktobrī. Tajā pieņēma jaunu kustības programmu, kurā bija fiksēts jaunais LTF politiskās darbības virziens uz pilnīgu Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu. Liela loma LTF orientācijas izmaiņā bija LNNK un citām radikālajām LTF labā spārna kustībām. Latvijā jau bija sākusi veidoties daudzpartiju sistēma. Tajā brīdī LTF bija pati ietekmīgākā kustība Latvijā, jo pārstāvēja visus demokrātiskos spēkus Latvijā. LTF panāca, ka Augstākā padome 1989.g. nogalē izveidoja komisiju, kura izmeklēja 1940.g. jūnija notikumus un atspēkoja melus par “sociālistisko revolūciju” Latvijā, kā arī konstatēja, ka deklarācija par Latvijas brīvprātīgu iestāšanos PSRS bija pretlikumīga.

Latvijas Tautas fronte pārliecinoši uzvarēja Augstākās padomes vēlēšanās 1990.g. 18.martā, saņemot 2/3 vēlēšanu atbalstu, un parlamentārā ceļā sākās Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošana, darbojoties politikā ar miermīlīgām metodēm.

Komunistiskā partija, kurai pirmo reizi bija jāpiedalās istā demokrātiskā vēlēšanu cīņā, cieta smagu sakāvi. Augstākajā padomē izveidojās divas frakcijas – LTF frakcija ar 131 deputātu un Interfrontes frakcija “Līdztiesība” ar 57 deputātiem. Par Augstākās padomes priekšsēdētāju ievēlēja Anatoliju Gorbunovu.

Turpmākā politiskā cīņa saasinājās LPSR Augstākajā padomē, kurā no 201 ievēlētā deputāta vairākums bija LTF atbalstītie deputāti. Opozīcijā bija tie, kuru vēlme bija nepieļaut Latvijas neatkarības atjaunošanu, saglabājot PSRS vienotību. No 13 neatkarīgajiem deputātiem 10 regulāri balsoja kopā ar LTF. 1990.g.4.maijā Latvijas PSR Augstākā padome ar pārliecinošu balsu vairākumu pieņēma Latvijas Republikas Neatkarības deklarāciju, kurā bija teikts, ka 1939.g. 23.augusta PSRS un Vācijas vienošanās ir prettiesiska, tāpat PSRS okupācijas režīms Latvijā. Okupētās Latvijas, tā dēvētais, “Tautas saeimas” deklarācija par Latvijas iestāšanos Padomju Savienībā, ignorējot Latvijas Satversmi, tika pasludināta par spēkā neesošu kopš tās pieņemšanas brīža.

Neatkarības deklarācija atjaunoja Latvijas Republikas Satversmes darbību Latvijas teritorijā, bet līdz jaunās redakcijas pieņemšanai apturēja tās darbību, atstājot spēkā 1.,2.,3.,6.pantu, kuri veido Latvijas Republikas valsts konstitucionālo pamatu un ir grozāmi tikai tautas nobalsošanas ceļā. Deklarācijā tika noteikts, ka ar 1990.g. 4.maiju sākas pārejas periods līdz Latvijas Republikas suverenitātes atjaunošanai de facto. Deklarācija sastāv no divām daļām – pirmā izskaidro okupācijas vēsturiskos apstākļus, otrā nosaka Latvijas tiesisko statusu līdz reālai suverenitātes atgūšanai. Neatkarības deklarācija formāli atjaunoja Latvijas Republikas valsts varu.

Pateicoties LTF deputātu vairākumam Augstākajā padomē, LTF ieteiktie kandidāti 7.maijā pārņēma arī izpildvaras – Ministru padomes vadību un nomainīja iepriekšējo valdību. Par MP priekšsēdētāju kļuva LTF pārstāvis Ivars Godmanis, tomēr Latvijā turpināja darboties visas padomju varas iestādes un PSRS represīvais aparāts. Arī PSRS armija jebkurā brīdī varēja sākt rīkoties un vardarbīgi pārtraukt divvaldības situāciju, PSRS robežapsardzības spēki kontrolēja ārējo robežu.

Tikai tautas lielais atbalsts un LTF vadības autoritāte Latvijas lielākajā iedzīvotāju daļā sekmēja to, ka vairums valsts iestāžu un vietējās padomes konsekventi atbalstīja un pildīja Augstākās padomes un Ministru padomes lēmumus. Tas deva iespēju I.Godmaņa vadītajai valdībai reāli kontrolēt situāciju valstī un panākt pilnīgas suverenitātes atgūšanu.

Tās pārvaldes iestādes, kuras nepakļāvās jaunajai valdībai, tika dublētas, izveidojot valdībai lojālas iestādes. Tā tas notika ar LPSR prokuratūru, kuras vadītājs atteicās pakļauties Latvijas valdībai. Tika izveidota Latvijas

Republikas prokuratūra, un par Latvijas ģenerālprokuroru iecēla Jāni Skrastiņu, kura vadībā pārgāja 4/5 Latvijas prokuratūras darbinieku. LPSR prokuratūrā palikušie darbinieki nonāca politiskā izolācijā.

LTF saprātīgā un iecietīgā nacionālā politika sekmēja minoritāšu atbalstu Latvijas neatkarības idejai. Ja pārejas periods nebūtu izsludināts, PSS valdībai tiktu dots iemesls iejaukties ar bruņotu spēku. PSRS stingrā režīma piekritēji negrasījās pieļaut Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu.

Cīņai pret šo vēlmi Latvijā tika izveidota Interfronte, kurā apvienojās tā Latvijas iedzīvotāju daļa, kas atbalstīja PSRS komunistisko režīmu. Interfrontes darbību stimulēja un faktiski arī vadīja vienotās PSRS lielvalsts piekritēji Latvijas komunistiskajā partijā, PSRS militāro struktūru vadītāji un drošības dienesti.

Interfronte viņiem bija nepieciešama kā pretspars LTF, jo tāda tipa politiskajiem režīmiem kā PSRS iekļaujošā hegemonija pastāvīgi bija nepeicīgs nemitīga masu atbalsta demonstrācija. Arī Interfronte organizēja masu mītiņus un demonstrācijas, kas bija naidīgas Latvijas suverenitātes centieniem. Tomēr tās nebija tik daudzskaitlīgas un iespaidīgas kā LTF masu pasākumi, jo Interfronti atbalstīja Latvijas iedzīvotāju mazākums.

Pēc 1990.g. 4.maija Neatkarības deklarācijas pieņemšanas kļuva reāli PSRS vadības provocēti militārā spēka pielietošanas draudi, lai gāztu Latvijas valdību. PSRS valdība situāciju mērķtiecīgi saasināja, neraugoties uz LTF un Latvijas valdības centieniem nepieļaut konfliktus. 1990.g. decembrī kļuva skaidrs, ka M.Gorbačovs ar saviem līdzgaitniekiem PSRS valdībā nepieļaus Baltijas republiku pakāpenisku atdalīšanos no PSRS. Situācija kļuva arvien saspringtāka.

PSRS režīma atbalstītāji 1990.g. maijā izveidoja “Vislatvijas glābšanas komiteju”, kuru vadīja LKP 1.sekretārs Alfrēds Rubiks. Komitejas galvenais uzdevums bija ar visiem iespējamajiem līdzekļiem panākt LTF izveidotās Latvijas valdības gāšanu. Komiteja aktīvi piedalījās 1991.g. janvāra akciju provocēšanā, kaut arī bija oficiālais aizsegs PSRS varas struktūru darbībai.

1990.g. novembrī PSRS valdība piedāvāja apspriešanai jauno PSRS līguma projektu, kas Baltijas valstīs izraisīja protesta vētru. Latvijā pret šo līgumu tika savākts vairāk kā viens miljons parakstu.

1991.g. janvārī Baltijas kara apgabala armijas vadība saņēma pavēli panākt Latvija valdības gāšanu. Galvenā loma te bija “Vislatvijas glābšanas komitejai”, kurai bija jānomaina LPSR AP un valdība un jāpārņem vara.

Latvijas tauta 13.janvārī Rīgā 11.novembra krastmalā sarīkoja Latvijas

vēsturē lielāko masu mītiņu uz kuru ieradās ap 700000 dalībnieku, apliecinot atbalstu Latvijas neatkarības idejai, un bez ieročiem rokās devās sargāt Augstāko padomi un valdību.

No laukiem Rīgas ielās ap vecpilsētu sabrauca smagā tehnika, kas nosprostoja pieejas Vecrīgai, kurā atradās Augstākā padome. Barikādes izveidoja arī apkārt Ministru padomei, Latvijas TV ēkām, telegrāfam. Vecrīga īsā laikā pārvērtās par barikāžu cietoksni. Cilvēki aukstajā laikā sildījās pie uguns kuriem un nedēļām, cits citu nomainot, dežūrēja savos posteņos, lai pierādītu savu atbalstu Latvijas valdībai. Kaut arī barikādes nespētu aizkavēt militāru spēku uzbrukumu, tām bija milzīga stratēģiska nozīme un nenovērtējama psiholoģiskā un politiskā nozīme, jo pats fakts, ka tik liela Latvijas tautas daļa bija gatava bez ieročiem līdz beidzamajam stāvēt par savu brīvību un valstisko suverenitāti, pierādīja tautas gara spēku un pārliecību. Militārā uzbrukuma gadījumā PSRS valdība pasaules sabiedrības acīs kļuva par masu slepkavu un nevarētu pierādīt, ka tā tikai atcēlusi "pretautisku valdību". Situācija Latvijā un citās Baltijas republikās nokļuva pasaules sabiedrības uzmanības centrā.

Nenoteiktība un svārstīšanās sākās arī PSRS vadībā, un pavēle par armijas uzbrukumu Latvijā netika dota, lai gan viss tam bija sagatavots. "Vislatvijas glābšanas komitejas" saukļi par varas pārņemšanu Latvijā izvērsās par farsu. Kļuva skaidrs, ka tauta uz barikādēm nepieļaus valdības padzišanu bez tieša militāra spēka uzbrukuma, ko uzsākt PSRS militārās struktūras tā arī neizšķīrās. Tā vietā teroru pret Latvijai lojālajām institūcijām pielietoja speciālā PSRS milicijas vienība – OMON, kura sākotnēji bija veidota, lai cīnītos ar organizēto noziedzību un terorismu, bet kura Latvijā tika izmatota, lai uzbruktu Latvijas valdības izveidotajiem muitas posteņiem, terorizētu iedzīvotājus, organizētu sprādzienus, apgānītu pieminekļus, uzbruktu Latvijai lojālajiem milicijas spēkiem. Vairākās apšaudēs Rīgā tika nogalināti cilvēki, kuru bēres izvērsās par tautas protesta akcijām.

Tā kā Maskava vilcinājās dot pavēli armijas uzbrukumam, tika izvēlēta cita taktika. OMON kaujiniekus 1991.g. 20.janvārī VDK izprovocēja uzbrukumam Latvijas Iekšlietu ministrijas ēkai, tajā pašā laikā Baltijas kara apgabala pavēlnieks telefoniski piedāvāja Ministru padomes priekšsēdētājam I. Godmanim "armijas palīdzību" kārtības atjaunošanai. Latvijas valdība noteikti atteicās no armijas iesaistīšanas, jo padomju bruņoto spēku virspavēlniecībai tikai vajadzēja oficiālās Latvijas valdības piekrišanu, lai dažas stundās kļuva par stāvokļa noteicēju.

Maskavā un citās PSRS teritorijās sākās plašas demokrātu organizētas protesta akcijas, lai atbalstītu Baltijas tautas. Arī Krievijas Augstākās padomes priekšsēdētājs Boriss Jeļcins ar uzsaukumu Krievijas armijai

sekmēja tās atturēšanu no militārām akcijām pret Baltijas valstu valdībām. 13.janvārī viņš Tallinā tikās ar Baltijas valstu vadītājiem, jo saprata, ka nākamās PSRS komunistiskās valdības akcijas būs vērstas pret viņu un demokrātijas atbalstītājiem Krievijā.

Janvāra beigās kļuva skaidrs, ka PSRS atbalstītāju plāni izgāzušies un tieša militāra uzbrukuma tuvākajā laikā nebūs. Cilvēki pamazām atgriezās savās darba un dzīves vietās. Valdība un Augstākā padome savu darbību turpināja, kaut sasprindzinājums neatslāba. Tika gaidīti jauni PSRS valdības mēģinājumi atjaunot komunistisko režīmu Latvijā. Nozīmīgi bija 1991.g. 3.martā Latvijā notikušā referendumā rezultāti, kur uz jautājumu jā vai nē Latvijas neatkarībai, teica 87,56% balsstiesīgo Latvijas iedzīvotāju, no kuriem par neatkarīgu Latviju nobalsoja 73,68%.

Pēdējais valdošā režīma piekritēju mēģinājums saglabāt brūkošo komunistisko iekārtu un varu visā PSRS bija 1991.g. augustā, kad grupa PSKP varas aparāta darbinieku mēģināja izdarīt valsts apvērsumu Maskavā. Ļoti iespējams, ka tas notika saziņā ar PSRS toreizējiem līderiem un pašu PSRS prezidentu M.Gorbačovu, kurš oficiāli no apvērsuma tomēr norobežojās un atradās "atpūtā" Krimā.

Rīgas ielās atkal parādījās militārā tehnika un armijas vienības. Armija un OMON vienība ieņēma Latvijas radio, TV, Iekšlietu ministriju un svarīgākos sakaru centrus. Nekādu aizsardzību valdība šoreiz nepaspēja noorganizēt un arī nemēģināja to darīt, lai nepieļautu nevajadzīgu civiliedzīvotāju asinsizliešanu.

Smaguma centrs cīņai par demokrātiju šoreiz nebija Baltijā, bet Maskavā. Tur notika galvenais reakcijas spēku uzbrukums. Latvijas Augstākā padome un valdība turpināja savu darbu. Šādai situācijai visi bija gatavojušies, darbojās "pagrīdes" Latvijas radio, kas informēja Latvijas iedzīvotājus par notiekošo. Tas novērsa informācijas trūkumu un līdz ar to neziņas radīto paniku.

Kritiskajā brīdī Latvijas Republikas Augstākā padome pieņēma 21.augustā konstitucionālo likumu "Par Latvijas Republikas valstisko statusu", kaut arī OMON kaujinieki tajā laikā atradās pārdesmit metrus no Augstākās padomes ēkas Doma laukumā un uzbruka tur esošajiem cilvēkiem. Konstitucionālajā likumā tika uzsvērts, ka PSRS sastāvā tiek apdraudēta Latvijas iedzīvotāju drošība un ka PSRS valdība ir apliecinājusi savu nevēlēšanos risināt konstruktīvas sarunas par Latvijas valstisko suverenitātes atjaunošanu. Ar šo likumu formāli tika atjaunota Latvijas valstiskā suverenitāte.

Visnopietnākais pretinieks PSKP konservatīvajai vadībai Krievijā 1991.g. vasarā bija Krievijas jaunā valdība un tās vadītājs Boriss Jeļcins.

Izšķirošie notikumi augustā norisinājās Maskavā, kur iedzīvotāji centās nosargāt Krievijas Augstākās padomes ēku kā izcīnīto demokrātisko brīvību simbolu. Padomju armija bija sašķēlusies. Daļa no tās simpatizēja B.Jeļcinam. Šis PSRS apvērsuma mēģinājums ieguva nosaukumu "augusta pučs". Notikumi Maskavā beidzās ar puča organizētāju krahū, jo tautā nepopulārie puča vadītāji, starp tiem arī bijušais LKP 1.sekretārs Boriss Pugo, sāka svārstīties un rīkojās nenoteikti.

Pēc puča izgāšanās reālo varu PSRS pārņēma Krievijas prezidents B.Jeļcins, kurš 24.augustā parakstīja "Dekrētu par Latvijas Republikas suverenitātes atzīšanu" no Krievijas puses. Reālai Latvijas suverenitātes starptautiskai atzīšanai līdz ar to vairs nebija šķēršļu. Pirmā valsts pasaulē, kas atzina Latvijas neatkarības atjaunošanu, bija Islande. 1991.g. 6.septembrī Latvijas neatkarību atzina arī PSRS valdība, kurai bija jāsamierinās ar notikušo faktu. Pēc augusta notikumiem, sākās neapturams, straujš un pilnīgs PSRS sabrukums.

Andris Tomašūns

Uz barikādēm!

1990. gada beigas un 1991. gada sākums bija ļoti saspringts laika periods. Lai gan bija pieņemta 4.maija Neatkarības deklarācija, Tautas fronte bija uzvarējusi LPSR Augstākās padomes vēlēšanās un Ministru padomes priekšgalā atradās Ivars Godmanis, taču reāli Latvija neatkarīga bija tikai deklarāciju līmenī. Un nu arī pār to sāka vilkties draudoši mākoņi.

Latvijas neatkarībai naidīgie spēki decembrī Latvijā organizēja sērijveida sprādzienus. Interfrontiešu kongress pieņēma aicinājumu PSRS Tautu deputātu kongresam ieviest Latvijā Prezidenta pārvaldi.

1991. g. 2. janvārī OMON ieņēma Rīgā Preses namu, Viļņā tika ieņemta Lietuvas Demokrātiskās strādnieku partijas mītne. Latvijas "republikāniskā streika komiteja" pieprasīja Latvijas valdības atkāpšanos. Latvijā un Lietuvā no Pleskavas un citurienes ieradās gaisa desanta karaspēka u.c. specvienības. Lietuvā atkāpās K. Prunskienes valdība. Viļņā Lietuvas televīziju aplenca padomju armijas bruņumašīnas, tika ieņemts Preses nams. Baltijas kara apgabala virspavēlnieks F. Kuzmins un Baltijas kara apgabala gaisa spēku ģenerālis Timčenko draudēja ar ieroču pielietošanu.

Pēdējo dienu notikumos bija arī Tautas frontes domes sēdes, kas notika Latvijas Valsts Universitātes Lielajā aulā 1991.g. 12. janvārī, lai apspriestu galvenos jautājumus. Tajā laikā es aktīvi darbojos LTF domē.

Secinājums bija tāds, ka Latvijai draud lielas briesmas un tāpēc jānodrošina stratēģiski svarīgo objektu apsardze. Rīgā tādi objekti bija Augstākā padome, Ministru padome, Latvijas televīzijas komplekss Zaķu salā, Latvijas radio, tālsarunu centrāle Dzirnavu ielā, Ulbrokas radiostacija, telegrāfs u.c. Nolēma rīt, 13. janvārī, pulksten divos sasaukt Vislatvijas tautas manifestāciju Daugavmalā.

Sēde beidzās ap pieciem pēcpusdienā. Pēc sēdes vēl un vēl ar citiem domniekiem pārrunājām situāciju Latvijā, kaimiņu republikās, notikumus Maskavā un visā Savienībā. Vakarā piebraucu Īpašo vienību štābā, Hospitāļu ielā un tad devos mājās, tomēr diena ar to vēl nebeidzās. Ap deviņiem vakarā atskanēja telefona zvans no Ī.V. štāba, ka man steidzīgi jādodas turp. Štābā bija pulcējušies visi Rīgas pilsētas un tuvākās apkārtnes Ī.V. priekšnieki. Tolaik pats biju Rīgas rajona Ī.V. priekšnieks un strādāju Rīgas rajona izpildu komitejā par rajona kārtības sargu štāba priekšnieku.

Štābā tika izvirzīti konkrēti uzdevumi Rīgas stratēģiski svarīgāko punktu apsardzei. Bez konkrēto objektu apsardzes bija jāveic arī nepārtraukta OMON bāzes, Centrālkomitejas un omoniešu novērošana. Vēl liela uzmanība bija jāpievērš Daugavas tiltiem, pastam, un citiem objektiem.

Man uzdeva organizēt Zaķu salas televīzijas kompleksa aizsardzību. Tātad - Rīgas rajona Ī.V. dalībniekiem jādodas uz Zaķu salu.

1991. g. 13. janvāris. Ap plkst. desmitiem ieradāmies Zaķu salā. Ar mani kopā bija Uldis Mūrnieks, Gunārs Kurcenbaums un TV darbinieks Valters Gobiņš. Apstājāmies pie dzeltenās divstāvu mājas, kur bija sardzes pulka miliču atpūtas telpas.

Mūs sagaidīja ar automātiem bruņoti miliči. Uzrādīju savu pilnvaru un teicu, ka turpmāk kopīgi apsargāsim televīzijas kompleksu. Sagaidītāji smīnēdami noklausījās un teica, lai gaidām viņu priekšniecības ierašanos.

Pēc pāris stundām arī ieradās sardzes pulka komandieris un, apskatījis manu pilnvaru, visai neapmierināts apvaicājās, ko es no viņa gribot un kā es stādoties priekšā šo Zaķu salas kompleksa aizsardzību no manas puses. Viņa attieksme bija gan izsmejoša, gan noraidoša. Un kas tad no mūsu puses tā apsardze bija? - Viens bārdainis ar papīru, kas nosaukta par pilnvaru, vēl trīs vīri un busiņš Latvija ar rāciju. Tomēr augstprātīgais sardzes pulka komandieris ierādīja mums telpas caurstaigājamā istabā tai pašā dzeltenajā mājā.

No rīta uzzinājām par traģiskajiem nakts notikumiem Viļņā. Pa radio jau bija izskanējis Daiņa Īvāna aicinājums Latvijas tautai doties uz Rīgu, lai aizsargātu stratēģiski svarīgos objektus. Ap vienpadsmitiem ieradās pirmā automašīna. Šoferis teica, ka esot atsūtīts Zaķu salas aizsardzībai.

Un tad ap plkst. četriem sāka plūst ļaužu masas kā arī pa kādai automašīnai. Tā kā jau bijām salu papētījuši, sākām cilvēku izvietošanu. Vakarā sāka ierasties smagā tehnika: lielie traktori ar un bez piekabēm, smagās automašīnas, baļķu vedēji. Smagais transports ieradās tādā daudzumā, ka radās problēmas ar tā izvietošanu.

Kaut gan Televīzijas komplekss bija jāsargā Rīgas rajonam, taču pēc lielās manifestācijas viss bija sajucis. Smagais transports nāca klāt visu nakti. Katrā Salu tilta pusē tika izveidotas divas "slūžas", tādā veidā nobloķējot tiltu dubultīgi, bez tam pa vidu vēl izvietojojam pietiekoši daudz transporta, lai vajadzības gadījumā vēl vairākās vietās tiltu noslēgtu. Abās nobrauktuvēs no tilta uz salu vienā rindā arī tika izkārtota smagā tehnika, tāpat tika bloķēti abi salas krasti.

No daudzām mežrūpniecību saimniecībām bija savesti baļķi, šoferiem bija līdz motorzāģi. Un viss tika likts lietā. Ap pusnakti jau visa Zaķu sala bija vienos ugunsuros. Daļa ļaužu dežūrēja salas izliktajos posteņos, pārējie uzturējās pie uguns kuriem.

Lai gan ļaudis bija satraukti, tomēr garastāvoklis bija možs, un visi bija apņēmības pilni stāvēt līdz galam. Tādu fantastisku tautas vienotību savā mūžā redzēju pirmo reizi un laikam arī pēdējo. Visa studijas plašā zāle bija ļaužu pilna. Zālē un uz studijas pirmā balkona uzstājās gan ansamblī, gan atsevišķi dziedātāji un mūziķi. Arī pie uguns kuriem skanēja dziesmas, sprēgāja joki.

Otrā dienā Zaķu salā parādījās Latvijas Tautas frontes domes valdes pārstāvis Ainārs Bašķis, kurš iekārtoja TV somu pirtī koordinācijas štābu, kas nodarbojās ar apgādes jautājumiem. Kopā ar A.Bašķi darbojās kino režisors Varis Krūmiņš un vairāki citi.

Tika noorganizēts medpunkts. No Ministru padomes Lietu pārvaldes saņēmām rācības, no z/k "Auda" pārnēsājamās rācības un zvejnieku tiklus. Tika sarunāti arī trīs zvejas kuģīši, troses un degviela. Aizsardzības organizāciju sarežģīja tas, ka ļaudis un tehnika nepārtraukti mainījās. Citi atbrauca uz 12 stundām, citi uz visu diennakti, vēl citi uz nenoteiktu laiku. Bija vajadzīga regulāra instrukciju došana un nepārtraukta posteņu pārbaude.

Ļaudis bija no visas Latvijas un ļoti dažādi. Arī dzīves pieredze bija dažāda. Ar vīriem, kas bija dienējuši Afganistānā, "specnazā", jūras kājniekos vai arī īpaši apmācīti, kopīgi izstrādājām samērā nopietnu Zaķu salas aizsardzības plānu: TV studijas ēku apvilkt ar tīkliem, brīvajos laukumos izvietot, t.s., trijkājus, lai nepieļautu helikopteru nolaišanos, pāri Daugavai naktī nostiept troses, lai naktī slepus nevarētu piekļūtu ar laivām vai kuteriem, un nepārtraukti patrulēt salas teritoriju. Katrā postenī bija

posteņa vecākais, kas rūpējās par kārtību un nomainām. Sakaru līdzekļi nebija pietiekoši vairumā, tādēļ visi posteņi tika regulāri apsekoti.

14. vai 15. janvārī ieradās trīs zvejas kuģīši. Divi kuģīši tika izvietoti abpus TV studijas ēkai un trešais pie Salu tilta TV torņa pusē. Kuģīši bija paredzēti trošu nostiepšanai pāri Daugavai, kā arī iespējamo ievainoto transportēšanai uz Rīgas pilsētas slimnīcām.

Sākuma bija domāts, ka Zaķu salai pretim stāvēs Ātrās palīdzības automašīnas, taču šī iecere tika atmesta.

Ap 14.-16. janvāri pie mums ieradās bijušais padomju armijas pulkvedis V. Jaronis kopā ar vairākiem vīriem. Spriedām par aizsargbūvju izveidošanu no dzelzsbetona blokiem ap TV studijas ēku, TV torni un Salu tiltu. Jau pēc dažām stundām no dzelzsbetona rūpnīcām uz Zaķu salu plūda automašīnas ar blokiem. Ieradās arī autokrāni, un nu jau īstas barikādes auga augumā.

Pa šo laiku gan omonieši, gan citas padomju armijas specvienības izdarīja uzbrukumus dažādiem objektiem pilsētā, izprovocējot sadursmes, lai destabilizētu stāvokli.

Naktī Salu tilts tika pilnībā nobloķēts un satiksme starp Pārdaugavu un Rīgas centru pārtraukta. Visas iebraucējas mašīnas tika pārbaudītas, vai netiek ievesti ieroči, aizdomīgas personas un alkohols. Pārbaudīja arī dokumentus.

Tad tika atvests uz Augstākas padomes veidlapas rakstīts rīkojums par Salu tilta blokādes pārtraukšanu, parakstīts no Odiseja Kostanda. Tilta blokāde netika pārtraukta. Un mans lēmums izrādījās pareizs, jo nākamajā dienā, sazinoties gan ar O.Kostandu, gan I.Godmani, abi man apgalvoja, ka viņi par šādu rīkojumu neko nezinot. Par dokumenta izcelsmi šodien neviens vairs neinteresējas, bet vai kā vajadzētu! Varbūt vēl šodien šis cilvēks vai cilvēki sēž atbildīgos amatos un kārtu lietas Latvijai nelabvēlīgā virzienā.

Uz Dzeltenu māju nepārtraukti tika vesti dažādi pārtikas produkti. Ar nepārtrauktajiem un apjomīgajiem pārtikas pievedumiem arī radās problēmas. Dažbrīd mūsu štābs bija tā piekrāmēts ar produktiem, ka tajā gandrīz nebija vietas mums pašiem.

Stacionāra ēdināšanas vieta bija iekārtota trolejbusa vagonā, kas stāvēja Zaķu salas trolejbusu līnijas galapunktā. Izveidojām vēl divas pastāvīgas ēdināšanas vietas. Ļoti daudzās vietās uz Salu tilta barikāžu dalībnieku ēdināšana notika pavisam spontāni- apstājas automašīna, bagāžnieks vaļā, un klātesošie tiek baroti ar karstu zupu vai ko citu.

Tad es ievēroju, ka atkritumu urnās samestas sviestmaizes, no kurām noņemta desa, gaļa vai siers. Tas mani šokeja un tūdaļ, piegājis pie

mikrofona, teicu, ka daudz cilvēku varbūt atnes pēdējo, kas viņiem ir, bet šeit jau daži tā izlaidušies, ka pat sviestmaize kļuvusi par prastu. Vēl īsti nebiju savu sakāmo pabeidzis, kad atkritumu urnas bija pazudušas. Pēc tam gan neko tamlīdzīgu netiku ievērojis.

Mani ārkārtīgi satrauca situācija, ka plašā TV studijas zāle bija pilna ar cilvēkiem, no kuriem daļa "iedzimto" uz iekšējām kāpnēm bija iekārtojuši guļas vietas un jutās kā mājās pie pilnas pansijas, un katrs, kas viņus patraucēja, tika uzskatīts gandrīz vai par tautas ienaidnieku. Domāju, ka zāle pilnībā jāatbrīvo no nepiederošajiem, atstājot tur tikai dažus vīrus, kuri neuzkrītoši novērotu apsardzes miliču darbību. Daudzie cilvēki maz pamazām no studijas zāles tika izraidīti.

Pēc tam, domājot par iespējamajiem upuriem un TV studijas aizsardzību, teicu ļaudīm, ka tagad katram nopietni jāpārdomā sava attieksme mūsu situācijā, kas var beigties ļoti traģiski. Visus bērnus un pusaudžus jāsaņem mājās, sievietes varētu palikt un rūpēties par ēdināšanu un uguns kuriem, bet vīriem, kuri vajadzības gadījumā ir gatavi ziedot arī savu dzīvību, lūdzu nostāties televīzijas studijas priekšā.

Atzišos godīgi, ka mēs nekādas īpašas cerības nelolojām. Taču rinda ļoti ātri stiepās garumā, tad tā dubultojās, parādījās trešā rinda, tad ceturtā. Sirdī ielija lepnums par šiem vīriem, par savu tautu. Ar plikām rokām pret apbruņotiem, labi apmācītiem omoniešiem un specnaziem, pret dižo padomju par savu zemi, par savu Latviju! Jāatzīmē, ka ierindā bija arī sievietes.

Šai laikā bija arī vairākas sanāksmes pie Ministru padomes priekšsēdētāja I. Godmaņa. Viņš arī pats ieradās vizītē Zaķu salā.

Aizsardzības štābā pie rācijām nepārtraukti dežurēja sakarnieki, kuri atzīmēja visas ziņas, kas pienāca pa radio sakariem. Visu informāciju centāmies pārbaudīt. Par nopietnākiem paziņojumiem rūpējās TV-vajadzīgākās ziņas uzreiz tika laistas ēterā.

20. janvārī omonieši kopā ar specnazu iebruka Iekšlietu ministrijā. Apšaudīšanās rezultātā Bastejkalnā bija kritušie. Zaķu salā ieradās japāņu žurnālisti ar videomateriālu, kas tūlīt gāja "gaisā," stāstot pasaulei par kārtējo padomju noziegumu. Brauca pie mums arī citi žurnālisti gan no mūsu avīzēm, gan arī no Krievijas, pat no tālās Sibīrijas. Man atsūtīja avīzi ar fotogrāfiju, kur biju nosaukts par "baķku Mahno".

Liekas, ka vēl tai pašā vakarā ieradās milicijas darbinieki no Kurzemes - simtprocentīgi mūsējie. Kopā ar viņiem izstaigājām visu studijas ēku un izpētījām reālās vietas, no kurienes jau ar ieročiem varētu aizstāvēt TV studijas ēku. Šai nakti varējām justies drošāk.

Vēlāk noskaidrojās, ka kāds no oficiālajiem sardzes miličiem – jauns

puisis, trīcēdams kā apšu lapa, atdevis automātu mūsu vīram, kurš karojis Afganistānā un lūdzis, lai šis stājoties viņa vietā.

Bija pie mums arī kāds latviešu puisis no tālās Jakutijas, kas gan runāja tikai krieviski, taču par katru cenu vēlējās būt barikāžu dalībnieks un nekādā gadījumā negribēja palikt viesā vai novērotāja statusā. Viņš regulāri gāja uz posteni "Elle".

Vēl kāds gadījums. Pretī nāk vīrs, vēl raženāks augumā kā Juris Vectirāns, ar kaklā pakārtiem diviem Kalašņikova automātiem un katrā padusē pa apsardzes milicim. Tiem kājas tikko reizēm skar zemi. Kas par lietu? Vīrs, lēnprātīgi smaidīdams, stāsta, ka miliči esot nedaudz iedzēruši un nevarot taču viņus ar automātiem pamest nelaimē. Stiepjot uz sardzes telpām.

Kādu dienu bija ieradies arī okupācijas armijas laikraksta "Za roģinu" korespondents. Vairāk vai mazāk iepazinies ar barikādēm un noklausījies atbildes uz uzdotajiem jautājumiem, viņš izteica savus secinājumus: "Ko nu jūs, kā tādi puiseļi, te kariņu spēlējat. Jebkura padomju armijas vienība jūs te viens divi sasitis lupatās." Neatceros viņa dienesta pakāpi – bija padomju apakšpulkvedis vai pulkvedis, bet latvietis gan... Saprātu, ka mēs tiekam uzskatīti par galīgiem nejēgām un diletantiem, neskatoties uz to, ka starp mums bija arī virsnieki, kas karojuši gan Afganistānā, gan citur, kur padomju armija sniedza savu palīdzīgo roku. Barikādes galu galā bija pret viņa maizes tēvu un varbūt arī pret viņa paša pārliecību.

Pārskatot tā laika saņemto ziņojumu žurnālus, konstatēju, ka 19. janvārī plkst. 19.45 saņemts ziņojums par to, ka astoņi valsts autoinspekcijas darbinieki, paņemot līdzī ar autoinspekcijas žiguli, pārgājuši omoniešu pusē. Starp citu šie "varonīgie autoinspektori" - kunga prātā - arī bija piebraukuši pie Salu tilta barikādēm. Ne vienu reizi vien pie Salu tilta posteņiem piebrauca omonieši – šad un tad sadzērušies, kādreiz arī skaidrā. Vienmēr viņi pieprasīja, lai viņus laiž tālāk, lai mēs aizvācoties un draudēja, ka tā neesot problēma ieņemt televīzijas studiju. Visi šie aicinājumi un draudi parasti tika izteikti kopā ar sulīgiem krievu lamu vārdiem. Protams, viņi netika ielaisti, taču, lai izvairītos no iespējamās ieroču pielietošanas, aicinājām uz pārrunām ar atbraukušajiem "kolēģiem" TV apsardzes miličus.

Svarīgi atcerēties, ka sākotnēji Omons tika dibināts cīņai ar noziedzību, bet kad Latvijas PSR komunistu vadonis A. Rubiks omoniešus iesaistīja politiskajā cīņā, tad itin bieži bijušie kolēģi nostājās atšķirīgās barikāžu pusēs. Šādi notikumi atkārtojās ik pa laikam un palielināja jau tā lielo spriedzi. Situācija dažbrīd bija ļoti tuva eksplozijai, taču vienmēr izdevās to novērst.

Kā jau minēju, posteņi stingri raudzījās, lai salā netiktu ievesti alkoholo-

liskie dzērieni, taču kabatas nevienam nepārbaudīja. Vairākas reizes naktī pieķērām alkohola tirgoņus, un tie tika ar negodu izvadīti no Zaķu salas. Vairs neatceros no kura Latgales kolhoza bija ieradies pilns autobuss ar cilvēkiem un veselu balonu ar vietējām "krūmu šalkām". Ar šī autobusa pasažieriem gan nācās ļoti daudz un nopietni noņemties.

Štāba rīcībā no Rīgas taksometru parka bija atsūtītas divas "Latvijas" un divas "Volgas". Sākumā domāju, ka taksometru parka vadība arī atsaukusies aicinājumam "visi uz barikādēm", bet nē. Ministru padomes Lietu pārvaldei bija jānorēķina par automašīnu izmantošanu.

Turpmākajās dienas stāvoklis valstī vairāk vai mazāk nostabilizējās. Rīga bija pasaules masu mēdiju uzmanības centrā, un barikādes īpaši nespēja aizēnot pat "Tuksneša vētras" * sākums. Šeit milzīgu ieguldījumu deva lielais ārzemju žurnālistu skaits, kas tobrīd atradās Latvijā.

I. Godmanis 25. janvārī sasauca kārtējo, barikādēm veltīto apspriedi. Noklausījies mūsu ziņojumu, viņš paziņoja, ka tautai no barikādēm jāatgriežas mājās, arī smagajai teknikai jābrauc projām. Pie barikādēm jāpaliek īpašo vienību dalībniekiem.

Bet kas tad bija šīs īpašas brīvprātīgās vienības? Tā bija neliela daļa no pašas tautas, kas līdz šim savu brīvo laiku bija veltījusi treniņiem dzimtenes aizstāvēšanai. Šeit nu radās milzīga problēma. Ja līdz šim uzņēmumu, iestāžu, kolhozu vadītāji vai nu pacieta, vai aktīvi atbalstīja savu darbinieku piedalīšanos barikādēs, tad tagad, kad barikāžu laiki bija beigušies, visiem, tai skaitā arī Ī.V. dalībniekiem, bija jāatgriežas savās darba vietās.

Smagā tehnika atstāja Zaķusalu, un lielās ļaužu masas saplaka kā pavasara palu ūdeņi.

25. vai 26. janvārī savu darbību izbeidza arī Tautas frontes koordinācijas štābs. Sākumā vēl stāvoklis bija normāls, bet ar laiku sāka trūkt cilvēku, lai nosegtu visus posteņus.

Mans galvenais pienākums bija gādāt, lai Zaķu salā posteņi joprojām darbotos, tā tad lai būtu cilvēki, kas šajos posteņos dežūrētu. Bija taču ziema un stāvēt 2-3 stundas vējā un salā bez kārtīga kažoka bija stingri problemātiski.

Lai brīvajām maiņām nebūtu jāguļ uz grīdas, vajadzēja kušetes. Un bija jau vēl citas vajadzības – binokļi, degviela. Puskažokus mums solīja otrajā pusgadā, taču ziema bija patlaban, un izeja bija jāatrod.

Dabūjām divus celtnieku vagoniņus, kuri arī tika novietoti pie nobrauktuvēn no tilta, un situācija uzlabojās. Ministru padomes Lietu pārvaldes priekšnieks teica, ka par taksometru parka pakalpojumiem vairs maksāt

* *Karš ar Iraku.*

nevarēšot. Talkā nāca Rīgas rajona padome un mūsu rīcībā nodeva mikroautobusu "Latvija" Tautai aizejot no barikādēm mājās, pārtikas pievedumi arī izbeidzās, taču šis jautājums atrisinājās. Pie televīzijas saimniecības pārvaldes priekšnieka katru dienu saņēmu nepieciešamo skaitu ēdināšanas talonus un turpmāk paēst varējām televīzijas studijas ēdnīcā.

Vēl atceros kādu nopietnu gadījumu, kas notika laikam 19. februārī. Plkst. 19.25 saņemam ziņojumu, ka postenis "Jūra" apturējis automašīnu ar okupācijas armijas virsniekiem, kuri, neuzrādot nekādus dokumentus, par katru cenu pieprasījuši viņus laist braukt uz televīzijas studiju. Viens no virsniekiem paziņojis, ka automašīnā atrodas Baltijas kara apgabala pavēlnieks, deputāts F. Kuzmins.

Tobrīd postenī atradās arī maiņas vecākais, kurš pilnīgi pamatoti pieprasīja uzrādīt dokumentus. PSRS deputāti un LPSR Augstāko Padomju deputāti uz televīziju bija jālaiž bez jebkādiem ierobežojumiem, taču tāds neliels "sīkumiņš" bija jāievēro - jāuzrāda deputāta apliecība. Padomju runasvīrs paziņojis, ka deputāts F. Kuzmins nevienam nekādus dokumentus nerādīs un ka tas viņam nemaz arī nav jādara. Tad arī pats F. Kuzmins pagodinājis apsardzi ar savu izkāpšanu no automašīnas un augstprātīgi deklarējis, ka viņš galu galā ir Baltijas kara apgabala pavēlnieks un arī deputāts. Viena viņa pavēle un no zemes virsas tiks noslaucīta ne tikai televīzijas studija un tornis, bet visa Zaķu sala ar visām "parpalām". Noklausījies maiņas vecākā noraidošo atbildi, F. Kuzmins teicis, ka tieši šādi karavīri viņam esot vajadzīgi un viņš labprātīgi ņemtu viņu pie sevis.

Kuzmins uzskatīja, ka VIŅU ir jāpazīst visiem un, ka mēs esam nesalīdzināmi zemākas kategorijas būtnes, kas tikai tamdēļ pasaulē radītas, lai pakļautos viņa pavēlēm. Viņa izturēšanās, viņa tonis liecināja, ka viņam nospļauties par tādu Latviju un tādiem latviešiem. Šeit lieku reizi izpaudās mūsu atbrīvotāju un kultūras nesēju morāle.

Lai gan konflikts tika atrisināts, un F. Kuzmina mašīna aizbrauca uz TV studiju, nākamās dienas rītā sākas milzīga ažiotaža. No Ministru padomes tika pieprasīti paskaidrojumi, kas no mūsu puses bija gan par īsiem, gan nepilnīgi, gan vēl nezin kas. Pret vakaru arī ar to visu tikām galā.

Stāvoklis ar cilvēkiem pa laikam kļuva katastrofāls. Lielākā dienas daļa pagāja zvanot pa telefonu, meklējot cilvēkus, bet reizēm nelīdzēja nekas. Pēc palīdzības griezos pie Ī.V. vadītājiem visā republikā, un viņi palīdzēja cik varēja.

Kopumā domāju, ka vispār Zaķu salā dalību barikādēs ņēma līdz 20 tūkstošiem cilvēku. Viņu uzvārdi nekur nav piefiksēti, bet aktīvāko grupu vadītāju uzvārdi ir zināmi.

Mana pēdējā Zaķu salas barikāžu diena bija 1991. g. 20. aprīlis. Ļoti

zīmīgi, ka viss tika pārtraukts ar Ministru padomes Sabiedrības drošības departamenta rīkojumu 1991. g. 18. augustā, astoņos vakarā. Vai tā bija sagādīšanās? Vai Maskavas ieceres bija zināmas jau iepriekš? Atbildes uz šiem jautājumiem nav, bet šādi jautājumi jau laikam nemaz nav uzdoti.

Kā zinām, 19. augustā, četros no rīta Maskavā sākās valsts apvērsums un varu pārņēma Valsts ārkārtējā stāvokļa komiteja, kas valsti izsludināja ārkārtas stāvokli. Preses konferencē A. Rubiks paziņoja, ka atbalsta apvērsumu. Domāju, ka lielākā daļa latviešu tautas atceras A. Rubika augstprātīgi smīnošo ģīmi televīzijas ekrānos. Savukārt F. Kuzmins informēja, ka viņš ir nozīmēts par ārkārtējā stāvokļa galveno realizētāju Baltijā.

Tās pašas dienas vakarā ārkārtējā stāvokļa realizācija arī sākās. Latvijas TV pārraida, ka studijas ēkā iebrūk omonieši un desantnieki. 19.30 Latvijas televīzija apklust. Domāju, ka šos skatus atceras visa Latvija. Specvienības trako – ieņem Rīgas pilsētas milicijas pārvaldi, Iekšlietu ministriju, izdemolē LTF mītņi, ieņem starptautisko telefonu centrāli, Latvijas radio. Turpina darboties tikai Latvijas radio nelegālais raidītājs. Lai gan dzirdamība bija vāja, tas bija vienīgais informācijas avots.

Tāču pučš ļoti ātri izgāzās. Žēl. Tas varēja turpināties kādas pāris nedēļas, lai visi īleni no maisa izlistu laukā. Daudzi mūsu valsts neatkarības pretinieki tā arī neizlida no savām alām.

1991. g. 21. augustā Latvijas Augstākā Padome pieņēma konstitucionālo likumu par Latvijas Valsts neatkarību. Šo Augstākās padomes deputātu lēmumu gaidīja visa latviešu tauta. Atbalstot šo lēmumu pie Arsenāla, netālu no Augstākās padomes ēkas notika mītiņš. Visapkārt satrauktas, priecīgas sejas, visi smaida, priecājas, viens otru apsveic. Mītiņa beigās pie manis un G. Kurcenbauma pienāca tā laika Latvijas Televīzijas priekšsēdētāja pirmais vietnieks un ļoti norūpējies teica, ka apmēram pēc stundas desantnieki atstāšot TV studijas ēku. Tur esot izlauztas durvis, izsisti logi. Viņš baidoties, ka pa nakti ēku var izlaupīt. Vai es varot palīdzēt šo nakti TV kompleksu apsargāt. Un tā atkal uz Zaķu salu...

Braucot pa Salu tiltu, redzējām, ka padomju specvienība bruņu transportieros atstāj Zaķu salas teritoriju. Viņi prom, mēs atpakaļ. Jau pa ceļam bijām sazinājušies ar vairākiem Rīgas rajona pagastiem un lūguši palīdzību. Gaidot papildspēku ierašanos, pienākumus sadalīju ātri – pats paliku pie ieejas studijā, G. Kurcenbaums – uz tilta, bet V. Gobiņš – ziņnesis.

Pagāja vēl stunda, pusotras līdz sāka ierasties papildspēki. Vieni no pirmajiem ieradās Ī.V. vīri no Salas pagasta. Viņi visi lielāko tiesu bija mednieki, bruņoti ar medību ieročiem. Savās darba vietās atgriezās studijas darbinieki. Atbrauca vēl vīri no tuvākajiem pagastiem. Parādījās arī viens

no mums pazīstamajiem studijas apsardzes miličiem. Ieraudzījis ieročus, viņš iesaucās: "Tikai bez ieročiem, tikai bez šaušanas!" Es viņam pajautāju, vai tad viņam nav ieroču? Izrādījās, ka visai oficiālajai milicijas apsardzes maiņai ir viena PM pistole.

Atkal tika izvietoti posteņi pie tilta nobrauktuve, pie studijas ēkas un patruļas ap visu studiju. Tika notverts kāds omonietis, kas smagās automašīnas kravas kastē gribēja nokļūt līdz TV tornim.

Ieejot televīzijas studijas ēkā, atklājās tiešām šausmīgs skats. Visas durvis atspertas vaļā ar kāju, tā tad salauztas atslēgas, sadauzīti stikli, telpas piemēslotas, ieejot tualetes telpās, šķita, ka tajās mītinājies lopu bars. Un ne jau tikai tualetes telpās... Un tā visos stāvos, visās telpās kājām izlauztas durvis, stikli, draža. Redzot šos skatus lieku reizi nāca atmiņā savulaik padomju skolā vēsturē mācītais par kultūras atnešanu 1940. gadā. Šeit šī kultūra bija redzama visā pilnībā. Ar tādu viņi atnāca 1940. g., un ar tādu pašu sākās viņu aiziešanas process 1991. g. augustā.

Mākslinieks Igors Dobičins, kas pats arī piedalījās Zaķu salas aizsardzībā, ierosināja barikāžu piemiņas iemūžināšanu. Darbi pie pieminekļa izbūves turpinājās visu vasaru, un vēlā rudenī piemineklis "Acis" tika atklāts. Tas simbolizēja TV kompleksa aizsardzības laiku un nākotnes vīziju – "Acis" turpina raudzīties uz tiltu un sargāt mūsu brīvību un neatkarību.

Ar laiku tika izveidota arī barikāžu Piemiņas medaļa, tomēr man ar skumjām jākonstatē, ka lielākā daļa no aktīvākajiem Zaķu salas barikāžu dalībniekiem medaļu nav saņēmuši. Bet ne jau dēļ medaļām šie cilvēki bija Zaķu salas barikādēs.

Gan īpašās brīvprātīgo vienības, gan barikādes bija nopietna kalve Latvijas republikas Zemessardzei, kas tika dibināta 1991. g. 23. augustā, kad Augstākā padome pieņēma lēmumu "Par Latvijas republikas Zemessardzi".

Atceroties gandrīz pirms desmit gadiem pieredzēto tautas vienotību, skumji, ka šobrīd daļa tā laika ideāliem, šķiet, ir zuduši, tomēr Latvijas vēsture un arī barikādes rāda, ka īpaši grūtos un atbildīgos brīžos latviešu tauta spēj vienoties un mobilizēties nopietnu mērķu sasniegšanai. Tāču vai jāgaida šādi izšķiroši brīži?

Domāju, ka barikādes bija viens no pirmajiem un visnopietnākajiem soļiem ceļā uz Latvijas Valsts neatkarību.

Roberts Millers
ZS majors

Grāmatu saraksts

I . Dokumentu krājumi:

- 1."Baltijas valstis starp Vāciju un PSRS." Vēstures avotu krājums/
Sast. J. Keruss (Sērija *Vēstures avoti augstskolām*, 2. sējums).
Rīga, LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds 2003.
2. “Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu, neatkarības
atjaunošanu un starptautiskajiem sakariem, 1918-1998.”
Rīga, Nordik 1999. (Vērtīgi sastādītāju komentāri).
3. “Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā”, dokumenti un materiāli/
Sast.-I.Ronis, A.Žvinklis. Rīga, Latvijas vēstures institūts 1994.
(Vērtīgi sastādītāju ievada eseja un komentāri).
4. “Es sapni par dzimteni pagalvi likšu.” Latvieši padomju vergu
nometnēs un izsūtījumā. Atmiņu un dokumentu krājums.
1.-3. sējums. Rīga 1993-1996.
5. “Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā”.
Dokumentu un atmiņu krājums. 11 sējumi-[Minstere],
Daugavas vanagu centrāla valde 1970-1993.
6. “Latviešu leģions: nacisti, varoņi vai upuri?” no Amerikas Savienoto
Valstu Nacionālā arhīva kara noziegumu izmeklēšanas materiāliem,
1945-1950. Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds 1998.
7. “Latvijas okupācija un aneksija, 1939-1940”. Dokumenti un materiāli
/Sast. J.Goldmanis, I.Grava-Kreituse, I.Feldmanis, A.Stranga.
Rīga 1995.
8. “Okupācijas varu politika Latvijā, 1939-1991”.
Dokumentu krāj./Latvijas Valsts arhīvs,
atb. redaktors E. Pelkaus. Rīga, Nordik 1999.

II. Memuāru literatūra.

1. D. Īvāns “Gadījuma karakalps”. Rīga, Vieda 1995.
2. S.Kalniēte. “Ar balles kurpēm Sibīrijas sniegos”. Rīga, Atēna 2001.
3. S.Kalniēte. “Es laužu, tu lauži, mēs lauzām, viņi lūza.”
Rīga, Jumava 2000.
4. U.Osis “Starp divām pasaulēm.” Rīga, Jumava 2004.
5. A. Silgailis “Latviešu leģions.” Rīga, Preses nams 2006.
6. E. Veidemane “Atmoda.Mani dārgumi.” Rīga, Jumava 2004.

III. Apkopojoši darbi, rakstu krājumi un monogrāfijas

1. "20. gadsimta Latvijas vēsture", LU Latvijas vēstures institūts/atb. red. V. Bērziņš. Rīga, Latvijas vēstures institūts 2000-2003.
- I sējums "Latvija no gadsimta līdz neatkarības pasludināšanai, 1900-1918." Rīga, LVI 2000;
- II sējums "Neatkarīgā valsts, 1918-1940." Rīga 2003.
2. "4. maijs: rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju." Latvijas Zinātņu akad., red. T. Jundzis. Rīga, LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds 2000.
3. A. Aizsilnieks. "Latvijas saimniecības vēsture, 1914-1945," Stokholma, Daugava 1968.
4. E. Andersons "Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture". [Toronto], Daugavas vanagu apgāds 1983.
5. E. Andersons "Latvijas vēsture, 1914-1920." Stokholma, Daugava 1967.
6. E. Andersons "Latvijas vēsture 1920-1940, Ārpolitika I, II," Stokholma, Daugava 1982-1984.
7. "Baltijas brīvības ceļš. Baltijas valstu nevardarbīgās cīņas pieredze pasaules kontekstā." Rīga, Zelta grauds 2005.
8. E. Dunsdorfs "Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks. Politikāis. Diktators. Mocekļis". Rīga, Zinātne 1992.
9. A. Ezergailis "Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941-1945." Rīga, Latvijas vēstures institūts 1999.
10. Dz. Ērglis "Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses." Rīga, LU Latvijas vēstures institūts 2003.
11. I. Feldmanis, A. Stranga, M. Virsis. "Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse)." Rīga, Latvijas Ārpolitikas institūts 1993.
12. M. Peniķis "Latvijas atbrīvošanas kara vēsture", I-II sējums. Rīga, Austrālijas latviešu balva jaunsargiem, Preses nams 2006.
13. "Latvijas vēsture- 20. gadsimts." Otrais papildinātais izdevums/D. Bleiere, I. Butulis, I. Feldmanis, A. Stranga, A. Zunda, Rīga, Jumava 2005.
14. "Latvijas tiesību vēsture, 1914-2000." Mācību līdzeklis juridiskām augstskolām un fakultātēm/R. Apsītis, V. Blūzma, T. Jundzis, J. Lazdiņš, E. Levits. Rīga, Zelta grauds 2000
15. V. Lācis "Latviešu zemes un tautas vēsture". Rīga, Vieda, Latvijas ekoloģiskās izglītības apgāds 2006.

16. V. Lācis "Latviešu leģions patiesības gaismā." Rīga, Jumava 2006.
17. "Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā, 1940-1990", rakstu krāj/red. Tadeušs Puisāns. Stokholma, Memento. Toronto, Daugavas Vanagi 2000.
18. A. Stranga. "Latvijas-padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas –padomju Krievijas attiecības 1919.-1925. gadā". Rīga, LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds 2000.
19. A. Šilde "Latvijas vēsture, 1914-1940, valsts tapšana un suverēnā valsts." Stokholma, Daugava 1976.
20. A. Švābe. "Latvijas vēsture, 1800-1914." Stokholma, Daugava 1958.

IV. Mācību grāmatas

1. A. Balodis "Latvijas un latviešu tautas vēsture." Rīga, Kabata 1991
2. G. Kurlovičs, A. Tomašūns "Latvijas vēsture vidusskolai II". Rīga, Zvaigzne ABC 2000.
3. «Pasaules vēsture vidusskolai III». Eksperimentāla mācību grāmata/D. Bleiere, I. Butulis, I. Feldmanis, J. Goldmanis, J. Taurēns. Rīga, Zvaigzne ABC, 2004 (Skatīt nodaļas par Baltijas valstu vēsturi).
4. J. Taurēns "Latvijas vēstures pamatjautājumi un valsts konstitucionālie pamatprincipi: mācību līdzeklis pilsonības pretendentiem" 3. labotais un papildinātais izdevums. Rīga, LR Naturalizācijas pārvalde 2004.

Nozīmīgu informāciju sniedz turpinājumizdevumi:

Latvijas Kara muzeja gadagrāmata.
Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata.
Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti.

Lai gūtu iespaidu par krievu un vācu okupācijas laikā nodarīto ļaunumu, ieteicam apmeklēt Okupācijas muzeju.

Personu rādītājs.

A

Abakumovs V.S - augsta ranga čekas operators. 113.lpp
Adolfs Fridrichs - Meklenburgas hercogs. 18.lpp
Aizsilnieks A. - tautsaimnieks. 234.lpp
Akmeņkalējs O. - maj., nac. partizānu grupas vadonis. 186.lpp
Akmeņlauks A. - kino režisors. 206.lpp
Alberings A. - Latvijas Min. prezidents 2. Saeimas laikā. 81.lpp
Alberts I - Beļģijas karalis, armijas virspavēlnieks. 63.lpp
Aleksandrs (Alexander) R.L.G. - plkv. ltn., Landesvēra komandieris 1919. - 20.g., vēlākais angļu feldmaršals. 143.lpp
Alks - Dr., represētais. 138.lpp
Alunāns A. - rakstnieks.
Andersons E. - vēsturnieks. 68.,86.,91.,120.,125.,129.,180.lpp
Andersons J. - agr., Pagaidu valdības loceklis Kurzemes katlā. 173.lpp
Andriksons J. - ātrslidotājs 115, 116. lpp
Andropovs J. - t/l Padomju savienības KP ģen.sekretārs 212.lpp
Andžāns J. - nac. partizānu grupas vadītājs. 186.lpp
Aparnieks A.O., - kapt., partizānu komandieris 1919.g. 60.lpp
Aperāts K. - plkv., 15.div. pulka komandieris. 147.,161.lpp
Apsītis Ā., - plkv., bataljona komandieris. 68.lpp
Arājs V - Arāja operatīvās grupas vadītājs. 160.,163.,164.lpp
Astra G. - disidents. 212.lpp
Auškāps J - izglītības ministrs K.Ulmaņa autoritārā valdībā. 98.,106.lpp
Auzāns A. - ģen., strēlnieku brigādes komandieris. 66.lpp

B

Balfūrs (Balfour) A.D. - sērs, vēlāk grāfs, Anglijas ārlietu ministrs. 17.,39.,68.lpp
Balodis J. - ģen., kara min. K.Ulmaņa autoritātvā valdībā. 32.,38.,39.,40.,41.,42.,43.,44.,47.,48.,50.,52.,53.,59.,60.,62.,63.,85.,94.,97.,111.,126.,127.,235.lpp
Bangerskis R. - ģen., Latviešu Leģiona ģen. inspektors vācu okupācijas laikā. 65.,149.,154.,155.,156.,158.,168.,169.,171.,175.,181.lpp
Bašķis A. - TF darbinieks. 224.lpp
Bastjānis V. - soc. demokrāts. 93.,95.,168.lpp
Bellegarde - cara laika senators. 53.lpp
Benjamiņi - "Jaunākās Ziņas" u.c.publikāciju izdevēji. 132.lpp
Berķis K. - ģen., Latvijas armijas komandieris miera laikā. 48.,63.,85.,95.lpp

Berkļavs E. - nac. komunisti, vēlākais LNNK vadītājs. 209.,210.lpp
Bermonts P. - krievu avantūrists, bermontiešu komandieris, dēvē sevi par firstu Avālovu. 53.,54.,55.,56.lpp
Bernhards P. - vieglatlēts 113.lpp
Bertolds (Berthold) R. - maj., Dzelzs div. bataljona komandieris. 55.lpp
Berts (Burt) A. - brig. ģen., Anglijas militārās misijas vadītājs. 51.,56.lpp
Bērziņš A. - ātrslidotājs 115.lpp
Bērziņš Alfr. - sabiedrisko lietu ministrs autoritārā K.Ulmaņa valdībā. 85.,94.,111.,132.lpp
Bērzziņš N. - ģen. plkv., 27. armijas komandieris. 145.lpp
Bietags E. - smagatlēts 113.lpp
Bišofs (Bischoff) J. - maj., Dzelzs divīzijas komandieris. 28.,49.,54.,55.lpp
Bite A. - ātrslidotājs 115.lpp
Blaus P. - žurnālists, ministrs A.Kirchenšteina valdībā. 132.lpp
Bļodnieks A. - Min. prezidents 4. Saeimas laikā. 84.lpp
Brians (Briand) A. - Francijas Min. prezidents. 75.lpp
Brantkalns D. - ģen. maj., 130. korp. komandieris. 145.lpp
Breikšs J. - adv., Nacionālās pretestības kustības loceklis. 168.lpp
Brennere E. - sabiedriskā darbiniece. 123.,125.lpp
Bresis V.E. - t/l Min. padomes priekšsēdis. 216.lpp
Brežņevs L. - t/l Padomju savienības KP ģen.sekretārs. 202.,210.,212.lpp
Briedis Fr. - plkv., leģendārs strēlnieku komandieris. 22.,63.,65.,66.,67.lpp
Brigadere A. - rakstniece, dzejniece. 129.lpp
Brizga V. - nac. partizānu grupas vadītājs. 186.lpp
Brūns J. - nac. partizānu grupas vadītājs. 186.lpp
Bubenko A. - vieglatlēts 113.lpp
Buševics A. - kreisā spārna soc. demokrāts. 78.lpp

C

Cecils (Cecil of Chelwood) E.A.R. - lords, vēlāk vikonts, Anglijas ārlietu vice - ministrs. 100.lpp
Celmiņš G. - Pērkonkrusta vadītājs. 83.,88.,96.,165.lpp
Celmiņš H. - Min. prezidents 1. un 3. Saeimas laikā. 80.,81.,82.,83.,93.lpp
Čerčils V.(Churchill W.) - t/l Anglijas valdības galva. 179.lpp
Cielēns F. - Saeimas loceklis, ārlietu ministrs. 81.,94.lpp
Cukurs H. - kapt., Arāja grupas loceklis. 164.lpp

Čakste J. - pirmais Latvijas Valsts prezidents.

15.,25.,70.,71.,80.,81.,204.lpp

Čakste K. - nac. pretestības kustības loceklis. 168.lpp

Čanka L. - L.k.o. kavalieri. 63.,204.,207.,208.lpp

Čanka K. - L.Čankas māsa. 205.lpp

Čerņenko N. - t/l Padomju savienības KP ģen.sekretārs. 212.lpp

Čevers P. - kapt., nac. partizānu grupas vadītājs. 187.lpp

Čičerins G. - PSRS funkcionārs. 74.lpp

D

Daliņš J. - vieglatlēts 113.lpp

Dambītis R. - ģen.,min. A.Kirchenšteina valdībā. 132.lpp

Dankers O. - ģen., Latviešu pašpārvaldes 1. ģen. - direktors. 148.,151.lpp

Daulejs (Dawley) - kapt., ASV Militārās misijas loceklis. 48.lpp

Debenē (Debeney) M.E. - franču ģenerālis. 63.lpp

Degļavs V. - plkv. ltn., latviešu patriots, Gestapo nogalināts. 148.lpp

Deņikins A.I. - baltgvardu ģenerālis. 54.,57.,61.,67.lpp

Derevjanskis - PSRS sūtnis Latvijā.

Dimza J. - vieglatlēts. 110.lpp

Diparke (Du Parquet) E. - plkv., Francijas Militārās misijas loceklis.

51.lpp

Dobičiks I. - mākslinieks, barikāžu aizstāvis.

Drechsers (Drechsler) H.O. - ģen. komisārs, vada civilpārvaldi Latvijā.

148.,153.,154.lpp

Druviņš - virsn.viet., Rubeņa bataljona komandieris Kurzemes katlā.

170.lpp

Dunsdorfs E. - prof., tautsaimnieks, vēsturnieks. 79.,80.,91.,194.lpp

Dzenītis A. - plkv. ltn., partizānu vadītājs Kurzemes katlā.

Dzērve P. - nac. komunisti, zinātnieks. 209.lpp

E

Eberhards fon Šmetovs V., - ģen. maj.,

pēdējais Bermonta armijas komandieris. 57.lpp

Egerts - ģen., 12 sibīriešu div. komandieris. 65.lpp

Eglītis A. - MVD ģen.maj., Latvijas PSR iekšlietu ministrs. 187.lpp

Einbergs B. - satiksmes ministrs K.Ulmaņa autoritārā valdībā. 97.lpp

Viktors Emanuels III (Emanuele) - Itālijas karalis. 63.lpp

Endzelīns J. - valodnieks

Ērglis J. - kapt.,partizānu komandieris 1919.g. 59.lpp

Ezergailis A. - prof., vēsturnieks. 234.lpp

F

Feldmanis I. - vēsturnieks. 233.lpp

Felsbergs E. - LU pirmais rektors. 107.lpp

Fjedorova A. - baletmeistare, baletdejojāja. 109.lpp

Flečers (Fletcher) A. - maj., Landesvēra komandieris

44.,46.,47.,48.,49.lpp

Fošs (Fosh) F. - Francijas maršals. 63.lpp

Freimanis J. - nac. partizānu grupas vadītājs.

G

Gailītis A. - Leģiona ltn., čekas aģents. 187.lpp

Gailītis M. - Latvijas valdības pilnvarnieks Igaunijā1919.g. 29.lpp

Gārša A. - jurists, korespondents. 143.lpp

Gobiņš V. - TV darbinieks, barikāžu aizstāvis. 223.lpp

Godmanis I. - t/l Ministru pad. priekšsēdis. 225.,228.lpp

Godmanis G. - vēsturnieks.

Gofs (Hubert de la Poer Gough) H. - ģen.ltn.. Militārās misijas

vadītājs Latvijā. 49.lpp

Golcs (fon der Goltz) R., - ģen.maj., vācu armijas virspavēlnieks Latvijā.

28.,32.,33.,34.,35.,36.,37.,38.,39.,41.,42.,44.,46.,47.,48.,49.,50.,52.,53.,

56.,59.lpp

Goldmanis J. - Pagaidu valdības ministrs. 29.,36.,64.,65.,233.,235.lpp

Gorbačovs M. - t/l Padomju savienības KP ģen.sekretārs.

212.,214.,217.,219.,221.lpp

Gorbunovs A. - LKP t/l ideoloģiskais sekr., vēlāk Augstākās pad. priekšsēdis.

215.,218.lpp

Grauds F. - rēderis. 103.lpp

Grauers - kapt.,nac. partizānu grupas vadītājs. 186.lpp

Grīns (Greene Worick) V. - ASV plkv.ltn, Militārās misijas loceklis.

39.,49.,51.lpp

Gudza J. - nac. partizānu grupas vadītājs. 186.lpp

Gustavs V. - Zviedrijas karalis. 84.lpp

Ģērmanis U. - vēsturnieks, publicists. 83.,91.lpp

H

Halifakss E.F.L.W. - lords, Anglijas ārlietu ministrs. 122.lpp

Hansens (Hansen) - ģen. maj., SS brigādefirers. 154.lpp

Hāzners V. - maj., bataljona komandieris. 174.lpp

Heidrichs (Heidrich) R. - Valsta galvenās drošības pārvaldes vadītājs.

162.lpp

Helmanis H. - kapt., Latgales partizānu pulka varonis. 59.lpp
Himlers (Himmler) H. - reichsfirers. 152.,174.lpp
Hiršs R. - "Rīgas Audums" īpašnieks un direktors. 105.lpp
Hitlers A. - 83.,121.,122.,147.,152.,162.,177.lpp
Hruščovs N. - t/l Padomju savienības KP ģen.sekretārs. 209.,210.lpp

I

Indans J.T. - vrsl., Augškurzemes partizānu pulka komandieris. 58.lpp
Irbīte K. - lidmašīnu konstruktors. 104.,119.lpp
Īvāns D. - t/l LTF priekšsēdis. 216.,223.,233.lpp

J

Jankovs B. - nac. partizānu grupas vadītājs. 187.lpp
Janovskis J. - Dr., strēlnieku laseretes priekšnieks. 65.lpp
Jansons M. - komponists. 109.lpp
Jansons T. - nac. partizānu grupas vadītājs. 187.lpp
Jaronis V. - plkv., atvaļināts. 225.lpp
Jekelns (Jeckeln) F. - SS un Policijas augstākais vadītājs Ostlandē. 151.,153.,154.,162.,169.,170.lpp
Jelcins B. - t/l Krievijas Augstākās padomes priekšsēdis, vēlākais prezidents. 220.,221.,222.lpp
Jena fon (von Jena) - kapt. Landesvērā. 47.,48.lpp
Joksts P. - nac. partizānu grupas vadonis. 186.lpp
Jozuus P. - LK mācības spēks, diriģents, īslaicīgs LK rektors. 107.lpp
Juchnēvičs A. - katoļu prāvests, "Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienības" vadītājs.
Judeničs N. - ģen., Krievu ziemeļu armijas komandieris 1919.g. 51.,54.,56.,67.lpp
Juraševskis P. - Ministru prezidents 2. Saeimas laikā. 81.,82.lpp

K

Kārkliņš F. - nac. partizānu grupas vadītājs. 186.lpp
Karlsonē - Kukaine E. - dziedone, vieglatlēte 113.lpp
Kalnbērziņš J. - Latvijas KPCK t/l 1. sekretārs. 185.,203.,210.lpp
Kalnings R. - finanču ministrs 73.lpp
Kalniņš P. - sociāldemokrāts, Saeimas priekšsēdis. 81.,95.,168.lpp
Kalniņa K. - viņa sieva, soc. demokrāte. 95.lpp
Kalniņš Br. - viņu dēls, soc. demokrāts. 88.,95.,133.,168.lpp
Kalniņš Ed., - plkv., Latvijas armijas štāba priekšnieks 1919.g. 49.,51.,53.,68.lpp

Kalniņš A. - nac. partizāns.
Kalniņš Alfr. - komponists. 109.lpp
Kalniņš E. - režisors. 107.lpp
Kalniņš J. - komponists. 109.lpp
Kalpaks O. - plkv. Latvijas armijas pirmais virspavēlnieks. 27.,32.,33.,34.,39.,40.,41.,63.,161.lpp
Kalpiņš V. - nac. komunisti, t/l kultūras ministrs. 209.lpp
Kandis R. - plkv., sakaru virsnieks pie latviešu vienībām. 161.,202.lpp
Kangers K. - sabiedrisks darbinieks, vēsturnieks. 196.lpp
Kauke - Dauge K. - ledus jachtas braucējs 116.lpp
Kasparsons K. - Dr., izglītības ministrs. 110.lpp
Kenne A. - korespondents. 162.,167.,171.lpp
Kirchenšteins A. - prof., Min. prezidents 1940.g. 132.,142.lpp
Kļava K. - sportists 115.lpp
Kļaviņš R. - ģen., Pad. Latvijas armijas komandieris. 133.,144.lpp
Klinte O. - kom. funkcionāre. 208.lpp
Klimkāns J. - čekas aģents. 187.,188.lpp
Klīve A. - politiķis, nac. pretestības kustības loceklis. 93.,94.,168.lpp
Kochs (Koch) E. - reichskomisārs, gauleiters. 167.lpp
Kociņš F. - Latvijas sūtnis PSRS. 141.lpp
Kolčaks A.V. - adm., Krievijas patvaldnieks. 17.,54.,61.lpp
Kostanda O. - t/l Augstākās pad. loceklis. 225.lpp
Krauze K. - Salspils konc. nometnes komandants. 170.lpp
Grava - Kreituse I. - vēsturniece. 146.,233.lpp
Krieviņš Ed. - autors. 146.lpp
Kripens A. - plkv., Kara skolas prks, pulka komandieris 15. divīzijā. 68.,147.lpp
Kroders A. - publicists, redaktors. 31.lpp
Krūmiņš V. - kino režisors, barikāžu aizstāvis. 224.lpp
Krūmiņš V. - nac. komunisti, LKP t/l 2. sekretārs. 209.lpp
Krustiņš A. - ģen., Kurzemes div. komandieris. 66.lpp
Kudlajs - kom. funkcionārs. 207.lpp
Kuprijanovs J. - igauņu bataljona komandieris Cēsu kaujās. 50.lpp
Kurcenbaums G. - barikāžu aizstāvis. 223.,230.lpp
Kurelis J. - ģen., kureliešu komandieris. 168.,169.lpp
Kurlovičs G. - "Latvijas vēstures grāmatas vidusskolai II" līdzautors. 146.,235.lpp
Kurzons (Curzon) G. - Anglijas ārlietu ministrs. 75.lpp
Kuzmins F. - Baltijas kara apgabala komandieris. 222.,229.,230.lpp
Kviesis A. - Latvijas Valsts prezidents. 84.,100.lpp

Ķeniņš A. - izglītības ministrs. 84.lpp
 Ķeniņš I. - Dr.Paed. mag.hist. 181.lpp

L

Lācis J. - ministrs A.Kirchenšteina valdībā. 132., 210. lpp.
 Lācis V. - rakstnieks, Latvju Tautas komisāru pad. priekšsēdis. 132. lpp.
 Lācis V. - vēsturnieks. 132. lpp.
 Lagzdiņš A.E. - nac. partizānu grupas vadītājs. 186. lpp.
 Laidoners (Laidoner) J. - ģen.ltn., igauņu bruņoto spēku virspavēlnieks. 48.,49.,50.,63.,125.lpp.
 Laimiņš E. - iekšlietu ministrs 93.lpp
 Lange R. - Dr.,SD un Drošības policijas komandieris. 169.lpp.
 Lapiņš - filmu operators. 110.lpp.
 Launags F. - nac. partizānu grupas vadītājs. 187.lpp.
 Latkovskis V. - ministrs A.Kirchenšteina valdībā. 132.lpp.
 Lejiņš J. - autors. 146.lpp.
 Lēmanis O. - baletdejojotājs 109. lpp
 Leščevskis E. - baletmeistars, baletdejojotājs. 109.lpp.
 Lībietis J. - Dr. Ķemeru dzied. iestādes vadītājs. 100.lpp.
 Liepaskalns A. - vieglatlēts 113.lpp
 Liepiņš O. - rakstnieks, publicists. 151.,155.,156.,167.lpp.
 Ļitvinovs M. - PSRS ārlietu ministrs. 122.lpp.
 Līvens A.L. - firsts, Līvena korpasa komandieris. 33.,41.,49.,51.,53.lpp.
 Lobe K. - plkv., pulka komandieris. 168.lpp.
 Loze (Lohse) H. - Ostlandes reichskomisārs. 148.,151.,152.,153.lpp.
 Lūsis P. - nac. partizānu vadonis.
 Ļeņins V. - 134.,143.,178.,202.lpp.

M

Manteifels - Šēge (von Manteuffel - Szöge) Hanss. - Landesvēra trieciennodaļas komandieris. 36.,39.,48.lpp.
 Manteifels - Šēge (von Manteuffel - Szöge) Heinrichs, viņa brālis, virsnieks. 36.,39.,48.lpp.
 Maršics Dz. - ledus jachtas braucējs 116.lpp
 Matloks J. (Matlock) - ASV sūtnis Maskavā Atmodas laikā.
 Meierovics Z.A. - pirmais Latvijas ārlietu min., Min. prezidents 1. Saeimas laikā. 17.,20.,57.,68.,70.,72.,74.,78.,80.,100.,120.,140.,204.lpp.
 Mediņš J. - komponists. 109.,111.lpp.
 Menders Fr. - Saeimas dep., kreisā spārna soc. demokrāts. 78.,84.lpp.
 Kreve - Mičkēvičs V. - prof., Lietuvas PSR valdības ministrs. 142.lpp.

Milenbachs K. - valodnieks.
 Millers R. - maj., Zemes sardze. 4.,8.,68.,174.,231.lpp.
 Müllers (Müller) - SS ģen. Kurzemes katlā. 173.lpp.
 Molotovs V. - PSRS ārlietu ministrs. 122.,131.,140.,142.,143.lpp.
 Montgomerijs B. - feldmaršals. 179.lpp.
 Morbergs M. - mecenāts.
 Munters V. - ārlietu ministrs K.Ulmaņa autoritārā valdībā. 120.,126.lpp.
 Mūrnieks U. - barikāžu aizstāvis. 223.lpp.
 Mūsiņš K. - nac. partizānu vadonis. 186.lpp.
 Musolini B. - Itālijas fašistu valdības galva. 63.lpp.

N

Niedra A. - mācītājs, Niedras kabineta min. prezidents. 38.,44.,46.,48.,51.,52.,54.,82.lpp.
 Nikolajs II - Krievijas pēdējais cārs. 14.lpp.
 Nisel (Niessel) A.A. - franču ģen., Nisela komisijas vadītājs. 63.lpp.
 Noviks A. - čekas operators, vēlākais Latvijas čekas priekšnieks. 133.lpp.
 Ņikonovs A. - nac. komunistis, t/l lauksaimniecības ministrs. 209.lpp.
 Ņūmens (Newman) B. - angļu žurnālists. 100.lpp.

O

Osis R. - plkv.ltn., Pagaidu valdības galva Kurzemes katlā. 173.lpp.
 Ozoliņš G. - smagatlēts 113.lpp
 Ozols K. - Latvijas sūtnis PSRS. 69.,70.lpp.

P

Pārups R. - nac. partizānu vadonis. 186.,188.lpp.
 Pakulis E. - Leģiona virsnieks, nac. partizānu grupas vadītājs. 186.lpp.
 Pārups J. - diriģents. 109.lpp.
 Paulis V. - ltn., partizānu vadonis.
 Pauļuks J. - Ministru prez. 1. Saeimas laikā. 80.,81.lpp.
 Pāts K. - Igaunijas Valsts prezidents
 Peders (Pödder) E. - ģen.maj., 3.igauņu divīzijas komandieris. 51.lpp.
 Pelšs A. - t/l LKP 1. sekretārs. 210.,212.lpp.
 Peniķis M. - ģen., Latvijas armijas komandieris 1928. - 1934., militārais vēsturnieks. 5.,8.,55.lpp.
 Perro O. - rotas komandieris Kurzemes katlā, publicists 152.lpp.
 Piļsudskis (Pilsudski) J. - Polijas maršals. 61.,78.lpp.
 Pinksis I. - nac. komunistis, t/l arodbiedrību vadītājs. 209.lpp.
 Pīpiņa B. - pirmā siev. kārtas deputāte Saeimā. 84.lpp.

Pfeffers (Pfeffer von Salomon) F. - kapt, "Pfeffera brīvkorpusa", komandieris. 36.lpp.
Plensners A. - plkv., ģen. - inspekcijas štāba priekšnieks, redaktors, publicists, rakstnieks. 15., 16., 19., 20., 28., 31., 34., 35., 38., 52., 175.lpp.
Polis J. - smagatlēts 113.lpp
Pormaņi, brāļi - "Vilkaču" partizānu grupas vadoni.
Potapovs - ģen., Ziemeļrietumu armijas komandieris, 1915.g. 64.lpp.
Pugo B. - t/l LKP 1. sekretārs. 212., 222.lpp.
Pūce V. - režisors. 110.lpp.
Puriņš K. - Pagaidu valdības ministrs. 29.lpp.
Purvītis V. - LMA rektors. 107.lpp.

R

Rainis J. - dzejnieks, izglītības ministrs. 81., 84.lpp.
Radens A. (Rahden - Maihof) - barons, maj. 52. lpp
Rancāns J., - bīskaps, nac. pretestības kustības dalībnieks. 168.lpp.
Rasčevskis M. - nac. partizānu vadonis. 186.lpp.
Razums A. - inženieris.
Reiters T. - diriģents. 109.lpp.
Rēks (Reek) N. - igauņu ģen., 3. div. štāba priekšnieks. 48., 51.lpp.
Ribentrops (Ribbentrop von) J.U.F.V. - Vācijas ārlietu ministrs. 122.lpp.
Rimsane E. - sabiedriska darbiniece 86.lpp
Ronis R. - smagatlēts 113.lpp
Rosenbergs (Rosenberg) A. - reichsfirers. 148.lpp.
Roštoks A. - nac. partizānu vadonis. 185.lpp.
Rubenis R. - ltn., kureliešu bataljona komandieris. 169., 170.lpp.
Rubiks A. - LKP t/l 1.sekretārs. 219., 227., 230.lpp.
Rudzāts J. - nac. partizānu vadonis. 58., 186.lpp.
Rudzītis - prof., ārsts. 136.lpp.
Rumba A. - ātrslidotājs 115.lpp
Rusovi brāļi - nac. partizānu grupas vadītāji. 186.lpp.

S

Salnais V. - sūtnis, ārlietu ministrs. 74.lpp.
Salnā M. - viņa sieva, politiķe. 73., 74.lpp.
Samsons V. - Latviešu (sarkano) partizānu brigādes komandieris. 165.lpp.
Sanders V. - Dr., ģenerāl - direktors. 148.lpp.
Saulītis A. - sabiedriska darbinieks, korespondents. 15.lpp.
Sēja L. - nac. pretestības kustības loceklis. 168.lpp.

Serovs I - PSRS Sabiedriskās drošības tautas komisāra vietnieks. 133., 140.lpp.
Sforca (Sforza) C. - grafs, Itālijas ārlietu ministrs. 75.lpp.
Silgailis A. - vpplkv., 15. div. kājnieku priekšnieks. 154., 181.lpp.
Siliņš L. - vēsturnieks. 180.lpp.
Siliņš U. - publicists, dramaturgs. 8.lpp.
Silis J. - filmu operators. 110.lpp.
Simonsons D. - ģen., Latvijas armijas virspavēlnieks 1919.g. 55., 56.lpp.
Sinklērs (Sinclair) A. - adm., Baltijas jūras eskadras komandieris. 26., 40.lpp.
Skalbe K. - dzejnieks, Latviešu Pagaidu nacionālās padomes valdes loceklis. 53.lpp.
Skrastiņš J. - t/l ģen. - prokurors. 219.lpp.
Skujeniece B. - aktrise. 110.lpp.
Skujenieks M. - Saeimas dep., Min. prezidents 2. Saeimas laikā, K.Ulmaņa autoritārās valdības loceklis. 71., 81., 84., 94., 97.lpp.
Skulme J. - gleznotājs. 207., 208.lpp.
Skulme O. - gleznotājs. 110.lpp.
Smalkais E. - diriģents, korespondents. 73., 112., 123., 172.lpp.
Smetana A. - Lietuvas Valsts prezidents. 78., 98.lpp.
Smiglijs-Ridzs E. - Polijas maršals, valstsvīrs. 61.lpp.
Sondoviča E. - t/l Strēlnieku muzeja direktora vietniece. 206.lpp.
Spārns A. - viens no pēdējiem nac. partizāniem. 189.lpp.
Spekke A. - Dr., diplomats, filologs, vēsturnieks. 73.lpp.
Sprincis P. - vltņ., apbalvots ar Vācu krustu zeltā. 166.lpp.
Staļins J. - 122., 134., 197., 200., 202., 204., 209.lpp.
Stanke M. - represētā.
Stanke - P. - represētais, miris izsūtījumā.
Stefans G. - nac. partizāns.
Stefans O. - Latviešu Nacionālo partizānu apvienības valdes priekšsēdis. 174., 184., 185., 187., 188., 189.lpp.
Stranga A. - vēsturnieks. 146., 233., 234., 235.lpp.
Straume N. - kapt., nac. partizānu grupas vadītājs. 186., 187.lpp.
Striks (von Stryck) H.E.K. - fon, landmaršals. 18., 35., 37.lpp.
Stučka P. - politisks darbinieks, tiesībnieks, Latvijas komisāru pad. priekšsēdis 1919.g. 67., 74.lpp.
Stunda A. - 70.lpp.
Supe P. - nac. partizānu grupas vadītājs. 185.lpp.
Šenbergs R. - nac. partizānu grupas vadītājs. 187.lpp.

Šilde A. - tiesībnieks un publicists. 94.,95.,96.,97.,100.lpp.
Šrēders (Schröder) - policijas ģen. majors. 153.lpp.
Štālekers (Stahlecker) V. - SS un Policijas augstākais vadītājs Ostlandē. Partizānu nogalināts. 148.,149.,151.,163.lpp.
Šteins V. - t/l Strēlnieku muzeja direktors. 206.,207.lpp.
Štiglics R. - Rīgas prefekts. 149.lpp.
Šustins S. - augsta ranga čekas operators. 133.,163.lpp.
Švābe A. - prof., vēsturnieks. 42.,72.,120.,235.lpp.

T

Takeda G. - japāņu plkv.leitnants. 63.lpp.
Talentss (Tallents)S.G. - sers, plkv. ltn., angļu Militārās misijas loceklis. 49.,52.,74.lpp.
Taube - jūras kapt., Vācu leģiona komandieris 1919.g. 49.,52.lpp.
Taube H. - ledus jachtas braucējs 116.lpp
Timčenko - krievu ģenerālis. 222.lpp.
Tomašūns A. - "Latvijas vēstures grāmatas vidusskolai II" līdzautors. 8.,204.,222.,235.lpp.
Trumens H.S. (Truman) - ASV t/l prezidents. 179.lpp.

U

Ulmanis K. - Pagaidu valdības galva, Valsts un ministru prezidents 1934. - 1940. 15.,16.,20.,24.,29.,37.,38.,44.,52.,63.,80.,93.,97.,99., 111.,120.,126.,130.,233.lpp.
Upmanis E. - bij.Brāļu kapu direktors. 209.lpp.
Ūdentiņš O. - ģen. maj., 24. korp. štāba priekšnieks. 144.lpp.

V

Vācietis J. - plkv., Sarkanarmijas komandieris 1919.g. 25.lpp.
Vagris J. - t/l LKP 1. sekretārs. 216.lpp.
Vagulāns M. - redaktors, SD operatīvās grupas vad. Kurzemē. 245.lpp.
Valdemars A. - Dr., Lietuvas Ministru prezidents. 90.lpp.
Valdmanis A. - finanču ministrs K.Ulmaņa autoritārā valdībā. 120.lpp.
Vankins T. - ministrs A. Niedras valdībā. 48.,54.lpp.
Vasiļjevska - L.Čankas pažiņa. 204.,205.lpp.
Veckalniņš A. - ltn., Balvu partizānu komandieris. 59.lpp.
Vectirāns J. - virsnieks. 227.lpp.
Večuna V. - L.k.o. kavaliers.
Veiss V. - plkv., pirmais latviešu Bruņinieka krusta kavalieris. 149.,150.,159.,161.lpp.

Veisa-Zikaras S. - viņa meita. 148.,166.,174.lpp.
Veiss A. - viņa brālis, kritis Atbrīvošanas cīņās.
Vesmanis Fr. - Tautas padomes un Satversmes sapulces loceklis, Saeimas priekšsēdis, sūtnis, senators. 80.lpp.
Vēveris J. - MGB ģen. majors. 187.lpp.
Vīksne A. - plkv.ltn. 15. divīzijā. 190.lpp.
Vilsons V.(Wilson W.) - ASV prezidents. 17.lpp.
Vīksniņš N. - vēsturnieks. 94.lpp.
Vīndedzis J. - vltņ., Latgales partizānu pulka komandieris. 59.lpp.
Vinnigs (Winnig) A. - Vācijas valdības pārstāvis Latvijā. 18.,21.,24.,26.,28.lpp.
Višinskis A. - PSRS emisārs Latvijā. 130.,132.,142.lpp.
Vītolinš M. - čekas aģents. 188.lpp.
Vītolinš J. - komponists 107.lpp
Vītols J. - LK rektors 107.,111.lpp
Vlasovs A.A. - krievu ģenerālis. 160.lpp.
Vočakrevs - bij. PSRS sūtnis Latvijā.
Voss A. - LKP t/l 1.seketārs. 212.lpp.
Vulfsons M. - žurnālists. 215.lpp.

Z

Zalāne D - "Latvija likteņa gaitās" korespondente. 193.lpp.
Zalāns J. - "Latvija likteņa gaitās" korespondents. 193.lpp.
Zālītis J - Pagaidu valdības apsardzības ministrs. 23.,24.,36.,41.,64.lpp.
Zālītis J. - komponists.
Zāmuels V. - Latviešu Nacionālās pad. priekšsēdis. 20.lpp.
Zariņš K. - sūtnis Lielbritānijā. 130.lpp.
Zavadskis S. - partizānu grupas "Pana" vadītājs. 186.lpp.
Zeičāns J. - nac. partizāns.
Zelčāns J. - nac. partizānu vadonis. 185.,186.,188.lpp.
Zeltiņš - Goldfeld O., kapt., jātnieku eskadrona komandieris Baloža brigādē. 41.lpp.
Zemgals G. - otrais Latvijas Valsts prezidents. 16.,61.,84.lpp.
Zemitāns J. - plkv., "Ziemeļnieku" komandieris. 29.,44.,45.,48.,52.,53.lpp.
Zihmanis M. - nac.partizāns.
Ziedainis M. - nac. partizānu grupas vadītājs. 184.lpp.
Zolts P. - kapt., rotas komandieris Baloža brigādē. 43.lpp.
Žiglevica E. - Latviešu sieviešu palīdzības korpusa locekle. 63.lpp.
Zvejnieks A. - smagatlēts 113. lpp

